

**HURÛFU'L-ME'ÂNÎ VE ANLAM DEĞERİ -TÂHÂ
SÛRESİ ÖZELİNDE-**

Nurullah ORUÇ

**Doktora tezi
Temel İslam Bilimleri
Anabilim Dalı
Prof. Dr. Abdulkadir YILMAZ
2023
(Her hakkı saklıdır)**

T.C.
BAYBURT ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI

HURÛFU'L-ME'ÂNÎ VE ANLAM DEĞERİ -TÂHÂ SÛRESİ ÖZELİNDE-
(Hurûfu'l-ma'ânî and Its Meaning Value -Specific to Surah Taha-)

DOKTORA TEZİ

Nurullah ORUÇ

Danışman: Prof. Dr. Abdulkadir YILMAZ

Bayburt
Ağustos, 2023

KABUL VE ONAY TUTANAĞI

Prof. Dr. Abdulkadir YILMAZ danışmanlığında, 182107003 numaralı Nurullah ORUÇ tarafından hazırlanan “Hurûfu’l-me‘ânî ve Anlam Değeri -Tâhâ Sûresi Özelinde-” adlı bu çalışma 18.08.2023 tarihinde aşağıdaki jüri tarafından Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı, Arap Dili ve Belagatı Programında Doktora Tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan : Prof. Dr. Abdulkadir YILMAZ

İmza:

Jüri Üyesi : Prof. Dr. Mustafa KAYA

İmza:

Jüri Üyesi : Prof. Dr. Mehmet DAĞ

İmza:

Jüri Üyesi : Dr. Öğr. Üyesi Fatih KAYA

İmza:

Jüri Üyesi : Dr. Öğr. Üyesi Üzeyir TUNA

İmza:

Bu tezin Bayburt Üniversitesi Lisansüstü Eğitim ve Öğretim Yönetmeliği’nin ilgili maddelerinde belirtilen şartları yerine getirdiğini onaylarım.

...../...../.....

Doç. Dr. Murat KUL

Enstitü Müdürü

ETİK VE BİLDİRİM SAYFASI

Tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada orijinal olmayan her türlü kaynağa eksiksiz atıf yapıldığını, aksinin ortaya çıkması durumunda her tür yasal sonucu kabul ettiğimi beyan ediyorum.

Nurullah ORUÇ

18/08/2023

TEŞEKKÜR

Bu çalışmayı yaparken; her türlü destek ve katkısını bizden hiçbir zaman esirgemeyen, engin bilgi ve tecrübelerinden istifade ettiğim başta tez danışman hocam sayın Prof. Dr. Abdulkadir YILMAZ'a, Bayburt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi öğretim üyelerinden ve aynı zamanda Tez İzleme Komitesi üyelerinden sayın Dr. Öğretim Üyesi Fatih KAYA ve Dr. Öğretim Üyesi Üzeyir TUNA'ya; her fırsatta bilgi ve tecrübelerini benimle paylaşarak desteğini esirgemeyen Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi öğretim üyelerinden sayın Prof. Dr. Ömer KARA, Prof. Dr. Mehmet DAĞ, Prof. Dr. Mustafa KAYA, Doç. Dr. Yakup KIZILKA'YA ve Bayburt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi öğretim elemanlarından Araştırma görevlisi Sayın Sabri YILDIRIMER'e ve bana emeği geçen herkese teşekkürü bir borç bilirim.

Nurullah ORUÇ

18/08/2023

ÖZ

DOKTORA TEZİ

HURÛFU'L-ME'ÂNÎ VE ANLAM DEĞERİ -TÂHÂ SÛRESİ ÖZELİNDE-

Nurullah ORUÇ

Ağustos 2023, 214 sayfa

Arap dili ve belagatinde, kelime türlerinden biri olan harflerin ayrı bir yeri vardır. Bu nedenle harflerin Kur'ân'daki fonksiyonunu bilmek, Kur'ân ayetlerini doğru bir şekilde anlamaya katkı sağlayacaktır. *Hurûf-u me'ânî* diye isimlendirilen bu harflerin kullanıldığı anlam, cümledeki konumlarına bağlı olarak değişebilmektedir. Bu harflerin cümleye kattığı mana inceliği ve etkisi, buna bağlı dil kurallarını bilmekle mümkündür. Bir sûrenin ihtiva ettiği bütün mana harflerini ele alan çalışmaya az rastlanmaktadır. Bu çalışmada, Arapça metinlerinin ve dolayısıyla Kur'ân ayetlerinin anlaşılmasında büyük etkisi olan mana harflerinin Kur'ân-ı Kerîm'den Tâhâ sûresi örnek alınarak manaya kattığı incelikler ele alınmıştır. Çalışmamız, giriş, iki bölüm ve sonuçtan oluşmaktadır. Giriş kısmında, Kur'ân'daki hurûfu'l-me'ânînin önemi, bu alanda yapılan çalışmalar ve bu çalışmanın diğerlerinden farkı ve problematik yönü hakkındaki bilgilere değinilmiştir. Birinci bölümde, harfin kavramsal alanlarına, teşekkül ve tarihsel sürecine, muhtevasına ve metindeki fonksiyonlarına temas edilmiştir. Ayrıca mana harfleri için kullanılan *hurûfu'l-me'ânî*, *me'ânî-l-hurûf*, *edat* ve *alet* gibi kavram ve terkiplerin semantik tahlili yapılarak aralarındaki nüanslar incelenmiştir. İkinci bölümde ise sûrede kullanılan edatların î'râb, mana ve belagat yönünden ele alınmış ve bu konudaki Arap dilbilimcilerinin görüşlerine yer verilmiştir. Sonuç olarak hicri üçüncü yüzyılın sonlarına kadar mana harfi için sıklıkla kullanılan kelimenin *harf* kavramının olduğu görülmektedir. Manalı harfler için kullanılan tabirlerin tamamının kullanıldığı ve bu sahada müstakil eserlerin kaleme alınmaya başlanıp, yoğun biçimde görüldüğü dönemin, hicri dördüncü asır olduğu değerlendirilmektedir. Tâhâ sûresindeki ayetlerde kullanılan edatları incelediğimizde, bir harfin anlam derinliği, yer aldığı cümlenin siyâk ve sibakından ortaya çıktığı görülür. Tâhâ sûresinde manaca çok yönlü kullanılan edatların çoğu, cer harflerin olduğu ve bunların çoğu *ta'îl* anlamını yansıttığı dikkati çekmektedir.

Anahtar Kelimeler: Arap dili, belagat, Tâhâ sûresi, harf, hurûfu'l-me'ânî, edat.

ABSTRACT

DOCTORAL DISSERTATION

HURÛFU'L-MA'ÂNÎ AND ITS MEANING VALUE -SPECIFIC TO SURAH TAHA-

Nurullah ORUÇ

August 2023, 214 Pages

In the Arabic language and rhetoric, letters, one of the word types, have a special place. Therefore, knowing the function of the letters in the Qur'an is effective in understanding the verses correctly. The meaning of Huruf-u me'ani changes according to their position in the sentence. It is possible to know the meanings of the prepositions in the sentence and the related language rules. It is rare to find a study that deals with all the prepositions contained in a surah. In this study, the subtleties that the prepositions, which have a great impact on the understanding of Arabic texts and the verses of the Qur'an, are explained by taking the Surah Taha as an example. Our study consists of introduction, two parts and conclusion. In the introduction, the importance of the prepositions in the Qur'an, the studies in this field and their differences and problematic aspects are examined. In the first chapter, the conceptual, formation and historical process of the letter and its functions in the text are mentioned. The nuances between them were examined by making a semantic analysis of the concepts of hurûfu'l-me'ani, me'ani'l-hurûf, prepositions and instruments. In the second part, the prepositions are examined in terms of îrâb, meaning and rhetoric; The views of Arab linguists are mentioned. The period when all the terms of letters were used and individual works were written is the fourth century. The depth of meaning of a letter emerges from the flow of the sentence. Most of the prepositions in the surah are cer letters. Most of them mean ta'lîl.

Keywords: Arabic language, eloquence, Surah Tâhâ, letter, Hurûf al-Maany, preposition.

İÇİNDEKİLER

ETİK VE BİLDİRİM SAYFASI	i
TEŞEKKÜR	ii
ÖZ	iii
ABSTRACT.....	IV
İÇİNDEKİLER.....	V
KISALTMALAR VE SİMGELER DİZİNİ.....	VI
GİRİŞ.....	1
I. Araştırmanın Konusu.....	4
II. Araştırmanın Problematiği	6
III. Araştırmanın Amacı.....	13
IV. Yapılan Benzer Çalışmalar ve Çalışmamızın Farkı	14
V- Yöntem	18

BİRİNCİ BÖLÜM

ARAP DİLİNDE HARF VE HURÛFU'L-ME'ÂNÎ

1.1. Harf Mefhûmu ve Teşekkülü	21
1.1.1. Harfin Kavramsal Alanı ve Kullanım Alanları	21
1.1.1.1. Sözlük Anlamı.....	21
1.1.1.2. Kullanıldığı Manalar	22
1.1.1.3. Terim Anlamı	23
1.1.2. Harfin Teşekkül Süreci	23
1.2. Hurûf'ul-Me'ânî Kavramı ve Tarihsel Süreci.....	25
1.2.1. Tanımı, Kullanılan Tabirler ve İçerik Tartışmaları.....	25
1.2.1.1. Tanımı	25
1.2.1.2. Hurûfu'l-Me'ânî Tabiri	27
1.2.1.3. Me'ânî'l-Hurûf Tabiri	28
1.2.1.4. Edat Tabiri.....	28

1.2.1.5. Alet Tabiri	32
1.2.1.6. Bu Terkiplerin İçerik Analizi	32
1.2.2. Huruful-Me‘ânînin Tarihsel Süreci	34
1.2.2.1. İlk Dönem.....	34
1.2.2.2. Müstakilleşme Dönemi	38
1.2.2.3. Gelişme Dönemi.....	43
1.2.2.4. Modern Dönem	46
1.2.3. Hurûfu’l-Me‘ânî Çalışmaları	48
1.2.3.1. Kur’ân İlimleri ve Tefsir Eserlerinde Hurûfu’l-Me‘ânî Çalışmaları.....	48
1.2.3.2. Nahiv Eserlerinde Hurûfu’l-Me‘ânî Çalışmaları.....	50
1.2.3.3. Mu‘cemlerde Hurûfu’l-Me‘ânî Çalışmaları	50
1.2.3.4. Müstakil Hurûfu’l-Me‘ânî Çalışmaları	51
1.2.4. Hurûfu’l-Me‘ânî’nin Muhtevası (Sayısı, Türleri, Metindeki Fonksiyonları)	53
1.2.4.1. Sayısı	53
1.2.4.2. Türleri.....	53
1.2.4.3. Metindeki Fonksiyonları	54
1.3. Mana Harfleri.....	58
1.3.1. Cer Edatları	59
1.3.2. Hurûf-u Müşebbehe Bi’l-fiil/Fiile Benzeyen Harfler	62
1.3.3. Atıf Harfleri/Bağlaçlar	66
1.3.4. Nefiy/Olumsuzluk Edatları	67
1.3.5. Tenbîh Edatları	67
1.3.6. Nidâ Edatları	68
1.3.7. Hitâb Edatları	70
1.3.8. İstisna Edatları	71
1.3.9. Mastar Edatları.....	72
1.3.10. Tefsir/Açıklama Edatları.....	73

1.3.11. Tahdîd Edatları	73
1.3.12. Tahkîk ve Takrîb Edatı	74
1.3.13. İstikbâl Edatları.....	75
1.3.14. İstifhâm/Soru Edatları.....	78
1.3.15. Ta‘lîl/İçinlik Edatları	79
1.3.16. Muzâri Fiili Nasb Eden Edatlar	80
1.3.17. Muzâri Fiili Cezm Eden Edatlar	81
1.3.18. Zâid Harfler.....	84

İKİNCİ BÖLÜM

TÂHÂ SÛRESİNDE KULLANILAN EDATLAR VE ANLAMA ETKİSİ

2.1. Harf-i Cerler	86
2.1.1. Min "مِنْ" Edatı	86
2.1.2. İlâ "إِلَى" Edatı.....	91
2.1.3. ‘An"عَنْ" Edatı	96
2.1.4. ‘Alâ "عَلَى" Edatı	100
2.1.5. Fî "فِي" Edatı	104
2.1.6. Bâ "بِالْبَاءِ" Edatı	110
2.1.7. Lâm "لَام" Edatı.....	114
2.1.8. Kâf "كَاف" Edatı	121
2.1.9. Hattâ "حَتَّى" Edatı.....	124
2.1.10. Vâv "وَالْوَاو" Edatı	127
2.2. Hurûf-u Müşebbehe Bi'l-fiil (Fiile Benzeyen Harfler)	130
2.2.1. İnne "إِنَّ" Edatı.....	130
2.2.2. Enne "أَنَّ" Edatının Kullanımı ve Anlama Etkisi.....	132
2.2.3. Lâkinne "لَكِنَّ" Edatının Kullanımı ve Anlama Etkisi	133
2.2.4. "لَعَلَّ" Edatının Kullanımı ve Anlama Etkisi	133
2.3. Atıf Harfleri/Bağlaçlar.....	136

2.3.1. Vâv "الواو" Edatının Kullanımı ve Anlama Etkisi	136
2.3.2. Fâ "الفاء" Edatının Kullanımı ve Anlama Etkisi.....	139
2.3.3. Şümme "ثُمَّ" Edatı	140
2.3.4. Ev "أَوْ" Edatı.....	143
2.3.5. İmmâ "إِمَّا" Edatı	145
2.3.6. Em "أَمْ" Edatının Kullanımı ve Anlama Etkisi	148
2.4. Nefy /Olumsuzluk Edatları.....	149
2.4.1. Lem "لَمْ" Edatının Kullanımı ve Anlama Etkisi	149
2.4.2. Mâ "مَا" Edatının Kullanımı ve Anlama Etkisi	150
2.4.3. Lâ "لَا" Edatı	151
2.4.4. Len "لَنْ" Edatı Edatının Kullanımı ve Anlama Etkisi	153
2.5. Tenbih ve Nidâ Edatları	155
2.5.1. Hâ "هَا" Edatının Kullanımı ve Anlama Etkisi	156
2.5.2. Yâ "يَا" Edatının Kullanımı ve Anlama Etkisi	156
2.6. Hitap Edatları.....	159
2.6.1. Harf Olarak Kullanılan Hitap Edatları	159
2.6.2. İsim Olarak Kullanılan Hitap Edatları	160
2.7. İstisnâ Edatları	161
2.7.1. İllâ "إِلَّا" Edatı	161
2.8. Mastar Edatları	164
2.8.1. En "أَنَّ" Edatının Kullanımı ve Anlama Etkisi	164
2.8.2. Enne "أَنَّ" Edatının Kullanımı ve Anlama Etkisi.....	164
2.8.3. Mâ "مَا" Edatının Kullanımı ve Anlama Etkisi	165
2.9. Tefsir/Açıklama Edatları.....	166
2.9.1. En "أَنَّ" Edatının Kullanımı ve Anlama Etkisi	166
2.10. Tahdîd Edatları	166
2.10.1. Levlâ "لَوْلَا" Edatının Kullanımı ve Anlama Etkisi.....	167

2.11. Tahkîk ve Takrîb Edatı	168
2.11.1. Kad "قَدْ" Edatının Kullanımı ve Anlama Etkisi.....	168
2.12. İstikbâl Edatları	168
2.12.1. Sîn "سَيُنْ" Edatının Kullanımı ve Anlama Etkisi	169
2.12.2. En "أَنْ" Edatının Kullanımı ve Anlama Etkisi	170
2.12.3. Len "لَنْ" Edatının Kullanımı ve Anlama Etkisi.....	170
2.12.4. Key "كَيَّ" Edatının Kullanımı ve Anlama Etkisi	171
2.12.5. Lây-i Nâhiye "لَا النَّاهِيَةَ" Edatının Kullanımı ve Anlama Etkisi	171
2.13. İstifhâm/Soru Edatları.....	172
2.13.1. Hemze "هَمْزَة" Edatının Kullanımı ve Anlama Etkisi.....	172
2.13.2. Hel "هَلْ" Edatının Kullanımı ve Anlama Etkisi	173
2.13.3. Men "مَنْ" Edatının Kullanımı ve Anlama Etkisi.....	174
2.13.4. Mâ "مَا" Edatının Kullanımı ve Anlama Etkisi.....	175
2.13.5. Kem "كَمْ" Edatının Kullanımı ve Anlama Etkisi.....	176
2.14. Ta'îl Edatları/Sebep Bildiren Edatlar	177
2.14.1. Key "كَيَّ" Edatının Kullanımı ve Anlama Etkisi	177
2.14.2. Bâ "بَاء" Harf-i Cerrinin Kullanımı ve Anlama Etkisi	178
2.14.3. Fây-ı Sebebiyye "فَاءُ السَّبَبِيَّة" Edatının Kullanımı ve Anlama Etkisi.....	178
2.14.4. Lâm "لَام" Edatının Kullanımı ve Anlama Etkisi.....	179
2.14.5. 'An "عَنْ" Edatının Kullanımı ve Anlama Etkisi	179
2.14.6. Fî "فِي" Edatının Kullanımı ve Anlama Etkisi.....	180
2.14.7. Min "مِنْ" Edatının Kullanımı ve Anlama Etkisi	180
2.14.8. Alâ "عَلَى" Edatının Kullanımı ve Anlama Etkisi.....	180
2.14.9. Le'alle "لَعَلَّ" Edatının Kullanımı ve Anlama Etkisi.....	180
2.15. Muzâri Fiili Nasb Eden Edatlar.....	181
2.15.1. En "أَنْ" Edatının Kullanımı ve Anlama Etkisi	181
2.15.2. "لَنْ" Edatının Kullanımı ve Anlama Etkisi.....	185

2.15.3. Key "كَي" Edatının Kullanımı ve Anlama Etkisi	185
2.16. Muzâri Fiili Cezm Eden Edatlar	186
2.16.1. Tek Fiil Cezm Eden Edatlar.....	186
2.16.2. İki Fiili Cezm Eden Edatlar	188
2.17. Zâid Harfler	190
2.17.1. İn "إِنْ" Edatının Kullanımı ve Anlama Etkisi	191
2.17.2. En "أَنْ" Edatının Kullanımı ve Anlama Etkisi	192
2.17.3. Mâ "مَا" Edatının Kullanımı ve Anlama Etkisi	193
2.17.4. Lâ "لَا" Edatının Kullanımı ve Anlama Etkisi	194
2.17.5. Min "مِنْ" Edatının Kullanımı ve Anlama Etkisi	194
2.17.6. Bâ "بِالْبَاءِ" Edatının Kullanımı ve Anlama Etkisi	195
SONUÇ	196
KAYNAKÇA.....	199
ÖZ GEÇMİŞ	214

KISALTMALAR VE SİMGELER DİZİNİ

a. s.	: Aleyhisselam
BAE	: Birleşik Arap Emirlikleri
Bk.	: Bak
c.c.	: Celle Celâluh
çev.	: Çeviren
H.z.	: Hazreti
İbn/b.	: Oğul
İFAV	: İlahiyat Fakültesi Vakfı
KSÜ	: Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi
öl.	: Ölüm
r.a.	: Radiyallahu anh
s.a.v.	: Sallallahu aleyhi ve sellem
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
Thk.	: Tahkik
ts.	: Tarihsiz
vb.	: Ve benzeri
vd.	: Ve diğerleri

GİRİŞ

Arap dilinde kelime veya kelimeler *isim*, *fiil* ve *harf* olarak üç kısma ayrılmaktadır.¹ Çalışmamızın konusu harfler olduğu için bu husus üzerinde durulacaktır. Lügatte *yan*, *taraf*, *kıyı*, *sınır*, *su kanalı*, *uç*, *zirve*, *dağın eteği*, *meyletmek*, *yüz çevirmek*, *cılız deve*, *kelime*, *hece harfi*, *lehçe*, *lûgat*, *kıraat*, *şek*, *şekil*, *yön*, *yol* ve *yöntem* gibi manalara gelen harf,² Arap terminolojisinde iki kısma ayrılmaktadır: Kelimeyi oluşturan hece harfi ve kelimeleri yani cümleyi teşekkül eden mana harfi.³ Buradaki harften kasıt ise mana harfidir. Kaynaklarda yapılan harf tanımı da genel itibarıyla mana harfi içindir. Arap dilbilimcileri, mana harfi için birbirine benzer tanımlar yapmıştır.⁴ Harf genel olarak “*isim veya fiil olmadığı halde bir manayı ifade eden kelimedir*” şeklinde tarif edilmiştir.⁵ Arap dilbilimcisi, müfessir ve muhaddis olan Muhammed b. Ya‘kûb b. Muhammed el-Fîrûzâbâdî (öl. 817/1415), bu tanımın dışındaki tanımların muteber olmadığını ileri sürmektedir.⁶ Bu tanımdan harfin, kelime türlerinde olan mana harfi olduğu anlaşılmaktadır. Yani ancak cümle içinde başka bir kelimeyle kullanıldığında anlam ifade eden harflere *hurûfu’l-me‘ânî* adı verilmiştir. Bir, iki, üç, dört ve beş hece harfinden oluşan⁷ bu kelimelere Arap terminolojisinde *edevât/edatlar* adı da verilmektedir.⁸ Mana harfi, birlikte

- 1 Ebû Bîşr ‘Amr b. ‘Osmân Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, thk. Emîl Bedî‘ Ya‘kûb (Beyrut: Dâru’l-Kutubi’l-‘İlmiyye, 2017), 1/40; Ebu’l-‘Abbâs Muhammed b. Yezîd el-Muberrid, *el-Muktabadab*, thk. Hasan Hamed (Beyrut: Dâru’l-Kutubi’l-‘İlmiyye, 1999), 1/51; Ebu Bekir Muhammed b. Sehl b. es-Serrâc, *el-Usûl fi’n-nahv*, thk. ‘Abd el-Huseyn el-Fetlî (Beyrut: Muessesetu’r-Risâle, 2015), 1/36; Ebû’l-Kâsım Abdurrahmân b. İshâk ez-Zeccâcî, *el-Îdâhu fi ileli’n-nahv*, thk. Mâzin el-Mübârek, (Beyrut: Dâru’n-Nefâis, 1986), 69; Ahmed b. Muhammed Ebû Ca‘fer İbnu’n-Nehhâs, *et-Tuffâha fi’n-Nahv*, thk. Abdulilah b. Osmân (Riyad: Dâru’s-Samî‘î, 2016), 13.
- 2 Ebû Abdurrahmân Hâlîl b. Ahmed el-Ferâhîdî, *Kitâbu’l-‘ayn*, thk. Mehdi el-Mahzûmî ve İbrâhîm es-Semerrâî (Beyrut: Muessesetu’l-‘Âlemî li’l-ma‘bû‘ât, 1988), 3/210-211; Ebû Bekr Muhammed b. el-Hasen b. Düreyd el-Ezdî, *Cemheretü’l-luğa*, thk. Remzî Münîr Balebekkî, (Beyrut: Dâru’l-İlm Li’l-Melâyîn, 1987), 1/517; Muhammed b. Ahmed b. el-Ezherî, *Tehzibu’l-luğa*, thk. Muhammed ‘Avad Mur‘ib (Beyrut: Dâru İhyâi’t-Turâsi’l-‘Arabî, 2001), 5/10-12; Ebû’l-Hüseyn Ahmed İbn Fâris, *Mu‘cemü mekâyisi’l-luğa*, thk. Abdusselâm Muhammed Hârûn, (Dimaşk: Dâru’l-Fikr, 1979), 2/42-43; Ebu’l-Faḍl Cemâluddîn Muhammed b. Mukerrem b. Alî İbn Manzûr, *Lisânu’l-‘Arab*, (Kahire: Dâru’l-Ḥadîs, 2013), 2/400-401; Muhammed b. Ya‘kûb Fîrûzâbâdî, *Mu‘cemu’l-kâmus’il-muḥîṭ*, (Beyrut: Dâru’l-Ma‘rife, 2011), 280; İbrahim Mustafa vd., *el-Mu‘cemu’l-vasîṭ*, (İstanbul, el-Mektebetü’l-İslâmiyye, ts.), 167.
- 3 Ahmed Kerrûm, *el-İstidlâl fi me‘ânî’l-hurûf*, (Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 2009), 20; Feti Ulugöl, *Arap Dilinde Harfler*, (Van: Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2013), 3; Yakup Kızılkaya, “Harf-i Cerle Mute‘addilik Bağlamında Fiil-harf-i Cer İlişkinin Tahlili”, *EKEV Akademi Dergisi*, 81 (2020), 509.
- 4 Geniş bilgi için bk. Ebû Muhammed Abdullah b. Muhammed el-Batalıyevsî, *el-Hulel fi islâhi’l-halel min Kitâbi’l-cümel*, thk. Saîd Abdülkerim, (Beyrut: Dâru’t-Talîa, ts.), 75-79; 4 Hasan b. Kâsım el-Murâdî, *el-Cene’d-dânî fi hurûfi’l-me‘ânî*, thk. Faḥruddîn Kâbâve ve Muhammed Nedîm Fâdıl, (Beyrut: Dâru’l-Kutubi’l-‘İlmiyye, 2016), 20-27.
- 5 Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, 1/12, 40; Zeccâcî, *el-Îdâhu fi ileli’n-nahv*, 69.
- 6 Fîrûzâbâdî, *Mu‘cemu’l-kâmus’il-muḥîṭ*, 280
- 7 Murâdî, *el-Cene’d-dânî fi hurûfi’l-me‘ânî*, 28; Ebû’l-Fazl Celâluddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr es-Süyûtî, *el-Eşbâh ve’n-nezâ‘ir fi’n-nahv*, thk. İbrahim Muhammed Abdullah, (Dimaşk, Mecmau’l-luğati’l-Arabiyye, ts.), 2/26-27.
- 8 Muhammed et-Tuncî - Râcî el-Esmer, *el-Mu‘cemu’l-mufaşşal fi ‘ulûmi’l-luğa*, (Beyrut: Dâru’l-Kutubi’l-‘İlmiyye, 2001), 1/283; Azîze Fevvâl Bâbetî, *el-Mu‘cemu’l-mufaşşal fi’n-nahvi’l-‘Arabî*, (Beyrut: Dâru’l-Kutubi’l-‘İlmiyye, 2018), 1/488-489.

kullanıldığı kelimeye anlam kattığı için buna *harfu'l-ma'nâ/mana harfî*, iki kelimeyi veya iki cümleyi mana yönünden birbirine raptettiği için de *edat* denildiği düşünülmektedir.

Tek başına hiçbir anlam değeri olmayan manalı harf, ancak başka bir sözcükle kullanılması halinde bir anlam ifade etmektedir. Mesela mana harflerinden *bâ harf-i cerri*, haddi zatında bir mana ifade etmediği gibi başka bir kelimeyle cümle içerisinde kullanıldığında her zaman aynı manayı yansıtmayabilir. Örneğin bu harf, *وَلَا تَلْبِسُوا الْحَقَّ بِالْبَاطِلِ وَتَكْتُمُوا الْحَقَّ وَأَنْتُمْ* "ve lâ tâlibisû'el-hakkü'le-bâtili ve taktümû'el-hakkü'vântüm

"(Hakkı) bildiğiniz halde doğruyu yanlışla karıştırıp gerçeği saklamayın"¹ âyet-i

kerimde *Yeryüzünde hareket* "وَمَا مِنْ دَابَّةٍ فِي الْأَرْضِ وَلَا طَائِرٍ يَطِيرُ بِجَنَاحَيْهِ إِلَّا أُمَمٌ أَمْثَالُكُمْ"² *ilsâk*,

eden her çeşit hayvan kanatlarıyla/kanatların vasıtasıyla uçan kuşlar hepsi, sizin gibi birer toplumdur"³ âyet-i kerimde isti'âne/yardım⁴ *ظَلَمْتُمْ أَنْفُسَكُمْ* "وَاذْ قَالِ مُوسَى لِقَوْمِهِ يَا قَوْمِ إِنَّكُمْ ظَلَمْتُمْ أَنْفُسَكُمْ

"Mûsâ, 'Ey kavmim! Kuşkusuz ki sizler buzağıyı (İlah) edinmek sebebiyle

kendinize haksızlık ettiniz"⁵ âyet-i kerimde *ta'lîl/sebebiyyet*,⁶ *وَالَّذِي يَتُوقَاكُمْ بِاللَّيْلِ وَيَعْلَمُ مَا*

Gece vaktinde sizleri ölü misali uyutup gündüz vaktinde de işlediğiniz amellerden

haberdar olan O'dur"⁷ âyet-i kerimde *harf-i cerrinin yerine zarfîyyet*,⁸ *إِنَّ اللَّهَ اشْتَرَى مِنْ*

Muhakkak ki Allah, iman edenlerden hem canlarını hem de

mallarını bahşedeceği cennet mukabilinde satın almıştır"⁹ âyet-i kerimde *mukabele/karşılık*,¹⁰

*"Sual soran biri, vuku bulacak bir azap hakkında soru sordu"*¹¹ âyet-i

1 el-Bakara 2/42.

2 Ebû Hâyyân Muḥammed b. Yusuf, *el-Baḥru'l-muḥîṭ*, thk. Âdil Aḥmed Abdulmevcûd vd. (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2017), 1/334.

3 el-En'âm 6/38.

4 Ebû Hâyyân *el-Baḥru'l-muḥîṭ*, 4/125.

5 el-Bakara 2/54.

6 Muḥammed b. Abdullâh ez-Zerkeşi, *el-Burhân fî 'ulûmi'l-Kur'ân*, thk. Muḥammed Ebû Serî' (Riyad, Dâru'l-Hadâra, 2009), 4/334.

7 el-En'âm 6/60.

8 Ebu'l-Bekâ Abdullah b. el-Hüseyn el-'Akberî, *et-Tibyân fî İ'râbi'l-Kur'ân*, (Amman: Beytu'l-Efkâri'd-Devliyye, 2014), 251.

9 et-Tevbe 9/11.

10 Akberî, *et-Tibyân fî İ'râbi'l-Kur'ân*, 322.

11 el-Me'âric 70/1.

kerimede "وَإِذَا مَرُّوا بِهِمْ يَتَغَامَزُونَ" ¹ harf-i cerrinin yerine *mücâveze* "Onlara uğradıkları zaman, birbirlerine göz kırparak alau ederlerdi" ² âyet-i kerimede عَلَى harf-i cerri yerine isti 'lâ ³ "وَضَاقَتْ عَلَيْكُمُ الْأَرْضُ بِمَا رَحُبَتْ" ⁴ âyet-i kerimede hâl/durum ⁵ "يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا تَدَايَنْتُمْ بِدِينٍ إِلَى أَجَلٍ مُّسَمًّى فَاكْتُبُوهُ وَلْيَكْتُبَ بَيْنَكُمْ كَاتِبٌ" ⁶ "Ey iman edenler! Birbirinize muayyen bir vadeye kadar borçlandığınızda onu yazıp kaydediniz. İçinizden adil davranan bir kâtip yazsın;" ⁷ âyet-i kerimede sıfat, ⁸ "قَالَ رَبِّ بِمَا أَنْعَمْتَ عَلَيَّ فَلَنْ أَكُونَ ظَهِيرًا لِلْمُجْرِمِينَ" ⁹ "Ey Rabbim, bana lütufta bulunduğun nimetlere yemin olsun ki mücrimlere asla destek olmayacağım" ¹⁰ âyet-i kerimede kasem /yemin, ¹¹ "أَلَمْ يَعْلَم بِأَنَّ" ¹² âyet-i kerimede zait harf konumunda olup *tekit* anlamında kullanılmıştır. ¹³

Mana harflerin asli ve tali anlamları bulunmaktadır. Bu taksimat Kûfe dil mektebine ait olduğu nakledilir. Mesela *bâ* harf-i cerrinin asıl anlamı *ilsâk* iken, diğer manalar ise bu harfin tali/mecazi anlamlarıdır. ¹² Mana harflerinin tek başlarına bir anlam ifade etmediği halde bu taksimata tabi tutulmasının sebebi ise kelamda sıklıkla kullanıldıkları manadan kaynaklı olduğu düşünülmektedir. Yani bir harf daha çok hangi anlamda kullanılıyorsa bu anlam onun asıl manası olmaktadır. Bir başka deyişle bir harfin asıl anlamı hangi sıklıkta kullanıldığına bağlı olarak tespit edilebileceği değerlendirilmektedir. ¹³

12 Râdıyuddîn Muḥammed b. el-Hasan el-Esterabâdî, *Şerḥu 'l-Kâfiye*, thk. Emîl Bedî' Ya'kûb (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2015), 4/287.

1 el-Mutaffîfîn 83/30.

2 Bedruddîn Muḥammed b. Ebî Bekr ed-Demâmînî, *Şerḥu 'd-Demâmînî 'alâ Muḡni 'l-lebîb*, thk. Muhammed es-Seyyid Osmân, (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2012), 1/491.

3 et-Tevbe 9/25.

4 Ebû Hayyân el-Baḥru'l-muḥîṭ, 5/25.

5 el-Bakara 2/282.

6 Ebû'l-Kâsım Maḥmûd b. Ömer ez-Zemaḥşerî, *el-Keşşâf*, thk. Muḥammed Abdusselâm Şâhîn (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2015), 1/320.

7 el-Kasas 28/17.

8 Ebû Hayyân el-Baḥru'l-muḥîṭ, 7/105.

9 el-Alak 96/14.

10 Ebû'l-Bekâ Muvaffakuddîn Ya'îş b. Alî b. Ya'îş, *Şerḥu 'l-Mufasssal*, (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2011), 4/327.

11 Bu konuyla ilgili izahata ikinci bölümde detaylıca yer verilmiştir.

12 Harfin kavramı ve kullanım alanıyla ilgili olarak birinci bölümde geniş bilgi verilmiştir.

Arap dili ve belagati tarihinde bütün gayretlerini gramer, belagat ve edebiyata sarf eden Arap dil uzmanları, özel anlamda hurûfu'l-me'ânîye son derece ihtimam göstermişlerdir. Dilciler, manalı harfleri birçok yönden ele almışlardır. Kimileri, bu harflerin belagat yönünü inceleyerek kullanıldığı muhtelif manalarına temas etmiştir. Bazı dil alimleri de edatlardaki ibdâl, i'lâl, idgâm, hazif gibi yönlerine değinerek sarf/morfoloji açısından değerlendirmiştir. Bir kısım dilciler ise edatların manalarının yanında, amel etme, zait olma ve hazfedilme gibi durumlarına da yer vererek nahiv/sentaks yönünden mütalaa etmişlerdir. Manalı harfler en çok bu açıdan irdelenmiştir. Mana harfler, farklı yöntem ve şekillerle ele alınmıştır. Bazen bu harflere nahiv/sentaks konulu çalışmalarda ilgili bahiste yer verilmiştir. Mecnûn isim babında harf-i cerlere, meczûm muzarî fiil bahsinde cezm edatlarına, mansûb muzârî fiil konusunda nasb edatlarına yer verilmesi gibi. Sîbeveyhi (öl. 180/796)'nin *el-Kitâb*'ı, Müberrid (öl. 286/900)'in *el-Muktadab*'ı, İbnü's-Serrâc (öl. 316/928), *el-Usûl fi'n-nahv* 'i, Zemahşeri (öl. 538/1144)'nin *el-Mufasssal*'ı bu tarzda kaleme alınmış eserlerden bazısıdır. Bazen de mana harflerine mahsus eserler telif edilerek bu harflerin muhtelif yönlerine temas edilmiştir. Zeccâcî (öl. 337/949)'nin *Hurûfu'l-me'ânî*'si, Rummânî (öl. 384/994)'nin *Me'ânî'l-huruf*'u, Herevî (öl. 415/1024)'nin *el-Üzhiye fi'ilmî'l-huruf*'u, Mâlekî (öl. 702/1303)'nin *Rasfu'l-mebânî fi Şerhi hurûfi'l-me'ânî*'si bu metodla yazılmış eserlerden bir kısmıdır. Mana harflerinin çalışıldığı yöntemlerden biri de tek harfin muhtelif mana ve inceliklerine yer verilmesidir. Zeccâcî'nin *Kitâbu'l-lâmât*'ı, İbn Hâleveyh (öl. 370/980)'in *el-Elifât*'ı bunlardandır. Dilbilimcilerinin mana harfleriyle ilgili ortaya koydukları bu eserlerde harflerin mana incelikleri ve gramer yönleri hususundaki ihtilaflara da yer verilmiştir.¹ Manalı harflerle ilgili eser çalışması ve yöntemiyle ilgili olarak çalışmamızın birinci bölümünde genişçe yer verildiği için bununla ilgili bu kadar bilgiyle yetiniyoruz.

I. Araştırmanın Konusu

Bu araştırmanın konusu, Tâhâ sûresinde kullanılan mana harflerinin anlamsal boyutlarını ve kullanım biçimlerini ele almaktır. Bu çalışmada Tâhâ sûresi özelinde manalı harflerin kullanıldığı anlam derinlikleri ve inceliklerine, kullanıldığı muhtemel manalardan hangisinin ağır bastığına ve bu konudaki ulemanın yaklaşımlarına yer vermek suretiyle bu konudaki bazı ihtilaf ve müşkülâtın çözüme kavuşması hedeflenmiştir. Ayrıca harfin sözlük ve terim anlamları, mana harfi kavramının mefhumu, *hurûfu'l-me'ânî*, *me'ânî'l-huruf* ve *edat*

¹ Geniş bilgi için bk. Ebû'l-Berekât Kemâluddîn Abdurrahmân b. Muhammed el-Enbârî, *Zînetu'l-fudalâ' fi'l-farki beyne'dâdi ve'zâ'*, thk. Ramazan Abduttevâb, (Beyrut: Dâru'l-Emâne, 1971), 23-35; Alâuddîn b. Ali el-İrbîlî, *Cevâhiru'l-edeb fi ma'rifeti kelâmî'l-'Arab*, (Beyrut: Dâru'n-Nefâis, 2009), 5-6; Ahmed b. Abdinnur el-Mâlekî, *Rasfu'l-mebânî fi şerhi hurûfi'l-me'ânî*, thk. Ahmed Muhammed el-Harrât (Dimaşk: Dâru'l-Kalem, 2014), 22-25; İsmail Durmuş, "Harf", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 16/163.

tabirlerinin incelikleri ve bu konuda öne sürülen farklı görüşler, mana harflerinin sayısı, özellikleri ve metindeki fonksiyonları değerlendirilmiştir. Bunun yanında Tâhâ sûresi özelinde manalı harflerin anlam inceliklerine ve metindeki kullanımına yer verilmiştir.

Bu çalışmada Arapçada harfin kelime anlamına, kullanım alanlarına, mana harfinin terim anlamı ve tanımına, muhteva ve mefhumuna, teşekkül ve tarihsel sürecine, harf ve hurûfu'l-me'ânî kavramı yerine kullanılan diğer tabir ve terkiplere, Arap dilbilgisi disiplinin kuruluşundan günümüze kadar bu kavramların geçtiği aşamalara, bu süreç içerisinde yapılan çalışmaların muhteva ve yöntemlerine ve buna dair mesele ve ihtilaflara yer verilerek değerlendirmelerde bulunulmuştur. Mana harfleri bu açıdan analiz edildikten sonra harflerin tasnifine yer verilerek anlam bilim inceliklerine Tâhâ sûresinde kullanıldıkları ayetler bağlamında değerlendirilmiştir. Ayetlerde kullanılan manalı harflerin yansıttıkları asıl manalarının yanında yan ve mecazi anlamlarına da yer verilmiştir. Bunun yanında amel etme ve yapısal özellik gibi dilbilim yönlerine de temas edilmiştir. Mesela bir edatın kullanıldığı ayetteki anlam inceliğine yer verilirken, bu edatın amel olup olmadığı, kaç hece harfinden oluştuğu, mebni olup olmadığı gibi hususlara da değinilmiştir.

Bu çalışma, giriş, iki bölüm ve sonuçtan oluşmaktadır. Birinci bölümde harfin mefhumu ve kullanım alanları, teşekkül süreci, mana harfinin mefhumu ve muhtevası, *hurûfu'l-me'ânî*, *me'ânî'l-hurûf* ve *edat* sözcüklerinin incelikleri ve bu konudaki muhtelif görüşler, harflerin sayısı, çeşitleri ve metindeki kullanım ve incelikleri, mana harfinin tarihsel süreçleri ve ulemanın bu edatları çalışma biçimleri ve bu sahada telif ettikleri eserlerin özellikleri tetkik edilmiştir. Ayrıca bu bölümde mana harflerinin genel tanımları veciz bir şekilde yapılmış ve kullanımlarıyla ilgili bilgi verilerek örneklerle desteklenmiştir. İkinci bölümde ise Tâhâ Sûresinde asıl, yan, müşterek, hakiki ve mecazi anlamda kullanılan edatların değerlendirmesi yapılmıştır.

Birden fazla manada kullanılması muhtemel olan veya ihtilafa konu olan mana harflerinin kullanıldığı ayet-i kerimelerin meali verilirken ilk olarak yaygın görüş esas alınmıştır. Yani ilgili edata daha çok hangi mana verilmişse öncelikli olarak bu mana yansıtılmaya çalışılmıştır. Daha sonra diğer muhtemel manaları da göz önünde bulundurarak ayet-i kerimenin meali verilmeye çalışılmıştır. Örneğin Tâhâ sûresinin "لِّتُرِيَنَّكَ مِنْ آيَاتِنَا الْكُبْرَىٰ" ayetinde kullanılan مِنْ harfi

"Böylece sana, en büyük mucizelerimizden bir kısmını gösterelim"¹ ayetinde kullanılan مِنْ harfi i cerri, hem *tab'îz/bazı* hem de *ibtidâ/başlama* anlamında olması muhtemel bir durumdur. Çoğu

1 Tâhâ 20/23.

müfessirler bu harf-i cerrini *tab ʿiz* manasında kullandıkları için edatın bulunduğu ayet-i kerimenin mealini ilk olarak bu anlama göre verdik.

Çalışmamızın sonuç kısmında ise mana harfleriyle ilgili tespit ettiğimiz önemli hususlara yer verilmiştir.

II. Araştırmanın Problematığı

Başta Kur’ân-ı Kerîm olmak üzere, Hz. Peygamber (s. a. v.)’in hadisleri ve diğer Arapça kaynakları doğru bir şekilde okumak ve anlamak, Arapça kaide ve kurallarını sahih bir şekilde bilmekle mümkündür. Bunların içinde *hurûfu’l-me’âni* diye isimlendirilen edatların bilinmesi son derece önemlidir. Hemen hemen her cümle ve her satırda bu edatlara rastlanabilmektedir. Arapça metinlerin olmazsa olmazı olan bu edatların her birinin kendine has kullanımı ve manası bulunmaktadır. Bununla beraber bu harfler, cümledeki yerine göre, başka bir deyişle sözün siyak-sibakına ve kullanımına bağlı olarak farklı manaları ihtiva etmektedir. Sözelimi, muzari fiilinin başında bulunan *la* harfi duruma göre nefiy ya da nehiy harfi iken ismin başına gelince cinsten hükmü nefyeden ya da atıf harfi konumunda olabilmektedir. Örneğin: *لا تَعْصِ اللَّهَ* Allah te ‘âlâ’ya karşı asi olma; *جَاءَ مُحَمَّدٌ لَا خَالِدَ* Muhammed geldi, Halit değil. Birinci örnekte *la* edatı, nehiy görevinde kullanılır iken ikinci misalde iki isim arasında yer almış ve dolayısıyla atıf yani bağlaç harfi olup kendinden sonraki ismi önceki isme atf etmekte ve her iki ismin aynı irabı almasını sağlamaktadır. Bundan da bir edatın tek kullanım ve manayla sınırlı kalmadığı anlaşılmaktadır.

Klasik kaynakların çoğunda, edatlarla ilgili yapılan örneklerin ağırlıklı olarak Kur’ân-ı Kerîm ayetlerinden verilmiş olması, bu edatların Kur’ân çerçevesinde değerlendirilmesini önemli kılmaktadır. Kur’ân-ı Kerîm ayetlerinin en doğru biçimde anlaşılmasını sağlayan faktörlerden biri de şüphesiz ki rivayetlerin yanı sıra dilbilgisinin kaide ve kurallarıdır. Kur’ân-ı Kerîm ayetlerini tefsir etmeye yönelik telif edilen *Me’âni’l-Kur’ân*, *Garibu’l-Kur’an*, *Müşkilu’l-Kur’ân*, *Ulûmu’l-Kur’ân* ve *İ’râbu’l-Kur’ân* gibi pekçok kıymetli eserler ve birçok tefsir kaynağı, bu metotla ele alınmış olup lügavî, nahvî ve belâğî açıdan değerlendirilmiş; verilen tefsir ve teviller, *Emsâlu’l-Arab* (Arap Atasözleri) ve klasik şiirlerle istişhad edilerek desteklenmiştir. Ferrâ (öl. 207/822)’nin “*Me’âni’l-Kur’ân*”ı, Ahfeş (öl. 215/830)’in “*Me’âni’l-Kur’ân*”ı, Zeccâc (öl. 311/923)’in “*Me’âni’l-Kur’ân*”ı, İbn Kuteybe (öl. 276/889)’nin “*Müşkilu’l-Kur’ân*”ı, İbnu’n-Nehhâs (öl. 338/950)’in “*İ’râbu’l-Kur’ân*”ı, Zemahşeri’nin “*el-Keşşâf*”ı, Zerkeşi (öl. 794/1392)’nin “*el-Burhân fi ‘ulûmi’l-Kur’ân*”ı, Şuyûṭî (öl. 911/1505)’nin “*Mu’tereku’l-akrân fi İ’câzi’l-Kur’ân*”ı, Zekerîya el-Ensârî (öl. 926/1520)’nin “*İ’râbu’l-*

Kur'ân’ı, Şevkânî (öl. 1250/1834)’nin “*Fethu’l-Kadîr*”i, Âlusi (öl. 1270/1854)’nin “*Ruhu’l-me’âni*”si, İbn ‘Âşur (öl. 1879-1973)’un “*et-Tahrîr ve’t-Tenvîr*”i bu türden yazılmış eserlerden bazılarıdır.

Arapça dil gramerinin tesis edildiği hicri birinci asırdan bu yana manalı harfler farklı şekilde ele alınmakla birlikte türlü aşamalardan geçmiştir. Birinci bölümde detaylıca yer verildiği üzere bu harfler bazen nahiv konuları arasında serpiştirilerek, bazen tefsir ve Kur’ân-ı Kerîm ilimleri ile ilgili kaleme alınan eserlerde onlara ayrı bölüm ayırarak veya kullanıldığı ilgili ayetin tefsirinde ele alınmıştır. Bunun yanında sözlüklerde benzer yöntemle işlendiği görülmüştür. Ancak Kur’ân-ı Kerim metninin tamamının veya belirli bir sûresinin bağlamında manalı harflerinin anlam ve inceliklerini kapsamlı ve detaylı olarak ele alan müstakil çalışmalara rastlanmamaktadır. Öte yandan *harf*, *edat*, *harfu’l-ma’nâ* ve *me’âni’l-hurûf* kavramlarının mefhumu ve aralarındaki nüansları; mana harflerinin sayısı ve türleri; harfin tarihsel süreci ve evreleri ve bu süreçte yapılan edat çalışmaları ile ilgili yapılan özgün araştırmanın bulunmadığı tespit edilmiştir.

Harfler, asıl anlamlarının yanında muhtelif tali veya mecazi manalarda da kullanılmaktadır. Binaenaleyh bu harflerden birinin hangi manada kullanıldığı bazen müşkül bir durum olabilmektedir. Bu nedenle bir harfin metindeki anlam derinliğine inebilmek veya kullanıldığı manayı tespit etmek için birkaç faktör önem arz eder. Bir harfin kullanıldığı metne bütüncül bakış, birlikte kullanıldığı kelimenin yapısal ve anlamsal özelliği, harfin haddi zatında yapısal inceliği bu faktörlerden bazılarıdır. Bazen de bir harf, birlikte kullanıldığı kelime veya cümleye birden fazla mana katması da mümkündür. Mesela, manan harflerinden *فِي* harf-i cerrinin kullanıldığı asıl anlam zarfıyettir.¹ “فَمَنْ يُرِدِ اللَّهُ أَنْ يَهْدِيَهُ يَشْرَحْ صَدْرَهُ لِلْإِسْلَامِ وَمَنْ يُرِدْ أَنْ”
“Allah Te’âlâ, kimi hidayete erdirmek isterse, kalbini İslam’a açar. Kimi de yolundan şaşırtırsa, göklere tırmanırcasına onun kalbini daraltıp sıkıştırır”² ayetindeki *فِي* harf-i cerri ise asıl anlamından çıkarak *إِلَى* -e/-a harf-i cerrinin yerine kullanılmıştır. Zira bu harfin birlikte kullanıldığı ve aynı zamanda tealluk ettiği *يَصْعَدُ* fiili³

1 Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, 4/348; Muberrid, *el-Muqtaḍab*, 2/413; İbnu’s-Serrâc, *el-Uṣûl fi’n-naḥv*, 1/412; Ebû’l-Ḥasen Ali b. İsa er-Rummânî, *Me’âni’l-hurûf*, thk. İrfân b. Selîm, (Beyrut: el-Mektebetu’l-‘Asriyye, 2014), 77; İrbilî, *Cevâhiru’l-edeb fi ma’rifeti kelâmi’l-‘Arab*, 227.

2 el-En’âm 6/125.

3 Muḥammed Hasan Osmân, *İ’râbu’l-Kur’ân ve beyânü me’ânihî* (Kahire: Dâru’r-Risale, 2009), 3/633.

tırmanmak anlamında kullanılmıştır.¹ Bu fiilin *إلى* harf-i cerriyle de kullanılmış olması² da *في* harfinin bu manada kullanıldığı ihtimalini kuvvetlendirmektedir. Ayrıca buradaki *في* harf-i cerrine zarf manasının verilmesi halinde mana “*Göklerde tırmanır gibi onun kalbini daraltıp sıkıştırır*” şeklini alır ki bu da uzak ihtimaldir. Kur’ân-ı Kerîm meallerine bakıldığında da bu mananın verilmediği görülmektedir.³ Kaynaklarda *في* harf-i cerrine *إلى* harf-i cerri anlamının verilmesi⁴ de kuvvetle muhtemel bu saydığımız faktörlerden dolayıdır. Bir başka misâl: “*وَمَسَحُوا بِرُءُوسِكُمْ*” “*Başlarınızı meshedin*”⁵ ayetindeki *bâ* harfinin hangi manada kullanıldığıyla ilgili dilbilimciler ihtilaflar etmişlerdir. Bazılarına göre buradaki *bâ* harf-i cerri *ilsâk*, bazılarına göre *tab* *îz/bazı* manasında kullanılmıştır. Kimi alimlere göre ise buradaki *bâ* harf-i cerri tekit için kullanılan zait harf konumundadır. Yapılan bu dilbilimi ihtilafları üzerine beraberinde fıkhi ihtilaflar da ortaya çıkmıştır. Mesela ayetteki *bâ* harfinin *tab’îz* anlamında kullanıldığı kabul edilirse mana “*başlarınızın bir kısmını meshedin*” şeklinde olur. Bu manaya göre abdest farzını yerine getirmek için başının bir kısmını meshetmenin yeterli olduğu hükmü çıkar. *Bâ* harfi cerrinin bu ayet-i kerimede zait bir harf olduğu görüşüne binaen ise anlam “*kesinlikle başlarınızı mesh edin*” şeklindedir. *Bâ* harfinin asıl anlamı olan *ilsak* manasının verilmesi halinde ise mana “*başlarınızı meshedin*” şeklinde olur. Buna göre meshetme miktarı hususuyla ilgili başka bir karine veya delil varsa bu durumda *bâ* harfinin hangi manada kullanıldığı da ortaya çıkacaktır.⁶ Şu var ki: Buradaki *bâ* harf-i cerri zait bir harf kabul edilse de *tab’îz* anlamında da olsa zımnen *ilsak* manasında kullanıldığı açıktır. Nitekim başın tamamının da bir kısmının da meshedilmesinde her hâlükârda elin başa *ilsak* etmesi yani dokunması söz konusudur. Öte yandan *bâ* harf-i cerrinin taşıdığı bazı anlamlarının bu ayet-i kerimeye yansması uzak ihtimaldir. Mesela *bâ* harf-i cerrinin bu ayette *isti’âne* veya *sebebiyyet* anlamında kullanıldığını varsayarsak “*başlarınızla/başlarınızın yardımıyla/sebebiyle mesh edin*” şeklinde mana ortaya çıkar ki bu mana ihtimalden uzaktır. Dolayısıyla mana harflerinin,

1 Muhammed b. Ya’kûb Fîrûzâbâdî, *Mu’cemu’l-kâmus’il-muḥîṭ*, 739; Serdar Mutçalı, *Türkçe-Arapça Sözlük*, (İstanbul: Dağarcık Yayınları, 2015), 911.

2 İbrahim Mustafa vd., *el-Mu’cemu’l-vasîṭ*, 514.

3 <https://www.kuranmeali.com/AyetKarsilastirma.php?sure=6&ayet=125> (Erişim 22 Haziran 2023).

4 Ebû Ca’fer Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Câmi’u’l-beyân ‘an te’vîli âyi’l-Kur’ân* (Beyrut: Dâru’l-Kutubi’l-‘İlmiyye, 2014), 5/339; Ebû İshâk İbrâhîm b. es-Sirrî ez-Zeccâc, *Me’âni’l-Kur’ân ve i’râbuh*, thk. Abdulcelîl Abduh Şibli (Kahire: Dâru’l-Hadîs, 2005), 2/235.

5 el-Mâide 5/6.

6 Geniş bilgi için bk. Taberî, *Câmi’u’l-beyân ‘an te’vîli âyi’l-Kur’ân*, 4/464-465; Zemaḥşerî, *el-Keşşâf*, 1/598; Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr el-Kurtubî, *el-Câmi’ li-aḥkâmi’l-Kur’ân*, thk. Ahmed el-Berdûnî- İbrahim Atfîş, (Kahire: Daru’l-Kütubi’l-Misriyye, 1964), 87-90; Ebû Ḥayyân *el-Baḥru’l-muḥîṭ*, 3/451; Muhammed b. Abdullâh ez-Zerkeşî, *el-Burhân fî ‘ulûmi’l-Kur’ân*, thk. 4/328. Ayrıca bk. Muhammed Abdulhalık Azîme, *Dirâsât li uslûbi’l-Kur’ân*, (Kahire: Daru’l-Hadîs, ts.), 2/4.

Arapça metinlerinin ve özelde Kur'ân-ı Kerîm metninin anlaşılmasında ve ayet-i kerimelerden hüküm çıkarmada azami derecede etkisi bulunmaktadır.

Arap dilbilimcileri, müfessirler ve hatta fakih, kelimci ve diğer alanlarda tahassusu olan alimler, kendi sahalarında herhangi bir konuda fikir beyan ederken veya başkalarının görüşlerine itiraz ederken bu konuda deliller sunmak için en başta Yüce Allah Te'âlâ'nın Kur'ân-ı Kerimdeki buyruklarına yani ayet-i kerimelere başvurduğu mülahaza edilmektedir. Kur'ân-ı Kerîm Arap diliyle nazil olduğundan dolayı ulemanın Kur'ân-ı Kerimden delil veya bilgilendirme mahiyetinde sunacakları ayet-i kerimelerin metinlerinin dilbilim ve anlambilim yönlerini fevkalade bilmek durumundadırlar. Aksi takdirde hataya düşme ihtimalleri yüksektir. Bunun önüne geçilmesi için Arapça dil kurallarının yanında bu dilin edebiyat, belagat ve fesahat yönlerini mükemmel bir şekilde anlamak, bilmek ve uygulamakla mümkün olacaktır.

Alimler arasında zaman zaman lügavi ihtilaflar cereyan ettiği mülahaza edilir. Bu ihtilaflardan biri de ayeti-i kerimelerde kullanılan ve kelimenin bir türü olan mana harfinin hangi anlamlarda kullanıldığıyla ilgili bir durumdur. Meydana gelen bu tür dil ihtilafları, aynı zamanda tefsir, hadis, fıkıh ve kelam gibi diğer sahalarda da ulemanın görüş ayrılıklarına sebebiyet vermekte ve dolaylı olarak bir hükmün ortaya çıkmasında önemli etken konumunda olmaktadır. Çünkü daha önce de ifade edildiği gibi mana harfi, ancak cümle içerisinde yani başka bir kelimeyle kullanıldığı takdirde anlam değeri hasıl olabilmekte veya birlikte kullanıldığı sözcük ya da cümleye anlam katabilmektedir.

Şu var ki: Mana harfi muayyen bir anlamla sınırlı olmadığı gibi lafza etkisi yani amil olup olmaması da bulunduğu cümlenin siyak ve sibakına göre değişkenlik arz edebilmektedir. Yani bir mana harfi konumu itibarıyla muhtelif manalarda kullanılmaktadır. Mesela *lâm* harfi ismin başında kullanıldığında ismi mecrur yapan harf-i cer, muzari fiilin başında kullanıldığında ise duruma göre muzari fiilini cezme eden lâmu'l-emir veya onu nasb eden lâmu't-ta'lîl görevinde olabilmektedir. Bazen de fiilin lafzını etkilemeyip tekit için veya kasep cevabında kullanılan mühmel ve zait bir harf konumundadır. Misal:

"وَلَهُ مَا سَكَنَ فِي اللَّيْلِ وَالنَّهَارِ وَهُوَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ"

*"Gecede ve gündüzde barınan her şey O'nun (Allah'ın) mülküdür. O hakkıyla işitendir ve hakkıyla bilen'dir."*¹

1 el-En'âm 6/13.

ayet-i kerimesindeki lââm edatı zamirin/ismin başında bulunduğu için harf-i cer olup temlik yani ait olma anlamında kullanılmıştır.¹

"فَلْيُقَاتِلْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ الَّذِينَ يَشْرُونَ الْحَيَاةَ الدُّنْيَا بِالْآخِرَةِ وَمَنْ يُقَاتِلْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ فَيُقْتَلْ أَوْ يَغْلِبْ فَسَوْفَ نُؤْتِيهِ أَجْرًا عَظِيمًا"

"Öyleyse, dünya hayatı karşılığında ahireti satın alanlar, Allah yolunda savaşsınlar. Kim Allah yolunda savaşır bunun sonucunda, öldürülür yahut galip olursa, ona büyük bir mükafat vereceğiz."²

ayet-i kerimesinde lââm edatı يُقَاتِلْ fiiliyle birlikte kullanılmış ve emir/istek³ bildirdiği için muzâri fiili cizm etmiştir.⁴

"كَانَ النَّاسُ أُمَّةً وَاحِدَةً فَبَعَثَ اللَّهُ النَّبِيِّنَ مُبَشِّرِينَ وَمُنذِرِينَ وَأَنْزَلَ مَعَهُمُ الْكِتَابَ بِالْحَقِّ لِيَحْكُمَ بَيْنَ النَّاسِ فِي مَا فِيهِ وَهُمْ اخْتَلَفَ فِيهِ إِلَّا الَّذِينَ أُوتُوهُ مِنْ بَعْدِ مَا جَاءَتْهُمْ الْبَيِّنَاتُ بَعِيًّا بَيْنَهُمْ فَهَدَى اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُوا لِمَا اخْتَلَفُوا فِيهِ وَمَا اخْتَلَفَ فِيهِ إِلَّا الَّذِينَ أُوتُوهُ مِنْ بَعْدِ مَا جَاءَتْهُمْ الْبَيِّنَاتُ بَعِيًّا بَيْنَهُمْ فَهَدَى اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُوا لِمَا اخْتَلَفُوا فِيهِ مِنَ الْحَقِّ بِإِذْنِهِ وَاللَّهُ يَهْدِي مَنْ يَشَاءُ إِلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ"

"İnsanlar, tek bir tek ümmet halindeydi. (tefrikaya düşmeleri üzerine) Allah, müjdeleyici ve ikaz edici olarak elçilerini gönderdi ve onlar vasıtasıyla tefrikaya düştükleri mevzularda aralarında hükmetmek için hakikatleri ihtiva eden kitabı inzal etti. Fakat kendilerine apaçık deliller geldikten sonra aralarındaki haset sebebiyle, onun hakkında ihtilafa girenler de o kitabın kendilerine gönderildiği kimseler bizzat kendileridir. Bunun üzerine Allah, ihtilafa düştükleri hakikati, kendi izniyle müminlerin bulmasına hidayet verdi. Allah dilediğini dosdoğru yolu gösterir."⁵

ayet-i kerimesinde lââm edatı يَحْكُم fiiliyle birlikte sebep/talil⁶ anlamında kullanıldığı için nasb edatı konumundadır.⁷

1 Muḥammed Hasan eş-Şerîf, *Mu'cemu ḥurûfi'l-me'ânî fi'l-Kur'ânî'l-Kerîm*, (Dimaşk: Dâru'r-Resâilî'l-'Alemyye, 2018), 2/834.

2 en-Nisâ 4/74.

3 Muḥammed Hasan eş-Şerîf, *Mu'cemu ḥurûfi'l-me'ânî fi'l-Kur'ânî'l-Kerîm*, 2/830; Muḥammed Hasan Osmân, *Î'râbu'l-Kur'ân ve beyânu me'anîhi*, 2/656.

4 Muḥammed Hasan Osmân, *Î'râbu'l-Kur'ân ve beyânu me'anîhi*, 2/656.

5 el-Bakara 2/213.

6 Muḥammed Hasan eş-Şerîf, *Mu'cemu ḥurûfi'l-me'ânî fi'l-Kur'ânî'l-Kerîm*, 2/824; Muḥammed Hasan Osmân, *Î'râbu'l-Kur'ân ve beyânu me'anîhi*, 1/516.

7 Muḥammed Hasan Osmân, *Î'râbu'l-Kur'ân ve beyânu me'anîhi*, 1/516.

"وَقَالَ اللَّهُ إِنِّي مَعَكُمْ لَئِنْ أَقَمْتُمُ الصَّلَاةَ وَآتَيْتُمُ الزَّكَاةَ وَآمَنْتُمْ بِرُسُلِي وَعَزَّرْتُمُوهُمْ وَأَقْرَضْتُمُ اللَّهَ قَرْضًا حَسَنًا لَأُكَفِّرَنَّ عَنْكُمْ سَيِّئَاتِكُمْ وَلَأُدْخِلَنَّكُمْ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ فَمَنْ كَفَرَ بَعْدَ ذَلِكَ مِنْكُمْ فَقَدْ ضَلَّ سَوَاءَ السَّبِيلِ"

Allah: ‘Kuşkusuz ki Ben sizinle beraberim. And olsun ki; namazı dosdoğru kılarsanız, zekat verirsiniz, gönderdiğim elçilerime inanıp onlara arka çıkarsanız, Allah’a güzel bir borç takdim ederseniz, yaptığınız kötülüklerinizi silerim ve sizi altından ırmaklar akan cennetlere dahil ederim. Artık bundan sonra içinizden kim ki inkarda bulunursa kesinlikle hakikat yolundan sapmış olur’ buyurdu.”¹

ayet-i kerimesindeki أَكْفَرَنَّ fiilinin başında kullanılan lâm harf-i ise tekit anlamında kullanılmış ve dolayısıyla burada mühmel bir harf konumunda olup lafza etkisi yoktur.²

Bütün bunlar bir mana harfinin lafza etkisi olduğu gibi manaya da etkisi olduğunu göstermektedir. Yani bir manalı harf bulunduğu konum gereği lafza etkisi olmasının yanında manasında da farklılık olabilmektedir. Böylece az önce örnek olarak verdiğimiz lâm edatı, isimle birlikte kullanılıp harf-i cer konumundayken, *sebeb, temlik şibih temlik, ta lîl/sebeb, menfiyi te’kid etme, tebliğ, beraberlik, kasem ve hayret etme*, gibi manaları yansıtırken, muzâri fiilin başında kullanıldığında sebep bildiren veya istek bildiren lâm konumundadır. Sebep bildiren lâm muzâri fiilini nasb ediyorken, emir/istek manasında olan lâm ise muzâri fiili cezm eden amil durumundadır.³

Harfin metne hangi anlamı aksettici ve hangi görevde kullanıldığının tespiti bu ayrıntılara vakıf olmakla olanaklıdır. Bununla beraber alimler mana harflerini bir ayet bağlamında değerlendirirken, muhtelif zaviyelerden baktıkları için bu konuda ihtilaflar meydana gelebilmekte ve bu ihtilafların neticesinde de tartışma konusu olan harfin birden fazla muhtemel manaları da ortaya çıkmaktadır. Buna göre manalı harflerinin, özellikle anlamsal yönünden meydana gelen bu görüş farklılıkları tefsir kaynaklarında bir ayetin farklı biçimlerde tefsir edilmesinde, fıkhîta bir mesele hakkında farklı hükümler çıkarılmasında ve dolayısıyla fıkhî mezheplerin ortaya çıkmasında, bazı kelam/itikadi meseleler nedeniyle kelamcılar arasında görüş ayrılığına gidilmesi ve bunun sonucunda itikadi mezheplerin teşekkülünde etki eden önemli amillerden sayılmaktadır. Misal:

"قَالَ رَبِّ ارْنِيْ اَنْظُرْ اِلَيْكَ قَالَ لَنْ تَرَاني"

1 el-Mâide 5/12

2 Muḥammed Hasan Osmân, *İ'râbu'l-Kur'ân ve beyânu me'anîhi*, 3/53.

3 Geniş bilgi için bk. Mâlekî, *Raşfu'l-mebânî fî şerhi hırûfî'l-me'ânî*, 293-328.

“Musa dedi ki: ‘Ey Rabbim! Bana kendini göster, seni göreyim’ (Allah Te‘âlâ): ‘Sen beni asla göremezsın’ buyurdu”¹

Bu ayet-i kerimede yer alan لَنْ harfi, bazılarına göre tekit-i nefy-i istikbal (gelecek zamanda olumsuzluğun tekidi)ın yanında *tebîd* yani sonsuzluk manasında kullanılırken, kimilerine göre sadece *tekid* anlamında kullanılmıştır. Bu edatın salt te‘kit için kullanıldığı düşüncesinde olanlara göre Allah Te‘âlâyı ahiret aleminde görmesi mümkündür ki ehl-i sünnet fırkasının görüşü bu yöndedir. *Tebîd* anlamında da olduğunu savunanların görüşüne göre ise hiçbir surette Allah Te‘âlâyı çıplak gözle görmek asla mümkün değildir.² Bu da bir mana harfinin belirli bir anlamla sınırlı olmadığını ve cümle içerisindeki siyak sibakına bağlı olarak mana değişikliğine uğradığını göstermektedir. Öte yandan esasen tekid-i nefy-i istikbal için kullanılan لَنْ edatının özel durumlarda asıl manasından çıkarak farklı anlamları yansıttığı görülmektedir. Bu manalardan biri de *tebid* yani ebedîliktir. Allah Te‘âlanın dar-ı ukbada görülmesiyle ilgili kuvvetli deliller³ ortadayken bu ayetteki لَنْ edatının *tebid* için kullanıldığı görüşü zayıf kalmaktadır.

Buna göre çalışmamızın ilk bölümünde de genişçe yer verildiği üzere bu durum bir harfin tek başında başka bir lafızla metin içerisinde kullanılmadan ne asıl ne tali veya ne hakiki ne de mecazi hiçbir mana ifade etmediği görüşünü kuvvetlendirmektedir. Ayrıca bu durum, bir mana harfi için genel kaide ve kuralı olsa da özel istisnai durumlar hasıl olabilmektedir. Yüce Kur’ân-ı Kerim’in kendine has üslubunun olmasını dikkate alındığında söz konusu istisnaların da burada tezahür etmesi son derece tabii bir haldir. Yani bir mana harfi dil kuralı ve bulunduğu siyak ve sibaka göre belirli bir mana ifade etmesi gerekirken, Kur’an-ı Kerim’de yer alan bu edatlar bazen beklenilenin aksine farklı manaları yansıtabilmektedir. Bu da Kur’ân-ı Kerim’in kendine ait olan i‘câz, îcâz ve mecâz yönüyle doğrudan alakalıdır. Bir başka deyişle burada dil bilgisinden/gramerden ziyade belagat v e fesahat özelliği kendini göstermektedir.

Tâhâ sûresi bağlamında ele aldığımız bu çalışmada; kullanılan mana harflerinin anlam derinliklerine ve bu hususta dilbilimcilerinin yaklaşımları değerlendirmek suretiyle verdiğimiz misalere benzer olarak bu konudaki ihtilaflar tartışılmış ve ağır basan görüşün tespitine çalışılmıştır.

1 el-A‘râf 7/143.

2 Bk. Ebû Muhammed Nûruddîn Ahmed b. Mahmûd b. Ebî Bekr es-Sâbûnî, *el-Bidâye mine’l-Kifâye fi’l-hidâye fi’l-uşûli’d-dîn*, thk. Fethullah Huleyf, (Kahire: Dâru’l-Me‘ârif, 1969), 75-76.

3 Sâbûnî, *el-Bidâye mine’l-Kifâye fi’l-hidâye fi’l-uşûli’d-dîn*, 1969), 75-76.

III. Araştırmanın Amacı

Genel anlamıyla bu araştırmanın hedefi, Arap dilinde harfin kavramsal ve terimsel yönünü, kullanım alanlarını, teşekkül sürecini ele almak, manalı harfin mefhumunu, sayısını, türlerini, tarihsel sürecini ve metindeki kullanımı, anlamsal boyutu ve incelikleri ve bu alanda yapılan çalışma ve özelliklerini tüm boyutlarıyla ele almaktır. Özel anlamda ise dili Arapça olan Yüce Kur'ân-ı Kerîm ayetlerinin ihtiva ettiği mana harfleri gramer, belagat ve mana yönünden incelemek; dilbilimcilerin ve müfessirlerin bu konudaki görüş ve yaklaşımları değerlendirmek ve bunun neticesinde konuya ilişkin tespitleri ortaya koymaktır.

Bu çalışmada, Tâhâ sûresinde kullanılan manalı harflerin lafza etksi bakımından da incelenmesi hedeflenmiş ve bunun sonucunda manaya nasıl etki ettiğiyle ilgili çıkarımlarda bulunulmaya çaba gösterilmiştir. Yukarıda lââm harfiyle ilgili verdiğimiz örnek ve beyanatlar bunun en bariz örneğidir. Böylece bir harfin lafza ve manaya etkisi hususunda her iki özelliği arasında nasıl bir bağ olduğu da ortaya çıkması beklenmektedir. Ayrıca bu çalışmanın sonucunda hurûfu'l-me'ânînin genelde Kur'ân-ı Kerîm metinlerinde, özelde ise Tâhâ sûresinde nasıl bir anlam boyutu kazandığıyla ilgili bilgilere ulaşılması beklenen diğer hususlar arasında yer almaktadır.

Bu araştırmanın hedeflerinden biri de belagat ve fesahat açısından kendine özgü bir üslup ve metodu olan Yüce Kur'ân-ı Kerîm metninde kullanılan mana harflerinin diğer Arapça metinlere nazaran nasıl bir özelliğe sahip olduğunu ve ne şekilde kullanıldığını müşahade etmektir. Böylece bu araştırmanın sonucunda manalı harflerin Kur'ân-ı Kerîm'deki anlam derinliklerinin ve inceliklerinin ve manaya yansıtma şekillerinin net bir şekilde mülâhaza edilmesi beklenmektedir.

Tâhâ sûresinde yer alan mana harflerinin hangi sıklıkta kullanıldığı, daha çok hangi edatların yer aldığı, en çok hangisi/hangileri tartışmaya mevzubahis olduğu ve hangi açıdan tartışma konusu olduğu gibi bu konuda istatistik bilgilere ulaşmak da bu araştırmanın hedeflerinden biridir. Böylece bu araştırmanın nihayetinde Tâhâ sûresinde yer alan manalı harflerin hangi sıklıkta kullanıldığı ve hem lafız hem de mana yönünden nasıl bir etkiye sahip olduğuyla ilgili istatistiksel çıkarımlarda bulunulması da beklenen durumlar arasında yer almaktadır.

Arap dil uzmanları, müfessirler ve İslami alanlarda tahassusu bulunan diğer bilginler, bazı ayet-i kerimelerin tefsiriyle ilgili farklı görüşlerde bulunduğu görülmektedir. Bu görüş farklılıkları ve ihtilaflar zaman zaman ayette kullanılan manalı harflerle ilgili olduğu belirgin bir şekilde mülâhaza edilir. Bazen de bu ihtilaflar birinci bölümde detaylıca temas edildiği üzere

mana harfinin haddi zatında mahiyeti ve mefhumuyla ilgilidir. Bu araştırmamızın gayelerinden biri de Arap dilbilimcilerinden ve diğer ulemeden göze çarpan farklı görüşleri tespit edip bunları değerlendirmek ve bu iddialar arasında ön planda olan ve ağır basanını ortaya çıkarmaktır.

Kur'ân-ı Kerîm'in bütün ayetlerini bu açıdan değerlendirmek ise bir çalışma için sınırı aşacağından çerçeveyi daraltmak suretiyle daha önce çalışması yapılmamış Kur'ân-ı Kerîm sûrelerinden Tâhâ Suresi'ni konu edindik. Özellikle Tâhâ sûresini seçmemizin sebebi ise uzunluk ve sayı bakımından ayetlerinin orta derece olması ve surenin daha önce bu yönüyle çalışılmamış olmasıdır. Ayrıca ilerde de değinildiği üzere Tâhâ sûresi üzerinde birkaç dil çalışması yapıldığı görülmektedir. Yapılan bu tür çalışmaların ise sure ve dolayısıyla Kur'ân-ı Kerîm çerçevesindeki dilbilim araştırmalarının ne denli önemli olduğunu ortaya koymuştur. Tâhâ sûresi özelinde ele aldığımız manalı harfler çalışması ise yapılan benzer çalışmaların bir nevi mütemmimi olacağı kanaati içerisindeyiz. Nitekim manalı harflerini bir bütün olarak ve tüm yönleriyle bir Kur'ân-ı Kerîm sûresi bağlamında ele alan çalışmalar yok denecek kadar azdır.

IV. Yapılan Benzer Çalışmalar ve Çalışmamızın Farkı

İslam dünyasında hurûfu'l-me'âni için gerek yurtiçinde ve gerekse yurt dışında bir çok makale, tez ve kitap çalışması yapılmıştır. Ancak Kur'ân-ı Kerîm veya sûre özelinde yapılan çalışmalar, gözlemlediğimiz kadarıyla hayli az görülmektedir. Araştırmanın bu minvalde yapılması bir nebze de olsa bu sahada katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Genel anlamda edatlarla ilgili yapılan klasik, modern ve akademik çalışmaların sayısı hayli çoktur. Çalışmanın Kur'ân ayetleri bağlamında ele alınması hasebiyle burada Kur'ân bazında yapılan başlıca edat çalışmalarına yer verilerek iktifa edilmiştir.

Makale Çalışmaları

1. Abdullah Muhammed Reşat Halife, Hurûfi'l-me'âni fi Sureti'l-Bakara ve Âli İmrân", *Havliyyât Âdâbi 'Ayni's-Şems*, 2015.
2. Abdullah b. Muhammed es-Süleymânî, "Hurûfi'l-me'âni fi ba'di'l-Âyâtî'l-müteşâbihe Lafziyyen dirâse nahviyye delâliyye", *Taif Üniversitesi, Mecelletü'l-Ulûmi'l-İnsâniyye*, 2015.
3. Avnullah Enes Ateş, "Kur'an'da "Mâ" Edatının Farklı Kullanımları ve Yorumu Etkisi", *Tefsir Araştırmaları Dergisi*, 2018.
4. Emre Çavdar, "'Lâ-i Nâfiye li'l-Cins' ve Kur'ân-ı Kerîm'deki Kullanımları", *İlahiyat Araştırmaları Dergisi*, 2014.

5. Fatih Tiyek, “Vav Harfî ve Kur’an’ı Anlamaya Etkisi”, *Bilimname Dergisi*, 2016.
6. Ferit Dinçer, “Kur’ân’da İnne Edatının Kullanım Şekilleri ve Anlamı”, *Din ve Bilim - Muş Alparslan Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi*, 2020.
7. Hüseyin Dursun, “Arap Dilinde Hurûfu’l-Me’âniler ve Çok Anlamlılığa Etkisi (Necm Suresi İlk Yirmi Üç Ayet Örneği)”, *Türkiye Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi*, 2021.
8. Luay Hatem Yaqoob, “Arapça’da ‘Lâ’ Edatının Çeşitleri: Bakara Suresi Örneği” *Diyanet İlmi Dergi*, 2018.
9. Mehmet Ali Şimşek, “Arap Dilinde Zaid Edatların İletişim Değeri- Kur’ân-ı Kerîm Örneği”, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2001.
10. Mustafa Ünver, “Kur’an’da ‘Fî’ Harf-i Cerri ve Bazı Meallere Yansıması Üzerine”, *Tefsir Araştırmaları Dergisi*, 2017.
11. Osman Aktaş- Luay Hatem Yaqoob, “Arapçada ‘Mâ’ Edatının Anlam Türleri: Amme Cüzü Örneği”, *Eskiye Dergisi*, 2021.
12. Soner Aksoy-Sakin Taş, “Arap Dilinde Yer Alan İllâ Edatının Farklı Kullanımları ve Kur’ân Yorumuna Yansıması”, *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi*, 2019.

Tez Çalışmaları

- 1- Abdullah Maḥcûb Muhammed, “ ‘Atfu’n-nesak ve hurûfuhu fi Sureti Âli İmran”, *Câmiatu’s-Sûdân li’l- ‘Ulûm ve’t-Teknolojiye*, (Yüksek Lisans Tezi) 2020.
- 2- Alaa Almousa “Mana harfleri ve metne anlamsal bir bütünlük kazandırma bakımından etkileri (Amme cüzü sûreleri örneği)” *Mardin Artuklu Üniversitesi*, (Yüksek Lisans Tezi) 2020.
- 3- Celaleddin Gül, “Kur’an-ı Kerîm’deki İz (ذی) Edatının Gramerciler ve Tefsirciler Açısından Tahlili”, *Fırat Üniversitesi*, (Yüksek Lisans Tezi) 2014.
- 4- Cihâd Şenne, “Hurûfu’l-me’âni fi sureti’l-Mâide ve Eseruhâ fi’t-terâbu’î’n-naşî”, *Câmiatu Muhammed Ḥaydar*, (Yüksek Lisans Tezi), 2015.
- 5- Emre Çavdar, “Arap Dili’nde ‘Lâm’, ‘Lâ’, ‘Mâ’ Edatları ve Kur’ân-ı Kerîm’deki Kullanımları” *Necmettin Erbakan Üniversitesi*, (Doktora Tezi) 2015.
- 6- Fevziye Abdullah, “İhtilâfu’l-hurûf fi’l-Ḳur’âni’l-Kerîm ve eserü zâlike fi’sstinbâti’l-Aḥkâmi’ş-şer’iyye”, (Yüksek Lisans Tezi). *Câmiatu’l-Yermûk*, 2005.
- 7- İshak Abdurrahmân Ebker, “Hurûfu’l-cerri ve me’ânihâ, dirase nahviyye tatbikiyye fi Sureti Tâhâ”, *Câmiatu’l-Cezîre*, (Yüksek Lisans Tezi) 2017.
- 8- Miloud Emara-Dahabia Burwais, “el-‘Udûl fi ḥurûfi’l-me’âni fi’l-Ḳur’âni’l-Kerîm”, *Câmiatu Abdulkadir li’l-Ulûmi’l-İslâmiyye*, (Doktora Tezi) 2017.

- 9- Nesrin Şahde Ahmed el-Medhûn, “Kıraâtu ħurûfî'l-me'ânî fi'l-Kur'ânî'l-Kerîm”, *el-Câmiatu'l-İslâmiyye*, (Yüksek Lisans Tezi) 2014.
- 10- Sanan Azimov, “Arap Dilinde Harf-i Cerler ve Kur'ân-ı Kerîm'deki Kullanımları”, *Marmara Üniversitesi*, (Yüksek Lisans Tezi) 2013.
- 11- Yusuf Yaran, “Fiile benzeyen harfler ve Kur'ân-ı Kerîm'deki kullanımları”, *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi*, (Yüksek Lisans Tezi) 2019.

Kitap Çalışmaları

1. Muhammed Hasan eş-Şerîf. *Mu'cemu ħurûfî'l-me'ânî fi'l-Kur'ânî'l-Kerîm*. Dimaşk: Dâru'r-Resâilî'l-'Alemyye, 2018.
2. Hâdî 'Atiyye Matar el-Hilâli. *el-Hurûfu'l- 'âmîle fi'l-Kur'ânî'l-Kerîm*. Beyrut: Âlemu'l-Kutub, 1986.
3. İsmâ'îl Ahmed 'Ameyra ve Abdulhamîd Mustafa es-Seyyid. *Mu'cemu'l-edevât ve'd-damâir fi'l-Kur'ânî'l-Kerîm*. İran: Dâru'l-fikr, 1989.

Görüldüğü gibi Kur'ân-ı Kerîm bağlamında yapılan edat çalışmalarının bir kısmı belirli edatlarla sınırlandırılmış, bir kısmı da yüzeysel olarak bütün Kur'ân-ı Kerîm ayetlerini içine alacak şekilde mu'cem tarzında ele alınmıştır. Sure bazında yapılan çalışmalar ise pek az olduğu mülahaza edilmektedir. Kur'ân-ı Kerîm'deki mana harflerini ele alan eserler de az olduğu gibi bunların mana inceliklerine yeterince yer verilmediği görülmektedir. Mesela Muhammed Hasan eş-Şerîf'in kaleme aldığı *Mu'cemu ħurûfî'l-me'ânî fi'l-Kur'ânî'l-Kerîm* adlı eserinde manalı harflerin bulunduğu ayette hangi anlamda kullanıldıklarına dair rumuzla göstermekle yetinilerek harflerin anlam derinliği ve inceliklerine ve bu konudaki tartışmalara girmeden ele alınmıştır. Aynı şekilde İsmâ'îl Ahmed 'Ameyra ve Abdulhamîd Mustafa es-Seyyid'in *Mu'cemu'l-edevât ve'd-damâir fi'l-Kur'ânî'l-Kerîm* adlı çalışmalarında sadece edat ve zamirlerin kullanıldıkları ayetler alfabetik sıraya göre dizilmiş; bunların manalarına yer verilmemiştir. Yine Hâdî 'Atiyye Matar el-Hilâli'nin telif ettiği *el-Hurûfu'l- 'âmîle fi'l-Kur'ânî'l-Kerîm* adlı kitabında sadece amel eden harflerin amel etme yönlerine ve mana inceliklerine yer verilmiş olup diğer manalı harflere temas edilmemiştir.

Bu çalışma, Kur'ân-ı Kerîm'in belirli bir suresini konu edinmekte ve bu surenin içindeki hem amel olan hem olmayan tüm mana harflerini ihtiva etmektedir. Bu yönüyle de yapılan diğer benzer çalışmalardan temayüz etmektedir. Yapılan, yapılmakta olan ve yapılacak bu tür çalışmalar, mana harflerinin manaya yansımaları; dil ve belagat üslubu yönünden sureler arasındaki benzerlik ve farklılıkları ortaya çıkaracaktır. Bu araştırmada mana harfi için kullanılan *harf*, *hurûfu'l-me'ânî*, *me'ânî'l-hurûf*, *edat* ve *alet* gibi tabirlerinin tartışmasına, bu harflerin teşekkül ve tarihsel sürecine ve bu sahada yapılmış çalışmaların yöntemlerine müstakil

bir biçimde ele alınması bu çalışmamızı özgün kıldığının kanısındayız. Bu açıdan bakıldığında çalışmanın ilmi yönden önem arz ettiği ve kısmen de olsa bu alanda katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Tâhâ Suresi için yapılan gerek lügavi ve gerekse belaği ve edebi çalışmalar hayli az görülmektedir. Bu çalışmalar da akademik çalışmalar olup makale, lisans bitirme tezi ve yüksek lisans tezleri olarak hazırlanmıştır. İncelemeler neticesinde Tâhâ sûresi için kitap şeklinde ve müstakil olarak yapılan çalışmaya rastlanılmamıştır. Ulaşabildiğimiz kaynaklara göre bu suredeki harf-i cerler dışında hurûf-u me‘ânî yönünden sureyi ele alan herhangi bir çalışma bulunamamıştır. İşte bu durum, bizi bu alanda çalışmaya sevk etmiştir.

Makaleler

- 1- Duha Adil Bilal, “Makamâtü’n-nidâ fî itâri’l-hivâri’l-Kur’ânîyyi ve Murâdifatuhu (Suratu Tâhâ Enmûzecen)”, *Mecelletu’l- ‘ulûmi’l- ‘Arabiyye ve’l-İnsâniyye*, 2017.
- 2- Cemâl Abdulhamid Abdulazîm Hasan, “et’-Tevcihu’n-nahvî ve’s-sarfî li’l-kıraâtî’s-şâzze fî Sureti Tâhâ”, *Câmiatu Benî Yusuf*, 2018.
- 3- Mu‘âz Velîd Hasan, “Tedâvuliyyetu terkibi’n-nehy fî Sûrati Tâhâ”, *Mecelletu’l- ‘ulûmi’l- ‘Arabiyye ve’l-İnsâniyye*, 2020.
- 4- Muhammed Abdulazîm Câdd, “el-Favâsîlu’l-Ḳur’âniyye fî Sûrati Tâhâ”, *Câmiatu’l-Ezher*, 2013.

Lisans Bitirme Tezleri

- 1- Diymas Subtâ Kînândâ, “el-Kelâmu’l-haberî fî Sûrati Tâhâ”, *Câmiatu Sonan Embîl el-İslâmiyye el-Hukûmiyye*, 2019.
- 2- Leysâ Fıtrîyye Hamîre, “el-Kelâmu’l-inşâî et-Talabî fî Sûrati Tâhâ”, *Câmiatu Şerîf Hidâyetullâh el-İslâmiyye el-Hukûmiyye*, 2021.
- 3- Aḥmed ‘Azîm Ḥak Ebû Ya‘lâ, “Üslûbu’l-Hivâr fî Sûrati Tâhâ”, *Câmiatu Sonan Embîl el-İslâmiyye el-Hukûmiyye*, 2021.

Yüksek Lisans Tezleri

1. Bûdîyâf Muhammed es-Şâlih, “et-Tadâmmun fî Suretey Hûd ve Tâhâ”, *Vizâratu’t-Ta’lîmi’l- ‘Âlî ve’l-Bahsi’l- ‘İlmî*, 2010.
2. Ben Yemin Cemile, “el-Fâsıla el-Kur’âniyye ve Cemaliyyetuhâ fî Suretey Tâhâ ve’r-Rahmân”, *Vizâratu’t-Ta’lîmi’l- ‘Âlî ve’l-Bahsi’l- ‘İlmî*, 2013.
3. Hâcer ‘Atâ’ el-Mennân, “el-Cümle ve Aksâmuha fî Sûrati Tâhâ”, *Câmiatu’s-Sûdân li’l- ‘Ulûm ve’t-Teknolojiyye*, 2015.

4. İshak Abdurrahmân Ebker, “Hurûfu’l-cerri ve me‘ânîhâ, dirase nahviyye tatbikiyye fî Sureti Tâhâ”, *Câmiatu’l-Cezîre*, 2017.
5. Selim Güzel, “Tâhâ sûresinin meani ilmi açısından tahlili”, *Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi*, 2017.
6. Aynur Güllüce, Kehf ve Tâhâ sûrelerinin belagat özellikleri”, *Erciyes Üniversitesi*, 2017.

V- Yöntem

Bu çalışmamızda kaynaklardan istifade edilirken, başta Halil b. Ahmed, Sîbeveyhi, Müberrid, Mukatil b. Süleyman, Ferrâ, Ahfeş, Taberî, Zeccâc, Sa‘lebî, Maverdî, İbn Cinnî, İbnu’s-Serrâc, İbnu’n-Nehhâs, Tûsî, Vâhîdî, Beğavî, İbn Kuteybe ve Zemahşerî gibi ilk dönem alimlerin eserlerine öncelik verilmiş; daha sonra diğer kaynaklara da başvurulmuştur. Söz konusu kaynaklarda, mana harflerinin ifade ettiği bazı anlamlar, kavramsal olarak belirtilmiştir. Bu nedenle yerine göre bir mana harfinin bazen ana metinde bazen de dipnotta tanımına yer verilmiştir. Diğer yandan mana harflerinin birden fazla manada kullanıldığı veya bu konuda muhtelif görüşlerin olduğu yerlerde, edatın kullanıldığı ayet-i kerimenin iki veya daha fazla muhtemel manasına da yer verilmiştir. Bunun yanında bu husustaki farklılıkları veya ihtilafları değerlendirirken tercih edilen görüş tespit edilmeye çalışılmış ve daha sonra bu konudaki kanaatimiz belirtilmiştir.

Bu çalışmada mana harflerinin sıralanış biçimi, klasik eserlerde baş vurulan yöntem örnek alınarak yapılmıştır. Binaenaleyh mana harflerinin gruplara göre ayrı bir bölümde tasnif edilip işlendiği Zemahşerî’nin *el-Mufaşşal fî şinâ’ati’l-i’râb* isimli eserindeki sıralama esas alınmıştır. Zira bu Zemahşerinin bu eserinin mana harflerinin gruplarına göre müstakil bir bölüm halinde yer verdiği ilk eser olduğu görülmektedir. Kur’ân-ı Kerîm ayetlerinin mealı ise, meal kitaplarından doğrudan alıntı yapmadan tefsir kaynaklarında ilgili ayetlerle ilgili verilen tefsirlerden yararlanmak ve mana harflerinin metne yansımaları dikkate almak suretiyle vermeye çalışılmıştır.

Ayrıca bu araştırmada mana harflerinin, gramerin yanı sıra belâğî ve edebî yönleri de ele alınmıştır. Bu bakımdan çalışmanın muhteva bakımından zenginlik kazandığı düşünülmektedir. Öte yandan mana harflerinin bu yönden değerlendirilmesi yapılırken konunun kapsayıcı, derleyici ve anlaşılır biçimde olması bakımından tasniflerde bulunularak ele alınmaya çalışılmıştır. Yani konunun ana başlıkları direkt harfler değil, bu harflerin dahil oldukları gruplardan teşekkül etmiştir. Örneğin: Cer harflerinden bâ harf-i cerrinin mütalaası, ana başlık olarak değil cer harfleri başlığı altında yapılmıştır. Nitekim ilmi çalışmalarda asıl ve

öncelikli olan metodun, ana kaynaklara kadar gitmenin olduğu kanaatindeyiz. Bu nedenle biz de bu kural ve yöntem gereğince mümkün olduğu kadarıyla önceliği klasik temel kaynaklara verdik.

Lüzumsuz tekrardan kaçınmak amacıyla Tâhâ sûresindeki ayetlerinin örnek verildiği yerlerde genel itibarıyla ilgili harfin yer aldığı ayetlerden sadece biri örnek verilmekle iktifa edilmiştir. Görüş ayrılığının olduğu mana harfleri için gerek duyulduğunda birden fazla ayet örnek gösterilmiştir. Bunun dışında genellikle birer ayet verilmiştir. Bunun yanı sıra bir edattan bahsederken konunun sahih bir biçimde anlaşılması bakımından ayet-i kerimelerin yanı sıra zaman zaman nesirden ve şiirden de örnekler sunulmaya çalışılmıştır.

Bu çalışmada dil ulemasının ihtilaflarının olduğu yerlerde sunulan deliller değerlendirilerek bu görüşler arasından bir tercih belirtilmiştir. Bazen de konu girişinde, ilgili bahisle alakalı olarak örneklerin az olduğu ya da hiç zikredilmediği yerlerde tarafımızdan örnekler sunulmuştur. *Zayıf görüş* dediğimiz yerler kaynaklardaki قیل lafzının karşılığıdır. Ayetlerde kullanılan mana harflerle ilgili dil alimlerinin muhtelif görüşlerine yer verilerken nahiv ve belagat kitaplarının yanı sıra tefsir, me'âni'l-Kur'ân, i'râbu'l-Kur'ân, mecâzu'l-Kur'ân, ulûmu'l-Kur'ân gibi Kur'ân-ı Kerîm üzerine telif edilen eser ve kaynaklardan istifade edilmiştir.

Çalışmamızda Tâhâ sûresinde kullanılan mana harflerinin muhtelif manalarına yer verilmiştir. Ancak bunlardan bazıları sûrede bütün muhtelif anlamlarıyla kullanılmadığı dikkati çekmektedir. Bu durumda söz konusu harfin surede kullanıldığı bir mana veya birden fazla manalara temas ettikten sonra diğer anlam özelliklerine de değinerek Tâhâ sûresi haricindeki ayet-i kerimelerden, nesir veya şiirden birkaç örnek sunulup sûrede sözü edilen ilgili manalarda kullanılmadığı belirtilmiştir. Misal olarak mana harflerinden عِ edatı, iki muzâri fiili cezm eden şart edatı/ismi, عِ harfinden hafifletilmiş ve ism-i nasb haberi ise ref eden harf, nefy/olumsuzluk edatı ve tekit/pekiştirme için kullanılan zait edat konumunda işlev görmektedir.¹ Tâhâ sûresinde

1 Geniş bilgi için bk. Ebû Muhammed Abdullâh b. Muslim İbn Kuteybe, *Te'vilu Muşkili'l-Kur'ân*, thk. İbrâhîm Şemsuddîn (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2014), 293-294; Rummânî, *Me'âni'l-hurûf*, 49-22; Ebû Abdillâh Muhammed b. Ali b. Muhammed ed-Dâmegânî, *el-Vüçûh ve'n-nezâir li elfâzi'l-Kitâbi'l-'Aziz*, thk. Arabî Abdulhamîd Ali, (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2010), 95-96; İrbîlî, *Cevâhiru'l-edeb fi ma'rifeti kelâmi'l-'Arab*, 200-210; Mâlekî, *Rasfu'l-mebânî fi şerhi hurûfi'l-me'ânî*, 186-192; Murâdî, *el-Cene'd-dâni fi hurûfi'l-me'ânî*, 207-214; Ebû Muhammed Abdullâh Cemâluddîn İbn Hişâm, *Mugni'l-lebîb*, thk. Mâzin el-Mubârek ve Muhammed Ali Hamdullâh (Dimaşk: Dâru'l-Fikr, 1964), 1/65-72; Zerkeşi, *el-Burhân fi 'ulûmi'l-Kur'ân*, 4/284-293; Muhammed b. Ali b. İbrahim el-Mevzi'î, *Mesâbihu'l-meğânî fi hurûfi'l-me'ânî*, thk. 'Âid b. Nâfi', (Ürdün: Dâru'l-Menâr, ts.), 167-172; Abdullâh b. Muhammed el-Beytûşî, *el-Hifâye bi tavâdhi'l-Kifâye*, thk. Tâhâ Şâlih Emîn Ağa (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2012), 357-368; Hüseyin Serhân, *Kâmûsu'l-edevât'in-nahviyye*, (Mansûra: Mektebetü'l-İmân, 2007), 32-33.

ise zait harf konumunda kullanılmadığı dikkat çekmektedir. Zait harflerin bahsinde ٱ harfine de yer verilip örnekler sunulmuştur. Tâha sûresinde ise bu manada kullanılmadığı belirtilmiştir. Dolayısıyla Tâha sûresinde geçen mana harflerin kullanıldığı manaların tamamı tetkik edilmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

ARAP DİLİNDE HARF VE HURÛFU'L-ME'ÂNÎ

1.1. Harf Mefhûmu ve Teşekkülü

Bir kelimenin, bir ifadenin veya bir konunun bütün yönleriyle kavranması için her şeyden önce kavramsal yönünün ve kullanım alanlarının bilinmesi elzemdir. Zira bir kelimenin sözlük anlamı, terim anlamının bariz bir şekilde ortaya çıkmasında önemli bir faktördür. Ulema da geçmişten günümüze kadar muhtelif alanlarda kaleme aldıkları eserlerde önce konuyla ilgili kelimenin lügat anlamı ve kullanım alanlarına, daha sonra da terim anlamına yer vermişlerdir. Konuyla alakalı kavramın teşekkülü ve tarihsel sürecinin, kullanıldığı dönemin kültürünün bilinmesi de bu kavramın mefhumunun daha da netlik kazanmasında diğer bir etkidir. Dolayısıyla bu kısımda çalışmamıza konu olan mana harfine geçmeden harfin kelime anlamı ve kullanım alanlarının yanında teşekkül sürecine ve hangi aşamalardan geçtiğine yer verilmesinde fayda mülâhaza edilmektedir.

1.1.1. Harfin Kavramsal Alanı ve Kullanım Alanları

1.1.1.1. Sözlük Anlamı

Sözlükte harf, *yan*, *zirve*, *kelime*, *cılız* ve *yorgun deve*¹ *hece harfi*, *lehçe*, *lügat*, *kelime*, *şekil* ve *yol* gibi anlamlara gelmektedir.² Harf kelimesinin çoğulu *hurûf* veya *ahruf*ur.³ Arap alfabesindeki harf de sözcüklerin veya cümlelerin teşekkülünde belirleyici yanı olduğu için bu adı almıştır.⁴ Dolayısıyla gramer açısından harf kavramının özellikle *yan*, *taraf* ve *uç* manalarında kullanıldığı anlaşılmaktadır. Harfler, sözcükleri inşa etmeleri sebebiyle *hurûfü'l-mebânî*, hecelere ayırdığı için *hurûfü'l-hicâ'* diye isimlendirilir. Yapıca birbirine benzeyen bazı harflerin karıştırılmaması için nokta konulması nedeniyle bunlara *hurûfü'l-mu'cem* de denilmiştir.⁵ Bazı bilgin ve düşünürler, harfi yalnızca ses bakımından değerlendirmek suretiyle ağzın belirli mahrecinden çıkan ve belirli sıfatları olan ses şeklinde tanımlamışlardır.

1 Muhammed Murtaza el-Huseynî ez-Zebidî, *Tâcu'l-arûs min cevâhiri'l-kâmûs*, (Küveyt: Vizâretu'l-İrşâd ve'l-Enbâ', 2001), 23/128; İbrahim Mustafa vd., *el-Mu'cemu'l-vasît*, (İstanbul, el-Mektebetü'l-İslâmiyye, ts.), 167.

2 İbrahim Mustafa vd., *el-Mu'cemu'l-vasît* 167.

3 Ebu'l-Fadl Cemâluddîn Muḥammed b. Mukerrem b. Ali İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, (Kahire: Dâru'l-Ḥadîs, 2013), 2/400-401.

4 İsmail Durmuş, "Harf", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 16/163.

5 İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, 6/108; Ebu'l-Abbâs Ahmed el-Kalkaşendî, *Şubḥu'l-a'sâ fî şinâ'ati'l-inşâ'*, (Kahire, el-Matbaatu'l-Emîriyye, 1914), 3/22. Ayrıca bk. İsmail Durmuş, "Harf", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 16/163.

1.1.1.2. Kullanıldığı Manalar

Harf sözcüğü özellikle klasik dönemlerde kelime anlamında da kullanılmıştır. Mesela müfessir imam Taberî (öl. 310/923), *Câmi' u'l-beyân 'an te'vîli âyi'l-Kur'ân* adlı tefsirinde "وَتُبْرِئُ الْأَكْمَهَ وَالْأَبْرَصَ بِإِذْنِي" "*Âmâyı ve ala tenliyi benim iznimle iyileştirirsin*"¹ ayetindeki

"الْأَكْمَهَ" ve "الْأَبْرَصَ" sözcüklerini tefsir ederken bunlar için "حُرُوف" harfler tabirini kullanmıştır.²

Harf terimi kıraat anlamında da kullanılmıştır. Mesela Yahyâ b. Ziyâd el-Ferrâ'nın *Me'âni'l-Kur'ân* adlı eserine birçok yerde bu anlamda zikredilmiştir. Örneğin Neml sûresinin 82.

ayetindeki "وَفِي حَرْفٍ عَبْدُ اللَّهِ (بِأَنَّ النَّاسَ)" ifadesindeki kıraat farklılıklarını şöyle belirtir:

"تَنْبِيهِمْ" Übey kıraatine göre ise "بِأَنَّ النَّاسَ", Abdullah kıraatine göre "وَفِي حَرْفٍ أَبِي (تَنْبِيهِمْ أَنَّ النَّاسَ)"

"أَنَّ النَّاسَ" şeklinde okunur."³ Harf kavramı *şek*, *şüphe* anlamlarında da kullanılmıştır. Mesela

birçok müfessir "وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يَعْْبُدُ اللَّهَ عَلَى حَرْفٍ" "*Bazı insanlar, tereddüt içinde Allah'a kulluk*

ederler"⁴ ayetindeki حَرْف kavramına *şek* manasını vermişlerdir.⁵ Harf terimi, meyletmek,

dönmek ve yönelmek gibi anlamlarda da kullanılmıştır. "وَمَنْ يُؤْمَرْ دُبْرَهُ إِلَّا مُتَحَرِّفًا لِّقِتَالٍ أَوْ

"Kim ki o günde, savaşıma meyletmek

veya bir başka guruba katılmak amacı haricinde onlara sırtını dönerse Allah'ın gazabına müstahak olur; onun sığınacağı mekan cehennemdir. O ne kötü bir sonuçtur!"⁶ ayetindeki

مُتَحَرِّفًا kelimesi bazı müfessir tarafından meyletmek anlamında kullanılmıştır.⁷ Arapçada harfin

kullanım alanlarından biri de cümle içerisinde bir manaya delalet etmesidir. Bu alanda yapılan harf çalışması genelde bu kabildendir. Bu harflere el-hurûf, hurûfu'l-me'ânî, me'âni'l-hurûf ve edevât adı altında mütalaa edilmiştir. Çalışmamızın ana konusu da bu alanda kullanılan harflerin mana yönünden incelenmesidir.

1 el-Mâide 5/110.

2 Taberî, *Câmi' u'l-beyân 'an te'vîli âyi'l-Kur'ân*, 5/128.

3 Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Ziyâd el-Ferrâ, *Me'âni'l-Kur'ân*, thk. Salâh Abdulazîz vd. (Kahire: Dâru's-Selâm, 2013), 2/87.

4 el-Hac 78/11.

5 Taberî, *Câmi' u'l-beyân 'an te'vîli âyi'l-Kur'ân*, 9/115; Zeccâc, *Me'âni'l-Kur'ân ve i'râbu*, 3/336.

6 el-Enfâl 75/16

7 Ebû't-Tayyib Muhammed Sâdık Hân b. Hâsen el-Kınnecî, *Fethu'l-beyân fî makâsidi'l-Kur'ân*. thk. Abdullah b. İbrahim el-Ensârî, (Beyrut: Mektebetu'l-'Asriyye, 1992), 5/147.

1.1.1.3. Terim Anlamı

Arap alfabesini oluşturan harfler birçok yönden kategorize edilmiştir. Mesela ünlü-ünsüz bakımından *musavvite-sâmite*, ayrı-bitişik olması yönünden *munfasıla* ve *muttasıla*, noktalı olup olmaması açısından mu‘ceme - *mühmele* ... şeklinde tasnif edilmiştir.¹ Arapçada harfler *hurûfu’l-mebânî/hece harfleri* ve *hurûfu’l-me‘ânî/mana harfleri* şeklinde iki türdür. *Hurûfu’l-mebânî*, kelimeleri teşekkül eden harfler olup bir manaya delalet etmezler.² Mesela كَتَبَ kelimesindeki ك harfi kelime içerisinde tek başına bir mana ifade etmemektedir. *Hurûfu’l-me‘ânî* ise bir manaya delalet eden edatlardır.³ Bu mana ise ancak cümle içerisinde kullanıldığında tezahür eder. Mesela "الْعَصْفُورُ فِي الْقَفَصِ" *Kuş kafesin içindedir* cümlesindeki فِي içinde edatı cümle içerisinde kullanıldığı için anlam değeri vardır. *Hurûfu’l-mebânî*, sadece bir harften ibaret iken *hurûfu’l-me‘ânî* birden beşe kadar harflerden oluşmaktadır.⁴

1.1.2. Harfin Teşekkül Süreci

Arap alfabesi bu günkü halini alana kadar türlü merhalelerden geçmiştir. İnsanlar kadim tarihlerde öncelikle anlatma vasıtası olarak nesnelerden yani maddeden yararlanmışlardır. Örneğin sayıyı ifade etmek için ipi bağlayıp düğümlerlerdi; gidecekleri yeri göstermek amacıyla yere yamuk bir değnek dikerlerdi. Sonraki aşamada nesnenin resim ve şeklini çizmiş ve daha sonra bu çizimin yanında kavramları da ifade eder duruma gelmişlerdi. Mesela daire resmi çizildiğinde bununla güneş de gündüz de ifade edilmeye çalışılmıştır. Ancak bu tür kullanımların bazen karışıklıklara neden olması sebebiyle çivi yazısı ve her bir heceye mahsus ayrı bir resim çizilmiştir. Öğrenimde bu yöntemde de birtakım zorlukların yaşanması üzerine bir harfin sadece bir sesi gösteren alfabe sistemine varılarak bu sorun da çözüme kavuşmuştur. Günümüzde kullanılan alfabe harfleri, milât öncesinde bin yedi yüz tarihlerinde Ken‘ânîler bulmuşlardır.⁵

Arap alfabesinin teşekkülü ve gelişimi hususunda muhtelif fikirler olmakla beraber hâkim görüşe göre Araplar, eskiden *müsned* veya *himyerî* adı verilen yazı türünü kullanıyorlardı. Milâdî üçüncü asrın sonları ile dördüncü asrın başlarında ise bitişik şeklinde imla edilen *nabat* harflerini istimal etmeye başladılar. Bu alfabeden kullandıkları 22 harfe

1 Ahmed Kerrûm, *el-İstidlâl fî me‘ânî’l-hurûf*, 20-21; İsmail Durmuş, “Harf”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 16/163.

2 Ahmed Kerrûm, *el-İstidlâl fî me‘ânî’l-hurûf*, 20; Feti Ulugöl, *Arap Dilinde Harfler*, 3.

3 Ahmed Kerrûm, *el-İstidlâl fî me‘ânî’l-hurûf*, 21; Feti Ulugöl, *Arap Dilinde Harfler*, 3.

4 Hüseyin Dursun, “Arap Dilinde Hurûfu’l-Me‘âniler ve Çok Anlamlılığa Etkisi (Necm Suresi İlk Yirmi Üç Ayet Örneği)”, *Türkiye Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi* 12 (2021), 231.

5 İsmail Durmuş, “Harf”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 16/163; Rekin Ertem, “Elifbâ”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 11/44.

*Genç kızın hilkatini güneşin doğduğu andaki hali gibi vasfet. Ona eş olan kişi, iri gözleriyle hoş kokusuyla ondan nasibini alır.*¹

Türk dili tarihinde en uzun süreli ve en yaygın kullanılan alfabe Arap alfabesidir. Günümüzde İran ve Irak'taki Türkmenler ve Âzerîler hâlâ bu alfabeyi kullanmaktadırlar. Türkçe'nin ilk defa Arapça harflerle yazıldığı dönem, Karahanlılar dönemi olarak bilinmektedir. Elde edilen bilgi ve bulgulara göre ise Arap alfabesiyle yazılan ilk Türkçe metin, Kâşgarlı Mahmud (öl. 396/1005)'a ait *Dîvânü lugâti 't-Türk* isimli eserinde görülmektedir.²

1.2. Hurûf'ul-Me'ânî Kavramı ve Tarihsel Süreci

Hece-mebânî harfleri dışında kelime türlerinden olan *mâna harfleri/hurûfî 'l-meânî* de bulunmaktadır. Bu harfler ancak isim veya fiil olan diğer sözcüklerle birlikte anlam değeri vardır. Cümleye farklı anlamlar yüklediği için bunlara *mâna harfleri*, fiil ile isim arasında bağ kurdukları için *rapı/bağlaç* veya *edevât* denilmiştir. Mana harfleri cümledeki konumlarına göre farklı tasniflere tabidir. *Cer edatları, nasb edatları, cezm edatları, istifham edatları...*³ Genelde harf olarak kullanılan bu edatların bir kısmı isim veya fiil şeklinde de kullanılmıştır. Ağırlıkta *harf* oldukları için onlara bu isim verilmiştir.⁴

1.2.1. Tanımı, Kullanılan Tabirler ve İçerik Tartışmaları

Hurûf'ul-me'ânî ile ilgili gelenek içerisinde kullanılan farklı ifadeler vardır. Aynı şekilde bu ifadelerin birçoğu hemen hemen aynı içeriğe sahip olmakla birlikte aralarında nüansların olduğu da dikkati çekmektedir.

1.2.1.1. Tanımı

Bir sözcüğün harf olup olmadığı, kapsamına girdiği tanımdan net bir şekilde ortaya çıkar.⁵ Bu sebeple nahiv/sentaks terminolojinde *mana harfi* için muhtelif tanımlar yapılmıştır.⁶ Sîbeveyhi'ye göre harf, “isim veya fiil olmadığı halde bir manayı ifade eden sözcüktür”.⁷ Bir başka tanıma göre harf, “bir kelimenin isim ya da fiil olduğunu gösteren bir alameti taşımayan

1 Ebû Abdullâh Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-üdebâ*, thk. İhsan Abbas, (Beyrut: Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, 1993), 3/263.

2 Mustafa S. Kaçalın, “Elifbâ”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 11/44-49.

3 İsmail Durmuş, “Harf”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 16/163-64.

4 İsmail Durmuş, “Harf”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 16/163-64.

5 Murâdî, *el-Cene'd-dânî fî hurûfî 'l-me'ânî*, 261.

6 Ebû Muhammed Abdullah b. Muhammed el-Batalıyevsî, *el-Hulel fî islâhi 'l-halel min Kitabi 'l-cümel*, thk. Saîd Abdülkerim, (Beyrut: Dâru't-Talîa, ts.), 75-79; Murâdî, *el-Cene'd-dânî fî hurûfî 'l-me'ânî*, 20-27; Ayrıca bk. Feti Ulugöl, *Arap Dilinde Harfler*, 2.

7 Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, 1/12.

sözcüktür.”¹ Bir diğer tanım şöyledir: “Harf ne *müsnedün ileyh* ne de *müsned* olamayan kelimeye denir.”² Kimilerine göre mana harfleri birden fazla olan harflerdir. Bu görüşe göre *elif, yâ* gibi harfler mana harflerinden olmayıp hece harflerindendir.³ Benzer tanımlardan biri de şöyledir: “Harf sadece başka bir kelimeyle (isim veya fiil) anlam ifade eden bir kelimedir.”⁴

Tanımlardan da anlaşıldığı gibi mana harflerini diğer kelime türlerinden ayran temel husus ancak başka bir kelimeyle kullanıldığında bir manaya delalet etmeleridir. Bu tanımlara göre kelime olmayan harfler, manalı harf değildir. Buna göre vasıl ve katı hemzeleri, tasgîr ve nisbet yâsı gibi harfler kelime olmayıp kelimenin bir parçası olan hece harfleridir. Ayrıca tanımdaki “başka bir kelimeyle anlam ifade eder” ibaresinden fiilin ve birçok ismin bir mana ifade etmesi için başka bir kelimeyle kullanılması gerekmediği anlaşılmaktadır. Tanımdaki “sadece” kelimesinden ise isimler hariç tutulmaktadır. Çünkü isimlerin çoğu tek başına bir mana ifade ederken, istifhâm, şart edatları gibi bazı isimler ancak başka bir kelimeyle kullanıldığında anlam değeri vardır.⁵

Dil uzmanlarından Ebû Saîd es-Sîrâfî (ö. 368/979) tanımın mefhumunu şöyle izah eder: “İsim ve fiilin haddi zatında mana ifade etmesinden kastedilen şey, başka bir lafza kayıtlı olmadan zihinde manalarının tasavvur edilmesidir. Mesela “insan” kelimesi denildiğinde başka bir söze ihtiyaç duymadan zihinde canlı ve akıllı bir varlığın ismi olduğu canlanır. Aynı şekilde “vurdu” denildiğinde başka bir sözcük kullanılmadan geçmiş zamanda birinin vurduğu ve dolayısıyla bu kelimenin fiil olduğu anlaşılmaktadır. Harfin başka bir kelimeyle kullanıldığında anlam kazanır ifadesinden kasıt ise zihinde harici bir kelimeyle kullanılmasıyla anlam ifade ettiğini düşündürmektir. Örneğin مِنْ eatının “bazı” anlamında olduğu söylendiğinde haddi zatında bu manayı yansıtmadığı görülecektir. Yani bu edatın bu manada olduğu ortaya çıkması için cüz ve küllü bilmek gerekir. Çünkü “tab‘îz”, bir cüz’ü külden almaktır.”⁶

Dilbilimcisi Ebû Alî el-Fârisî (öl. 377/987) zait harflerin başka bir kelimeyle birlikte de bir anlam ifade etmediğini öne sürerek harfin sadece başka kelimeyle kullanıldığında mana ifade etmesi kaydına itiraz eder.⁷ Mesela “مَا أَنَا بِخَيْلٍ” *Ben kesinlikle cimri değilim* ifadesindeki *bâ* zaittir. Çünkü *bâ* olmadan da cümlede anlam daralması olmaz. Fârisî'nin itirazına verilen cevap şöyledir: Zait harflerle lafız çokluğu meydana gelmektedir; lafzın çokluğu ise mananın

1 Ebû Muhammed Abdullâh Cemâluddîn İbn Hişâm, *Şerhu Katri'n-Nedâ* (Dimaşk: Dâru İbn Keşîr, 2010), 36.

2 İbnu's-Serrâc, *el-Usûl fi'n-naḥvi*, 1/40.

3 Murâdî, *el-Cene'd-dânî fi ḥurûfi'l-me'ânî*, 25.

4 Murâdî, *el-Cene'd-dânî fi ḥurûfi'l-me'ânî*, 20.

5 Murâdî, *el-Cene'd-dânî fi ḥurûfi'l-me'ânî*, 21.

6 Murâdî, *el-Cene'd-dânî fi ḥurûfi'l-me'ânî*, 23.

7 Murâdî, *el-Cene'd-dânî fi ḥurûfi'l-me'ânî*, 22.

kuvvetlenmesini sağlamaktadır. Dolayısıyla zait harfler cümleye tekit ve çokluk anlamlarını kazandırmaktadır. Yani yukarıda verdiğimiz örnek cümleyi *bâ* olmadan kullanırsak mana *Ben cimri değilim* şeklini alır.¹

1.2.1.2. Hurûfu'l-Me'ânî Tabiri

Hurûfu'l-me'ânî terimi nahiv ulemasına ait olduğu nakledilmektedir.² Bazı tefsir kaynaklarında da bu tabir kullanılmıştır. Mesela müfessir Taberî'nin tefsirinde *hurûfu'l-me'ânî* ifadesi kullanıldığı görülmüştür.³ Dilbilimcileri, *hurûfu'l-me'ânî*'nin harf kavramıyla isimlendirilmesi noktasında ise görüş ayrılığına düşmüşlerdir. Bir görüşe göre bu tesmiyenin sebebi harfin cümlede gelmesinden kaynaklanır. Sonuçta sözlükte harf, *uç*, *kenar*, *zirve* gibi anlamlara gelmektedir. Harf bazen lafzen cümlede ortasında yer alsın da mana itibarıyla kenarda kalır. Bu görüşe göre harfin tek başına anlamsız olduğu anlaşılmaktadır. Murâdî (öl. 749/1348) bu görüştedir. Bazılarına göre ise harfe bu ismin verilmesinin sebebi her bir harfin sadece bir şekli olmasıdır. Nitekim harfin lügat anlamlarından biri de *vecih*, yani *şekildir*. Bir harf çeşitli manalarda kullanılsa da lafız itibarıyla tek hal üzerinde gelir.⁴ Neticede her iki görüşün dayanağı da sözlük anlamı olduğu aşıkardır. Binaenaleyh bir kelimenin terim anlamının tanımlanmasında veya anlaşılmasında sözlük anlamının da önemli etken olduğu görülmektedir.

Manalı harfler için verilen tanımlardan anlaşıldığı gibi *hurûf-u me'ânî* ancak başka bir kelimeyle kullanıldığında bir anlam ifade eder. Çoğunlukla harf olan bu edatlardan bazıları *isim* ve *fiil* şeklinde de kullanılmıştır. Daha çok harf olarak kullanıldıkları için bu ismi almışlardır.⁵ *Hurûfu'l-me'ânî* terimi hicri üçüncü yüzyılda kullanılmaya başlanmıştır. Bu tabir dilbilimci ve müfessir İbn Kuteybe'nin *Te'vîlü müşkili'l-Kur'ân*'nda kullanıldığı görülmüştür.⁶ Bu kullanım sadece bir yerde ve konu başlığında görüldüğü için tabirin müellife mi nasihe mi ait olduğu şüphelidir. Çünkü konu başlıklarının bazen nasih veya muhakkik tarafından da konulması muhtemeldir. Ancak bu terimin, Muhammed b. Cerîr et-Taberî'nin tefsirinde görülmesi hicri üçüncü yüzyılda kullanıldığını göstermektedir. Çünkü Taberî hicri dördüncü asrın başlarında vefat etmişse de onun tefsirinin telifi hicri iki yüz yetmiş yılında, yani hicri üçüncü asrın sonlarında nihayet bulmuştur.⁷

1 Murâdî, *el-Cene'd-dânî fî hurûfu'l-me'ânî*, 22.

2 Ebu'l-Hasan Ali İbn Sîde, *el-Muhassas*, thk. Halil İbrahim, (Beyrut: Daru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, 1996), 4/225; Suyûtî, *el-Eşbâh ve'n-nezâ'ir fî'n-naḥv*, 2/26.

3 Taberî, *Câmi'u'l-beyân 'an te'vîli âyi'l-Kur'ân*, 1/165.

4 Murâdî, *el-Cene'd-dânî fî hurûfu'l-me'ânî*, 24-25.

5 İsmail Durmuş, "Harf", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 16/163.

6 İbn Kuteybe, *Te'vîlü Muşkili'l-Kur'ân*, 278.

7 Taberî, *Câmi'u'l-beyân 'an te'vîli âyi'l-Kur'ân*, 1/12.

1.2.1.3. Me ‘âni’l-Hurûf Tabiri

Hurûfu’l-me ‘âni ifadesinin yerine *me ‘âni’l-hurûf* tabirinin de kullanıldığı görülmüştür. *Me ‘âni’l-hurûf* bazı modern kaynaklarda “hurûfu’l-me ‘ânînin (manaya) delaleti” şeklinde tarif edilir.¹ Ancak ilk dönemlerde bir disiplin olarak *me ‘âni’l-hurûf* günümüzde bilinen mana harfleri anlamında kullanılmadığı görülmüştür. Mesela ilk dönemlerde yaşayan dilbilimci Halîl b. Ahmed el-Ferâhîdî (öl. 175/791)’e nisbet edilen *me ‘âni’l-hurûf*,² harflerin kelime olarak hangi manaya geldiği veya neyi sembolize ettiğini ele almaktadır. Örneğin elif harfinin, *hakîr ve zayıf adam*, cîm harfinin *güçlü deve* anlamına geldiği belirtilmiştir.³ Dolayısıyla bu eser için yapılan *me ‘âni’l-hurûf* adlandırması cümle içerisinde manaya delalet eden veya bağlaç görevinde kullanılan harfleri kapsamaz. Ancak bir disiplin olarak bu tesmiyenin *hurûfu’l-me ‘âni* yerine kullanılması hicri 4. asrın dilbilimcilerinden Zeccâcî ve Rummânî’nin *Me ‘âni’l-hurûf* adlı eserleriyle ortaya çıktığı görülmektedir. Şu var ki her iki eser için farklı isimlendirme de yapılmıştır. Zeccâcî’nin eseri *Hurûfu’l-me ‘âni*,⁴ Rummanî’nin ise *Menâzilu’l-hurûf* adıyla da bilinmektedir.⁵ İbrahim es-Sefâkusî (öl. 742/ 1342)’nin *et-Tuhfetu’l-vâfiye bi me ‘âni’l-hurûfi’l- ‘Arabiyye* adlı eseri de *Me ‘âni’l-hurûf* adıyla neşredilmiştir. Bunların dışında *Me ‘âni’l-hurûf* ismiyle telif edilen başka eserler de vardır: İbnu’l-Arif (390/1000)’in *Me ‘âni’l-huruf ve aksâmuhâ* adlı eseri,⁶ Abdulcelil el-Gaznevî (öl. ?)’nin *Me ‘âni’l-hurûf*’u,⁷ Burhân el-Amîdî (öl. 479/1086)’nin *Me ‘âni’l-hurûf*’u⁸ bunlardandır. Araştırdığımız kadarıyla bu eserler günümüze ulaşamamıştır. Diğer yandan Gaznevî’nin doğum ve vefat tarihine rastlanmamıştır. Bu nedenle bu isim altında telif edilen eserin hangi döneme ait olduğu bilinmese de Zeccâcî’nin *Me ‘âni’l-hurûf*’u bu alanda yazılan ilk müstakil eser kabul edildiği⁹ için Gaznevî’nin eseri de ondan sonra yazıldığı kuvvetle muhtemeldir.

1.2.1.4. Edat Tabiri

İsim veya fiil şeklinde kullanıldığı için bu harflere *edevât/edatlar* adı da verilmiştir. Nitekim edat “konuşan kimsenin kendini ifade etmek maksadıyla kullandığı sözcüklerdir”

1 Azîze Fevvâl Bâbetî, *el-Mu ‘cemu’l-mufaşşal fi’n-naḥvi’l- ‘Arabî*, 2/1019.

2 Tefîk Rüştü Topuzoğlu, “Halîl b. Ahmed”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 15/309.

3 Ebû Abdurrahmân Halîl b. Ahmed el-Ferâhîdî, *el-Hurûf*, thk. Ramazan Abduttevvâb, (Kahire: Mektebetü’l-Hâncî, 1982), 34-35.

4 Ebû Dâvûd Süleyman b. Necâh, *Muhtasarü’t-Tebyîn li hecâi’t-Tenzîl*, (Medine: Mecmau’l-Melik Fehd, 2002), 5/394.

5 Hayruddîn b. Mahmud ez-Ziriklî, *el-A ‘lâm*, (Beyrut: Dâru’l-İlm li’l-Melâyîn, 2002), 4/317.

6 Ebû Bekr Muhammed İbn Hayr el-İşbîlî, *Fehresetu İbn Hayr el-İşbîlî*, thk. Beşşâr Avvâd Maruf- Mahmûd Beşşâr Avvâd (Tunus, Dâru’l-Ğarbi’l-İslâmî, 2009), 288.

7 Ebû’l-Faḍl Celâluddîn Abdurrahmân b. Muḥammed es-Suyûtî, *Buḡyetü’l-vu ‘ât fi ṭabakâti’l-luḡaviyyîn ve’n-nühât*, thk. Muhammed Ebu’l-Faḍl İbrahim, (Lübnan: Mektebetü’l-Asriyye, ts.), 2/73.

8 Ebû’l-Faḍl Celâluddîn Abdurrahmân b. Muḥammed es-Suyûtî, *Tabakâtu’l-müfessirîn*, thk. Ali Muhammed Ömer, (Kahire: Mektebetü Vehbe, 1976), 82.

9 Muḥammed Hasan eş-Şerîf, *Mu ‘cemu ḥurûfi’l-me ‘âni fi’l-Ḳur ‘âni’l-Kerîm*, 1/1.

şeklinde tarif edilmiştir.¹ Yani mana harfleri tanımında yapılan ifadede mana vurgusu edatların tanımında yapılmıştır.

Bazı çağdaş araştırmacılar, ilk dönemlerde mana harfi için *edat* tabirine rastlanmadığını iddia etmektedirler.² Iraklı Mehdî el-Mahzûmî (öl. 1414/1993) *edat* ıstılahının Kûfe ekolüne ait olduğunu ileri sürmüştür. Ona göre bu harflere Basralılar *hurûf-u me'âni* adını verirken, Kûfeliler *edat* kavramını kullanmışlardır. Basralıların *hurûf-u me'âni* terimini kullanmalarının sebebi harfin, *ibtidâ*, *istifhâm*, *isti'lâ vb.* manalarda kullanılmış olduğudur. Kûfelilerin *edat* kelimesini kullanmalarının nedeni ise edatların müstakil olarak tek başına mana ifade etmemesi ve dolayısıyla birer rumuzdan ibaret olmasıdır. Bir başka neden ise *edat* kavramını kullanmak suretiyle mana ile hece harfinin birbirine karıştırılmamasıdır.³ Nitekim *edat* kelimesinin sözlükteki anlamı herhangi bir amacın gerçekleşmesi için kullanılan alettir.⁴ Yani *edat* dil açısından fiilin, ismin veya cümlelerin belirli bir mana ifade etmesi için kullanılan bir alet, bir araç vazifesini görmektedir. Mahzûmî, Kûfelilerin ıstılah konusunda Basralılardan daha dakik olduklarını düşünmektedir. Nitekim harf daha genel bir kavramdır. Çünkü harf ile *hece*, *mana* ve hatta *kelime* manası kastedilebilir. Buna göre Kûfe ekolü *edat* kavramını kullanmakla, Sîbevyhi'nin kelime taksimatını yaparken *harf* için “manaya delalet edip isim veya fiil olmayan harftir” demek mecburiyetinde kalmadan bunun yerine *edat* terimini kullanmışlardır.⁵ Kûfe dil mektebinin kurucusu ve temsilcisi olan Yahyâ b. Ziyâd el-Ferrâ', mana harfi için *edat* kavramını da kullanması,⁶ aynı ekolün müntesiplerinden Abdullah et-Tuvvâl (öl. 243/ 858)'ın mana harfini tarif ederken harf yerine *edat* kavramını kullanması,⁷ bu ıstılahın Kûfeliler tarafından kullanıldığının apaçık delilidir.

Hicri ikinci yüzyılda yaşayan ve Arap dilbilimcilerinin en eskilerinden olan Basra dilbilimcisi Halil b. Ahmed ve onun talebesi Sîbeveyhi'nin mana harfleri için *edat* kelimesini de kullandıkları görülmektedir. Halil b. Ahmed'in *Kitâbu'l-'ayn* adlı sözlüğünde mana harfi anlamındaki *edat* kelimesini şu cümle içerisinde ifade ettiği görülmektedir: وَكُلُّ كَلِمَةٍ بُيِّنَتْ أَدَاةٌ

“Kelamda (cümlede) manaları birbirinden ayırt etmek için kullanılan her edat, iki veya daha fazla harften oluşsa da buna harf

1 Muhammed Semir Necib el-Lebdî, *Mu'cemu'l-Mustalahâtî'n-Nahviyyeti ve's-Sarfiyye*, (Beyrut: Dâru'l-Furkân, 1985), 10. Ayrıca bk. Feti Ulugöl, *Arap Dilinde Harfler*, 3.

2 Yuhanna Mîrza el-Hâmis, *Mevsu'atu'l-mustalahu'n-nahvî*, (Beyrut: Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2012), 1/260; Feti Ulugöl, *Arap Dilinde Harfler*, 3.

3 Mehdî el-Mahzûmî, *Medresetu'l-Kufe*, (Kahire: Mektebetu Mustafa el-Bâbî, 1958), 207, 242.

4 Azîze Fevvâl Bâbetî, *el-Mu'cemu'l-mufaşşal fi'n-naḥvi'l-'Arabî*, 1/67.

5 Mehdî el-Mahzûmî, *Medresetu'l-Kufe*, 242.

6 Ferrâ, *Me'âni'l-Kur'ân*, 2/712.

7 Batalyevsî, *el-Hulel fi islâhi'l-halel min Kitabi'l-cümel*, 76.

denir.”¹ Sibeveyhi ise *el-Kitâb* adlı eserinde *edat* kavramını şu ibarede kullanmıştır: وَلِلْقَسَمِ

"*وَالْمُقْسَمِ بِهِ أَدَوَاتٌ فِي حُرُوفِ الْجَرِّ*" "*Harf-i cerler arasında kase ve mükasmün bih'in edatları vardır.*"² Basra ekolünün temsilcilerinden olan Mübberid'in de bu tabiri kullandığı

görülmüştür. Örneğin "*إِعْلَمَنَّ أَنَّ لِلْقَسَمِ أَدَوَاتٍ تُوصِلُ الْحَلْفَ إِلَى الْمُقْسَمِ بِهِ*" "*Bil ki: Kasemin, yemini yemin edilene bağlayan edatlar bulunmaktadır*" şeklinde kase edatları hakkında bilgi vermektedir.³ Sibeveyhi'nin de Mübberid'in de sadece kase edatları için bu tabiri kullanmaları dikkati çekmektedir. Basra dilcilerinden Zeccâcî de *mana harfî* yerine *edat* tabirini kullanmıştır.⁴ Basra mektebinin müntesiplerinden Ma'mer b. el-Müsennâ (öl. 209/824)'nın *Mecâzü'l-Kur'ân* isimli eserinde de *edat* ıstılahının kullanıldığı görülmektedir.⁵ Yine Basra ulemasından Ebû Muhammed Kâsım b. Alî el-Harîrî (öl. 516/1122)'nin, hatiplerin dil hatalarını tashih amacıyla telif ettiği *Dürretü'l-ğavvâş fî evhâmi'l-ğavâş* adlı kitabında *عِنْدَ لَا يَدْخُلُ عَلَيْهِ*

"*مِنْ أَدَوَاتِ الْجَرِّ إِلَّا مِنْ وَحْدَهَا*" "*inda'nın başına cer edatlarından sadece min edatı gelir*"⁶ şeklinde *mana harfini* karşılayan *edat* kavramını kullanmıştır. Bağdat dil ekolünün temsilcilerinden olan ve Basra mektebinin görüşlerini benimseyen⁷ Ebû'l-Feth Osmân b. Cinnî (öl. 392/1002)'nin, Arap alfabesini teşekkül eden harflerin dil fonetiği açısından incelendiği *Sırru şinâ'ati'l-i'râb* isimli eserinde *mana harfî* yerine *edat* kavramının da kullanıldığı görülmektedir. Mesela *hurûfu'l-me'âniden lâm harf-i cerri* için "*أَدَاةٌ عَامِلَةٌ*" "*âmil edattır*" şeklinde *edat* tabiri kullanılmıştır.⁸ Dilbilgisi eserleri dışındaki diğer bazı kaynaklarda *mana harfî* yerine *edat* tabirine rastlanmaktadır. Mesela Taberî, Secde suresinin yirmi dördüncü ayetinde *لِإِذَا صَبَرُوا* ifadesindeki "*ما*" için *edat* terimini kullanmıştır.⁹

1 Halîl b. Aḥmed, *Kitâbu'l- 'ayn*, 3/210-211.

2 Sibeveyhi, *el-Kitâb*, 3/552.

3 Muberrid, *el-Muktadab*, 1/584.

4 Abdurrahmân b. İshâk ez-Zeccâcî, *Hurûfu'l-me 'ânî*, thk. Ali Tefvik el-Hamed (Beyrut: Muessesetu'r-Risâle, 1984), 1.

5 Ebû 'Ubeyde, Ma'mer b. el-Müsennâ et-Teymî, *Mecâzu'l-Kur'ân*, thk. Aḥmed Ferîd el-Mezîdî (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2006), 18.

6 Ebû Muhammed Kâsım b. Alî b. Muhammed el-Harîrî, *Dürretü'l-ğavvâş fî evhâmi'l-ğavâş*, (Bağdat, Mektebetu'l-Müsennâ, ts.), 25.

7 Mahfuz Geylani, "Arap Dil Ekolleri ve Önde Gelen Temsilcileri", *İhya Uluslararası İslam Araştırmaları Dergisi* 6/1 (2020), 225.

8 Ebû'l-Feth Osmân İbn Cinnî, *Sırru şinâ'ati'l-i'râb*, thk. Muhammed Ḥasan İsmâ'il-Aḥmed Ruşdî, (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2012), 1/132.

9 Taberî, *Câmi'u'l-beyân 'an te'vîli âyi'l-Kur'ân*, 10/250.

Bütün bunlar ilk dönemlerde de *hurûfu'l-me'ânî* için *edat* tabirinin kullanıldığını ve bu tabirin Kûfelilerle başlamadığını veya onlara has olmadığını göstermektedir. Ancak Kûfeli alimlerin Basralılara nazaran bu ıstılahı daha çok kullandıkları görülmektedir. Dolayısıyla bu konuda Basralılar-Kûfelîler şeklinde bir ayırma gidilmesi de muhtemelen bundan ötürüdür. Şu var ki: *Edat* tabiri kullanımının Kûfelilere ait olduğunun kabul edersek dahi bu onların *edat* tabirini *harf* kavramına tercih ettiklerini göstermez. Çünkü *edat* kelimesinin yanında *harf* terimini de kullanmışlardır. Mesela Kûfe ekolü temsilcilerinden Yahyâ b. Ziyâd el-Ferrâ' mana harfi için bazen *edat*,¹ bazen de *harf*² terimini kullanmıştır. Aynı mektebin müntesibi olan Ahfeş el-Asğar (öl. 316/928) mana harfini tanımlarken *harf* tabirini kullanmıştır...³ Diğer yandan kadim tarihte mana harfi için her ne kadar *edat* terimini kullanılmışsa da dilbilimciler nezdinde bu tabirin çok hüsnü kabul görmediği aşıkardır.

Filozof Ebû Nasr Muhammed el-Fârâbî (öl. 339/950) *edat* teriminin Yunan dilbilimcilerine, *hurûfu'l-me'ânî* ise Arap dilbilimcilerine ait olduğunu öne sürmüştür.⁴ Bazı araştırmacılar, Yunan felsefecilerinin kelamı veya kelimeyi *isim*, *fiil* ve *edat* şeklinde üç kısma ayırdıklarını belirtirler.⁵ Bu iddia, *edat* teriminin ne Basra ne de Kûfe ekolüne ait olduğunu göstermektedir. Çünkü Yunan felsefesinin doğuşu milattan önce 6. Yüzyılda⁶ iken, Basra ve Kûfe dil ekolleri hicretten sonraki yıllarda teşekkül etmiştir.⁷ Mevcut bilgilere göre bu ıstılahın kullanımı konusunda Basra ile Kûfe dil mektepleri arasında ciddi bir fark olduğu açıktır. Çünkü Basralılar, Kufelilere nazaran *edat* kelimesini çok nadir kullandığı görülmektedir. Bu tabirin Yunan felsefesine ait olduğunu varsayarsak da Kûfelilerin *hurûfu'l-me'ânî*nin yanında bu teriminin de kullanılmasını benimseyerek bu konuda Yunanlıların kullanımını, Basralıların ise daha çok *hurûf-u me'ânî* kavramını tercih ettiğini söyleyebiliriz.

Tehânevî (öl. 1158/1745) mana harfleri için kullanılan *edat* teriminin mantıkçılara ait olduğunu düşünmektedir. Ona göre mantıkçılar *edat* kavramını muhtemelen bir tıbbi terim olarak cerrah mili olan ve *mihrâf* diye de isimlendirilen *edat* kelimesinden istiare etmişlerdir. Mana harfine *edat* demelerinin bir diğer nedeni ise muhtemelen harfin, kelimeleri birbirine raptetmesidir.⁸

1 Ferrâ, *Me'ânî'l-Kur'ân*, 2/712.

2 Ferrâ, *Me'ânî'l-Kur'ân*, 2/717.

3 Batalyevsî, *el-Hulel fî islâhi'l-halel min Kitabi'l-cümel*, 76.

4 Ebû Nasr Muhammed b. Muhammed el-Fârâbî, *Kitâbu'l-Hurûf*, thk. Muhsin Mehdî, (Beyrut: Dâru'l-Meşriq, ts.), 28.

5 İbrahim Enîs, *Min esrâri'l-luğa*, (Kahire: Mektebetu'l-Enclu el-Mısriyye, 1966), 263.

6 Emîra Hilmî Matar, *el-Felsefe'l-Yûnaniyye târihuâ ve müşkilâtuhâ*, (Kahire: Dâru Kubâ', 1998), 21.

7 Hulusi Kılıç, "Basriyyûn", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 5/117-118; Hulusi Kılıç, "Kûfiyyun", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2002), 26/345-346.

8 Tehânevî, *Keşşâfu ıstılahatul-fünûn*, (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2013), 1/446.

Hurûfu 'l-me 'ânî bazı çağdaş alimler tarafından şöyle tarif edilmektedir: “isim veya fiil olmayıp bir mana ifade edendir. "هَلْ", "مِنْ" gibi. Bunlara *hurûfu 'r-rabt*, *edevâtu 'r-rabt* ve *hurûfu 's-sıfât* da denilmektedir.”¹ Bu tarife göre "مَنْ", "كَمْ" gibi isim konumunda olan kelimeler *hurûfu 'l-me 'ânî* tasnifine girmemektedir. Halbuki bazı *hurûfu 'l-me 'ânî* eserlerde bu edatların da dahil edildiği görülmektedir. Mesela Herevî, *el-Üzhiye fî ilmi 'l-hurûf* eserinde isim olan مَنْ edatına² Murâdî de *el-Cene 'd-dânî fî hurûfi 'l-me 'ânî*sinde isim olan كَمْ edatına yer vermiştir.³ Bu tür edatların *hurûfu 'l-me 'ânî* isimi altında mütalaa edilmesi tağlib yoluyladır. Yani edatlar çoğunlukla harf olduğu içindir.⁴ Ayrıca *harf* kavramının ifade ettiği anlamlardan biri de *kelime*⁵ olduğunu göz önünde bulundurulduğunda isim olan edatların da mana harfleri içerisinde değerlendirilebileceği görülmektedir. Çünkü isim de mana harfi de kelimenin türlerindendir. Bazıları iki kavramı birbirinden bağımsız olarak değerlendirmektedir. Mesela İbn Kayyim el-Cevziyye (öl. 751/1350)'nin edatlarla ilgili telif ettiği *Me 'ânî 'l-edevât ve 'l-hurûf* eserine bu adı vermesi, aslında edatı harften ayrı değerlendirdiğini göstermektedir.

1.2.1.5. Alet Tabiri

Dil edebiyatı alimi Zeccâc, *Me 'ânî 'l-Ḳur'ân ve i 'râbüh*’unda mana harfi için bu tabiri kullanmıştır. Mesela اَلْ edatının, kasemin aletlerinden olduğunu ifade etmiştir.⁶ Edat terimini tercih etmeyen Zeccâc, *edat* kelimesinin eş anlamlısı olan *alet*⁷ kavramını kullanmıştır. Zeccâc bu açıdan çağdaşlarına nazaran kendine has bir metodunun olduğu görülmektedir. Mana harfi veya edat tanımlanırken “*bir amacın gerçekleşmesi için kullanılan alettir*” şeklinde *alet* kavramıyla da ifade edilmiştir.⁸ Netice itibarıyla manalı harf için nadiren de olsa alet tabirinin kullanıldığını görmekteyiz.

1.2.1.6. Bu Terkiplerin İçerik Analizi

Edat manaca harften daha geneldir. Yani her mana harfi aynı zamanda *edat* iken her edat mana harfi değildir. Dolayısıyla aralarında umum → husus → mutlak ilişkisi

1 Muḥammed et-Tuncî - Râcî el-Esmer, *el-Mu 'cemu 'l-mufaşşal fî 'ulûmi 'l-luğa*, 1/282.

2 Ali b. Muḥammed el-Herevî, *el-Uzhiye fî 'ilmi 'l-hurûf*, thk. Abdulmuîn el-Mellûhî (Dimaşk: Mecma 'u'l-luğati 'l-'Arabiyye, 1993), 100.

3 Murâdî, *el-Cene 'd-dânî fî hurûfi 'l-me 'ânî*, 261.

4 Muḥammed Hasan eş-Şerîf, *Mu 'cemu hurûfi 'l-me 'ânî fî 'l-Ḳur'ânî 'l-Kerîm*, 1/3.

5 İbrahim Mustafa vd., *el-Mu 'cemu 'l-vasît*, 167

6 Zeccâc, *Me 'ânî 'l-Ḳur'ân ve i 'râbuh*, 1/75.

7 Fîrûzâbâdî, *Mu 'cemu 'l-kâmus 'il-muḥîṭ*, 38.

8 Azîze Fevvâl Bâbetî, *el-Mu 'cemu 'l-mufaşşal fî 'n-naḥvi 'l-'Arabî*, 1/67.

bulunmaktadır.¹ Aslında her iki kavramın da kullanılması birbiriyle ciddi manada tezatlık teşkil etmediğini göstermektedir. Çünkü her iki tanıma göre de edatların mana ifade etmek için kullanıldığı aşikardır. Ancak Mahzûmi'nin de ifade ettiği gibi mana harfî ile hece harfî veya diğer kelime türlerini birbirinden ayırt etmek ve özellikle Arapçaya yabancı olup yeni öğrenenlerin *harf* kavramını diğer kelimelerle karıştırmamaları için *edat* sözcüğünün kullanılması hassaten günümüzde daha çok benimsenmektedir. Öte yandan bazen *harf* kavramıyla mana harfî dışındaki diğer kelimeler anlamında da kullanıldığı için *harf* kavramıyla mana harfinin kastedilmesi tabiidir. Ancak muhatap kişi bazen *harf* sözcüğüyle *hece harfî* mi, *mana harfî* mi veya *kelime* mi kastedildiğini kestirememektedir. Muhtemelen bu tabiri kullananlar da bu müşkülâtın giderilmesi ve sözün daha veciz bir şekilde ifade edilmesi maksadıyla kullanmışlardır.

Genelde *hurûfu'l-me'ânî* denilirken çoğu alimlerin “Başka bir kelimeyle kullanıldığında bir mana ifade edip isim veya fiil olmayan sözcüktür” şeklinde yaptıkları tanımın altına giren ve *edat* terimiyle de ifade edilen kavram kastedilir. *Me'ânî'l-hurûf* ise bu harflerin/edatların anlamlarını ve dil inceliklerini açıklamaya yönelik kullanılan bir tabirdir. Her iki tabir arasında şöyle bir incelik vardır: *Me'ânî'l-hurûf* başlığı altında harflerin/edatların manaları incelenirken, *hurûfu'l-me'ânî* başlığı altında bazen bu manalara yer verilmediği görülmektedir. Mesela Rummânî'nin *Me'ânî'l-hurûf* adlı eserine bakıldığında bu edatların mana ve inceliklerine yer verildiği görülmektedir. Buna karşılık olarak *hurûfu'l-me'ânî* başlığı altında bazen bu harflerin mana ve detayına yer verilmeden bazı edat grubuna yer verilir. Örneğin, muasır ulemadan Muhammed Mustafa ez-Zuheyli'nin fıkıh usulüyle ilgili yazdığı eserinde *hurûfu'l-me'ânî* bahsinde bu kavramı tanımladıktan sonra atıf ve cer harflerinin bu tasnife dahil olduğunu belirtmekle yetinerek bunların hangi manalarda kullanıldığını bahsetmemiştir.² Buna karşılık olarak *me'ânî'l-hurûf* başlığı altında harflerin tasnifi veya mahiyetinden ziyade manalara ağırlık verilmektedir. Mesela modern dönemin yazarlarından Azize Fevval, bu tabirin tanımına yer verirken *ibâha*, *ispat*, *istisnâ*, *istidrâk*, *isti'âne* gibi manaları örnek göstermekle iktifa ederek bu manaları yansıtan hangi harfin olduğuna değinmemiştir.³ Bu da aslında iki tabir arasındaki farklılık ve inceliği açıkça göstermektedir. Binaenaleyh *me'ânî'l-hurûf* ıstılahının kullanımı *hurûfu'l-me'ânî*ye nazaran daha özel olduğu anlaşılmaktadır. *Me'ânî'l-hurûf* un harflerin sözcük anlamlarını da inceleyen bir dal olduğu da değerlendirilebileceği için bu yönüyle de mana harflerinden ayrılmaktadır. Diğer taraftan alimler manaya delaleti açısından harfî/edatı tanımlarken, *harf*, *edat*, *harfu'l-ma'nâ* veya *hurûfu'l-me'ânî* tabirini kullanırken

1 Feti Ulugöl, *Arap Dilinde Harfler*, 4.

2 Muhammed Mustafa ez-Zuhaylî, *el-Vecîz fî usûli'l-fikhi'l-İslâmî*, (Dımaşk: Dâru'l-Hayr, 2006), 2/171.

3 Azize Fevval Bâbetî, *el-Mu'cemu'l-mufaşşal fî'n-naḥvi'l-'Arabî*, 2/1019-1022.

görüldüğü kadarıyla *me‘âni’l-hurûf* ıstılahını kullanmamışlardır. Bu sebeple de disiplin olarak *hurûfu’l-me‘ânî* ifadesinin ön planda olduğu aşıkardır. Mana yönünden de her ki tabir arasında fark vardır: Hurûfu’l-me‘ânî, *manaya delalet eden harfler* anlamında iken, *me‘âni’l-hurûf* tabiri ise *harflerin manaları* anlamına gelmektedir. Dolayısıyla *mana harfleri* başlığı altında öncelikli olarak bu harflerin isimleri veya tasniflerine yer verilmesi beklenirken, *harflerin manaları* denilirken harflerin doğrudan anlamlarına yer verilmesi beklenir.

1.2.2. Huruful-Me‘ânînin Tarihsel Süreci

1.2.2.1. İlk Dönem

Araştırdığımız kadarıyla mana harflerinin teşekkül sürecinin ilk merhalesi hicri 1. yüzyılın sonları ile 4. yüzyılın başları arasındaki dönemdir. Nahiv/sentaks ilminin müessisi kabul edilen Ebu’l-Esved ed-Düelî bu dönemin en eski Arap dilbilimcisi öncülerindendir.¹ Kaynaklarda bu zatın, kelime türlerini belirtirken harfî “manaya delalet eden harf” şeklinde tarif ettiği nakledilmektedir.² Dolayısıyla Arap dilinde manalı harfin literatürde yer alma süreci Ebu’l-Esved’in bu tanımıyla başladığı söylenebilir. Elimize ulaşan kaynaklara göre bu dilcinin mana harfi için *edat* veya başka bir terim kullandığına dair herhangi bir bilgiye rastlanmamaktadır.³

Mevcut bilgilere göre *hurûfu’l-me‘ânî*nin ele alındığı ve eserlere karıştığı tarih hicri ikinci yüzyıldır.⁴ Bu dönemde yaşayan dilbilimcilerinin eserlerinde mana harfi farklı şekillerde ele alınmıştır: Dil alimi Halîl b. Ahmed el-Ferâhîdî’nin *Kitabu’l-‘ayn* adlı sözlüğünde mana harflerine de yer verildiği görülmüştür. Mesela ذ edatının geçmiş veya gelecek zaman için kullanılan bir edat olduğu belirtilerek dil inceliklerine de değinilmiştir.⁵ Ayrıca bazen harflerin yan anlamlarına da temas edilmiştir. Mesela ا edatının istifhamın yanında ب harfinin anlamında da kullanıldığı belirtilmiştir.⁶ Halîl b. Ahmed’in talebesi Sibeveyhi *el-Kitâb* isimli eserinde *harf* için “isim veya fiil olmadığı halde bir mana için kullanılan kelimedir”⁷ şeklinde Ebu’l-Esved ed-Düelî’nin tanımına yakın bir tanım yapmıştır. Bu tarifie göre edatlara *manaya delalet eden harfler* şeklinde isimlendirildiği anlaşılmaktadır. Sibeveyhi’nin harfler için *edat* terimini de kullandığını belirtmiştik. Ancak bu sadece bir yerde olduğu mülahaza edilmiştir.

1 İsmail Durmuş, “Nahiv”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 32/ 300-306.

2 Ebü’l-Kâsım Abdurrahmân b. İshâk ez-Zeccâcî, *el-Îdâhu fî ileli’n-nahv*, 69.

3 Yuhanna Mirza el-Ĥâmis, *Mevsu ‘atu’l-mustalahu’n-nahvî*, 1/70-87.

4 Muhammed Nedim Fadıl, *et-Taẓmînu’n-nahvî*, (Medine: Dâru’z-Zemân, 2005), 1/53.

5 Halîl b. Ahmed el-Ferâhîdî, *Kitâbu’l-‘ayn*, 1/61.

6 Halîl b. Ahmed el-Ferâhîdî, *Kitâbu’l-‘ayn*, 1/90.

7 Sibeveyhi, *el-Kitâb*, 1/40.

Dolayısıyla daha çok harf kavramı kullanıldığı görülmektedir. Sibeveyhi mana harflerini ağırlıklı olarak "هَذَا بَابُ عِدَّةٍ مَا يَكُونُ عَلَيْهِ الْكَلِمُ" *Bu, Kelimenin Harf Sayısıyla İlgili Bahistir* başlığı altında incelediği görülmektedir. Sibeveyhi bu konu başlığı altında edatları birden beşe kadar hece harfi sırasına göre veciz bir şekilde ele almıştır. Bunu yaparken edatları sistematik olarak alfabetik düzeni gözetmeden karma şeklinde vermiştir. Sibeveyhi genelde mana harflerinin asıl manalarını belirtmekle iktifa etmektedir. Bazen de ilgili harfin başka bir harfin manasında kullanılabileceğini belirtmektedir. Bunun yanında mana yönleriyle birlikte yapısal ve amel etme özelliğine de değinmiştir.¹ Sibeveyhi'nin edatlarla ilgili kullandığı bir diğer yöntem de şudur: Mana harflerini *fi'l gibi kendinden sonrakine amel eden beş harf*,² *zâit harfler*,³ ... şeklinde türlerine göre konu başlıkları altında değerlendirmiştir.

Bu dönemde Kur'ân-ı Kerîm ilimleri ve tefsiri üzerine yapılan çalışmalarda da mana harflerin inceliklerine temas edildiği görülür. Bu çağın önde gelen müfessirlerden Mukâtil b. Süleymân (öl. 150/767)'ın *Tefsîr*'i buna örnektir. Bu tefsirde "وَلَا صَلَّيْنَاكُمْ فِي جُذُوعِ النَّخْلِ" "*Muhakkak ki, sizi hurma dallarına asacağım*"⁴ ayetini "عَلَى جُذُوعِ النَّخْلِ" şeklinde tefsir edilmekle ayetteki فِي harfinin عَلَى anlamında kullanıldığına işaret edilmiştir.⁵ Aynı müfessire ait olan ve birkaç anlama gelen bazı kelimelerin Kur'ân'daki anlamlarını ele alan *el-Vücûh ve'n-nezâ'ir*'inde birkaç mana harfine de yer verilmiştir. Mesela müellif bu eserde فِي edatının yedi manada kullanıldığını belirterek her bir mana için birer veya birkaç örnek ayet getirmiştir.⁶ Yine bu dönemin kıraat ve dil alimlerinden Hârûn b. Mûsâ (ö. 170/786)'nın telif ettiği *el-Vücûh ve'n-nezâ'ir fi'l-Kur'âni'l-Kerîm*'inde manalı harflere ayrı bir ihtimam gösterilmiştir. Müellif bu eserinde mana harflerini diğer Kur'ân-ı Kerim kelimeleri arasına serpiştirerek muhtelif mana ve inceliklerine değinmiştir. Mesela اِنَّ edatının altı manada kullanıldığını belirterek kullanıldığı ayetlerden birkaçını örnek olarak sunmuştur.⁷

1 Geniş bilgi için bk. Sibeveyhi, *el-Kitâb*, 4/339-356.

2 Sibeveyhi, *el-Kitâb*, 2/130.

3 Sibeveyhi, *el-Kitâb*, 4/357.

4 Tâhâ 20/71.

5 Ebû'l-Hasen Mukâtil b. Süleyman, *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*, thk. Abdullâh Maḥmûd (Beyrut: Müessesetu't-Târîhi'l-'Arabî, 2002), 3/33.

6 Ebû'l-Hasen Mukâtil b. Süleyman, *el-Vücûh ve'n-nezâ'ir*, thk. Ahmed Ferîd el-Mezîdî, (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2008), 72-73.

7 Ebû Abdillâh Hârûn b. Mûsâ el-Ezdî, *el-Vücûh ve'n-nezâ'ir fi'l-Kur'âni'l-Kerîm*, thk. Hâtim Sâlih ed-Dâmin, (Bağdat: Vizâretu's-Sekâfeti ve'l-İ'lâm Dâiratu'l-Esâr ve't-Turâs, 1988), 88-89.

Hicri üçüncü yüzyıl alimlerinin, manalı harflerin mefhumu ve incelikleri hususunda farklı yaklaşım ve çalışmaları mevcuttur. Bu farklılık ve yaklaşım harf için yaptıkları tanımlardan ve bu sahadaki eserlerinde ortaya çıkmaktadır. Bu dönemin Kûfe dilcilerinden Abdullah et-Tuvvâl mana harfini şöyle tarif eder: “Edat, isim veya fiil olmadığı halde bir manayı ifade edendir.”¹ Dikkat edilirse bu tanım, Sîbeveyhi’nin tanımından farkı sadece harf yerine *edat* kelimesinin kullanılmış olmasıdır. Yani burada *edat* kavramıyla mana harfi kastedildiği aşıkardır.

Bu asrın tanınmış simalarından olan Basra mektebi dil uzmanı Müberrid mana harfini “*fiili isme bağlayan veya onunla belirlilik kazanılan yahut âmil olandır*” şeklinde tanımlar.² Bu tanımdan da anlaşıldığı üzere harf ancak cümle veya terkip içerisinde kullanılırsa bir anlam değeri olabilir. Dolayısıyla burada tanımı yapılan harfin *mana harfi* olduğu aşıkardır. Müberrid *el-Muktadab* adlı kitabında Sibeveyhi gibi mana harflerine harf sayısına göre alfabetik sıralama olmadan ayrı bir bab ayırmıştır.³ Müberrid’in metodu Sibeveyhi’nin izlediği metotla benzerlik görülse de bazı açılardan farklılık söz konusudur. Mesela Sibeveyhi, genellikle mana harfinin asıl manasını vermekle yetinirken Müberrid bu konuda çerçeveyi geniş tutmuştur. Örneğin Sibeveyhi, *bâ* harfinin *ilsâk*⁴ manasında kullanıldığını belirtirken, Müberrid duruma göre *ilsâk* veya *isti ‘âne* manasında kullanılabileceğini ifade etmiştir.⁵ Müberrid, eserinde genellikle mana harflerini ayrı ayrı incelediği ve buna ilişkin meseleleri detaylıca ele almıştır. Bu yönüyle de metod açısından Sibeveyhi’nin metodundan temayüz eder. Bu dönemde sadece bir harfi ele alan risaleler de mevcuttur. Ebû Zeyd el-Ensârî (öl. 214/830)’nin *el-Lâmât*’ı,⁶ Ahfeş el-Evsat’ın *el-Lâmât*’ı,⁷ bunlardandır.

Bu yüzyılda manalı harflere gösterilen ihtimam, Kur’ân-ı Kerîm üzerine yapılan çalışmalarda da tezahür etmiştir. Bazen bu çalışmalarda mana harflerine ayrı bir bölüm tahsis edilmiş, bazen de ayet tefsirleri arasında serpiştirilerek bunların lafız ve mana inceliklerine temas edilmiştir. Bu yüzyılın önde gelen dilbilimcisi ve müfessir Ferrâ’nın *Me’ani’l-Kur’ân*’ında bazı ayetlerin tefsirinde harflerin anlamsal yönlerine temas edildiği görülmektedir. Mesela “حَقِيقٌ عَلَى أَنْ لَا أَقُولَ عَلَى اللَّهِ إِلَّا الْحَقَّ” “*Bana Allah Te’âlâ hakkında sadece hakikati*

1 Bataleyevsî, *el-Hulel fî islâhi’l-halel min Kitabi’l-cümel*, 76.

2 Bataleyevsî, *el-Hulel fî islâhi’l-halel min Kitabi’l-cümel*, 77

3 Muberrid, *el-Muktadab*, 1/76-94.

4 Sibeveyhi, *el-Kitâb*, 4/339

5 Muberrid, *el-Muktadab*, 1/80.

6 Cemâlüddîn Ebu’l-Hasen Ali b. Yusuf İbnü’l-Kıftî, *İnbâhü’r-ruvât ‘alâ enbâhi’n-nühât*, thk. Muhammed Ebu’l-Fadl İbrahim, (Kahire: Daru’l-Fikri’l-Arabî, 1982), 4/373.

7 Beytûşî, *el-Hifâye bi tavdîhi’l-Kifâye*, 57.

söylemek düşer”¹ ayetindeki على harfinin yerine bâ harfinin de kullanılabileceği belirtilmektedir.² Mana harfleri, Ahfeş el-Evsat’ın *Me’âni’l-Kur’ân*’ında da benzer metotla işlenmiştir. Ancak Ahfeş, bu eserinde Ferrâ’ya göre manalı harflerine daha çok yer verdiği gibi mananın yanında gramer yönlerine de değinmiştir. Mesela "لِيَشْتَرُوا بِهِ ثَمَنًا قَلِيلًا" “Karşılığında cüzi miktarda para kazanmak için...”³ ayetinin başındaki lâm harfinin كَيْ anlamında kullanılması halinde kendisinden sonra gelen يَشْتَرُوا fiili de gizli bir أَنَّ edatıyla mansûb olduğu ifade edilmiştir.⁴

Yine bu dönemin dil uzmanlarından Ma’mer b. el-Müsennâ’nın Kur’ân-ı Kerîm’in mecaz yönünü ele alan *Mecâzü’l-Kur’ân* adlı kitabında harflerin tali, yani mecâzi yönlerine verildiği görülür. Mesela "الَّذِينَ إِذَا أَكْتَالُوا عَلَى النَّاسِ يَسْتَوْفُونَ" “Onlar ki; insanlardan bir şey alırken tam ölçerler”⁵ ayetindeki على harfinin mecazen مِنْ anlamında kullanıldığını belirtmektedir.⁶ Ma’mer b. el-Müsennâ’nın bu eseri, harflerin sadece mecâzi yönlerini incelemesi yönünden bu sahada yapılan diğer çalışmalardan temayüz eder.

Bu dönemin dilci ve müfessirlerinden İbn Kuteybe’nin Tefsir alanında kaleme aldığı *Te’vîlü müşkili’l-Kur’ân* adlı eserinin son bölümü *hurûfu’l-me’ânî* isimli başlık altında mana harflerine ayrılmıştır.⁷ Bu bölümde Kur’ân’da geçen ve özellikle birden fazla manaya gelmesi muhtemel olan harfler alfabetik sıralama veya harf sayısı gözetmeden karma şeklinde ele alınmıştır. Genelde ayetlerin yanında şiirlerden de örnekler sunulmuştur. Harflerin mana inceliklerinin yanı sıra yapısal özellikleri de anlatılmıştır. Örneğin أَيَّانَ edatının متى ne zaman? anlamına geldiği belirtilirken bu kelimenin aslı أَوَانٌ olduğu ifade edilip morfolojik yönü de incelenmiştir.⁸ Harf-i cerler ise ayrı bir başlık altında sıralanarak manada müşterek yönlerine temas edilmiştir. Mesela "وَلَا تُصَلِّبْنَكُمْ فِي جُدُوعِ النَّحْلِ" “And olsun ki, sizi hurma dallarına

1 el-A’râf 7/105

2 Ferrâ, *Me’âni’l-Kur’ân*, 1/389.

3 el-Bakara 2/79.

4 Ebû’l-Hasen Sa’îd b. Mes’ade el-Mucâşi’î el-Ahfeşu’l-Evsat, *Me’âni’l-Kur’ân*, Thk. İbrâhîm Şemsuddîn, (Beyrut: Dâru’l-Kutubi’l-‘İlmiyye, 2011), 93.

5 el-Mutaffîfîn 83/2.

6 Ma’mer b. el-Müsennâ, *Mecâzu’l-Kur’ân*, 18.

7 İbn Kuteybe, *Te’vîlu Muşkili’l-Kur’ân*, 278-302.

8 İbn Kuteybe, *Te’vîlu muşkili’l-Kur’ân*, 278-279.

asacağım”¹ ayetindeki في harfinin على anlamında kullanıldığı belirtilmiştir.² Öte yandan bu eserde incelenen harfler için *hurûfu 'l-me 'ânî* tabirinin kullanılması tercih edilmiştir.³

1.2.2.2. Müstakilleşme Dönemi

Müstakilleşme dönemi mana harflerinin müstakil olarak kitaplaştığı ve ayrı bir ihtimam gördüğü dönemdir. Bu süreç hicri dördüncü asrın başlarında başladığı düşünülmektedir. Bu dönemin dilbilimcileri de mana harfinin mefhumu, yapısı ve manası gibi hususlarda farklı yaklaşımları söz konusudur. Dönemin Bağdat Mektebi dilcilerinden Ebu'l-Kâsım ez-Zeccâî, harfi “başkasıyla (başka bir kelimeyle birlikte) bir mana ifade edendir. "إِلَى", "نَمْ" gibi” şeklinde tarif etmiştir.⁴ Zeccâî, mana harfleriyle ilgili *Hurûfu 'l-me 'ânî* adlı bir eseri vardır. İbn Hayr el-İşbîlî (öl. 575/1180), bu eserin ismini *Me 'ânî 'l-hurûf* şeklinde zikretmiştir.⁵ Bu eser *hurûfu 'l-me 'ânî* alanında telif edilen ilk müstakil eser kabul edilir.⁶ Dolayısıyla mana harfleri için müstakilleşme süreci bu eserin ortaya çıkmasıyla başladığı düşünülmektedir. Müellif bu eserinde yüz otuz yedi harfin manasını şerh etmiştir. Eserinde yer verdiği bazı lafızları ise sonraki dönemin bazı dilcileri mana harfleri olarak kabul etmemişlerdir.⁷ Bu eserde edatlarla beraber bazı isim fiil/fiilimsi zarf ve mastarlar da irdelenmiştir. Edat sıralamasında ise karma bir yöntem uygulamıştır. Zeccâî bu eserde عِنْدَ kelimesini açıklarken *edat* tabirini kullanmıştır.⁸

Eserin *Hurûfu 'l-me 'ânî* olarak isimlendirilmesi ve muhtevasında edat kavramının kullanılmış olması iki tabirin de birbirlerinin yerine kullanılabileceği ve mana harfini ifade ettiğini göstermektedir. Ancak عِنْدَ isim ve aynı zamanda zarf olduğunu dikkate aldığımızda Zeccâî'nin *edat* kavramının *harf* için kullanılmasını benimsemediği ihtimalini vermektedir. Zeccâî'nin harflere mana harfî, harf olmayanlara edat şeklinde bir tasnifi yoktur. Zaten sadece عِنْدَ edatı için bu tabiri kullanması da bunu göstermektedir. Zeccâî'nin hurûf-u me'âniyle ilgili ortaya koyduğu bir diğer eser ise *Kitâbu 'l-lâmât*tır. Zeccâî bu eserde *lâm* edatının Kur'ân-ı

1 Tâhâ 20/71.

2 İbn Kuteybe, *Te 'vîlu muşkili 'l-Kur 'ân*, 298.

3 İbn Kuteybe, *Te 'vîlu muşkili 'l-Kur 'ân*, 278.

4 Batalyevsî, *el-Hulel fî islâhi 'l-halel min Kitabi 'l-cümel*, 74.

5 İbn Hayr el-İşbîlî, *Fehresetu İbn Hayr el-İşbîlî*, 397.

6 Muhammed Hasan eş-Şerîf, *Mu 'cemu hurûfi 'l-me 'ânî fî 'l-Kur 'ânî 'l-Kerîm*, 1/ش.

7 Muhammed Hasan eş-Şerîf, *Mu 'cemu hurûfi 'l-me 'ânî fî 'l-Kur 'ânî 'l-Kerîm*, 1/ش.

8 Zeccâî, *Hurûfu 'l-me 'ânî*, 1.

Kerim’de ve Arap dilinde kullanım biçimlerini ele almış ve dilcilerin buna ilişkin ihtilaflarını değerlendirmiştir.¹

Bu dönemde *hurûfu’l-me’ânî* ilminde müstakil olarak kaleme alınan eserlerden biri de Rummânî’nin *Me’âni’l-huruf*’udur. Bazı kaynaklarda *menâzilu’l-huruf*² diye de zikredilen bu eserde harflerin kullanım alanları ve manaları veciz bir şekilde anlatılmıştır. Eserde hem ayetlerden hem de şiirlerden istişhâd getirilmiştir.³ Yine bu dönemin dilcilerinden İbnu’l-Arîf’in *Me’âni’l-huruf ve aksâmuhâ* adlı bir çalışması bulunmaktadır.⁴ Araştırdığımız kadarıyla bu eser günümüze kadar intikal etmemiştir.

Dönemin filozoflarından olan ve harflerin inceliğiyle ilgili olarak Kitâbü’l-Hurûf adlı eserini ortaya koyan Farabi, mana harfini şöyle tarif etmiştir: “Edat tek bir manaya delalet eden ve isim veya kelime ile kullanılmadan tek başına bir anlam ifade etmeyen lafızdır”⁵ Buna göre bu dönemde de harf yerine edat kavramının da kullanıldığı anlaşılmaktadır. Farabi eserinde harflerin felsefî inceliklerine yer vermiş ve onları tabiat bilimleriyle ilişkilendirilerek değerlendirilmiştir.⁶ Mesela istifham edatlarından *أَيَّ* ile *مَا* edatları arasındaki nüansı şöyle izah eder: *أَيَّ* edatıyla, sorulanın başkasından temayüz ettiği, *مَا* edatıyla da hakkında istifham edilen şeyin özellikleri sorulmaktadır.⁷ Bu disiplin cafr kavramıyla ifade edilir.⁸ Mesela "*أَيَّ حَيَوَانٍ*" Hangi hayvan/canlı? sorusuyla hayvân-ı natık yani insan mı yoksa gayr-ı natık olan hayvan/canlı mı istifham edilmektedir. "*أَيَّ شَجَرَةٍ*" Hangi ağaç? cümlesiyle ağacın türü sorulmaktadır.⁹ Fârâbî, bunu mahiyet, zât, arz, ve tabiat gibi felsefî kavramlarla açıklamaktadır.¹⁰ Bu açıdan değer kazanan ve hatta kutsal kabul edilen harfler, hicri sekizinci yüzyılda Fazlullâh el-Esterâbadî (öl. 796/1394)’nin kurduğu *Hurûfîlik* akımının temelini

1 Abdurrahmân b. İshâk ez-Zeccâcî, *Kitâbu’l-lâmât*, thk. Mâzin el-Mübârek, (Dımaşk: Dâru’l-Fıkr, 1985), 18.

2 Ziriklî, *el-A’lâm*, 4/317.

3 Örnek için bk. Rummânî, *Me’âni’l-huruf*, 8.

4 İbn Hayr el-İşbîlî, *Fehresetu İbn Hayr el-İşbîlî*, 288.

5 Batalyevsî, *el-Hulel fî islâhi’l-halel min Kitabi’l-cümel*, 77.

6 Fârâbî, *Kitâbu’l-huruf*, 28; Mahmut Kaya, “Farabi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 12/145-162.

7 Fârâbî, *Kitâbu’l-huruf*, 184.

8 Fârâbî, *Kitâbu’l-huruf*, 28; Mahmut Kaya, “Farabi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 12/145-162.

9 Fârâbî, *Kitâbu’l-huruf*, 182.

10 Geniş bilgi için bk. Fârâbî, *Kitâbu’l-huruf*, 181- 186.

teşekkülüne zemin hazırlamıştır. Bu ekol kadim dönemlerden gelen ve harf ile sayının kutsallığına inanıp farklı sembolik manalar atfeden anlayışın adıdır.¹

Müstakilleşme döneminde yapılan *hurûfu'l-me'ânî* çalışmaları tamamen müstakil eserler halinde değildir. Bu dönemin dilcileri mana harfiyle ilgili birtakım yaklaşımları ve çalışmaları olmuştur. Basra alimlerinden olan İbnü's-Serrâc, *el-Usûl fi'n-nahv* adlı eserinde mana harfini şöyle açıklamıştır: “*Kelimenin üç kısmından biri olan harf, ne muhbarun anı/hakkında haber verilen ne de haber/yüklem olabilen bir kelimedir. Anlamalı bir cümle bir harfin başka bir harfle kullanılmasıyla oluşmaz.*”² Yani buradan da anlaşıldığı üzere mana harfi ancak isim veya fiille birlikte bir cümlede kullanıldığında anlam değeri vardır. İbnü's-Serrâc edatlar için ayrı bir bab ayırmadan bazı edatların mana ve inceliklerine değinmiştir. Bu yönden özellikle harf-i cerlere ağırlık verdiği görülmektedir.³ Bazen de sadece bir edatı müstakil bir konu şeklinde işlemiş ve buna dair meseleleri tetkik etmiştir.⁴ Harf bahsinde ise harfin tanımına ve gramer yönünden kullanım biçimlerine değinmiştir.⁵ İbnü's-Serrâc nadiren de olsa *mana harfi* yerine *edat* kelimesini kullandığı olmuştur.⁶ Ebû Ali el-Fârîsî'nin *el-Îzâh*'ında, Zeccâcî'nin *el-Cümel*'inde de benzer metot uygulanmıştır.

Bu yüzyılda yaşayan Kûfeli alimlerden Ahfeş el-Asğar'ın mana harfiyle ilgili tarifi şöyledir: “Harf, kelimada/cümlede daha önce bulunmayan bir manayı ifade etmesidir. زَيْدٌ”
“أَزَيْدٌ Zeyd gidicidir ifadesinden sonra (mana harflerinden *hemze-yi istifham* kullanarak) أَزَيْدٌ”
“مُنْطَلِقٌ Zeyd gidici midir? demen gibi. Böylece kelimada istifham manası olur.”⁷ Bu tanım ve

izahtan da buradaki harften kasıt, mana harfi olduğu anlaşılmaktadır. Dönemin Kûfe dilcilerinden olan İbn Keysân (öl. 320/932) harf için şu tanımları yapmıştır: “Harf, isim ve fiil manası dışında onunla bir mana ortaya çıkandır.” Ona göre “harf bir mana için kullanıldır” şeklinde tarif edilemez. Çünkü isim ve fiil de bir mana ifade etmek içindir.⁸ İbn Keysân bu ifadesiyle Basra dil ekolü temsilcilerinden Ebû'l-Esved ed-Düelî ve Sîbeveyhi gibi alimlerin harf için yaptıkları tanımları benimsemediğini göstermektedir. Çünkü eleştirdiği tanım onlara aittir. Diğer yandan harf için yaptığı tanımda mana kavramının kullanılması, harf lafzıyla mana

1 Fârâbî, *Kitâbu'l-Hurûf*, s. 28; Muhammed Tuncî, *el-Mu'cemu'l-mufaşşal fi'l-edeb*, (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmîyye, 1999), 1/ 360; Hüsamettin Aksu, “Hurufilik”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 18/408-412.

2 İbnü's-Serrâc, *el-Usûl fi'n-nahv*, 1/37, 40.

3 İbnü's-Serrâc, *el-Usûl fi'n-nahv*, 1/407-415.

4 İbnü's-Serrâc, *el-Usûl fi'n-nahv*, 1/416-429.

5 İbnü's-Serrâc, *el-Usûl fi'n-nahv*, 1/40-42.

6 İbnü's-Serrâc, *el-Usûl fi'n-nahv*, 2/226.

7 Batalyevsî, *el-Hulel fi islâhi'l-halel min Kitabi'l-Cümel*, 76.

8 Batalyevsî, *el-Hulel fi islâhi'l-halel min Kitabi'l-Cümel*, 76.

harfinin kastedildiği anlaşılmaktadır. İbn Keysân'ın telif ettiği *el-Muvaffakî fî ilmi'n-nahv* adlı kitabında mana harflerine çok az yer verdiği ve manalarına değinmeden sadece isimlerini zikretmekle yetindiği görülmektedir.¹

İbn Cinnî'nin *el-Haşâ'îş* 'inde harfle ilgili ayrı bablar oluşturularak harflerin zait olması, hazfedilmesi, harekelere benzemeleri, birbirlerinin yerine kullanılması gibi incelikler ele alınmıştır.² İbn Fâris, (öl. 395/1004) *eş-Şâhibî fî fıkhi'l-luğa* adlı eserinde genel olarak harfler için bir başlık açarak harflerin mana, ses, yöntem, sınıflandırma gibi birkaç yönden ele almıştır.³ Bağdatlı dilbilimci İbni Şukayr (öl. 317/929)'ın kaleme aldığı *el-Cümel fî'n-nahv*⁴ adlı eserinin son kısmını manalı harflerine ayırmıştır. Müellif bu kısımda elif türleri, lâm türleri, hâ türleri... şekllinde birkaç mana harfinin kullanım alanlarına temas etmiştir.⁵

Bu dönemde dilbilimcilerin mana harflerine olan yönelimleri belirli harf veya harf grubunu ele alan eserlerinde de tezahür etmiştir. İbnü'l-Enbârî (öl. 328/940)'nin *el-Lâmât ve el-Hâ'ât* adlı eserleri, Zeccâcî'nin *Kitâbu'l-lâmât* 'ı, Ebû Ca'fer en-Nehhâs'ın *Risâle fî'l-lâmât* 'ı, İbn Hâleveyh'in *el-Elifât* 'ı, Abdulbaki b. Muhammed (öl. 370/980)'in *Şerhu hurûfi'l-atf* 'ı, Rummânî'nin *el-Elifât* 'ı bu türden yazılmış eserlerdendir.⁶ Bu kaynakların bazısında harfler incelenirken mana yanında yapısal özellikleri, mahreç açısından sıfatları vb. yönleri de incelendiği görülmektedir.

Bu dönemde telif edilen bazı lügat kitaplarında da mana harflerinin titizlikle incelendiği görülmüştür. Bu tür eserlerde mana harfi ilgili harf maddesi altında değerlendirilmiştir. Örneğin Bağdat dilbilimcilerinden Ezherî'nin (öl. 370/980) *Tehzîbü'l-luğa* adlı sözlüğünde mana harflerinden olan كى edatının amel etme ve mana yönü ك harfi bölümünde izah edilmiştir.

Müellif bu eserinde hemen hemen bahsettiği her edat için *hurûfu'l-me'ânî* terimini kullanmıştır.⁷ Aynı şekilde Kûfe dil ekolünün müntesibi İbn Fâris'in *Mu'cemü mekâyîsi'l-luğa* 'sında mana harflerinin benzer metotla geniş çapta incelendiği görülür. Ancak İbn Fâris, Ezherî'nin aksine eserinde *hurûfu'l-me'ânî* terimi yerine *edat* kelimesini kullanmayı tercih

1 Ebu'l-Hasan Muhammed b. Ahmed İbn Keysân, *el-Muvaffakî fî ilmi'n-nahv*, thk. Abdulhüseyn el-Fetlî-Hâşim Tâhâ, (Bağdat: Mecelletü'l-Mevrid 4/2, 1975), 106-124.

2 Ebûl-Feth Osmân İbn Cinnî, *el-Haşâ'îş*, thk. eş-Şirbînî Şerîde (Kahire: Dâru'l-Hadîs, 2007), 2/266-308.

3 Ebû'l-Hüseyn Ahmed İbn Fâris, *eş-Şâhibî fî fıkhi'l-luğa*, thk. Ömer Faruk et-Tabbâ', (Beyrut: Mektebetü'l-Me'ârif, 1993), 102-183.

4 Bazıları bu eseri Halîl b. Ahmed el-Ferâhîdî'ye nisbet etmişse de kabul gören görüşe göre İbn Şukayr'a aittir. Geniş bilgi için bk. Ebû Bekir Ahmed b. Hasan İbn Şukayr, *el-Cümel fî'n-nahv*, thk. Ali b. Sultân, (Mekke: Câmiatu Ümmi'l-Kurâ, ts.), 21-25;

5 İbn Şukayr, *el-Cümel fî'n-nahv*, 393-4982

6 Geniş bilgi için bk. İbnü'l-Kıftî, *İnbâhü'r-ruvât 'alâ enbâhi'n-nühât*, 4/33; Beytûşî, *el-Hifâye bi tavdîhi'l-Kifâye*, 57-58.

7 Muhammed b. Ahmed el-Ezherî, *Tehzîbü'l-luğa*, 10/226.

etmiştir.¹ Bu da mana harfleri tabirinin kullanımı hususunda Kûfe mektebi ile diğer dil ekolleri arasındaki farkı göstermektedir. Bu dönemin ediplerinden Sâhib b. Abbâd (öl. 385/995) da *el-Muḥîṭ fi'l-luġa* adlı mu'ceminde zaman zaman harflerin yapısal ve anlamsal özelliklerine kısaca değerlendirdiği mülâhaza edilmiştir. Örneğin مُنْذُ harfinin hem yapısal hem de anlamsal yönüne işaret etmiştir.² Edatların genelde asıl harflerine değinen müellif bazen edat için *kelime* tabirini kullandığı dikkat çekmektedir. Mesela لَيْتَ nin temenni ifade eden bir kelime olduğunu belirtmiştir.³

Bu asırda dil ve lügat eserlerinin dışındaki diğer bazı alanlarda yapılan çalışmalarda mana harflerine yer verilmiştir. Mesela mana harflerini ayet tefsirleri bağlamında değerlendiren bir dilci ve müfessir Zeccâc, *Me'âni'l-Kur'ân ve i'râbüḥ* adlı eserinde bazı ayetlerin tefsirinde edatların mana ve edebî inceliklerine detaylıca yer verdiği görülmektedir. Ancak bir harfin özelliklerini belirtirken ne *hurûfu'l-me'ânî* ne de *edat* ifadelerine yer vermediği görülmektedir. Örneğin Bakara suresinin altıncı ayetinde kullanılan اِنَّ edatıyla ilgili olarak “isimi nasb, haberi ise ref ettiği, tekit manasında kullanıldığı, kasemin bir aleti olduğu” şeklinde hem mana hem de dil incelikleri açısından değerlendirmiştir.⁴ Görüldüğü gibi *edat* terimini tercih etmeyen Zeccâc aynı manayı taşıyan *alet* kavramını kullanmıştır. Zeccâcî bu tabiri sadece bu yerde ifade etmiştir. Zeccâc bu açıdan muasırlarına nazaran farklı bir metot izlediği dikkat çekmektedir.

Dördüncü yüzyılın dilbilimcisi ve müfessirlerinden Ebû Ca'fer en-Nehhâs'ın *İ'râbu'l-Kur'ân* adlı eserinde mana harflerinin ayet içerisinde hangi anlamda kullanıldığına değinmiştir. Müellif bu harfler için *hurûfu'l-me'ânî* terimini kullanmıştır. Örneğin: "فَلَمَّا أَسْلَمَا وَتَلَّاهُ لِلْجَبِينِ"

“İkisi de Allah Te'âlâ'nın buyruğuna teslimiyet gösterince, babası onu yüz üstü yatırdı.”⁵ ayetindeki vâv harfi'nin *hurûfu'l-me'ânî*den olduğunu belirtir.⁶ Müellif, *Me'âni'l-Kur'ân* adlı tefsirinde ise harflerin anlam yönlerine daha kapsamlı bir şekilde değerlendirdiği görülmektedir. Bu eserde ayetler bağlamında harflerin temel ve yan anlamlarına ve birbirlerinin

1 Ebû'l-Hüseyn Ahmed İbn Fâris, *Mu'cemü mekâyisi'l-luġa*, 5/198.

2 Ebû'l-Kâsim es-Sâhib İsmâil b. Abbâd, *el-Muḥîṭ fi'l-luġa*, thk. Muhammed Hasan, (Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 1994), 10/89.

3 Sâhib b. Abbâd, *el-Muḥîṭ fi'l-luġa*, 9/462.

4 Zeccâc, *Me'âni'l-Kur'ân ve i'râbüḥ*, 1/75.

5 es-Sâffât 37/103.

6 Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed İbnu'n-Nehhâs, *İ'râbu'l-Kur'ânî'l-Kerîm*, thk. Abdulmun'im Halîl İbrâhîm (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2009), 3/292-293.

yerine kullanıldığı yerlere değinilmiştir. Mesela müellif "فاسأل به خبيراً" "Bunu bilgisi olan birine sor!"¹ ayetindeki bâ harfinin عَنْ manasında kullanıldığını belirtmiştir.²

Yine bu dönemin müfessirlerinden Ebü'l-Leys es-Semerkindî (öl. 373/983) *Bahrü'l-'ulûm* isimli tefsirinde zaman zaman bazı *hurûfu'l-me'ânî*'nin anlamsal yönlerini kısaca değerlendirmiştir. Örneğin "إِذَا جَاءَكَ الْمُنَافِقُونَ" "*Münafıklar yanına geldiğinde...*"³ ayetindeki إِذَا'nın *tevkîl/zamanlama* manasında kullanıldığını belirtmiştir.⁴ Edat veya *hurûfu'l-me'ânî* tabirlerine yer verilmediği bu eserde mana harfî için sadece *harf* teriminin kullanımı tercih edilmiştir.⁵ Bu dönemde yaşayan Rummânî'nin *Tefsîr*'inde⁶ ve İbn Ebî Zemenîn (öl. 399/1008) tefsirinde de mana harfleri açısından benzer yöntem takip etmiştir.⁷

Dördüncü yüzyılın ulemasından dilbilimcisi Ebû Hilâl el-Askerî (öl. 395/1005)'nin Kur'ân-ı Kerim ilimleri sahasında kaleme aldığı *el-Vücûh ve'n-nezâir fi'l-Kur'ânî'l-Kerîm* 'inde bazı mana harflerine yer verilmiştir. Müellif bu eserinde genelde edatların gramatik yönlerini açıkladıktan sonra kullanıldıkları muhtelif manalara yer vererek ayetlerinden ve zaman zaman şiirlerden örnekler getirmiştir. Mesela حَتَّى edatının sadece isimde amel ettiğini belirttikten sonra Kur'ân'da kullanıldığı manalara temas etmiştir.⁸

1.2.2.3. Gelişme Dönemi

Müstakilleşme dönemi olan dördüncü yüzyılı takip eden dönemlerde müstakil mana harfleri çalışmaları devam etmiştir. Mesela beşinci asırda telif edilen Muhammed b. Cafer el-Kazzâz (öl. 412/1022)'ın *el-Hurûf*'u,⁹ Herevî'nin *el-Üzhiyye fi İlmi'l-Hurûf*'u,¹⁰ Burhân el-Amîdî'nin *Me'âni'l-hurûf*'u¹¹ bu yüzyılın mahsulüdür. Bunların bazısı günümüze kadar

1 el-Furkân 25/59.

2 Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed İbnu'n-Neḥḥâs, *Me'âni'l-Kur'an*, thk. Muḥammed Ali es-Şâbûnî (Mekke: Câmi'atu Ummi'l-Kurâ, 1988), 5/42.

3 el-Münâfikûn 63/1.

4 Ebü'l-Leys Nasr b. Muhammed es-Semerkindî, *Bahrü'l-'ulûm*, (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1993), 3/450.

5 Geniş bilgi için bk. Semerkandî, *Bahrü'l-'ulûm*, 3/450.

6 Geniş bilgi için bk. Ebü'l-Hasen Ali b. İsa er-Rummânî, *el-Câmi' li 'ilmi'l-Kur'ân*, thk. Hıdır Muhammed, (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.), 331.

7 Geniş bilgi için bk. Ebû Abdullah Muhammed b. Abdullah İbn Ebî Zemenîn, *Tefsîrü'l-Kur'ânî'l-'Azîz*, thk. Ebû Abdullah Hasan b. Ükâşe- Muhammed b. Mustafa el-Kenz, (Kahire: el-Fârûku'l-Hadîse, 2002), 2/354.

8 Ebû Hilâl el-Hasen b. Abdillâh b. Sehl el-Askerî, *el-Vücûh ve'n-nezâir fi'l-Kur'ânî'l-Kerîm*, thk. Ahmed es-Seyyid, (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2010), 142-143.

9 Fuat Sezgin, *Târihu't-Turâsi'l-'Arabî*, thk. Arfe Mustafa-Said Abdurrahim, (Riyad: Camiatu'l-İmam Muhammed b. Suûd el-İslâmiyye, 1991), 2/640.

10 Abdulhâdi el-Fadlî, *Fehresetu'l-kütübi'n-nahviyye'l-matbû'a*, (Ürdün: Mektebetü'l-Menâr, 1986), 30.

11 Suyûtî, *Tabakâtu'l-müfessirîn*, 82.

ulaşırken bir kısmı ulaşmamıştır. Bu dönemde yapılan çalışmalarda edatların yapısal ve anlamsal boyutları incelenmiştir. Mesela bu eserlerden günümüzde mevcut olan Herevî'nin *el-Üzhiyye*'sinde birçok mana harfine yer verilerek izah edilmiştir. Müellif bu eserinde Basra ve Kufe görüşlerine değinerek bazen Basralıların, bazen de Kufelilerin görüşlerini benimsediğini dile getirmektedir.¹ Müellif ayrıca edatları alfabetik sıralamayı veya oluştuğu hece harfi sayısını dikkate almadan karma usulüyle tasnif etmiştir.² edatların hem hakiki hem mecazi manalarına yer veren müellif, Kurandan da şiirden de örnekler sunmaktadır.³

Bu asırda mana harfleri müstakıl harf çalışmalarının yanında tefsir ve Kur'ân ilimleri alanında yapılan çalışmalarda da yer verilmiştir. Bu dönemin alimlerinden Dâmegânî (ö. 478/1085)'in *el-Vücûh ve'n-nezâir li elfâzi'l-Kitâbi'l-'Azîz*'inde bazı edatların Kur'ân'da kullanıldığı anlamlara değinilmiştir. Örneğin lâm harf-i cerrinin kullanıldığı anlamlara temas edilerek birkaç örnek ayet verilmiştir.⁴

Altıncı asırda da manalı harflerin muhtelif şekillerde ele alındığı görülmektedir. Bu asırda yaşayan dilci ve müfessir Zemahşerî'nin Arap gramerine ilişkin ortaya koyduğu *el-Mufaşşal fî şinâ'ati'l-i'râb* adlı eserlerinde manalı harfler için *el-Hurûf* adıyla müstakıl bir bölüm ayırmıştır. Müellif bu eserinde manalı harflerin tali manalarına da temas ederek daha bilgi vermektedir. Bunun yanında bazı dilcilerin görüşlerine de yer vermiştir.⁵ Bu yüzyılda *hurûfu'l-me'âni* alanındaki bazı eserlerin *edatlar* ismiyle telif edildiği görülmektedir. Dilbilimcisi İbn Humeyde (öl. 550/1155)'nin *Kitâbu'l-Edevât*'ı bunlardandır.⁶ Eser mevcut bilgiye göre günümüze kadar ulaşmamıştır. Ancak eserin müellifi dilbilimcisi olması hasebiyle *el-edevât* tabiriyle mana harfleri kastedilme ihtimalini kuvvetlendirmektedir.

Yedinci asırda da edat çalışmaları yapılmıştır. Alâuddîn el-İrbilî (öl. 631/1234)'nin *Cevâhiru'l-edeb fî ma'rifeti kelâmi'l-'Arab*'i,⁷ Ahmed b. Muhammed er-Râzî (öl. 631/1234)'in *el-Hurûf*'u,⁸ bu yüzyılda ortaya çıkmıştır. Manalı harflerin müstakıl eserlerde ele alındığı bu yüzyılda harfler sistemli ve kapsamlı bir şekilde işlenmiştir. İrbilî bu sahada yazdığı eserinde edatları harf sayısı ve alfabetik sıraya göre ele almıştır. Müellif edatların lafız ve mana açısından fonksiyonlarına yer vermiştir. Ayrıca asıl manalarının yanında tali anlamlarına da temas etmiştir. Bunun yanı sıra önceki ulemanın görüş ve ihtilaflarını da tartışmıştır. Ayet, şiir ve nesirden örnekler sunan müellif, birçok yerde harfle ilgili bazı meselelere değinerek önemli

1 Herevî, *el-Uzhiye fî 'ilmi'l-hurûf*, 37.

2 Herevî, *el-Uzhiye fî 'ilmi'l-hurûf*, 50.

3 Herevî, *el-Uzhiye fî 'ilmi'l-hurûf*, 71.

4 Dâmegânî, *el-Vücûh ve'n-nezâir li elfâzi'l-Kitâbi'l-'Azîz*, 409.

5 Zemahşerî, *el-Mufaşşal fî şinâ'ati'l-i'râb*, 365.

6 Suyûtî, *Buğyetü'l-vu'ât*, 1/173.

7 İsmail Paşa el-Bağdâdî, *Hedyyetü'l-'ârifîn*, (İstanbul: Vekâletü'l-Me'ârif, 1951), 1/92.

8 Abdülhâdî el-Fadlî, *Fehresetü'l-kütübi'n-nahviyye'l-matbû'a* 88.

hususlara dikkat çekmiştir.¹ Bu yönüyle son derece zengin ve kıymetli olan bu eser, bu sahada yapılacak çalışmalarda vazgeçilmez bir kaynak olduğu düşünülmektedir.

Hurûf-u me'âni alanında sistemli ve detaylı bir şekilde çeşitli eser çalışmalarına genişçe yer verildiği dönem ise hicri sekizinci asır olarak kabul edilir.² Dolayısıyla bu asrın *hurûf-u me'âni* için altın çağ olduğunu söyleyebiliriz. Bu dönemde bu sahada yapılan en önemli müstakil çalışmalar arasında Ahmed b. Abdinnur el-Mâlekî (ö. 702/1302)'nin *Rasfu'l-Mebânî fî Şerhi Hurûfi'l-Me'ânî*'si, İbrahîm es-Sefâkusî (öl. 742/1342)'nin *et-Tuhfetu'l-vâfiye bi me'âni'l-hurûfi'l-'Arabîyye*'si, Hasan b. Kasım el-Murâdî'nin *el-Cene'd-Dânî fî Hurûfi'l-Me'ânî*'si, İbn Kayyim el-Cevziyye'nin *Me'âni'l-edevât ve'l-hurûf*'u, İbn Hişam (öl. 761/1360)'ın *Muğni'l-lebîb an kutubi'l-e'ârîb*'i zikredilebilir.

Bu yüzyılda yapılan bir kısım edat çalışmaları, İslam hukukuyla da ilişkisi olduğu görülmektedir. Mesela Hanbeli fakihlerinden büyük müçtehit İbn Kayyim el-Cevziyye'nin *el-Me'âni'l-edevât ve'l-hurûf* eseri bu alanda telif edilmiş müstakil eserdir. Müellif, eserinde Kur'ân ayetlerinden delil getirerek edatları fıkhi meseleler içinde mütalaa etmiştir. Ancak edatların yan anlamlarına değinmediği gibi mana harflerinin sebep oldukları ihtilaflara da yer vermemiştir.³

Hicri dokuzuncu asırda da edatlara verilen önem son derece kayda değerdir. Muhammed b. Ali el-Mevzi'î (öl. 825/1422)'nin *Mesâbihu'l-meğânî fî hurûfi'l-me'ânî* bu yüzyılda telif edilmiştir. Eserini ortaya koyarken, İbn Hişam'ın edatlarla ilgili yazdığı eserden istifade ettiği düşünülen Mevzi'î, İbn Fâris, Cevherî, Herevî, Zemahşerî ve birçok dilbilimcinin eserinden de yararlanması hasebiyle onun eseri İbn Hişamdan daha geniş ve kapsamlıdır. Çünkü İbn Hişam'ın değinmediği bazı edatlara onun eserinde bulunmaktadır. Müellif esrinde edatlarla ilgili bazı görüşleri tercih ederken bazılarına delil göstermek kaydıyla itiraz etmektedir. Bu yöntemi İbn Hişam'ın yöntemine benzemektedir. Ancak Mevzi'î'nin eseri bu açıdan kapsamlı bir eser kabul edilmekle birlikte nahiv meselelerine çok yer vermediği ve fazla detaya girmediği için İbn Hişam'ın eseri kadar şöhret bulamamıştır.⁴

Hicir onuncu yılında da Süyûtî'nin Kur'ân-ı Kerîm ilimleri sahasında telif ettiği *el-İtkân fî 'ulûmi'l-Kur'ân* isimli eseri de kayda değerdir. Süyûtî bu eserinde harflerin hem asıl hem mecâzî anlamlarına temas ettiği görülmektedir. Ayrıca müellif her bir mana için Kur'ân-ı Kerîm ayetlerinden örnekler sunmaktadır. Bunun yanında bazı ayetlerde ihtilafa konu olan edatlarla

1 Geniş bilgi için bk. Alâuddîn b. Ali el-İrbilî, *Cevâhiru'l-edeb fî ma'rifeti kelâmi'l-'Arab* 223-226.

2 Zeccâcî, *Kitâbu'l-lâmât*, 19.

3 Geniş bilgi için bk. Nasrullah Hacı Müftüoğlu, *Nahiv Açısından İslam Hukuk Metodolojisinde Edat ve Manalı Harflerin Yeri*, (Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 1982), 7-8.

4 Geniş bilgi için bk. Mevzi'î, *Mesâbihu'l-meğânî fî hurûfi'l-me'ânî*, 32-42.

ilgili görüşlere de değinerek değlendirmelerde bulunmuştur. Mesela *bâ* harfinin hem asıl hem tali manalarına temas ettikten sonra Mâide sûesinin yedinci ayetinde kullanılan *bâ* harfiyle ilgili ihtilaflara yer vermiştir.¹

Hicri on üçüncü yüz yılda da manalı harfler alanında eserler mevcuttur. Abdullah b. Muhammed el-Beytûşî (öl. 1211/1796)'nin *Kifâyetu'l-mu'ânî fi hurûfi'l-me'ânî*'si bu sahada telif edilmiştir. Manzûm halinde telif edilen altı yüz yetmiş iki beyitten oluşan bu eser, edatları harf sayısına göre beş guruba ayırarak her birini alfabetik sıraya göre işlemiştir. Müellif bu manzumeyi *el-Hifâye bi tavdihi'l-Kifaye* adlı eserde şerh etmiştir. Bu eserde edatların anlam ve dil inceliklerinin yanında bu hususta ortaya çıkan ihtilaflı görüşler de anlatılmıştır. İstişhâd olarak ise ayet, şiir ve nesirden yararlanılmıştır.²

1.2.2.4. Modern Dönem

Yirminci asırla başlayan bu dönemde de mana harflerine son derece ihtimam gösterilmiştir. Edat çalışmaları son dönemlerde kesintisiz olarak devam etmiştir. Araştırmacıların, bu sahada yaptıkları çalışmalar ve ortaya koyduğu çeşitli eserler takdire şayandır. *Hurûfu'l-me'ânî*, bu dönemde bazen nahiv alanında yapılan çalışmalarda ilgili bahisler altında değlendirilmiş, bazen bu çalışmalar içinde onlara ayrı bir bölüm tahsis edilmiş, bazen de müstakil biçimde ele alınmıştır.

Muhammed Abdulhalık Azîme'nin on bir cilt halinde neşrettiği *Dirâsât li uslûbi'l-Kur'ân* adlı eserinin ilk üç cildi *Hurûfu'l-me'ânî* için ayırarak bu bölümde edatların Kur'ândaki yerleri ve kullanımlarına ve ulemanın manalarıyla ilgili görüşlerine yer vermiştir. Müellif kronolojik olarak Sîbeveyhi'nin *el-Kitabı*, Müberrid'in *el-Muktadab*'ı gibi en temel kaynaklardan alıntı yaparak edatın asıl ve mecazi anlamlarını belirttikten sonra edatın kullanıldığı her bir mana için birkaç ayet örnek göstermiştir. Ayetleri verirken özellikle tefsirlerden yararlanmıştır. En çok istifade ettiği kaynak ise Ebû Hayyân el-Endelüsî (öl.745/1344)'nin *el-Bahrû'l-muhît*'idir. Bu da Ebû Hayyân'ın tefsirinin özellikle bu açıdan önemli bir eser olduğunu ortaya koymaktadır. Müellif, örnek olarak verdiği ayette bir edat için farklı görüşler varsa onlara değinmektedir. Ancak söz konusu görüşlerle ilgili tartışmalara çok girmedigi gibi genelde görüşünü de belirtmediği görülmektedir.³

Bu dönemde mana harfleri için kapsamlı bir şekilde kaleme alınan eserlerden biri de Muhammed Hasan eş-Şerîf'in *Mu'cemu hurûfi'l-me'ânî fi'l-Kur'âni'l-Kerîm* adlı eseridir.

1 Ebu'l-Fađl Celâluddîn Abdurrahmân b. Muhammed es-Suyûtî, *Mu'tereku'l-aqrân fi i'câzi'l-Kur'ân*, thk. Aĥmed Şemsuddin (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2011), 2/90-95.

2 Geniş bilgi için bk. Beytûşî, *el-Hifâye bi tavdihi'l-Kifaye*, 222-223.

3 Geniş bilgi için bk. Muhammed Abdulhalık Azîme, *Dirâsât li uslûbi'l-Kur'ân*, 1/3-58.

Alfabetik sıralamaya göre edatların ele alındığı bu eserde müellif önce edatın edatların tanımını yapmış, asli ve ferî manalarını kısaca açıklamıştır.¹ Daha sonra edatın kullanıldığı sure ve ayetleri sıralayarak ayetin başında rumuz ile göstermiştir. Örneğin besmeledeki bâ harfinin isti'âne anlamında kullanıldığını ع rumuzu ile göstermiştir.² Bütün ayetleri ele alması bakımından gerek dil ve gerekse tefsir çalışmalarında araştırmacının vazgeçemeyeceği önemli bir kaynak olduğu düşünülmektedir. Buna benzer bir çalışma da İsmâil Amâyîra ve Abdulhamîd es-Seyyid'in kaleme aldıkları *Mu 'cemu'l-edevât ve 'd-damâir fi'l-Kur'âni'l-Kerîm* adlı eserdir. Edatlar ve zamirler olarak iki bölümden oluşan bu eserde edatlar alfabetik olarak sıralanarak kullanıldıkları bütün ayetler zikredilmiş; ama edatların hangi manada kullanıldığına değinilmemiştir.³

Bunlarında dışında edatların çeşitli açılardan ele alındığı çalışmalar mevcuttur. Hâdî 'Atiyye Matar el-Hilâli. *el-Hurûfu'l-âmîle fi'l-Kur'âni'l-Kerîmi*, Hasan Abbas'ın *Hurûfu'l-me'ânî beyne'l-asâla ve'l-hadâsesi*, Mahmud Abdunnebi Sa'd'ın *Hurûfu'l-me'ânî beyne dekâiki'n-nahvi ve latâifi'l-fikhi*, Nasrullah HACİMÜFTÜOĞLU'nun *Nahiv Açısından İslam Hukuk Metodolojisinde Edat ve Manalı Harflerin Yeri* adlı yüksek lisans tezi, Amir Fâil'in *el-Hilâfu'n-nahvî fi'l-edevât* adlı doktora tezi, Rezzâk Abdülemîr Mehdî Tayyâr'ın *Me'ânî'l-hurûfi's-sünâiyye ve 's-sülâsiyye beyne'l-Kur'âni'l-Kerîm ve devâvinu's-şi'r* adlı doktora tezi, Abdullah Maḥcûb Muhammed'in *Atfu'n-nesak ve hurûfuhu fi Sureti Âli İmran* adlı yüksek lisans tezi, Celaledin GÜL'ün, *Kur'an-ı Kerîm'deki İz (ذ) Edatının Gramerciler ve Tefsirciler Açısından Tahlili* adlı yüksek lisans tezi bunlardan bazısıdır. Giriş kısmında bunların dışında yapılan çalışmalara yer vermiştik. Çalışmamızın sınırını aşacağından bu kadarını zikretmekle yetindik.

Görüldüğü kadarıyla modern dönemde yapılan edat çalışmaları çok yönlü olduğu gibi son derece kıymetlidir. Gerek isimleri ve gerekse muhtevaları bakımından incelendiğinde bu çalışmaların daha çok Kur'an-ı Kerîm ekseninde yapıldığı ortaya çıkacaktır. Bunun yanında bu tür çalışmaların bir kısmı bütün edatları, belirli edat grubu ve sadece bir edatı konu edinirken, bazıları edatların karşılaştırmalı ve ihtilafli olan edatları incelemiştir. Bir kısmı ise diğer ilimlerle olan ilişkisi ve hece harfî sayısına göre yapıldığı anlaşılmaktadır. Öte yandan bu dönemde yapılan edat çalışmalarının bazısında hurûfu'l-me'ânî, bazısında me'ânî'l-hurûf, bazılarında ise edat kelimesinin kullanılması, aslında her üç kavramının da aralarında incelik bulunsa da aynı manaya delalet ettiğini gösterdiğini diyebiliriz. Çünkü her üç kavramın altında da aynı harfler

1 Muhammed Hasan eş-Şerîf, *Mu 'cemu hurûfu'l-me'ânî fi'l-Kur'âni'l-Kerîm*, 2/450-453.

2 Muhammed Hasan eş-Şerîf, *Mu 'cemu hurûfu'l-me'ânî fi'l-Kur'âni'l-Kerîm*, 2/454.

3 Geniş bilgi için bk. İsmâ'il Aḥmed 'Ameyrâ-Abdulhamîd Muştafâ es-Seyyid, *Mu 'cemu'l-edevâti ve 'd-damâiri fi'l-Kur'âni'l-Kerîm*, (İran: Daru'l-Fikr, 1989), 173.

mütalaa edilmiştir. Mesela Zeccâcî'nin *Hurûfu'l-me'ânî*'sinde, Rummânî'nin *me'ânî'l-hurûf*'unda ve çağdaş yazarlardan Hüseyin Serhân'ın kaleme aldığı adlı *Kâmûsu'l-edevât'in-nahviyye* adlı eserinde *bâ* harfinin asıl ve tali manalarına temas edildiği görülür.¹

1.2.3. Hurûfu'l-Me'ânî Çalışmaları

İfadelerde mâna inceliklerinin dayanağı, daha çok *hurûf-u me'ânî* olduğu için bunlara ayrı bir yer verilmiş ve alimler bu harflerin asıl ve yan anlamlarını, amel etme hallerini, felsefî ve mantikî yönlerini ele almışlardır. Buna ilişkin birçok eser telif edilmiştir. Bunların bir kısmı yalnızca *hurûf-u'l-me'ânî*yi, bir kısmı sadece hece harflerini, bir kısmı hem hece hem mana harflerin, bir kısmı yalnızca Kur'an-ı Kerim'de kullanılan *hurûf-u'l-me'ânî*yi ve bir kısmı da mana harflerinden sadece birini ele almıştır. Bunun yanı sıra bazıları amel eden edatlara yer verirken bazısı yalnızca zâit harfleri konu edinmiştir.²

1.2.3.1. Kur'ân İlimleri ve Tefsir Eserlerinde Hurûfu'l-Me'ânî Çalışmaları

Mana harfleriyle ilgili çalışmaların Kur'an-ı Kerim ilimleri ve tefsir kaynaklarında yapıldığı görülür. Özellikle Kur'an-ı Kerim ayetlerinin anlaşılmasında büyük katkısı olması hasebiyle bu tür eserler *hurûf-u me'ânî* çalışmalarının yoğun bir biçimde yapıldığı dördüncü yüzyıl ve onu takip eden dönemlerde mana harflerine dair müstakil çalışmaların yapılmasına zemin hazırlamıştır. Başta, Mukâtil b. Süleymân, Hârûn b. Mûsâ, Ferrâ, Ebû Ubeyde, Ahfeş el-Avsat, Taberi gibi birçok müfessir ve kıraat alimi, eserlerinde mana harflerine ayrı bir ihtimam göstermiştir. Bu tür çalışmalar özellikle Kur'an-ı Kerim metninin anlaşılmasına yönelik olduğu mülâhaza edilir.

İlk dönem müfessirlerinden Mukâtil b. Süleymân'ın *Tefsîr*'inde "وَأَصْلَيْنَا فِي جُدُوعٍ" İlk dönem müfessirlerinden Mukâtil b. Süleymân'ın *Tefsîr*'inde "وَأَصْلَيْنَا فِي جُدُوعٍ" şeklinde tefsir edilmiş "النَّخْلِ" "Elbetteki sizi hurma dallarına asacağım"³ âyeti "عَلَى جُدُوعِ النَّخْلِ" şeklinde tefsir edilmiş ve dolayısıyla ayetteki فِي harf-i cerrinin عَلَى anlamında kullanıldığına işaret edilmiştir.⁴ Aynı müellife ait olan *el-Vücûh ve'n-nezâ'ir* adlı kitabında birkaç mana harfine de yer verilmiştir. Mesela müellif bu eserde فِي edatının yedi manada kullanıldığını belirterek her bir mana için

1 Zeccâcî, *Hurûfu'l-me'ânî*, 86-87; Rummânî, *Me'ânî'l-hurûf*, 4-15; Hüseyin Serhân, *Kâmûsu'l-edevât'in-nahviyye*, 45-47.

2 Geniş bilgi için bk. Ebû'l-Berekât Kemâluddîn Abdurrahmân b. Muhammed el-Enbârî, *Zînetu'l-fudalâ' fi'l-farki beyne'dâdi ve'zâ'*, thk. Ramazan Abduttevvâb, (Beyrut: Dâru'l-Emâne, 1971), 23-35; İsmail Durmuş, "Harf", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 16/163; Feti Ulugöl, *Arap Dilinde Harfler*, 9-10.

3 Tâhâ 20/71.

4 Mukâtil b. Süleyman, *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*, 3/33.

birer veya birkaç örnek ayet getirmiştir.¹ Hicri dördüncü asrın müfessirlerinden Muhammed b. Cerir et-Taberî'nin *Câmi 'u'l-beyân 'an te'vîli âyi'l-Ḳur'ân* adlı rivayet tefsirinde bazı ayetlerin tefsirinde edatların manasını belirtmiş ve zaman zaman bu konudaki ihtilaflara yer vererek değerlendirmelerde bulunmuştur. Örneğin Ahkaf sûresinin otuz üçüncü ayetindeki بِقَادِرٍ kelimesindeki *bâ harf-i cerri*'nin kullanımıyla ilgili olarak Basra ve Kufe dilcilerinin görüşlerine yer vermiştir.² Mana harfleri için *hurûfu'l-me'ânî* ıstılahını kullanan Taberî bazı yerlerde bir edatın manasını verirken genelleme yaparak bütün edatlar için ortak hükmü açıklar. Mesela Bakara suresinin on dördüncü ayetinde kullanılan إِلَى harfinin yerine başka bir harfin kullanılamayacağını ifade eden Taberî, bu kuralın diğer edatlar için de geçerli olduğunu öne sürmektedir.³ Öte yandan Taberî Tefsirinde mana harfleri için, hem *edat*⁴ hem *hurûf-u me'ânî*⁵ terimleri kullanılmıştır. Manalı harfler, hicri altıncı yüzyılın meşhur müfessirlerinden Zemahşerî'nin el-Keşşâf isimli dirayet tefsirinde de benzer şekilde işlenmiştir. Zemahşerî bu eserinde harflerin kullanıldığı ayetlerde mana inceliklerine temas etmiştir. Mesela müellif, وَمَنْ "Erkek veya kadın, *iman etmiş halde, kim bazı yararlı ameller işlerse, işte onlar cennete dahil olurla ve, kendilerine zerre kadar haksızlık edilmez.*"⁶ ayetinde birinci مِنْ harf-i cerrinin *tab îz/bazısı* anlamında, ikincisinin ise *tebyîn/müphemliği açıklama* manasında kullanıldığını belirterek iki مِنْ arasındaki anlam farkına değinmiştir.⁷ Bunlar gibi birçok eserde mana harfleri benzer yöntemle mütalaa edildiği görülür.⁸

Bu yöntem ve yaklaşımdan tefsir ve Kur'an ilimleri kaynaklarında mana harflerinin incelenmesinin yegâne hedefinin, yer aldıkları ayet metnine kattıkları anlamın izahı ve anlamdaki işkâlın giderilmesi olduğu anlaşılmaktadır. Yani burada hedef doğrudan harflerin mana derinliğini incelemek değil, bu anlamın Kur'ân metnine nasıl yansıdığını görebilmektir.

1 Muḳâtil b. Süleyman, *el-Vücûh ve'n-nezâ'ir*, 72-73.

2 Taberî, *Câmi 'u'l-beyân 'an te'vîli âyi'l-Ḳur'ân*, 11/301.

3 Taberî, *Câmi 'u'l-beyân 'an te'vîli âyi'l-Ḳur'ân*, 1/165.

4 Taberî, *Câmi 'u'l-beyân 'an te'vîli âyi'l-Ḳur'ân*, 10/250.

5 Taberî, *Câmi 'u'l-beyân 'an te'vîli âyi'l-Ḳur'ân*, 1/165.

6 en-Nisâ Suresi 4/114.

7 Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 1/556.

8 Bu eserlerden bazıları şunlardır: Hârûn b. Mûsâ, *el-Vücûh ve'n-nezâ'ir fi'l-Ḳur'ânî'l-Kerîm*; Ferrâ', *Me'ânî'l-Ḳur'ân*; Ebû Ubeyde, *Mecâzû'l-Ḳur'ân*; Ahfeş el-Evsat, *Me'ânî'l-Ḳur'ân*; Ebû Hilâl el-Askerî, *el-Vücûh ve'n-nezâ'ir fi'l-Ḳur'ânî'l-Kerîm*; Dâmegânî, *el-Vücûh ve'n-nezâ'ir li'elfâzi'l-Kitâbi'l-'Azîz*; Kurtubî, *el-Câmi li-aḥkâmi'l-Ḳur'ân*; Beyzâvî, *Envârü't-tenzîl ve esrârü't-te'vîl*; Ebû Hayyân, *el-Bahrü'l-muḥîṭ*; Zerkeşî, *el-Burhân fi'ulûmi'l-Ḳur'ân*; Süyûtî, *el-İtkân fi'ulûmi'l-Ḳur'ân*.

Çünkü bu tür eserlerde gaye sadece harfin inceliklerini belirtmek olsaydı mana harflerinin bir kısmına değil, tamamına yer verilecekti.

1.2.3.2. Nahiv Eserlerinde Hurûfu'l-Me'ânî Çalışmaları

Nahiv eserlerinde mana harfleri dilbilim açısından incelenmiştir. Manalı harflerle ilgili henüz müstakil eserler bulunmazken *nahiv/sentaks* eserlerinde konular içinde serpiştirilerek ele alınmıştır. Bazen de bu tür eserlerde ayrı bab ayrılarak değerlendirilmiştir. Ancak burada da harflerin tamamına değil, bir kısmına yer verilmiştir. İlk dönem dilcilerinden Sîbeveyhi'nin *el-Kitâb* 'ında bu şekilde ele alınmıştır. Sîbeveyhi bazı edatlar için birden beşe kadar hece harfi sırasına göre ayrı bir bab ayırmıştır. Ancak edatlar, sistematik biçimde alfabetik sıralama dikkate alınmadan verilmiştir. Müellif çoğunlukla harflerinin asıl anlamlarını belirtmiştir. Bazen de harfin kullanıldığı mecâzi anlamlarına da değinmektedir. Ayrıca anlam inceliklerinin yanında yapısal analize ve amel etme özelliğine de yer vermiştir.¹ Müellif, edatlarla ilgili harfleri *fiile benzeyen harfler*,² *zâit harfler*... biçiminde türlerine göre ayırarak da ele almıştır.³ Bunun yanı sıra müellif, edatlara gramer konuları arasında ilgili bahiste de temas etmiştir. Mesela nasb edatlarını " هَذَا بَابُ إِعْرَابِ الْأَفْعَالِ الْمُضَارِعَةِ لِلْأَسْمَاءِ " "*bu bab, isme benzeyen fiillerin i'râbının babı*" konu başlığı altında incelemiştir. Bu gibi yerlerde edatların özellikli dilbilim/gramer açısından incelendiği görülmektedir. Mesela müellif burada nasab edatlarının muzari fiilde amel ettiği ve yapısal özellikleri üzerinde durarak mana yönlerine hiç değinmemiştir.⁴ Bunun mukabilinde aynı edatlar, mana harfleri için ayrılan başlık altında onların manalarına temas ettiği görülür.⁵ Sîbeveyhi'nin *el-Kitâb* 'ı ile başlayan bu tür eserler⁶ sonraki dönemlerde yapılan müstakil edat çalışmalara ışık tutmuştur.

Hülasa nahiv eserlerinde mana harfleri ilgili konular içinde değerlendirilirken genelde onların gramer yönlerine yer verilmektedir. Bu harfler ayrı başlıklar altında incelendiğinde daha çok anlambilim açısından değerlendirildiği görülmektedir.

1.2.3.3. Mu'cemlerde Hurûfu'l-Me'ânî Çalışmaları

Lügat eserleri kelimelerin anlamlarını ele alan çalışma türleridir. Manalı harf de bir kelime türü kabul edildiğinden bu tür eserlerde yerini alması tabiidir. Bazı mu'cemlerde harfler,

1 Geniş bilgi için bk. Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, 4/339-356.

2 Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, 2/130.

3 Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, 4/357.

4 Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, 3/3.

5 Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, 4/342-343.

6 Bu eserlerden bazıları şunlardır: Müberrid, *el-Mukteḍab*; İbnü's-Serrâc, *el-Usûl fi'n-naḥv*; İbn Cinnî, *Sırru şinâ'ati'l-i'râb*; Zemahşerî *el-Mufaṣṣal fi şinâ'ati'l-i'râb*; İbn Mâlik, *Şerḥu't-Teshîl*; Süyûtî, *Hem'u'l-hevâmi*.

diğer kelimeler arasında verilerek kullanıldıkları asıl veya tali anlamlarına değinilmiştir. Bazı sözlüklerde mananın yanında ilgili harfin önemine, gramer yönlerine ve diğer inceliklerine temas edilmiştir. Dilbilimcisi Halil b. Ahmed el-Ferâhîdî'nin *Kitabu'l- 'ayn* isimli sözlüğünde mana harflerine de değinildiği görülmüştür. Örneğinin اِ edatının hem dilbilim hem de anlambilim açısından ele alındığı görülür.¹ Buna ilaveten zaman zaman edatların mecazi anlamlarına yer verilmiştir. Mesela اَم harfinin hem istifaham hem de اَم harfinin anlamında kullanıldığına dikkat çekilmiştir.² Mana harflerini birçok açıdan ele alan eserlerden biri de Osmanlı âlimlerinden Ebü'l-Bekâ el-Kefevî (öl. 1095/1684)'nin kaleme aldığı *el-Küllîyyât*'ıdır. Örneğin müellif bu eserde bâ harfinin insanın ilk telaffuz ettiği ve Kur'ân-ı Kerîm'in başladığı bir edat olduğunu belirterek onun önemine işaret etmiştir. Ayrıca bu harfin gramer yönüne, kullanıldığı anlamlara ve bu konudaki muhtelif görüşlere değinip kendi yorumunu da katarak buna ilişkin genişçe yer vermiştir.³ Manalı harflerini de içine alan başka mu'cemler de bulunmaktadır.⁴ Bazı mu'cemlerde ise özellikle harflerin kullanıldığı anlamlara yer verilmiştir. Fîrûzâbâdî'nin, *Mu'cemu'l-kâmus'il-muḥîṭ*'i, bunun en tipik örneklerindendir. Misal olarak müellif bu eserinde fâ harfi bölümünde kullanıldığı asıl ve tali anlamlarına yer verilen ف harfinin gramer yönüne temas edilmemiştir.⁵ Bunların dışında manalı harfleri de ihtiva eden birkaç eser daha bulunmaktadır.⁶

Bu mu'cemlerin bazısında her ne kadar mana harflerinin gramer inceliklerine yer verilse de anlam yönüne ağırlık verildiği görülür. Neticede sözlüklerin temel amacı sözcüklerin anlamlarını vermektir. Burada verilen anlamlardan kasıt ise harfin bizatihi anlamı değil, anlama delaletidir. Bir başka deyişle harfin yer aldığı cümleye veya birlikte kullandığı kelimeye kattığı anlamdır.

1.2.3.4. Müstakil Hurûfu'l-Me'ânî Çalışmaları

Mevcut bilgilere göre dil ekollerinin kurulduğu dönemden bu yana bu sahada yazılmış birçok eser bulunmaktadır. Bu eserlerde genelde harflerin asıl ve mecazi anlamlarına yer verilmekle beraber gramer inceliklerine de değinilmiştir. Bu tür eserleri diğerlerinden temayüz

1 Halil b. Ahmed el-Ferâhîdî, *Kitâbu'l- 'ayn*, 1/61.

2 Halil b. Ahmed el-Ferâhîdî, *Kitâbu'l- 'ayn*, 1/90.

3 Ebü'l-Bekâ' Eyyûb b. Mûsâ el-Kefevî, *el-Küllîyyât*, thk. Adnân Derviş-Muḥammed el-Mısrî (Beyrut: Muessesetu'r-Risâle, 2018), 227-230.

4 Bu eselerden bazıları şunlardır:

5 Fîrûzâbâdî, *Mu'cemu'l-kâmus'il-muḥîṭ*, 1019.

6 Bunlardan bazıları şunlardır: İbn Düreyd *el-Cemhere*; Ezherî, *Tehzîbü'l-luğa*; Sâhib b. Abbâd, *el-Muḥîṭ fi'l-luğa*; İbn Fâris, *Mu'cemü meḳâyisi'l-luğa*; Cevherî, *Şihâhu'l-luğa*; İbn Sîde, *el-Muḥkem ve'l-muḥîṭü'l-a 'zam*; İbn Manzûr, *Lisânü'l- 'Arab*.

eden ene önemli husus da budur. Zira müstakil çalışmalarda diğer kaynak türlerinin aksine, genelde mana harflerinin tamamına yer verildiği gibi bu harfler belirli bir düzen ve sistem dahilinde ele alınmamıştır. Bu sahada yapılmış kadim çalışmalarda görüldüğü üzere bazılarında *hurûf*, bazılarında, *edat* ve bazılarında ise Meydânî (öl. 518/1124)'ye nisbet edilen eserde olduğu gibi her iki kavram da kullanılmıştır.¹ Meydânî'nin eserinin isminde her iki kavramın da kullanılmış olmasının sebebi kesin bilinmemektedir. Çünkü eserin günümüze ulaşmaması ve dolayısıyla muhtevasının bilinmemesi nedeniyle müellifin bu konuda nasıl bir metot izlediği veya edatları nasıl bir tasnife tabi tuttuğuna dair mevcut bir bilgi bulunmamaktadır. Örneğin harfle *hece harfi* mi, edatla da *mana harfi* mi kastettiği belli değildir. Şu var ki: Arapçada kelimelerin birbirine atfederek art arda kullanıldığı çokça görülmektedir. Örneğin "فَمَنْ اضْطُرَّ"

"Kim ki sınırı aşmamak ve taşkınlık çıkarmamak kaydıyla zor duruma

düşerse ona bir günah yoktur"² ayetindeki "بَاغٍ" ve "عَادٍ" birbirine müradif kelimeler olup *haksızlık etmek, haddi aşmak ve taşkınlık çıkarmak* gibi ortak anlamları vardır.³ Buna göre Meydânî de bu bağlamda aynı manaya delalet eden edat ve harfi bir arada kullanmış olması uzak bir ihtimal değildir. Hurûfu'l-me'ânî sahasında kaleme alınan ilk müstakil eserin ise Zeccâcî'nin *Hurûfu'l-me'ânî*'si olduğu kabul edilir.⁴ Bu eser, *Me'ânî'l-hurûf* diye de isimlendirilmiştir.⁵ Eserde bazen mana harflerin yanında isim fiil, zarf ve mastarlara da yer verilmiştir. Sıralamada ise karma bir metot izlenmiştir. Eserin *Hurûfu'l-me'ânî* diye adlandırılması, içeriğinde ise edat tabirinin kullanması, bu iki tabirin birbirlerinin yerine kullanılabileceğini göstermektedir. Bu türden telif edilen eserlerden biri de Rummânî'ye ait *Me'ânî'l-huruf* adlı eserdir. Bu eserde harflerin kullanıldığı manalar, veciz bir şekilde ifade edilmiştir. Müellif bu eserinde ayet ve şiirlerle istişhâtta bulunmuştur.⁶ Müstakil *hurûfu'l-me'ânî* eserlerinin bir kısmı günümüze kadar ulaşmış,⁷ bir kısmı ise ulaşmamıştır.⁸ Tarihsel

1 İbnü'l-Kıftî, *İnbâhü'r-ruvât 'alâ enbâhi'n-nühât*, 1/157.

2 el-Bakara 2/173.

3 İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, 6/133.

4 Muhammed Hasan eş-Şerîf, *Mu'cemu hurûfi'l-me'ânî fi'l-Kur'ânî'l-Kerîm*, 1/ش.

5 İbn Hayr el-İşbîlî, *Fehresetu İbn Hayr el-İşbîlî*, 397.

6 Örnek için bk. Ebû'l-Hasen Ali b. İsa er-Rummânî, *Me'ânî'l-hurûf*, 8.

7 Günümüze ulaşan eserlerin başlıcaları şunlardır: Zeccâcî, *Kitâbü'l-Lâmât*; Herevî, *el-Üzhiye fi ilmi'l-hurûf*; Mâlekî, *Rasfu'l-mebânî fi Şerhi hurûfi'l-me'ânî*; Murâdî, *el-Cene'd-dânî fi hurûfi'l-me'ânî*; İbn Kayyim, *Me'ânî'l-edevât ve'l-hurûf*; İbn Hişam, *Muğni'l-lebîb*; Mevzi'î, *Mesâbihu'l-meğânî fi hurûfi'l-me'ânî*.

8 Günümüze kadar ulaşmayan eserlerden bazıları şunlardır: Kisâî, *Kitâbü'l-Hurûf*; Müberrid, *el-Hurûf fi me'ânî'l-Kur'ân ilâ sureti Tâhâ*; Âmidî, *el-Hurûf mine'l-uşûl*; Ezherî, *Kitâbü'l-Edevât*; Meydânî, *el-Hâdî fi'l-hurûfi ve'l-edevât*; İbn Humeyde, *el-Edevât fi'n-nahv*.

süreç başlığı altında müstakil edat çalışmalarıyla ilgili genişçe yer verildiği için burada bu kadar bilgiyle yetinerek tekrardan kaçındık.

1.2.4. Hurûfu'l-Me'ânî'nin Muhtevası (Sayısı, Türleri, Metindeki Fonksiyonları)

1.2.4.1. Sayısı

Bir, iki, üç, dört ve beş harfli olmak üzere beş grupta toplanan manalı harflerin sayısı ile ilgili olarak farklı görüşler mevcuttur. Bazı dilbilimcilere göre bunların sayısı yetmiştir. Bunların on üçü tek, yirmi dördü iki, on dokuzu üç, on üçü dört, biri de beş harflidir. Bazılarına göre yetmiş üçtür. Kimileri ise bu sayıyı doksan küsüre çıkarmıştır. Bu konudaki görüş farklılığı muhtemelen bazı edatların mana harfine dahil olup olmadığıyla ilgili ihtilaftan kaynaklanmaktadır.¹ Amil olan manalı harflerin sayısı otuz sekizdir. Bunların altısı اِ وِ ve benzerleri olup ismi nasb haberi ref, dokuzu muzâri fiili nasb, on sekizi ismi cer, beşi de muzâri fiili cezm eden harflerdir. Kalan harfler ise amil değildir.²

1.2.4.2. Türleri

Hurûf-u'l-me'ânî, işlevleri bakımından *âmile/amel edenler*, *mühmele/amel etmeyenler* ve her iki şekilde de kullanılanlar olmak üzere üç kısma ayrılırlar.³ Bunlardan harf-i cer gibi edatlar sadece lafzi, atıf harfleri, istifham hemzesi gibi edatlar sadece manevi, zait konumunda olmayan harf-i cerler gibi edatlar ise hem lafzi hem de manevi olarak amildirler.⁴ Manalı harflerin bazıları sadece ismin, bazıları fiilin, bir kısmı ise hem isim hem fiilin başına gelerek lafza veya manaya etki etmektedir. Lafız açısından amil olan edatlar, cümledeki konumu itibarı ile kendisinden sonraki kelimeyi ref, nasb, cer veya cezm eder. Mühmel olan edatlar ise sadece mana yönünden amil olup lafzı, yani irabı etkilememektedir. Amil edatların bir kısmı sadece nasb eder. Mesela muzari fiili nasb eden لَنْ edatı sadece nasb edatı konumundadır. Bazı edatlar da harf-i cerler gibi sadece ismi cer eder. Bazıları ise cezm edatları gibi yalnızca fiili cezm eder. Bunların dışında bir kısım harfler hem ref hem nasb eder. Mesela اِ وِ ve benzerleri kendisinden sonra gelen ismi nasb edip haberi ref etmektedir. Kimilerine göre İbn 'Ukeyl lehçesinde *inne* 'ye benzeyen لَعْلٌ harfî ref ve nasbın yanında ismi cer etmektedir. Bu görüşü

1 Murâdî, *el-Cene'd-dâni fi hurûfi'l-me'ânî*, 28; Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr es-Süyûtî, *el-Eşbâh ve'n-nezâ'ir fi'n-nahv*, 2/26-27.

2 Suyûtî, *el-Eşbâh ve'n-nezâ'ir fi'n-nahv*, 2/31.

3 İsmail Durmuş, "Harf", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 16/163-64.

4 Muhammed Nedim Fadıl, *et-Tazmînu'n-nahvî*, 1/54.

benimsemeyen Murâdî لعلّ edatının İbn ‘Ukeyl lehçesinde sadece cer edatı konumunda olduğunu düşünmektedir.¹

Dilciler, manalı harfler için elli civarında mana zikretmişlerdir. Bu manalar on grupta toplanır: Birincisi isme mana yükleyen harf. الرجل başına gelen ال takısının isme marifelik kazandırdığı gibi. İkincisi fiile mana verdiren harf. سَيَكْتُبُ Yakında yazacak fiilinin başında kullanılan sîn harfinin fiile yakın gelecek zaman anlamını yüklediği gibi. Üçüncüsü cümleye anlam kazandıran harf. لا يكتب Yazmıyor cümlesinin başındaki لا harfi cümleyi menfi kılmaktadır. Dördüncüsü cümleyi lafzen değiştiren harf. "إِنَّ الْجَبَلَ عَالٍ" Şüphesiz ki dağ yücedir misalindeki إِنَّ harfi cümleyi lafız bakımından etkilemiştir. Beşincisi cümlelerin hem lafzını hem manasını değiştiren harf. "مَا يُوسِفُ نَائِمًا" Yusuf uyumamaktadır cümlesindeki mâ-yı hicâziyye, cümleyi lafzen değiştirdiği gibi mana itibarı ile de menfi kılmıştır. Altıncısı cümleyi lafzen de manen de etkilemeyen harf. "لَعَمْرُ عَادِلٌ" Ömer adaletlidir cümlesinin başındaki lâmu 'l-ibtidâ gibi. Yedincisi iki fiili veya iki ismi manen birbirine rapteden harf. Örneğin "ذَهَبَ يُوسِفُ وَزُلَيْحَةُ" Yusuf ve Züleyha gittiler cümlesindeki vâv edatı Yusuf ve Züleyha'nın gitme fiilinde müşterek oldukları anlamını vermektedir. Sekizincisi fiili ve isimi birbirine bağlayan harf. "كَتَبْتُ بِالْقَلَمِ" Kalemle yazdım cümlesindeki bâ harf-i cerri gibi. Dokuzuncusu iki cümleyi birbirine bağlayan harf. Mesela "وَجَلَسَ الْوَلَدُ قَامَ الْأَبُ" Baba kalktı, çocuk da oturdu cümlesindeki vâv iki cümleyi manaca birbiriyle irtibatlandırmıştır. Yani ikincisini birincisine atfetmiştir. Onuncusu zait olan harf. "مَا أَنَا بِنَاسٍ" Ben unutmuş değilim cümledeki bâ harfi gibi.²

1.2.4.3. Metindeki Fonksiyonları

Hurûf-u 'l-me'ânî daima mebni olup sonları değişmemektedir. Örneğin mana harflerinden مِنْ harf-i cerri daima sonu sakın/harekesiz olur. Bu edatların bir kısmı birden beşe

¹ Murâdî, *el-Cene'd-dânî fî hurûfi 'l-me'ânî*, 25-27.

² İbnu's-Serrâc, *el-Usûl fî 'n-naḥvi*, 1/42; Murâdî, *el-Cene'd-dânî fî hurûfi 'l-me'ânî*, 25; Suyûtî, *el-Eşbâh ve 'n-nezâ'ir fî 'n-naḥv*, 2/27-30.

kadar harflerden teşekkül ettiği gibi mürekkebi/birleşik iki ayrı mana harfinden oluşan da vardır. Örneğin: ا bir, ما iki, إلى üç, لَعَلَّ dört, لَكِنَّ beş hece harfinden; اِدُنْ (اِدْ + اُنْ) iki mana mana harfinden oluşmaktadır.¹

Hurûf-u 'l-me 'ânî genel mana ifade ederler. Bu yönleriyle diğer kelime türlerinden olan isim ve harften ayrılırlar.² Mesela mana harflerinden عَلَى edatı bütün varlıklar için kullanılabilir: كُشِّ عَلَى الْعَصْفُورِ Kuş Allah'a tevekkül ettim. هَيْدِي عَلَى الصَّلَاةِ! Haydi namaza! تَوَكَّلْتُ عَلَى اللَّهِ daldadır. بَكَى الطِّفْلُ عَلَى أُمِّهِ Çocuk annesine ağladı misallerinde olduğu gibi. Buna karşılık isim ve fiil genelde özel manayla sınırlıdır. Örneğin مُحَمَّدٌ kelimesi insan ismi için kullanılırken اُكْتُبْ kelimesi gelecek zaman için kullanılan *emr-i hazır* fiili olup bu manayla sınırlıdır.

Harf, bir manaya delalet ederse buna *harfu'l-ma 'nâ* denilmektedir. *Hurûf-u 'l-me 'ânî*, fiillerin manalarını isimlere ulaştırmakta ve cümlelerin siyak-sibakına göre belirli mana ifade etmektedir.³ Manalı harfler, cümledeki konumlarına göre bazı özellikleri bulunmaktadır. Bunların bazıları yalnızca mana yönünden etki eder. Mesela هَلِ الْمَسْجِدُ قَرِيبٌ Mescit yakın mı? cümlesindeki هَلْ edatı, cümleye sadece soru anlamı katmış olup lafzı etkilememiştir. Bazı edatlar lafız açısından amil olup irabı etkilerler. Mana yönünden ise önemli bir değişikliğe neden olmazlar: "إِنَّ الْجَوَّ بَارِدٌ" Şüphesiz ki hava soğuktur örneğindeki إِنَّ kendisinden sonraki kelimeyi lafzen değiştirmiş; ama mana olarak sadece tekit anlamını yüklemiştir. Bir kısım harfler ise lafzen de manen de amildirler. Mesela "الْجَوُّ بَارِدٌ" ifadesinin başına كَأَنَّ getirilirse "كَأَنَّ الْجَوَّ بَارِدٌ" Hava sanki soğuktur şeklini alır ki كَأَنَّ harfi kendinden sonra gelen kelimelere hem lafız hem mana yönünden etki eder.⁴

1 Suyûtî, *el-Eşbâh ve 'n-nezâ'ir fî 'n-naḥv*, 2/26-27.

2 M. Edip Çağmar, "Kelime Çeşidi Olan Harfin Tanımına ve Özelliklerine Eleştirel Bir Yaklaşım", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 43/2 (2002) 400; Feti Ulugöl, *Arap Dilinde Harfler*, 8.

3 Arâbî Ahmed, "Eseru hurûfî 'l-me 'ânî fî te'addudi 'l-ma 'nâ", *et-Turâsu 'l-Arabî Dergisi* 23/89 (2003), 190.

4 Ebu'l-Meâlî, Abdülmelik b. Abdullah Cüveynî, *el-Burhân fî usuûli 'l-fikh*, thk. Salâh b. Muhammed b. Avîda, (Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1997), 1/49. Ayrıca bk. Nasrullah Hacı Müftüoğlu, *Nahiv Açısından İslam Hukuk Metodolojisinde Edat ve Manalı Harflerin Yeri*, 2; İsmail Durmuş, "Harf", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 16/163-64.

Hurûf-u'l-me'ânînin cümledeki konumları itibarı ile muhtelif manalarda kullanılır.¹

Mesela لَا يَسْمَعُ يُوسُفُ cümlesinin anlamı cümledeki لَا edatına verilecek manayla belirlenmektedir. Buna göre bu edat *nehy* manasında kullanılırsa cümlelerin manası *Yusuf duymasın!* şeklini alır. *Nefy* anlamı verilmesi halinde ise mana *Yusuf duymamaktadır* şeklindedir.

Mana harflerin metinde iki temel görevi bulunmaktadır: Birincisi gramer yönünden *rabıt/bağlaç*, ikincisi ise manaya delalet yönünden *manevidir*. Rabıt olan mana harfî, ismi isme, ismi fiile, fiili fiile ve cümleyi cümleye bağlamaktadır.² Mesela "الْكِتَابُ لِعُمَرَ" *Kitap Ömer'indir* cümlesindeki *lâm harf-i cerri* ismi isme, "أَقْسِمُ بِاللَّهِ" *Allah'a yemin ederim* cümlesindeki *bâ harf-i cerri* fiili isme, "جِئْتُ لِأَتَعَلَّمَ" *Öğrenmek için geldim* cümlesindeki *lâm harf-i cerri* fiili fiile, "يُوسُفُ يَقْرَأُ وَعَلِيٌّ يَكْتُبُ" *Yusuf okur, Ali de yazar* cümlesindeki *vâv-ı atıf* cümleyi cümleye raptetmiştir. Manaya delaleti bakımından görevleri ise kelime veya cümlelerin yerine kullanılarak sözün daha veciz bir şekilde ifade edilmesini sağlamaktır. Mesela "بِاللَّهِ" ifadesindeki *bâ harf-i cerri* "أَقْسِمُ" *Yemin ederim* fiilinin yerine kullanılarak *kasem* ifade eder.³

Kur'ân-ı Kerîm'de hemen hemen her ayette en az bir mana harfî bulunmaktadır. Bu sebeple Arapça metinlerinin yanında özellikle Kur'ân ayetlerinin anlaşılmasında ve dolayısıyla onlardan itikadi ve fıkhi gibi hükümler çıkarılmasında son derece etkilidir. Fakih olan imam-ı Serahî (öl. 483/1090), bu harflerin, Kur'ân-ı Kerîm'den hüküm çıkarılmasında ve metnin anlaşılmasında azami ölçüde etkili olduğunu belirtmektedir.⁴ Nitekim birçok fıkhi meselenin sahih bir biçimde anlaşılması bu harflerin cümleye kattığı anlama bağlıdır. Bazen mana harfleri manaya delaleti bakımından naslardan hüküm çıkarma hususunda görüş farklılıklarına neden olabilmektedir. Örneğin Âli İmran 104. ayetindeki min harfî cerri *tebyîn* veya *tab'îd* anlamında

1 M. Edip Çağmar, "Kelime Çeşidi Olan Harfin Tanımına ve Özelliklerine Eleştirel Bir Yaklaşım", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 43/2 (2002) 400; Feti Ulugöl, *Arap Dilinde Harfler*, 8.

2 İbn Sîde, *el-Muhassas*, 4/225; Muhammed Nedim Fadıl, *et-Tazmînu'n-nahvî*, 1/56; Alâ' el-Mûsâ, *Hurûfu'l-me'ânî ve eseruhâ fî tarâbuti'n-nassi'l-Arabî* (*Suveru Cûzi Amme enmûzecen*), (Mardin: Artuklu Üniversitesi, Yüksek Lisan Tezi, 2020), 16-18.

3 Muhammed Nedim Fadıl, *et-Tazmînu'n-nahvî*, 1/56; Alâ' el-Mûsâ, *Hurûfu'l-me'ânî ve eseruhâ fî tarâbuti'n-nassi'l-Arabî* (*Suveru Cûzi Amme enmûzecen*), 16-18.

4 Hüseyin Dursun, "Arap Dilinde Hurûfu'l-Me'âniler ve Çok Anlamlılığa Etkisi (Necm Suresi İlk Yirmi Üç Ayet Örneği)", *Türkiye Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi* 12 (2021), 233.

kullanıldığı ihtimali vardır. Ancak bunlardan birini tercih etmede bir delile ihtiyacı vardır. Müfessirler veya İslam hukukçuları bu tercihi içtihat ve tevil yoluyla tercih etmişlerdir.¹

İbnu'n-Nehhâs'a göre mana harfi bir kelimeyle kullanılmadan da haddi zatında bir mana ifade eder. Mesela bir kimseye هَلْ edatıyla hitap ettiğimizde bunun istifham edatı olduğunu anlar. Diğer harfler de bu şekildedir. Endülüslü dilbilimci Ebû Hayyân da bu görüşü desteklemektedir.² Çağdaş yazarlardan Muhammed Nedim Fadıl'ın da ifade ettiği gibi diğer harfleri mana açısından incelediğimizde هَلْ edatına kıyas edilemeyeceği görülecektir. Mesela bâ harfi tek başına kullanıldığında ilsâk mı, isti'lâ mı veya başka anlamda mı kullanıldığı belirsizdir. Dolayısıyla bu hususta çoğunluğun görüşü ağır bastığı görülmektedir.³ Fransızcadaki harf-i cerleri *ravâbit/bağlaçlar* diye nitelendiren Fransız dilbilimcisi Vendryes bu edatların tek başına belirli bir manaya delalet etmediği ve dolayısıyla bunlara doğrudan mana verilmesinin imkânsız olduğunu dile getirmektedir.⁴ Muhammed Nedim de bu görüşü referans alarak Arapça edatlarına kıyas etmiş ve sonuç olarak edatların başlı başına hiçbir mana ifade etmediği kanaatine varmıştır.⁵

Bazılarına göre harflerin asıl ve tali anlamları olmadığı gibi müstakil bir anlamı da yoktur. Harf tıpkı irab alameti gibi olup cümleye mana kazandırmak için kullanılan bir rumûz, bir alet konumundadır. Harf için *mana* teriminin kullanılması ise tabirdeki zaruretten dolayıdır. Çünkü harfin haddi zatında bir manası yok ki doğrudan bu manada kullanılsın! Yani edatlar cümlede anlatılmak istenileni ifade etmek için kullanılan birer alet konumundadırlar. Mesela "جِئْتُ مِنْ دِمَشْقَ إِلَى الْمَدِينَةِ الْمُنَوَّرَةِ" *Dimaşk'tan Medine-i Münevvere'ye geldim* cümlesindeki مِنْ gelme fiilinin Dimaşktan başladığını, إِلَى edatı ise bu eylemin Medine'de nihayet bulduğuna delalet etmek için yarayan alettir. Bu da harfin başlı başına bir mana ifade etmediğini göstermektedir.⁶ Suyûtî'nin naklettiğine göre Seyyid Şerif Cürcânî bütün dilcilere muhalefet ederek harfin hiçbir şekilde ne kendisinde ne de başkasıyla birlikte mana ifade etmediğini öne sürmektedir.⁷

1 Arâbî Ahmed, "Eseru hurûfi'l-me'ânî fi te'addudi'l-ma'nâ", *et-Turâsu'l-Arabî Dergisi* 23/89 (2003), 190.

2 Suyûtî, *el-Eşbâh ve'n-nezâ'ir fi'n-nahv*, 3/3-6.

3 Muhammed Nedim Fadıl, *et-Taẓmînu'n-nahvî*, 1/59-61.

4 Vendryes, *el-Luğa*, çev. Abdulhamîd ed-Devâhilî-Muhammed el-Kassâs, (Kahire: Mektebetu'l-Enclu el-Misriyye, ts.), 117.

5 Muhammed Nedim Fadıl, *et-Taẓmînu'n-nahvî*, 1/61.

6 Muhammed Nedim Fadıl, *et-Taẓmînu'n-nahvî*, 1/62.

7 Suyûtî, *el-Eşbâh ve'n-nezâ'ir fi'n-nahv*, 3/6.

Şunu belirtmek gerekir ki: Harfin tek başına bir mana ifade etmemesi anlam değeri açısından onu diğer kelimelerden aşağı olduğu anlamına gelmez. Nitekim diğer kelime türlerinden isim de fiil de çoğunlukla bir edatla kullanıldığında anlam değeri olmaktadır. Mesela كتب yazdı denildiğinde yazan kişinin ne ile yazdığı, kime yazdığı ve neye yazdığını ifade etmek için sırasıyla ل, بِ, ve عَلَى edatları kullanılmalıdır.

Başta ilk dönem alimleri olmak üzere ulemanın kahir ekseriyeti mana harflerini, *harf* ve *hurûfu 'l-me 'ânî* adı altında incelemişlerdir. Bazıları harflerin asıl manalarına, bazıları hem asıl hem mecazi anlamlarına yer vermiştir. Bazıları da anlamsal analizin yanında yapısal yönlerini de incelemişlerdir. Ayrıca amel etme ve başka yönlerden de ele alındığı görülmektedir. Bu sahada telif edilen eserlerin *me 'ânî 'l-hurûf* adıyla şöhret bulmaması ve bu ismi almamaları da muhtemelen bu nedenledir. Neticede söz konusu çalışmalarda edatların anlamsal boyutunun yanında diğer özelliklere de yer verilmiştir.

1.3. Mana Harfleri

Arap dilbilimcileri gramer ve belagat açısından Arapça dil eğitimi için çeşitli eserler ortaya koymuşlardır. Nahiv/sentaks ve dolayısıyla mana harflerine ayrı bir ihtimam göstermişlerdir. Bu da gramer, belagat ve kullanım şekli olmak üzere çeşitli açılardan ele alınmıştır. Huruf-u me'ânî, nahiv alanında yazılan eski eserlerde genellikle nahiv konuları arasına serpiştirilerek mütalaa edilmiştir. Sibeveyhi'nin *el-Kitab*'ı, Müberrid'in *el-Muktedab*'ı İbnü's-Serrâc'ın *el-Usûl fi 'n-nahv*'i, İbn Cinnî'nin *Sırru şinâ'ati 'l-i'râb*'ı, İbn Fâris'in *eş-Şâhibî fi fıkhi 'l-luğa*'sı ve İbn Yaîş (öl. 643/1245)'in *el-Mufasssal*'ı bunun en bariz örnekleridir.

Manalı harfler muhtelif yönleri ele alınarak müstakil eserlerde mütalaa edilmiştir. Zeccâcî'nin *Hurûfü 'l-me 'ânî*'si, Rummânî'nin *Me 'ânî 'l-hurûf*'u, Herevî'nin *el-Üzhiye fi ilmi 'l-hurûf*'u, Mâlekî'nin *Rasfu 'l-mebânî*'si, Muradî'nin *el-Cenâ'd-dâni*'si, İbn Hişam'ın *Muğni 'l-lebîb an kutubi 'l-e'ârîb*'i ve Mevzi'î'nin *Mesâbihu 'l-meğânî fi hurûfi 'l-me 'ânî*'si bunlardandır.

Bazı dilbilimciler ise mana harflerinden bir veya iki harfi seçip farklı yönleriyle ele almıştır. Ebû Zeyd el-Ensârî'nin *el-Lâmât*'ı, Ahfeş el-Evsat'ın *el-Lâmât*'ı, İbnü'l-Enbârî'nin *el-Lâmât ve 'l-hâ'ât*'ı, Zeccâcî'nin *el-Lâmât*'ı, Ebû Ca'fer en-Nehhâs'ın *Risâle fi 'l-lâmât*'ı, İbn Hâleveyh'in *el-Elifât*'ı, Rummânî'nin *el-Elifât*'ı bu türden kaleme alınmış eserlerdendir.

Dilbilimcilerinin birçoğu eserlerinde edatlara yer vermiş olması ve bazen tartışma ve ihtilafa değinmeleri, bu konunun Arap dilindeki yerinin ne denli ehemmiyetli olduğunu göstermektedir. Çünkü metindeki anlam bütünlüğü bu edatlarla sağlanır. Dolayısıyla edatların

inceliklerini ve cümle içerisinde kullanıldıkları manalarına vakıf olmak cümleye kattığı mananın sahih bir biçimde anlaşılmasını da sağlamaktadır.

1.3.1. Cer Edatları

Sözlükte *çekmek, uçurum, dağın eteği, sırtlan ve tilki yuvası, zembil, halat, yavaş sürmek, devenin otlaması, süttten kesilmiş yavrunun dilini yarmak ve kadının dokuz aydan fazla hamile kalması*¹ anlamlarına gelen *cer* kelimesi, terim olarak *fiilin manasını isme ulaştırmaktır*.² *Harf-i cer* de fiili veya türevlerini isme ulaştırmak yani müteaddî/geçişli kılmak için getirilendir.³ Bir kelimenin son harekesinin kesre/esre olmasına mecrûrluk adı verilmektedir. Mecrûrluk isme has bir özellik olup izafet ve cer harfiyle olmak üzere iki şekilde meydana gelir.⁴ Arapçada cer harfine *câr*, kendisinden sonraki isme *mecrûr*, terkibe de *câr maa'l-mecrûr* tabiri kullanılır.⁵ Câr-mecrûr, âmiliyle birlikte tam mana oluşturunca buna *şibih cümle*, oluşturmuyorsa *nâkıs şibih cümle* adı verilmektedir.⁶

Konumuz edatlar olduğundan burada daha çok cer edatlarının mana ve incelikleri üzerinde durulmuştur. Bu harfler, kendisinden önce gelen fiil, şibih fiil ya da manayı fiilin anlamını, kendisinden sonraki isme bağlayarak ismin sonunu cer eder. Bunlar amil durumundadır. Yani kelime çeşitlerine göre kelimenin sonundaki hareke ya da harfin değişmesine etki etmektedir.⁷ Bir görüşe göre lügatte özellikle *çekmek* anlamında kullanılan *cer* adının bu harflere verilmesi fiilin anlamını isme çektiği içindir. Sahih kavle göre ise bu harf-i cerlere bu ismin verilmesinin sebebi isimde amel edip onu mecrûr yapmasıdır.⁸ Mana yönünden fiil-isim ya da isim-isim arasında bağlaç görevini gördükleri için de bu edatlara "izafet harfleri" de denilmektedir. Buna göre cer harfi, bir ismin diğer bir kelimeyle arasında anlam ilişkisinde

1 İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, 2/89-94; Firûzâbâdî, *Mu'cemu'l-kâmus'il-muḥîṭ*, 207; İbrahim Mustafa vd., *el-Mu'cemu'l-vasîṭ*, 116.

2 Azîze Fevval Bâbetî, *el-Mu'cemu'l-mufaşşal fi'n-naḥvi'l-'Arabî*, 1/403.

3 Esterabâdî, *Şerhu'l-Kâfiye*, 4/264.

4 Esterabâdî, *Şerhu'l-Kâfiye*, 2/233; Muṣṭafâ el-Ğalâyînî, *ed-Durûsu'l-'Arabiyye*, (İstanbul: Akdem Yayınları, 2022), 63-66; Abdulkadir Yılmaz, *Arapça'da i'râb kâideleri* (İstanbul: Özgü Yayınevi, 2014), 100.

5 Bâbetî, *el-Mu'cemu'l-mufaşşal fi'n-naḥvi'l-'Arabî*, 1/471. Ayrıca bk. Yakup Kızılkaya, "Harf-i Cerle Müte'addilik Bağlamında Fiil-harf-i Cer İlişkisinin Tahlili", *EKEV Akademi Dergisi*, 81 (2020), 511.

6 Bâbetî, *el-Mu'cemu'l-mufaşşal fi'n-naḥvi'l-'Arabî*, 1/471.

7 İbnu's-Serrâc, *el-Uṣûl fi'n-naḥv*, 1/408; Zeynuddîn Muḥammed b. Pîr Ali b. İskender el-Birgîvî, *İzhâru'l-esrârî fi'n-naḥv*, (Beirut: Dâru'l-Minhâc, 2009), 53; Muḥammed et-Tuncî - Râcî el-Esmer, *el-Mu'cemu'l-mufaşşal fi'ulûmi'l-luğa*, 1/277.

8 Esterabâdî, *Şerhu'l-Kâfiye*, 4/264; Şâtîbî, *Şerhu's-Şâtîbî li'Elfiyeti İbn Mâlik*, 3/380.

etkili olduğu görülmektedir.¹ Harf-i cerlerin metindeki en önemli fonksiyonları, isim ile fiil arasında anlam ilişkisi kurmaktır.²

Arapça'da; " مُذْ ", " عَلَى ", " عَنْ ", " فِي ", " عَدَا ", " حَاشَا ", " خَلَا ", " حَتَّى ", " إِلَى ", " مِنْ ",
" مَتَى " ve " رَبِّ " " كَيْ ", " لَعَلَّ ", " الْبَاءُ ", " الْكَاف ", " تَاء الْقَسَم ", " وَأُو الْقَسَم ", " اللَّام ", " مُنْذْ "
olmak üzere takriben yirmi tane cer edatı bulunmaktadır.³ Bunların tamamı, sadece isme dahil
olmakta ve onu mecrûr kılmaktadır.⁴ Örneğin: " جَلَسَ الرَّجُلُ عَلَى الْكُرْسِيِّ " Adam sandalyeye
oturdu." Cümlesindeki جَلَسَ fiili, tek başına, kendisinden sonra gelen الْكُرْسِيِّ ismine mana
katmamakta ve bu isme etki etmemektedir; yani bu fiil lazım/geçişsiz fiildir. Cümledeki cer
harfi olan عَلَى ise mana itibariyle fiilin isme etki etmesini sağlamaktadır; yani lazım olan fiili
mütaddi/geçişli kılmaktadır. Çünkü zait olmayan cer harflerinin mutlaka mute'allakı olmalıdır.
Amil konumunda olan bu fiil de عَلَى harfi cerrinin muteallakıdır. Ancak zait ve bazı harfî
cerlerin meteallakı olmaz.⁵ Harfî cerlerden " مِنْ ", " إِلَى ", " فِي ", " عَنْ ", " عَلَى ", " الْبَاءُ " ve " اللَّام " ve
", zahir isimde de zamirde de kullanılırken, diğerleri sadece isimde kullanılmaktadır.⁶ Cer
edatları, mana bakımından fiil ile isim arasında bağ kurduğu gibi isimler arasında da bağ
kurmaktadır.⁷ Yani harf-i cer mecrûruyla birlikte şibih cümle şeklinde gelmektedir. Mesela,
" الْقَلَمُ لِيُوسُفَ " Kalem Yusuf'undur cümlesindeki lâm harfî aracılığıyla, isim olan kalemin yine
isim olan Yusuf'a ait olduğu belirtilmektedir. Burada لِيُوسُفَ ifadesindeki lâm harf-i cerri
bitiştigi يوسف ismiyle birlikte şibih cümledir.

-
- 1 Sibeveyhi, *el-Kitâb*, 3/552; Muberrid, *el-Muktadab*, 2/411; Zemaşşerî, *el-Mufaşşal fi şinâ'ati'l-i'râb*, 365; Esterabâdî, *Şerhu'l-Kâfiye*, 4/264; Ebû İshâk İbrâhîm b. Mûsâ eş-Şâtîbî, *Şerhu's- Şâtîbî li Elfîyeti İbn Mâlik*, (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2012), 3/380; Azîze Fevâl Bâbetî, *el-Mu'cemu'l-mufaşşal fi'n-naḥvi'l-'Arabî*, 1/467. Ayrıca bk. Yakup Kızılkaya, "Harf-i Cerle Mûte'addîlik Bağlamında Fiil-harf-i Cer İlişkinin Tahlili", *EKEV Akademi Dergisi*, 81 (2020), 511.
 - 2 İbnu's-Serrâc, *el-Usûl fi'n-naḥv*, 1/408. Ayrıca bk. Yakup Kızılkaya, "Harf-i Cerle Mûte'addîlik Bağlamında Fiil-harf-i Cer İlişkinin Tahlili", *EKEV Akademi Dergisi*, 81 (2020), 511.
 - 3 Esterabâdî, *Şerhu'l-Kâfiye*, 4/264; Şâtîbî, *Şerhu's- Şâtîbî li Elfîyeti İbn Mâlik*, 3/380.
 - 4 Muberrid, *el-Muktadab*, 2/411; İbnu's-Serrâc, *el-Usûl fi'n-naḥv*, 1/408; Zemaşşerî, *el-Mufaşşal fi şinâ'ati'l-i'râb*, 365; Bâbetî, *el-Mu'cemu'l-mufaşşal fi'n-naḥvi'l-'Arabî*, 1/469.
 - 5 Zemaşşerî, *el-Mufaşşal fi şinâ'ati'l-i'râb*, 365-372; İbnu's-Serrâc, *el-Usûl fi'n-naḥv*, 1/408; Bâbetî, *el-Mu'cemu'l-mufaşşal fi'n-naḥvi'l-'Arabî*, 1/470.
 - 6 Bâbetî, *el-Mu'cemu'l-mufaşşal fi'n-naḥvi'l-'Arabî*, 1/468-469.
 - 7 Muberrid, *el-Muktadab*, 2/411; İbnu's-Serrâc, *el-Usûl fi'n-naḥv*, 1/408; Zemaşşerî, *el-Mufaşşal fi şinâ'ati'l-i'râb*, 365.

Tâhâ sûresinde kullanılan cer harflerine gelince, bunlar " مِنْ ", " إِلَى ", " حَتَّى ", " فِي ", " " harflerinden ibarettir. Bunlar arasında en fazla " اللّام ", en az ise " حَتَّى " ve " وَاو " kullanılmaktadır. Kullanımı az olan bu iki harfin de cer harfi olup olmadığı tartışmalıdır. Bu konu yeri geldiğinde izah edilecektir.

Bulundukları konuma bağlı olarak birçok manaya gelen harf-i cerler, birbirlerinin yerine de kullanılırlar. Ancak bu konuda dilbilimcileri arasında bazı görüş farklılıkları vardır. Bazılarına göre her birinin öncelikle hakiki anlamı vardır. Örneğin: "lâm harfî", hakiki anlamda yalnızca *aitlik* manasını taşımaktadır. " الْمُلْكُ لِلّٰهِ " *Mülk, yalnızca Allah Te 'âlâ 'ya aittir* gibi. Asıl manayı veremediğimiz yerlerde ise, mecazi anlam taşımaktadır. Mesela, " أَمْ يَقُولُونَ افْتَرَاهُ بَلْ هُوَ " *"Onu (Kur'ân-ı Kerîm 'i) kendisinin (Hz. Peygamberin) uydurduğunu mu söylüyorlar?! Bilakis O, senden önce kendilerine peygamber gelmeyen bir topluluğu ikaz etmen için Rabbin tarafından sana gelen bir hakikattir. Umulur ki hidayete ererler."*¹ ayetinde geçen تَنْذِرٌ muzâri fil-ilin başındaki lâm harfi, mecazen sebep anlamını taşımaktadır.²

Kûfelilerin aralarında bulunduğu çoğu dilbilimciye göre cer harflerinin her birinde birden fazla hakiki mana bulunmaktadır. Zira harfleri bir manaya hasretmek, beraberinde birçok zorluğu getirmektedir. Bu konuda dil uzmanlarının hemfikir oldukları husus ise, gerekli görülmediği müddetçe bir mana harfinin başka bir mana harfinin yerinde kullanılmamasıdır.³

Kullanıldıkları mana yönlerine göre ise Tâhâ sûresinde geçen cer edatları ilgili bölüm ve başlıklar altında ele alınmıştır.

1.3.2. Hurûf-u Müşebbehe Bi'l-fiil/Fiile Benzeyen Harfler

Hurûf-u müşebbehe bi'l-fiil/fiile benzeyen harfler, mübteda ve haberden oluşan isim cümlesinin başında bulunurlar. Bu harflerin görevi, aslen merfu olan mübtedayı nasb, haberi ise ref etmektir. Bu durumda aslen mübteda olan ve cümlenin başında yer alan isim, edatın ismi,

1 es-Secde 32/3.

2 Muḳâtil b. Süleyman, *el-Vücûh ve 'n-nezâ'ir*, 124; Ebû Hilâl el-Askerî, *el-Vücûh ve 'n-nezâir fî'l-Kur'âni'l-Kerîm*, 297; Dâmegânî, *el-Vücûh ve 'n-nezâir li elfâzi'l-Kitâbi'l-'Azîz*, 409.

3 Bâbetî, *el-Mu 'cemu 'l-mufaşşal fî 'n-naḥvi 'l-'Arabî*, 1/477.

aslen mübtadanın haberi olan haber ise edatın haberi olmaktadır. Örneğin: “ إِنَّ الْجَوَّ بَارِدٌ *Hava, gerçekten soğuktur*” cümlesindeki الْجَوَّ kelimesi إِنَّ nin ismidir ve mansuptur; بَارِدٌ kelimesi إِنَّ nin haberi olup merfudur. Bu cümle aslında الْجَوُّ بَارِدٌ idi. إِنَّ geldikten sonra bu i‘râbı aldı. Bu da bir mana harfinin ancak cümle içerisinde kullanıldığında bir anlam değeri olduğunu ve burada olduğu gibi bazen hem lafzı hem manayı etkilediğini göstermektedir.¹

Fiile benzeyen harfler şunlardır:

"إِنَّ", "أَنَّ", "كَأَنَّ", "لَكِنَّ", "لَيْتَ", "لَعَلَّ".

Bu harfler, isim cümlelerin başında kullanılırlar. Sonlarına ما (mây-ı kâffe) harfinin bitişi durumu ise i‘râb açısından amel etmezler. Bu durumda fiilin başında da bulunabilirler.² Mesela "قُلْ إِنَّمَا أَنَا بَشَرٌ مِّثْلُكُمْ يُوحَىٰ إِلَيَّ أَنَّمَا إِلَهُكُمْ إِلَهٌ وَاحِدٌ" *De ki: ‘Ben kuşkusuz ki sizin gibi bir insanım. Bana vahyolunuyor ki ancak sizin ilahınız, tek ilahtır*”³ ayetinde إِنَّ ve أَنَّ harflerini sonuna ما bitiştiğinden dolayı bu iki harf mübtada ve haberde amel etmemiştir. Buna göre إِنَّ harfinden sonra gelen أَنَا zamiri mübtada olup merfûdur بَشَرٌ kelimesi de mübtadanın haberi olup merfudur. Aynı şekilde أَنَّ nin hemen peşi sıra gelen إِلَهُ kelimesi mübtadadır ve merfudur diğer إِلَهُ kelimesi ise mübtadanın haberi olarak merfudur.⁴ Muhadram şairlerinden Süveyd b. Kürâ‘ (öl. 35/656)’ın *bahr-i tavîl*⁵ ölçüsünde tanzim ettiği aşağıdaki beyitte لَعَلَّ edatına bitişen ما da bu edatı amelden menetmiştir:

-
- 1 Sibeveyhi, *el-Kitâb*, 3/149; Muberrid, *el-Muktadab*, 2/392; Zemaşşerî, *el-Mufaşşal fi şinâ‘ati’l-i‘râb*, 375-376; Bahâuddîn Ebû Muḥammed Abdullâh b. Abdurrahmân b. Abdullâh İbn ‘Akîl, *Şerhu İbn ‘Akîl ‘alâ Elfiyyeti İbn Mâlik*, thk. Emîl Bedî’ Ya‘kûb (Beyrut: Dâru’l-Kutubi’l-‘İlmiyye, 2014), 1/199; Fâdîl Şâlih es-Semerrâî, *Me‘âni’n-naḥv*, (Beyrut: Dâru İbn Keşîr, 2020), 1/359.
 - 2 Sibeveyhi, *el-Kitâb*, 3/149; Muberrid, *el-Muktadab*, 2/392; Zemaşşerî, *el-Mufaşşal fi şinâ‘ati’l-i‘râb*, 375-376; İbn Ya‘îş, *Şerhu’l-Mufaşşal*, 4/519; Bahâuddîn Ebû Muḥammed Abdullâh b. Abdurrahmân b. Abdullâh İbn ‘Akîl, *Şerhu İbn ‘Akîl ‘alâ Elfiyyeti İbn Mâlik*, thk. Emîl Bedî’ Ya‘kûb (Beyrut: Dâru’l-Kutubi’l-‘İlmiyye, 2014), 1/199; Semerrâî, *Me‘âni’n-naḥv*, 1/359.
 - 3 Fussilet 41/6.
 - 4 Muḥammed Hasan Osmân, *İ‘râbu’l-Kur‘ân ve beyânü me‘ânihi*, 10/223-224. Abdulhamîd el-Hindâvî, *el-İ‘râbu’l-mufaşşal li âyâtî’l-Kur‘âni’l-Kerîm*, (Beyrut: Dâru’l-Fecr, 2017), 1253.
 - 5 *Bahr-i tavîl: Fa‘ûlun ve mefâ‘îlun* tef‘ilelerin tekrarlanmasıyla oluşur. Geniş bilgi için bk. İbn ‘Abdi Rabbihi, *el-İkdu’l-ferîd*, 5/24.

تَحَلَّلْ وَعَالَجْ ذَاتَ نَفْسِكَ وَأَنْظُرْ	أَبَا جُعَلٍ لَعَلَّمَا أَنْتَ حَالِمٌ
تحلل وعالج ذا ت نفس ك ونظ رن	أ ب ا ج ع ل ن ل عل ل ما أن ت ح ال مو
٥/٥/٥/ ٥/٥/ ٥/٥/٥/ ٥/٥/٥/ ٥/٥/ ٥/٥/ ٥/٥/ ٥/٥/	٥/٥/ ٥/٥/ ٥/٥/٥/ ٥/٥/ ٥/٥/ ٥/٥/ ٥/٥/ ٥/٥/
فَعُولٌ مَفَاعِيلُنْ فَعُولٌ مَفَاعِيلُنْ فَعُولٌ مَفَاعِيلُنْ فَعُولٌ مَفَاعِيلُنْ	فَعُولٌ مَفَاعِيلُنْ فَعُولٌ مَفَاعِيلُنْ فَعُولٌ مَفَاعِيلُنْ فَعُولٌ مَفَاعِيلُنْ

“(Bana ettiğin tehdit) yeminini boz ve kendini tedavi et. Bak ey Ebû Cu ‘al! Galiba hayal alemindesin.”¹

Fiile benzeyen harflerden "لَيْتَ" ve "لَعَلَّ" istek manasını içeren inşâî cümlelerde kullanılırken, diğerleri ise hüküm bildiren haberi cümlelerde kullanılmaktadır.² Mesela لَيْتَ "لَيْتَ" Muhakkak "إِنَّ اللَّهَ رَحِيمٌ" Keşke gençlik geri gelse! cümlesi talebî bir cümle iken, ki Allah Te ‘âlâ, çokça merhamet edendir cümlesi ihbarî bir cümledir. Bu da bazı manalı harflerinin cümlelerin türüne göre kullanıldığının işaretidir.

İsmi mansûb, haberini ise merfu kılan bu edatlar, lafız ve mana yönünden fiile benzemektedirler. Lafız yönden benzemesi, bu harflerin tıpkı mazi fiil gibi sonlarının fethalı olması ve fiil gibi üç ve dört harften oluşmasıdır. Mana yönünden benzemesi ise kendilerinde fiil manasının bulunmasıdır. Mesela, لَيْتَ harfi, "أَتَمَنَّى" temenni ederim fiilinin talep manasını ifade etmektedir.³ Ebü'l-Kāsım Abdurrahmân ez-Zeccâcî'ye göre inne ve kardeşleri müte‘addî/geçli fiile beş yönden benzemektedir:⁴

Birincisi: Bu harflerin manaları, tekit, temenni, teşbih gibi manalarda kullanılan fiillerin manaları gibidir. Mesela "وَجْهُكَ يُشَبِّهُ الْقَمَرَ" Yüzün aya benzer cümlesindeki "يُشَبِّهُ" fiilinin yerine "وَجْهُكَ كَأَنَّهُ قَمَرٌ" şeklinde teşbih ifade eden "كَأَنَّ" harfi kullanılabilir. Yani inne kardeşlerinden olan "كَأَنَّ" bu yönüyle fiile benzemektedir. Bir başka misal: "أَتَمَنَّى لَكَ النَّجَاحَ" Sana başarılar temenni ederim. Bu cümledeki "أَتَمَنَّى" fiili temenni anlamındadır. Onun yerine inne'nin

1 Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, 2/139; Herevî, *el-Uzhiye fi ‘ilmi ‘l-hurûf*, 89; İbn Ya‘îş, *Şerhu ‘l-Mufaşşal*, 4/519.

2 Şihâbuddîn Ahmed b. Ömer el-Hindî, *el-Mu ‘afiye fi şerhi ‘l-Kâfiye*, thk. Muşafâ Şeyh Muşafâ (İstanbul: el-Mektebetu’l- Haneviyye, ts.), 649.

3 Muḥammed b. Abdulḡanî el-Erdebîlî, *Şerhu ‘l-Enmûzec fi ‘n-naḥv*, thk. Kāsım b. Nu‘aym et-Tâî (Beyrut: Dâru’l-Kutubi’l-‘İlmiyye, 2016), 195-196.

4 Şâtîbî, *Şerhu ‘ş- Şâtîbî li Elfiyeti İbn Mâlik*, 2/290.

benzerlerinden olup temenni ifade eden كَيْت harfi getirilerek "كَيْتَكَ تَنْجَحُ" *Keşke kazansan!* şeklinde yakın anlamlı cümle ifade edilebilir.

İkincisi: Fiiller üç, dört veya beş harflerden oluşur. İnne ve kardeşleri de bu yönüyle fiillere benzer. Mesela كَتَبَ fiili de إِنَّ كَيْتَ ve أَنْ harfleri de üç harften; أَكْرَمَ fiili de كَأَنَّ ve لَعَلَّ harfleri de dört harften; تَعَلَّمَ fiili de لَكِنَّ harfi de beş harften teşekkül eder.

Üçüncüsü: Bu harflerin sonları tıpkı mazi fiil gibi daima fetha harekesi üzere mebni olur. Asıl olan mazi fiilinin fetha üzere mebni olmasıdır. Ancak bazı arızı durumlarda sükûn veya damme üzere de mebni olur; mazi fiiline harekeli özne zamiri bitiştiğinde sükûn, eril çoğulu zamiri olan vâv bitiştiğinde ise damme harekesi üzere mebnidir.¹ Muhtemelen bu harfler de asla binaen mazi fiile benzetilmiştir. Zira muzari veya emir fiil de bazen fetha üzere mebni olur. Ancak muzârîde asıl olan mureblik, emirde ise sükûn üzere mebniliktir.² Dolayısıyla bu harflerin mazi fiile benzetilmesi bundan ötürüdür. Bu durum aynı zamanda fiile benzeyen harfler denilince bu harflerin bazı fiillere ve bazı yönlerinde benzeyip tümünü kapsamadığı anlaşılmaktadır.

Dördüncüsü: Müteaddi fiilden sonra fail ve meful olmak üzere iki isim bulunur. Örneğin الْكِتَابُ، مُحَمَّدٌ، قَرَأَ müteaddi fiil, مُحَمَّدٌ fâil, الْكِتَابُ mefuldür.³ İnne ve gurubundaki harfler de bu yönüyle fiile benzeyerek kendinden sonra iki isim gelir. Birincisi aslen mübteda olan isim olup mansûb, ikincisi ise haberi olup merfudur. إِنَّ اللَّهَ "Şüphesiz ki Allah te ‘âlâ çokça bağışlayandır misalinde olduğu gibi.⁴

Beşincisi: Muttasıl nasb/nesne zamiri müteaddi fiile bitiştiği gibi bu harflere de bitişmektedir. Mesela كَانِي، لَيْتَنَا، أَنَّهُ، إِنَّكَ fiilerine bitişen nasb zamirleri، عَلَّمَنِي، عَلَّمَهُ، عَلَّمَكْ şeklinde bu harflere bitişir. Fiile bitişen bu zamirler meful/nesne konumunda oldukları için, fiile benzeyen harflere bitişenler ise onların ismi olduğu için mansûbtur.

1 İbnu's-Serrâc, *el-Usûl fi'n-naḥvi*, 1/51; İbnu'n-Nehhâs, *et-Tuffâḥa fi'n-Naḥv*, 16-17; Muştafâ el-Ğalâyînî, *ed-Durûsu'l-‘Arabiyye*, 1/28.

2 İbnu's-Serrâc, *el-Usûl fi'n-naḥvi*, 1/51; İbnu'n-Nehhâs, *et-Tuffâḥa fi'n-Naḥv*, 16-17.

3 Muştafâ el-Ğalâyînî, *Câmi ‘u’d-durûsi’l-‘Arabiyye*, (Beyrut: el-Mektebetu’l-‘Asriyye, 1995), 34.

4 Muştafâ el-Ğalâyînî, *Câmi ‘u’d-durûsi’l-‘Arabiyye*, 297.

Tâhâ sûresinde kullanılan ismini nasb, haberini ref eden edatlardan, "لَکِنَّ", "أَنَّ", "إِنَّ", "لَکِنَّ", "لَکِنَّ" harfleridir. Bunlardan da en çok "إِنَّ", en az ise "لَکِنَّ" kullanılmıştır.

1.3.3. Atıf Harfleri/Bağlaçlar

Sözlükte *eğmek*, *meyletmek*, *katlamak*, *saldırmak*, *şefkat göstermek*, *terk etmek*, *korumak* ve *dudak bükme*¹ gibi anlamlara gelen *atıf* kelimesi terim olarak bir atıf harfi vasıtasıyla bir kelimeyi diğer bir kelimeye veya bir cümleyi başka bir cümleye atfetmek yani bağlamaktır.² Atıf harflerinden önce gelen kelime ve cümleye *matufun aleyh*; sonra gelen kelime veya cümleye ise *matuf* denir. Misal: "قَامَ خَالِدٌ وَيُوسُفُ" *Halit ve Yusuf kalktı*. Bu cümlede geçen Yusuf kelimesi atıf harflerinden *vâv* harfiyle *Halit* kelimesine atfedilmiş ve ikisi hükümde birleşmişlerdir. Böylece cümle öz bir cümle olmuştur. *Halit قَامَ خَالِدٌ وَجَلَسَ يُوسُفُ* *kalktı ve Yusuf oturdu*. Burada atıf harfinden sonraki cümle, kendinden önceki cümleye bağlanmıştır. Burada cümlelerin cümleye atfı söz konusudur. İ‘rab bakımından *matuf*, *matufun aleyhe* tabidir. *قَامَ خَالِدٌ وَيُوسُفُ* cümlesindeki *يُوسُفُ* kelimesinin *خَالِدٌ* kelimesine tabi olduğu gibi.

Atıf harfleri ise şunlardır:³

"الواو", "الفاء", "ثم", "حتى", "أو", "إِذَا", "أَمْ", "لَا", "بَل" ve "لَکِنَّ".

Bu harflere *hurûfu'l-atf*, *hurûfu'n-nesak*, *hurûf-u't-teşrik*, *hurûfu'l-işrâk* ve *avâtıf* denilmektedir.⁴ Bunlardan "الواو", "الفاء", "ثم" ve "حتى" harfleri, *matuf* ile *matufun aleyhin* bir hükümde birleştiğini gösterir; "أَمْ", "إِذَا" ve "أَوْ", harfleri ise; bir hükmün, bir yargının *matuf* ya da *matufun aleyhe* isnat edildiğini göstermektedir. Bu harfler; “veya”, “ya da”, “yahut” şeklinde de tercüme edilir. "دَهَبَ خَالِدٌ أَوْ يُوسُفُ" *Halit ya da Yusuf gitti*; "لَا", "بَل" ve "لَکِنَّ"

1 Fîrûzâbâdî, *Mu‘cemu’l-kâmus’il-muḥîṭ*, 885; İbn Manzûr, *Lisânu’l-‘Arab*, 312-314.

2 Azîze Fevvâl Bâbetî, *el-Mu‘cemu’l-mufaşşal fi’n-naḥvi’l-‘Arabî*, 2/643.

3 Muberrid, *el-Muḥtadab*, 1/57-58; İbnu’s-Serrâc, *el-Uṣûl fi’n-naḥv*, 2/55-59; İbnu’n-Nehhâs, *et-Tuḥfâ fi’n-Naḥv*, 27; Zemaḥşerî, *el-Mufaşşal fi şinâ’ati’l-i‘râb*, 390; Esterabâdî, *Şerḥu’l-Kâfiye*, 4/404; Muṣṭafâ el-Ğalâyînî, *ed-Durûsu’l-‘Arabîyye*, 2/246; Azîze Fevvâl Bâbetî, *el-Mu‘cemu’l-mufaşşal fi’n-naḥvi’l-‘Arabî*, 1/484.

4 Azîze Fevvâl Bâbetî, *el-Mu‘cemu’l-mufaşşal fi’n-naḥvi’l-‘Arabî*, 1/483.

harfleri ise matufun, matufun aleyhe hükümde muhalif olduğunu gösterir. "ذَهَبَ خَالِدٌ لَّا يُوسِفُ"

Giden Halit'tir, Yusuf değil. Misalinde olduğu gibi.¹

1.3.4. Nefiy/Olumsuzluk Edatları

Sözlükte, *uzaklaştırmak, itmek* ve *ortadan kaldırmak*² gibi manalara gelen *nefiy*, terim olarak, nefiy edatlarından birini kullanarak bir durumun, bir eylemin meydana gelmediğini bildirmektir.³ Örneğin: "مَا كَتَبْتُ" *Yazmadım*. Burada fiilin başına مَا edatı getirilerek olumsuz yapılmıştır. Nefiy edatları şunlardır:⁴

إِنِّ، لَمْ، لَمَّا، مَا، لَا، لَنْ.

Bu harflerden "مَا" ile "إِنِّ" şimdiki zamanda nefy, "لَنْ" ve "لَا", gelecek zamandan nefy, için, "لَمْ" ile "لَمَّا" da geçmiş zamanda nefy için kullanılırlar. "لَمْ يَكْتُبْ" *Yazmadı*; "لَمَّا يَكْتُبْ" *Henüz yazmadı* gibi.⁵ Nefiy edatlarının bulundukları cümleler, olumsuz cümlelerdir. Buradaki olumsuzluk lafzî veya manevî olmak üzere iki kısımdır. Mesela "مَا صَدَقَ" *Doğru söylemedi* dendiğinde, bu cümle zaman hem lafzen hem manen olumsuzluk ifade eder. Eylemi yapanın hem doğru söylemediği hem de bu hareketinin güzel olmadığı anlaşılır. Ancak, "مَا كَذَبَ" *Yalan söylemedi* denildiğinde lafzen menfî olduğu halde, manen müspettir. Yani eylemi yapanın yalan söylemediğini; ama bu hareketinin manen güzel olduğu anlaşılmaktadır.

Tâhâ Sûresinde ise, لَمَّا hariç yukarıda sayılan bütün nefiy edatları kullanılmıştır. Surede kullanılan bu harfler, ilgili bölümde ele alınmıştır.

1.3.5. Tenbîh Edatları

Arapçada, muhatabın bir şeye dikkatini çekmek, bir şeyin önemine vurgu yapmak veya konuşmaya başlamak için kullanılan birkaç edat vardır. Hem fiil hem de isim cümlesinin

1 Muberrid, *el-Muhtadab*, 1/57-58; İbnü's-Serrâc, *el-Usûl fi'n-naḥv*, 2/55-60; İbnü'n-Nehḥâs, *et-Tuffâḥa fi'n-Naḥv*, 27; Zemaḥşerî, *el-Mufaṣṣal fi şinâ'ati'l-i'râb*, 390-391.

2 İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, 8/661.

3 Azîze Fevṣâl, *el-Mu'cemu'l-mufaṣṣal fi'n-naḥvi'l-'Arabi*, 2/1126.

4 Zemaḥşerî, *el-Mufaṣṣal fi şinâ'ati'l-i'râb*, 393; Muştafâ el-Ğalâyînî, *ed-Durûsu'l-'Arabiyye*, 2/293; Azîze Fevṣâl Bâbetî, *el-Mu'cemu'l-mufaṣṣal fi'n-naḥvi'l-'Arabi*, 1/492.

5 Zemaḥşerî, *el-Mufaṣṣal fi şinâ'ati'l-i'râb*, 393; Abdurrahmân b. Muhammed el-Enbârî, *Esrâru'l-'Arabiyye*, thk. Muhammed Huseyn Şemsuddîn (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2010), 172.

başında bulunan bu harflere *hurûfu't-tenbîh* denilmiştir. Bunlar, "هـ", "أ", "أ" ve "يـ" harfleridir.¹ هـ harfi, *işte*; أ ve أ harfleri, *dikkat, bil ki, haberin olsun*; "يـ" harfi de *dikkat, işte, ama* gibi manalarda kullanılır. "هَآأَنْتُمْ هَؤْلَاءَ حَآجَجْتُمْ فِيمَا لَكُمْ بِهِ عِلْمٌ" *İşte siz böylesiniz! Hakkında bilginizin olduğu şeylerde münakaşa yaptınız.*² "أَلَا إِنَّ أَوْلِيَاءَ اللَّهِ لَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ" *Bilin ki, Allah te 'âlâ'nın dostları için ne korku vardır ne de üzüntü.*³ "أَمَّا إِنَّ أَحْمَدَ مُجْتَهِدٌ" *Bil ki Ahmet çalışkandır.*⁴ "يَا لَيْتَهَا كَانَتْ الْقَاضِيَةَ" *Ah! Keşke ölüm işimi bitirseydi!*⁵ örneklerinde olduğu gibi.

Bu edatlardan, أ ve أ harflerinin iki harften oluşan birer mürekkep edat mı, yoksa başlı başına müfret bir harf mi konusu dilbilimciler arasında tartışmalıdır.⁶ Taha sûresinde bu iki harf geçmemektedir. Ancak sadece هـ harfi kullanılmıştır. Bununla ilgili misal de aşağıda zikredilmiştir.⁷ Sûrede yâ edatı geçse de tembih manasında değil, nida harfi olarak kullanılmıştır.⁸ Bu da nida edatları başlığı altında incelenmiştir.

1.3.6. Nidâ Edatları

Nidâ, sözlük olarak *yüksek, gür ve güzel ses, bağırarak, bir şeyin, bir durumun açığa çıkması, istişare etmek, iftihar etmek ve sırrı ifşa etmek* gibi anlamlar ifade eder.⁹ Terim olarak ise nidâ harflerinden biri ile seslenmektir.¹⁰ Mûnâdâ nidâ harflerinden biri ile seslenilen ve hafzedilmiş bir fiil ile mansûb olan nesne ismidir.¹¹ Bir başka tanıma göre mûnâdâ, lafzî veya

1 Zemaşşerî, *el-Mufaşşal fi şinâ 'ati'l-i 'râb*, 394; İbn Ya'îş, *Şerhu'l-Mufaşşal*, 5/40; Esterabâdî, *Şerhu'l-Kâfiye*, 4/349; Muştafâ el-Galâyînî, *ed-Durûsu'l-'Arabiyye*, 2/297; Azîze Fevvâl, *el-Mu'cemu'l-mufaşşal fi'n-naḥvi'l-'Arabi*, 1/467.

2 Âli İmrân 3/66.

3 Yunus 10/62.

4 el-Hâkka, 69/27.

5 Zemaşşerî, *el-Mufaşşal fi şinâ 'ati'l-i 'râb*, 394; İbn Ya'îş, *Şerhu'l-Mufaşşal*, 5/42; Mehmet Çelen, *Arapça'da Edatlar* (İstanbul: Kalem Yayınları, 2006), 137-139; Habîbullâh Abdurrahîm Muhammed Sâlih, *Eḥrûfu't-tenbîh fi'l-Kur'ânî'l-kerîm* (Sudan: Ümmü Derman Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2009), 57.

6 Hasan b. Kâsım el-Murâdî, *el-Cene'd-dânî fi ḥurûfi'l-me'ânî*, 381; Habîbullâh Abdurrahîm Muhammed Sâlih, *Eḥrûfu't-tenbîh fi'l-Kur'ânî'l-kerîm*, 77-81.

7 Muhammed Hasan Osmân, *Î'râbu'l-Kur'ân ve beyânu me'ânihî*, 7/16.

8 Muhammed Hasan eş-Şerîf, *Mu'cemu ḥurûfi'l-me'ânî fi'l-Kur'ânî'l-kerîm* (Dimaşk: Dâru'r-Resâilî'l-'Alemiyye, 2018), 3/1472.

9 İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, 8/509; İbrahim Mustafa vd. *el-Mu'cemu'l-vasît*, 912.

10 İbnu's-Serrâc, *el-Uṣûl fi'n-naḥv*, 1/329.

11 Azîze Fevvâl Bâbetî, *el-Mu'cemu'l-mufaşşal fi'n-naḥvi'l-'Arabi*, 2/1064.

takdîri olan "أَدْعُو" fiilinin yerine kullanılan bir nidâ/ünlem harfîyle seslenilene denir.¹ Nida harfleri ise "يَا", "أَيَّ", "هَيَّا", "أَيَّ", "أَيَّ" ve "وَا" harfleridir.² Bunlardan "يَا", "أَيَّ" ve "هَيَّا" genelde uzakta veya uzak hükmünde olan varlığı çağırma kullanılır. Mesela "يَا نَائِمًا اسْتَيْقِظْ" *Ey uyuyan kimse uyan!* cümlesindeki يَا harfi, uzaklığa işaret eder. Zira uyuyan kimse uzakta uzaktaymış gibi kabul edilir. "أَيَّ" ve "أَيَّ" harfleri de münadânın yani kendisine seslenilen kişinin seslenen kimseye yakın olduğunu gösterir. "وَا" harfine gelince bu harf, sadece *nüdbe* yani kendisine seslenilen kimsenin acınacak halde olduğunu göstermek için kullanılır. Örneğin: "وَا حُسَيْنُ" *Vah, Hüseyin! Sana yazık oldu.*³ Kur'ân-ı Kerîm'de bu edatlardan yalnızca يَا harfi kullanılmıştır.⁴ Bu harf, yakın veya orta uzaklıkta olan bir varlığa işarette de kullanılır.

Nahivciler, nida harflerinin, hazfedilen bir fiilin yerinde kullanıldığını ve bu nedenle de münâdâda fiil gibi amel ettiğini bildirmektedirler. Hazfedilen bu fiil genelde "أَدْعُو" *çağırıyorum* fiilidir. Mesela "يَا عَبْدَ اللَّهِ" *Ey Abdullah!* örneğindeki يَا harfi nida edatı olup kendisinden sonra gelen ve münada olan عَبْدَ kelimesi, takdir edilen أَدْعُو fiilinin yerine geçmiş ve amil konumundadır. Bu ifadenin takdiri "أَدْعُو عَبْدَ اللَّهِ" şeklindedir.⁵

Nida harfleri bazen hazfedilir. Bu harflerin hazfedilmesi, belagat ve fesahat açısından sözü veciz bir şekilde ifade etmek ve seslenilen varlığın yakında olması gibi birtakım sebeplere

1 Esterabâdî, *Şerhu'l-Kâfiye*, 1/311.

2 İbnu's-Serrâc, *el-Usûl fi'n-naḥv*, 1/329; Zemaḥşerî, *el-Mufaṣṣal fi şinâ'ati'l-i'râb*, 397; Esterabâdî, *Şerhu'l-Kâfiye*, 4/453; Azîze Fevâl Bâbetî, *el-Mu'cemu'l-mufaṣṣal fi'n-naḥvi'l-'Arabî*, 1/491; Muştafâ el-Ğalâyînî, *ed-Durûsu'l-'Arabîyye*, 2/220.

3 Sibeveyhi, *el-Kitâb*, 2/236; Zemaḥşerî, *el-Mufaṣṣal fi şinâ'ati'l-i'râb*, 397; Hasan Akdağ, *Arap Dilinde Edatlar* (Konya: Tekin Kitabevi, ts.), 33; M. Akif Özdoğan, "Arap Dilinde Münâdâ ve İşlevleri", *KSÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi* 26 (2015), 6-7.

4 Abdurrahmân b. Ahmed el-Mukrî, *Üslûbu'n-nidâ fi'l-Kur'âni'l-kerîm*, (Ürdün: Mu'te Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2007), 47.

5 Sibeveyhi, *el-Kitâb*, 1/349-350; Muberrid, *el-Muḥtaḍab*, 2/461; Muḥammed b. Abdurrahîm el-Meylânî, *Şerhu'l-Muğnî fi'n-nâḥvi* (Diyarbakır: Seyda Yayınları, ts.) 83-84; el-Mukrî, *Üslûbu'n-nidâ fi'l-Kur'âni'l-kerîm*, 47.

dayanmaktadır.¹ Hazfedilen nida harfi yalnızca يا harfi olarak takdir edilebilir. Çünkü diğer harflere göre daha sık kullanılmakta ve bu harflerin temelini oluşturmaktadır.² Misal:

"قَالَ رَبِّ السَّجْنُ أَحَبُّ إِلَيَّ مِمَّا يَدْعُونِي إِلَيْهِ"

"Yusuf dedi ki: 'Ey Rabbim! Hapis benim için, bunların bana teklif ettiklerinden daha hayırlıdır.'"³

Burada münâdâ olan رَبِّ kelimesinden önce gizli يا edatı bulunmaktadır.⁴ Bu harflerin belagat ve fesahat açısından uzaklığa ve yakınlığa işaret eden harfler olarak birbirlerinin yerinde kullanılmaktadır.⁵

1.3.7. Hitâb Edatları

Arapçada hitâb alameti olarak iki edat vardır. Bunlar kâf (كاف) ve tâ (تاء) harfleridir.⁶ Kelimenin sonuna bitişen bu harfler, mana harflerinden olup muhatap veya muhataba/ikinci şahsı belirtir. إِيَّاكَ sana, أَنْتَ sen gibi.⁷ Bunlardan kâf harfinin kullanıldığı yerler şunlardır: İşaret isimleri, mansûb munfasıl zamirler ve fiil görevini gören bazı isim fiiller. تاء harfi ise merfu munfasıl zamirlerde kullanılır.⁸ Öte yandan bu iki harf, sayı bakımından müfret, tesniye ve cemi; cinsiyet bakımından ise müzekker ve müennes isimlerde kullanılır.⁹ belirttiğimiz yerler dışında fiil, isim ya da harflerin sonuna bitişen fakat kelimenin bir parçası olmayan yani hece harfleri olarak kullanılmayan bu iki harf, isim konumunda zamirdir. "اعْلَمَكَ" Sana öğretiyorum, "عِلْمُكَ" Senin ilmin, "لَكَ" Sana, "كَتَبْتَ" yazdın örneklerinde olduğu gibi.¹⁰ Bundan da bu iki

1 Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, 2/237; Enbârî, *Esrâru'l- 'Arabiyye*, 128; Hasan b. Muhammed et-Tîbî, *et-Tibyân fi 'ilmi'l-me 'ânî ve'l-bedî' ve'l-beyân*, thk. Hâdî 'Atiyye Matar el-Hilâlî (Beyrut: 'Âlemu'l-kutub, 2011), 118-122; Meylânî, *Şerhu'l-Muğnî fi'n-nâhvi*, 84; Mukrî, *Üslûbu'n-nida fi'l-Kur'ânî'l-kerîm*, 67-69.

2 Firûzâbâdî, *Mu 'cemu'l-kâmus 'il-muhtâ*, 1426.

3 Yusuf 12/33.

4 Maḥmûd Şâfi, *el-Cedvel fi i 'rabi'l-Kur'an* (Beyrut: Müessesetü'l-İman, 1995), 6/422.

5 Ebû Ya'kûb Yusuf b. Muhammed es-Sekkâkî, *Miftâhu'l- 'Ulûm*, thk. Abdulhamîd el-Hindâvî, (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l- 'İlmiyye, 2014), 161; Ali el-Cârim ve Muşafâ Emîn, *el-Belâgatü'l-vâdîha*, thk. Kâşım Muhammed en-Nûri (Beyrut: Dâru'l-Fecr, 2014), 389-391.

6 Zemaḥşerî, *el-Mufaşşal fi şinâ'ati'l-i 'râb*, 401; İbnu'l-Eşîr eş-Şeybânî, *el-Bedî' fi 'ilmi'l- 'Arabiyye*, 2/438; İbn Ya'îş, *Şerhu'l-Mufaşşal*, 5/60; Azîze Fevâl, *el-Mu 'cemu'l-mufaşşal fi'n-nâhvi'l- 'Arabi*, 1/511.

7 İbnu'l-Eşîr eş-Şeybânî, *el-Bedî' fi 'ilmi'l- 'Arabiyye*, 2/438; Zemaḥşerî, *el-Mufaşşal fi şinâ'ati'l-i 'râb*, 401; Mehmet Çelen, *Arapça'da Edatlar*, 359.

8 Zemaḥşerî, *el-Mufaşşal fi şinâ'ati'l-i 'râb*, 401; Mehmet Çelen, *Arapça'da Edatlar*, 359-361.

9 Zemaḥşerî, *el-Mufaşşal fi şinâ'ati'l-i 'râb*, 401.

10 İbn Ya'îş, *Şerhu'l-Mufaşşal*, 5/60-61.

edatın duruma göre harf veya isim görevinde olduğu anlaşılmıştır. Ancak isim olduğu yerde irabta yeri var iken, harf olarak kullanıldığı yerde irapta mahalli yoktur.¹

1.3.8. İstisna Edatları

İstisna edatlarından sonrakinin bildirdiği hükmü, öncekinin hükmün dışında bırakma işlemine *istisnâ* denir.² Arapça'da istisnâ üslûbunda *müstesnâ minh*, *müstesnâ* ve *istisnâ edatı* şeklinde üç unsur yer alır: Müstesnâ minh, edattan önce, müstesnâ ise edattan sonra gelen kısımdır. Örneğin: "جاء الطلاب إلا واحداً" *Birisi hariç öğrenciler geldiler*.³ İstisna edatları ise şunlardır: "إلا", "خلا", "عدا" ve "حاشا".⁴ Bunlardan "إلا" edatının harf olduğunda bütün dilbilimciler hemfikirdir. Ancak diğerlerinin harf veya isim olmasında farklı görüşler beyan etmektedirler.⁵

Müstesnanın i'râbı birkaç şekilde yapılmaktadır. لا harfinden sonra gelen müstesna mansûb olur. Bunun şartı ise لا harfinin müspet ve tam bir cümlede yer almış olmasıdır.⁶ Yukarıda bu kurala örnek vardır. Diğer edatlardan "خلا" ve "عدا" fiil kabul edildiği için çoğu dilbilimci fiil konumunda oldukları için kendisinden sonraki kısmın meful olduğu ve dolayısıyla bu ikisinin müstesna konumundaki bu mefulü nasb ettikleri kanaatindedirler. Örneğin: "جاء الناس خلا/عدا خالداً" *Halit dışında insanlar geldi*.⁷ Bu iki edatın cer ettiklerini ileri sürenlere göre kendisinden sonraki kelimeyi mecrur kıldığı ifade edilmektedir. Örneğin: "جاء الناس خلا/عدا خالداً" *Halit dışında insanlar geldi*.⁸ حاشا edatına gelince, dilbilimcilerin kahir

1 İbn Ya'îş, *Şerhu'l-Mufaşşal*, 5/60-61.

2 Azîze Fevvâl, *el-Mu'cemu'l-mufaşşal fi'n-naḥvi'l-'Arabi*, 1/81.

3 Cemâluddîn Abdullah b. Ahmed b. Ali el-Fâkihî, *el-Hudûdu'n-naḥviyye*, thk. Şerîf Hânî b. Muḥammed el-Hârisî, (Mekke: Dâru Ervîka, 2019), 51; Tacettin Uzun, *Arapça Sarf-Nahiv Terimleri Sözlüğü* (Konya: Kitap Dünyası Yayınları, 2012), 48.

4 Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, 2/322; İbnu'n-Nehhâs, *et-Tuffâḥa fi'n-Naḥv*, 32; Zemaḥşerî, *el-Mufaşşal fi şinâ'ati'l-i'râb*, 400; Muḥammed et-Tuncî - Râcî el-Esmer, *el-Mu'cemu'l-mufaşşal fi 'ulûmi'l-luğa*, 1/274; Azîze Fevvâl, *el-Mu'cemu'l-mufaşşal fi'n-naḥvi'l-'Arabi*, 1/464.

5 Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, 2/367-368; Enbârî, *Esrâru'l-'Arabiyye*, 118-120; İbn Ya'îş, *Şerhu'l-Mufaşşal*, 2/48-49; Meylânî, *Şerhu'l-Muğnî fi'n-naḥvi*, 385- 387.

6 Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, 2/346; Muberrid, *el-Muḥtaḍab*, 2/602; Zemaḥşerî, *el-Mufaşşal fi şinâ'ati'l-i'râb*, 102; İbn Hişâm, *Şerhu Katri'n-Nedâ*, 242-243.

7 Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, 2/368; Zemaḥşerî, *el-Mufaşşal fi şinâ'ati'l-i'râb*, 102; Meylânî, *Şerhu'l-Muğnî fi'n-naḥvi*, 386.

8 İbnu'n-Nehhâs, *et-Tuffâḥa fi'n-Naḥv*, 33; Zemaḥşerî, *el-Mufaşşal fi şinâ'ati'l-i'râb*, 102;

ekseriyetine göre لا harfinden farklı olarak müstesnâ konumundaki ismi mecrûr kılmaktadır.

Örneğin: "جاء النَّاسُ حاشا خَالِدٍ" *Halit dışında insanlar geldi.*¹ Sonuç itibariyle bu edatların, irab bakımından farklı değerlendirmeleri ve amelleri olsa da anlam katkısı bakımından aynı olduğu görülmektedir.

Kur'ân'da, istisna edatlarından en çok "إلا" harfi kullanılmış olup yetmiş altı yerde geçer. "خالا" ve "حاشا" edatlarının her biri ise ikişer kez kullanılmışken, "عدا" edatı hiç kullanılmamıştır.² Tâhâ sûresinde ise bu edatlardan yalnızca "إلا" vardır.

Yukarıdaki edatlar, istisna edatlarının en meşhurları ve en çok kullanılanları olup bunların dışında şu istisna edatları vardır: "بئذ", "ما عدا", "ما خلا", "كَيْسَ", "بَلْ", "سَوَى", "غَيْرَ" ve "لا سيما".³

1.3.9. Mastar Edatları

Fiilin kendisinden türediği isme *mastar* denilir.⁴ Mastar, zamanla kayıtlı olmayıp soyut mana ifade eder.⁵ Mastar edatları, "أَنَّ", "أَنْ" ve "أَنَّ" harfleridir.⁶ Mastar harfleri, zamana delaleti açısından hangi türden olursa olsun kendilerinden sonra gelen fiilleri mastar manasına çevirirler. "أَحِبُّ أَنْ أَتَعَلَّمَ الْقِرَاءَةَ" *Okumayı öğrenmek isterim* gibi. Bu cümlede gelen أَنْ edatı, kendisinden sonra gelen muzâri fiilini mana itibariyle mastara çevirmiştir. Tevili ise "أَحِبُّ أَنْ أَتَعَلَّمَ الْقِرَاءَةَ" şeklindedir.⁷

-
- 1 Sibeveyhi, *el-Kitâb*, 2/368; Muberrid, *el-Muqṭadab*, 1/331; İbnu'n- Nehhâs, *et-Tuffâha fi'n-Nahv*, Zemaşşerî, *el-Mufaşşal fi şinâ'ati'l-i-râb*, 102; 33; Enbârî, *Esrârü'l-'Arabiyye*, 118-119; Meylânî, *Şerhu'l-Muğnî fi'n-nahvi*, 386.
 - 2 Muhammed Ali Muḥammed Cubrân, *Üslûbu'l-istisnâ fi'l-Kur'ani'l-Kerîm* (Sudan: Ümmü Derman Üniversitesi, Doktora Tezi, 2008), 43-50.
 - 3 Sibeveyhi, *el-Kitâb*, 2/367-369; İbnu'n-Nehhâs, *et-Tuffâha fi'n-Nahv*, 32.
 - 4 Ali b. Muhammed el-Curcânî, *et-Ta'rifât*, thk. Adil Enver Hıdır, (Beyrut: Dâru'l-Marife, 2007), 196.
 - 5 Muştafâ Kırkız, "Arap Dilinde Mastar ve Önemi", *İlahiyat Fakültesi Dergisi* 15 (2010), 210.
 - 6 Zemaşşerî, *el-Mufaşşal fi şinâ'ati'l-i-râb*, 406; İbnu'l-Eşîr eş-Şeybânî, *el-Bedî' fi' ilmi'l-'Arabiyye*, 2/436; İbn Ya'îş, *Şerhu'l-Mufaşşal*, 5/85; Esterabâdî, *Şerhu'l-Kâfiye*, 4/471; Meylânî, *Şerhu'l-Muğnî fi'n-nahvi*, 393; Muştafâ el-Galâyînî, *ed-Durûsu'l-'Arabiyye*, 2/295; Muhammed et-Tuncî - Râcî el-Esmer, *el-Mu'cemu'l-mufaşşal fi' ulûmi'l-luğa*, 2/637; Azîze Fevval, *el-Mu'cemu'l-mufaşşal fi'n-nahvi'l-'Arabi*, 2/1081-1082.
 - 7 Zemaşşerî, *el-Mufaşşal fi şinâ'ati'l-i-râb*, 406; Meylânî, *Şerhu'l-Muğnî fi'n-nahvi*, 393; Mehmet Çelen, *Arapça'da Edatlar*, 175.

1.3.10. Tefsir/Açıklama Edatları

Tefsir edatları iki tane olup bunlar "أَيُّ" ve "أَنَّ" dir.¹ "رَقَى، أَيُّ: صَعَدَ" gibi. Burada أَيُّ edatının aracılığıyla صَعَد kelimesi، رَقَى kelimesini tefsir etmiştir. Bu nedenle buna tefsir yani açıklama harfi denilmiştir.² Diğer bir örnek şudur: "وَنَادَيْنَاهُ أَنِّ يَا إِبْرَاهِيمُ" Biz ona, 'Ey İbrahim!' diye nida ettik."³ Bu ayetteki أَنِّ edatı نَادَيْنَاهُ kısmını açıkladığından dolayı tefsir edatıdır.⁴ Birçok kaynakta tefsir harfi olarak kullanılan أَنِّ edatı için أَيُّ ile aynı manada kullanıldığı ifade edilmektedir.⁵ Ancak أَنِّ edatının أَيُّ harfinden farkı, cümleleri açıklamaya özgü olmasıdır. أَيُّ edatı ise kelimeleri açıklar.⁶ Tefsir edatlarından أَيُّ harfi Kur'an'da hiç zikredilmezken، أَنِّ edatının Kur'an-ı Kerim'in çeşitli surelerinde kullanıldığı görülür.⁷

1.3.11. Tahdîd Edatları

Arapçada bir işin şiddetle tavsiye edilmesine *tahdîd* denilir.⁸ Bunu ifade etmek için "لَوْلَا"، "لَوْمَا"، "هَلَّا"، "أَلَّا" ve "أَلَّا" harfleri kullanılır.⁹ Bu harfler muzâri fiilin başına geldiğinde teşvik ifade eder. Örneğin: "لَوْلَا تَجْتَنِبِ الْمُنْكَرَاتِ" Kötülükleri bıraksana!¹⁰ Bu misalde kötülükleri bırakmaya yönelik teşvik manası olup bu mananın söze yansımaları، لَوْلَا aracılığıyla olmuştur. Mazi fiilin başına gelen bu edatlar ise genel itibarıyla azarlama ve kınama manasını

1 Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, 3/186; Zemaşşerî, *el-Mufaşşal fi şinâ'ati'l-i'râb*, 405; İbnu'l-Esîr eş-Şeybânî, *el-Bedî' fi 'ilmi'l-'Arabiyye*, 2/435; İbn Ya'îş, *Şerhu'l-Mufaşşal*, 5/81; Esterabâdî, *Şerhu'l-Kâfiye*, 4/468; Meylânî, *Şerhu'l-Muğnî fi'n-naḥvi*, 391; Muḥammed et-Tuncî - Râcî el-Esmer, *el-Mu'cemu'l-mufaşşal fi 'ulûmi'l-luğa*, 1/272.

2 Meylânî, *Şerhu'l-Muğnî fi'n-naḥvi*, 391.

3 es-Sâffât 37/104.

4 Zemaşşerî, *el-Mufaşşal fi şinâ'ati'l-i'râb*, 406.

5 Rummânî, *Me'âni'l-hurûf*, 20; Ali b. Huseyn Ebû'l-Hasen el-Bâkûlî, *İ'râbu'l-Kur'an*, thk. İbrâhîm el-İbyârî (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'n-Nebeviyye, 1999), 3/796; Muḥammed Hasan eş-Şerîf, *Mu'cemu ḥurûfi'l-me'âni fi'l-Kur'âni'l-kerîm*, 1/364.

6 Muḥammed Hasan eş-Şerîf, *Mu'cemu ḥurûfi'l-me'âni fi'l-Kur'âni'l-kerîm*, 1/364.

7 Muḥammed Hasan eş-Şerîf, *Mu'cemu ḥurûfi'l-me'âni fi'l-Kur'âni'l-kerîm*, 1/365-378.

8 İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, 2/489-490.

9 Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, 1/153; Zemaşşerî, *el-Mufaşşal fi şinâ'ati'l-i'râb*, 408; İbnu'l-Esîr eş-Şeybânî, *el-Bedî' fi 'ilmi'l-'Arabiyye*, 2/428; İbn Ya'îş, *Şerhu'l-Mufaşşal*, 5/88; Esterabâdî, *Şerhu'l-Kâfiye*, 4/475; Meylânî, *Şerhu'l-Muğnî fi'n-naḥvi*, 395; Muḥammed el-Galâyînî, *ed-Durûsu'l-'Arabiyye*, 2/295; Muḥammed et-Tuncî - Râcî el-Esmer, *el-Mu'cemu'l-mufaşşal fi 'ulûmi'l-luğa*, 1/275; Azîze Fevval, *el-Mu'cemu'l-mufaşşal fi'n-naḥvi'l-'Arabi*, 1/465.

10 Zemaşşerî, *el-Mufaşşal fi şinâ'ati'l-i'râb*, 406; İbnu'l-Esîr eş-Şeybânî, *el-Bedî' fi 'ilmi'l-'Arabiyye*, 2/428; Esterabâdî, *Şerhu'l-Kâfiye*, 4/475.

yansıtır. Misal: "هَلَّا تَجَنَّبَ الْمُحَرَّمَاتِ" *Haramlardan sakınsaydın ya!*¹ Tahdîd harfleri, mühmel yani amel etmeyen harflerden olup i‘râbta mahalli yoktur.² Bu harfleri birçok edattan ayrıcalıklı kılan, bunların daima sözün başında yer alması ve kendilerinden sonra gelen kısmın fiil cümlesi olmasıdır.³ Bu harflerin sadece sözün başında bulunmasının sebebi mana yönünden istifham edatlarına benzemeleridir.⁴ Mesela "هَلَّا تَجَنَّبَ الْمُحَرَّمَاتِ" cümlesinde hem *Haramlardan sakınsaydın ya!* hem de *neden haramlardan sakınmadın?* manası vardır.

Bu harflerden sonra daima açık veya gizli bir fiil bulunur. Bu fiil bazen mamulünden önce bazen de sonra gelir. Mesela "لَوْلَا جَاءُوا عَلَيْهِ بِأَرْبَعَةِ شُهَدَاءَ" “Onlar bu iddiaya dört şahit getirselerdı ya!”⁵ ayetinde لَوْلَا edatından sonra جَاءَ fiili açık olarak gelmiş ve mamulü olan vâv zamirine takaddüm etmiştir. "لَوْلَا نَفْسَكَ كُنْتُ" *Kendi kendini kınasaydın ya!* misalinde ise لَوْلَا edatından sonra gelen لَمْ fiili, mamulü/mefulü olan نَفْسُ kelimesinden sonra bulunmaktadır. "لَوْلَا نَفْسَكَ" *Kendi kendini kınasaydın ya!* misalinde olduğu gibi fiilin hazfedilmesi de mümkündür.⁶

Tâhâ sûresinde ise bu edatlardan yalnızca "لَوْلَا" edatının kullanıldığı görülmektedir.⁷

1.3.12. Tahkîk ve Takrîb Edatı

Arapçada tahkik *kesinleştirme, gerçekleştirme*; takrib *yakınlaştırma* ifade eder. Tahkik ve takrib edatı ise فَدْ harfidir. Bu harf, bir fiilin zamanına göre bir işin, bir eylemin kesinlikle olduğunu, yakın zamanda yapıldığını veya yapılmasının beklendiğini ve muhtemel olduğunu gösterir. فَدْ harfi, mazi fiilin başında bulunduğu anda genelde tahkîk ve takrîb (fiilin yakın

1 İbnu'l-Eşîr eş-Şeybânî, *el-Bedî' fî 'ilmi'l-'Arabiyye*, 2/428.

2 Esterabâdî, *Şerhu'l-Kâfiye*, 4/475; Ziyâd Ebû Semmûr, “et-Taḥdîd fî'n-naḥvi'l-'Arabiyyi edavâtuhü ve aḥkamuhü”, *Mecelletu'l-'ulûmi'l-'Arabiyye ve'l-insâniyye* 4 (2020), 1784.

3 Ebû 'Amr Cemâluddîn Osmân b. Ömer İbnu'l- Hâcib, *el-Kâfiye fî 'ilmi'n-naḥv*, thk. Şâlih b. Abdulaẓîm (Kahire: Mektebetu'l-Âdâb, 2010), 55.

4 Cemâluddîn Muhammed İbn Mâlik, *Şerhu 'umdeti'l-hâfiz*, thk. Adnân Abdurrahmân ed-Dûrî (Bağdat: Vizâretu'l-Evkâf, 1977), 1/320.

5 en-Nûr 24/13.

6 Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, 1/153; İbnu'l-Eşîr eş-Şeybânî, *el-Bedî' fî 'ilmi'l-'Arabiyye*, 2/428-249.

7 Esterabâdî, *Şerhu'l-Kâfiye*, 4/475; Muhammed Hasan eş-Şerîf, *Mu'cemu ḥurûfi'l-me'ânî fî'l-Ḳur'ânî'l-kerîm*, 2/957.

zamanda yapılması) ifade ederken, muzârinin başına geldiğinde genelde beklenti ve ihtimal ifade eder. Emir fiilinin başında ise kullanılmaz. Örneğin: "قَدْ جَاءَ الْأُسْتَاذُ" *Muhakkak ki öğretmen geldi*; "قَدْ يَأْتِي الْأُسْتَاذُ" *Öğretmen gelebilir*.¹ bu harf ismin başında kullanılamaz. Yani اَلْ takısının isme mahsus olduğu gibi قَدْ harfi de fiile hastır. Buna göre "قَدْ زَيْدًا لَقِيتُ" *Elbetteki Zeyd ile karşılaştım* şeklindeki kullanım yanlıştır.² Bu nedenle bir kelimenin fiil olduğunu gösteren alametlerden biri de kendisinden önce قَدْ harfinin kullanılmasıdır.³

Dilbilimci Sîbeveyh'e göre قَدْ harfi, "هَلْ فَعَلَ؟" yaptı mı? sorusunun cevabında kullanılır.⁴ قَدْ harfi ile fiil arasında kasem lafzının gelmesi caizdir. "قَدْ وَاللَّهِ أَحْسَنْتُ" *Allaha yemin olsun ki kesinlikle iyilik ettin* misalinde olduğu gibi. Mananın anlaşılması durumunda ise قَدْ harfinden sonra bulunan fiilin hazfedilmesi caizdir.⁵ Cahiliyye dönemi şairlerinden Nâbiga ez-Zübeyânî (öl. 604)'nin *bahr-i kâmil*⁶ vezninde tanzim ettiği aşağıdaki şiir buna örnektir:

أَزِفَ التَّرْحُومُ غَيْرَ أَنْ رَكَابَنَا	لَمَّا تَزُلُّ بِرَحَالِنَا وَكَأَنَّ قَدْ
أ ز ف ت ر ح ح ل غ ي ر أ ن ر ك ا ب ن ا	ل م م ا ت ز ل ب ر ح ا ل ن ا و ك أ ن ق د ي
ه//ه//ه//	ه//ه//ه//
مُتَّفَاعِلُنْ	مُتَّفَاعِلُنْ

*Hareket saati yaklaştı; ama bizim develer hâlâ kervanımızdadır, neredeyse hareket edecektir.*⁷

1.3.13. İstikbâl Edatları

İstikbâl edatları/gelecek zaman manası verdiren edatlar, muzârî fiilin başına gelip bu fiilin biçimce olumlu veya olumsuz olarak yalnızca gelecek zamana ait olduklarını ifade

1 Zemaşşerî, *el-Mufaşşal fi şinâ'ati'l-i'râb*,410; İbnu'l-Eşîr eş-Şeybânî, *el-Bedî' fi 'ilmi'l-'Arabiyye*, 2/439; Esterâbâdî, *Şerhu'l-Kâfiye*, 4/478.
2 Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, 1/153; İbn Ya'îş, *Şerhu'l-Mufaşşal* 5/94.
3 Zemaşşerî, *el-Mufaşşal fi şinâ'ati'l-i'râb*,311.
4 İbnu'l-Eşîr eş-Şeybânî, *el-Bedî' fi 'ilmi'l-'Arabiyye*, 2/439-440; İbn Ya'îş, *Şerhu'l-Mufaşşal*, 5/92.
5 Zemaşşerî, *el-Mufaşşal fi şinâ'ati'l-i'râb*,410; İbnu'l-Eşîr eş-Şeybânî, *el-Bedî' fi 'ilmi'l-'Arabiyye*, 2/439-440.
6 Bahr-i kâmil, *mütefâ'ilün* vezninin altı kez tekrarlanmasıyla olur. Geniş bilgi için bk. İbn 'Abdi Rabbihi, *el-'İkdu'l-ferîd*, 5/32-36; Tevfik Rüştü Topuzoğlu, "Kâmil", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 24/280.
7 Ebû Ümâme Ziyâd b. Muâviye Nâbiğa ez-Zubyânî, *Dîvânu'n-Nâbiğa ez-Zubyânî*, thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim, (Kahire: Daru'l-Me'ârif, ts.), 89; Herevî, *el-Uzhiye fi 'ilmi'l-hurûf*, 211; Murâdî, *el-Cene'd-dânî fi hurûfi'l-me'âni*, 146; İbn Ya'îş, *Şerhu'l-Mufaşşal*, 5/94.

ve "لَمْ يَكُ" şeklinde bazı harfler hazfedilerek telaffuz edilmiştir. سَوْ edatı da kullanımı çok olduğundan bazen *vâv* ve *fâ* harfi hazfedilip س şeklinde okunmaktadır. Basralı dilcilerin dayanağı ise şöyledir: Hurûfu'l-me'ânide hazfin yapılmaması esastır. س harfi de haddi zatında müstakil olarak bir anlam ifade ettiği için başka bir mana harfinden kısaltılmış olması düşünülemez. Arap dili edebiyatı alimlerinden Ebü'l-Berekât el-Enbârî (öl. 577/1181) Bu görüşleri şöyle değerlendirir: Kûfelilerin bu konudaki görüşleri makbul değildir. Çünkü Araplar tarafından yaygın kullanımdan dolayı bir kelimedenden hazif yapılması kıyası değil ki bu durum ihtilafa konu olan bir meseleye dayanak olsun! Arapların "سَوْ" veya "سَفْ" şeklinde kısaltma yaptığına dair bilgi ise bazı Kûfeli alimlerin rivayetinden ibarettir. Dolayısıyla bu rivayet س harfinin سوف den kısaltıldığına dair delil teşkil etmez. Binaenaleyh Basralı ulemanın bu konudaki görüşleri ön plandadır.¹

Kûfeli alimlerin hazif için getirdikleri örneklerdeki hazfin manalı harfte değil, fiilde olduğu görülmektedir. Ayrıca yukarıda ifade edildiği üzere bu edatlardan birinin yakın, biri de uzak geleceğe delalet ettiği göz önünde bulundurulduğunda Basralıların bu konudaki görüşlerinin ağır bastığı görülür.

Diğer istikbal edatları arasında da benzer nüanslar bulunmaktadır. Mesela "لَا" ile "لَنْ" edatlarının her ikisi de olumsuzluk bildirir; ama biri olumsuzlukla birlikte tekit ifade ederken diğerinde bu özellik bulunmaz; "لَنْ" edatı nefy-i istikbalin tekidi için kullanılırken, "لَا" edatı sadece nefy-i istikbal içindir. Örneğin: لَا أَذْهَبُ cümlesi *gitmeyeceğim* manasında iken, أَذْهَبُ لَنْ kesinlikle *gitmeyeceğim* manasındadır.²

Bu edatlardan Tâhâ sûresinde sadece bunlar kullanılmıştır "س", "لَنْ", "لَا", "كَيْ" ve "لَا".

1 Enbârî, *el-İnşâf fî mesâ'ili'l-hilâf* 2/499-500;

2 Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, 4/340, 354; İbn Ya'îş, *Şerhu'l-Mufaşşal*, 5/95-96.

1.3.14. İstifhâm/Soru Edatları

Arapçada istifhâm/soru edatları "هَمْزَة", "هَلْ", "مَنْ", "مَنْ ذَا", "مَا", "مَاذَا", "مَتَى", "أَيَّانَ", "أَيْنَ", "كَيْفَ", "كَيْفَ", "أَيَّ", "كَمْ" ve "أَيُّ" edatlarıdır.¹ Bunlardan "هَمْزَة" ile "هَلْ" harf, diğerleri ise isimdir.² Arapçada istifham edatları arasında en çok kullanılan edat, hemze harfidir. Bu harf bazen asıl manasının yanında inkar, *tesviye*, *takrir*, *tehekküm*, *emir*, *taaccüp*, *istibtâ*, *istib'âd*, *tahzîr*, *tenfîr*, *teşkîk*, *teşvik* ve *nefy* gibi mecazi anlamlarda da kullanılmaktadır. Ayrıca bu harf karine bulunması halinde hazfedilebilir. "وَجَاءَ السَّحَرَةُ فِرْعَوْنَ قَالُوا إِنَّ لَنَا لَأَجْرًا إِن كُنَّا نَحْنُ الْغَالِبِينَ" "*Büyücüler Firavun'a gelip, 'Eğer galip gelen biz isek, bize gerçekten bir mükâfat olacak mı?' dediler.*"³ ayetinde takdir edilmiş gizli istifham hemzesi vardır. Bunun karinesi ise bu ayeti takip eden "قَالَ نَعَمْ" "gerçekten bize bir mükâfat olacak mı?" şeklinindedir.⁵ Bu edatlardan هل harfinin bulunduğu soruya نَعَمْ evet veya لَا hayır cevabı verilir. Bu harf de asıl istifamın yanında birkaç mecazi anlamda da kullanılır. Bunlar: *Emir*, *temenni*, *teşvik*, *talim* ve *irşad*, *nefy*, *ilzam*, *tazim* ve *tahzir* gibi anlamlardır.⁶ İstifham edatlarından "أَيُّ" mureb, diğerleri ise mebnidir. "مَنْ" ve "مَنْ ذَا" edatları akıllı varlıklar için kullanılır. Mesela, مَنْ تَكَلَّمَ Kim konuştu? "مَا" ile "مَاذَا" edatları akılsız varlıklar içindir.⁷ Bunlar canlı, cansız, somut ve soyut kavramlar olabilir. Örneğin: مَاذَا Ne yaptın? مَا رَكِبْتَ? Neye bindin? مَاذَا اشْتَرَيْتَ? Ne aldın?... "مَتَى" edatı, geçmiş ve gelecek

1 Zemaşşerî, *el-Mufaşşal fi şinâ'ati'l-i-râb*, 414; İbn Ya'îş, *Şerhu'l-Mufaşşal*, 5/99; Esterâbâdî, *Şerhü'l-Kâfiye*, 4/480; Meylânî, *Şerhu'l-Muğnî*, 277; Muştafâ el-Galâyîni, *ed-Durûsu'l-'Arabiyye*, 2/125; Muḥammed et-Tuncî - Râcî el-Esmer, *el-Mu'cemu'l-mufaşşal fi 'ulûmi'l-luğa*, 1/24; Azîze Fevvâl, *el-Mu'cemu'l-mufaşşal fi 'n-naḥvi'l-'Arabi*, 1/69.

2 Muḥammed et-Tuncî - Râcî el-Esmer, *el-Mu'cemu'l-mufaşşal fi 'ulûmi'l-luğa*, 1/24; Azîze Fevvâl, *el-Mu'cemu'l-mufaşşal fi 'n-naḥvi'l-'Arabi*, 1/69.

3 el-A'râf 7/113

4 el-A'râf 7/114.

5 Geniş bilgi için bk. Semerrâî, *Me'âni'n-naḥv*, 4/271-277.

6 Geniş bilgi için bk. Semerrâî, *Me'âni'n-naḥv*, 4/281-282.

7 Azîze Fevvâl, *el-Mu'cemu'l-mufaşşal fi 'n-naḥvi'l-'Arabi*, 1/69.

zaman için kullanılır. Örneğin: مَتَى أَتَيْتَ؟ Ne zaman geldin? مَتَى تَذْهَبُ؟ Ne zaman gideceksin? "أَيَّانَ" edatı, gelecek zaman için kullanılır. مَتَى تَذْهَبُ؟ Ne zaman gideceksin? Cümlesinde olduğu gibi. "كَيْفَ" edatı, bir yeri sormak için kullanılır. أَيْنَ الْمُعَلِّمُ؟ Öğretmen nerededir? gibi. "كَيْفَ" edatı, durum sormak için kullanılır. Mesela, كَيْفَ حَالُكَ؟ Nasılsın? "أَيْنَ" edatı, "nereden" manasında kullanılır. أَيْنَ لَكَ هَذَا؟ Bu sana nereden geldi? "كَمْ" edatı, belirsiz sayının durumunu öğrenmek için kullanılır. Misal: كَمْ لِرَبِّكَ عِنْدَكَ؟ Kaç liran var? "أَيُّ" edatı, iki ya da ikiden fazla şeyden birinin tayini için kullanılır. Tayin edilecek şey, canlı, cansız, somut ve soyut olabilir. Örneğin: أَيُّ وَقْتٍ تُسَافِرُ؟ ne zaman yola çıkacaksın?...¹ أَيُّ كِتَابٍ تُرِيدُ؟ hangi kitabı istiyorsun?

Diğer edatlardan farklı olarak mu'rab bir isim olan أَيُّ edatı, dişil isimle birlikte kullanıldığında dişil ve eril olarak kullanılabilir. Örneğin: أَيُّ فَتَاةٍ فَارَتْ؟/ أَيُّ فَتَاةٍ فَارَتْ؟ Hangi kız kazandı. İstifham edatları, daima cümlelerin başında bulunurlar. Bu durum ise aralarında müşterek manada kullanılan edatları, diğerlerinden ayırt etmek için kolaylık sağlamaktadır. Örneğin مَنْ edatı cümlelerin başında duruma göre şart veya istifham edatı olabilir. Ancak cümlelerin ortasındaysa ism-i mevsûldür. Tâhâ sûresinde kullanılanları ise "أَ", "هَلْ", "مَنْ", "مَا" ve "كَمْ" edatıdır.²

1.3.15. Ta'lîl/İçinlik Edatları

Ta'lîl'in sözlük anlamı, bir işin, bir oluşun veya bir eylemin gerçekleşmesine sebep olmaktır. Diğer bir ifadeyle bir sonucun sebebine ta'lîl denir. Terim anlamı ise i'râb hükmü açısından sebep bildirmektir.³ Arapçada ta'lîl için konulan edat ise كَيْ harfidir.⁴ Örneğin: جُنْتُ

1 Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, 3/199; Zemaşşerî, *el-Mufaşşal fî şinâ'ati'l-i'râb*, 414; Muşafâ el-Ğalâyînî, *ed-Durûsu 'l-'Arabiyye*, 2/125.

2 Zemaşşerî, *el-Mufaşşal fî şinâ'ati'l-i'râb*, 414; Bâkûlî, *Şerhu 'l-Luma'* thk. Muhammed Halil Murâd el-Harbî (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, 2007), 373-376; Muşafâ el-Ğalâyînî, *ed-Durûsu 'l-'Arabiyye*, 2/125.

3 Azîze Fevvâl, *el-Mu'cemu 'l-mufaşşal fî'n-naḥvi 'l-'Arabi*, 1/363.

4 İbnu'l-Esîr eş-Şeybânî, *el-Bedî 'fî 'ilmi 'l-'Arabiyye*, 2/444.

"Okumak için geldim. *Okumak için geldim.* كَيَّ ile aynı anlamda kullanılan başka edatlar da vardır; ama bu edatlarda aslolan mana ta'lîl değildir; ta'lîl, bu edatların mecazi anlamıdır.¹ Ta'lîl edatları ise "الباء", "الفاء", "اللام", "إِذْ", "عن", "في", "من", "على", "حتى", "لعل" harfleridir.² Örneğin: يُعَاقَبُ "Çalış ki kazanasın; اِجْتَهِدْ فَتَنْجَحْ" Kişi, işlediği günahlar sebebiyle cezalandırılır; اِجْتَهِدْ فَتَنْجَحْ Öğrenmek için geldim; عُوِقِبَ الْمُذْنِبُ إِذْ أَسَاءَ Suçlu, kötülük ettiği için cezalandırıldı; عُوِقِبَ الرَّجُلُ فِي ذَنْبِهِ Adam, suçundan dolayı cezalandırıldı; عُوِقِبَ وَجْهَ الْوَلَدِ مِنَ الْخَوْفِ Çocuğun yüzü, korktuğu için sarardı; عُوِقِبَ عَلِيٌّ عَلَى ذَنْبِهِ Ali, suç işlediği için cezalandırıldı; جِئْتُ حَتَّى Okumak için geldim. اِجْتَهِدْ لَعَلَّكَ تَنْجَحْ Çalış ki kazanasın.³ Örneklerden de anlaşıldığı gibi ta'lîl için kullanılan bu harflerin bir kısmı ismin başına gelirken diğer kısmı fiille beraber gelmiştir. لَعَلَّ dışında, ismin başına gelen harfler ismi mecrur yaparken, لَعَلَّ edatı mansup kılmalıdır. Fiilin başına gelen edatlar ise إِذْ harfinin dışında fiili nasb ederler; إِذْ ise mühmel bir harf olup fiilde amel etmemektedir. Sonuç itibariyle ta'lîl için kullanılan harflerin çoğu amildir.

1.3.16. Muzâri Fiili Nasb Eden Edatlar

Bu edatlar, muzâri fiilin başına gelir ve onu nasb ederler. Onlar da "أَنْ", "لَنْ", "إِذَنْ" ve "كَيَّ"dir.⁴ Bu edatlar, *amil-i lafzi* ve *semaidirler*.⁵ Bu harflerin aslı ve en çok kullanılanı, أَنْ dir. Bu harf, muzari fiilin başında zahiren görüldüğü gibi gizli olarak da nasb eder. "لَمْ التَّعْلِيل", "أَوْ" harflerinden sonra gelen muzâri bir fiil, gizli

1 Muḥammed et-Tuncî - Râcî el-Esmer, *el-Mu'cemu'l-mufaşşal fî 'ulûmi'l-luğa*, 1/276 .

2 Zemaḥşerî, *el-Mufaşşal fî şinâ'ti'l-i'râb*, 421; İbn Ya'îş, *Şerhu'l-Mufaşşal*, 4/128; Muḥammed et-Tuncî - Râcî el-Esmer, *el-Mu'cemu'l-mufaşşal fî 'ulûmi'l-luğa*, 1/276; Azîze Fevvâl, *el-Mu'cemu'l-mufaşşal fî 'n-naḥvi'l-'Arabi*, 1/466.

3 Zemaḥşerî, *el-Mufaşşal fî şinâ'ti'l-i'râb*, 421; İbn Ya'îş, *Şerhu'l-Mufaşşal*, 4/128; Erdebîlî, *Şerhu'l-Enmûzec fî 'n-naḥv*, 224; Muṣṭafâ el-Ğalâyînî, *ed-Durûsu'l-'Arabiyye*, 3/269; Mehmet Çelen, *Arapça'da Edatlar*, 328-330.

4 Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, 3/3; İbnu'n-Nehhâs, *et-Tuffâḥa fî 'n-Naḥv*, 21; Esterâbâdî, *Şerhû'l-Kâfiye*, 4/26; İbn Akîl, *Şerhu İbn Akil*, 2/132; Muḥammed et-Tuncî - Râcî el-Esmer, *el-Mu'cemu'l-mufaşşal fî 'ulûmi'l-luğa*, 1/491;

5 Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, 3/3; İbnu'n-Nehhâs, *et-Tuffâḥa fî 'n-Naḥv*, 21; Esterâbâdî, *Şerhû'l-Kâfiye*, 4/26; İbn Akîl, *Şerhu İbn Akil*, 2/132-133.

"لَنْ أَحِبُّ أَنْ أَقْرَأَ" *Okumayı severim; لَنْ* harfiyle mansûbtur ve gelecek zamana delalet eder.¹ "جِئْتُ كَيْ أَقْرَأَ" *Okumak için geldim. Asla konuşmayacağım; إِذَنْ تُفُوزَ* "O halde kazanırsın; "جِئْتُ لِأَقْرَأَ" *Okumak için geldim;* Cümlelerinde muzari fiillerde kullanılan edatlarla mansûb olmuşlardır. Ancak aşağıda verilen misallerde fiili muzarîler, gizli bir أَنْ ile mansûb olmuştur: "جِئْتُ لِأَقْرَأَ" *Okumak için geldim;* "لَا اجْتَهِدْ فَتَنْجَحَ" *Çalış ki kazanasın; لَا* "مَا كَانَ خَالِدٌ لِيَكْذِبَ" *Halit yalan söyleyecek değildir; "اجْتَهِدْ فَتَنْجَحَ"* *Çalış ki kazanasın; لَا* "جِئْتُ حَتَّى أَقْرَأَ" *Okumak için geldim; "جِئْتُ حَتَّى أَقْرَأَ"* *Okumak için geldim;* "اصْبِرْ أَوْ تَبْلُغِ الْمُنَى" *Hedefe ulaşınca dek sabret.*² أَنْ in gizli olarak takdir edilmesi bazen vacip bazen caizdir. Bu konu أَنْ edatı bahsinde izah edilmiştir.

1.3.17. Muzârî Fiili Cezm Eden Edatlar

Bu edatlar, muzari fiilin başına gelip onu cezm ederler. Bunlar da tek fiili ve iki fiili cezm eden edatlardır. Tek fiili cezm eden edatlar şunlardır: "لَمْ", "لَمَّا", "لَا" ve "لَا النَّاهِيَةَ".³ Bunlardan لَمْ ile لَمَّا edatları, muzârî fiili meczum yaptığı gibi onu olumsuz geçmiş zaman manasına çevirmektedir. "لَمْ يَكْتُبْ" *Yazmadı; "لَمَّا يَكْتُبْ"* *Henüz yazmadı* gibi. لام edatı, muzari fiili gelecek zamana has kılar: "لَيَكْتُبْ" *Yazsın. لَا النَّاهِيَةَ* edatı da yasaklama bildirir ve muzari fiili gelecek zamana has kılar. "لَا تَكْتُبْ" *Yazma* gibi.⁴

İki fiil cezm eden edatlar ise şunlardır: "إِنْ", "مَهْمَا", "حَيْثُمَا", "أَيْنَ", "أَيَّانَ", "مَتَى", "مَنْ", "مَنْ" ve "أَيَّ".⁵ Bunlar aynı zamanda şart edatlarıdır ve bunlarla oluşan cümleler şart cümlesi olur. Bu cümlelerde sebep-sonuç ilişkisi bulunmaktadır. Mesela,

1 Sibeveyhi, *el-Kitâb*, 3/4-5; Zemaşşerî, *el-Mufaşşal fî şinâ'ti'l-i-râb*, 316; Bâkûlî, *Şerhu'l-Luma*, 299-300; Muştafâ el-Ğalâyîni, *ed-Durûsu'l-'Arabîyye*, 2/64.
2 İbn Akil, *Şerhu İbn Akil*, 2/127-142; Muştafâ el-Ğalâyîni, *ed-Durûsu'l-'Arabîyye*, 2/63-64.
3 Sibeveyhi, *el-Kitâb*, 3/6-8; İbnu'n-Nehhâs, *et-Tuffâha fi'n-Nahv*, 22; Bâkûlî, *Şerhu'l-Luma*, 301; Esterâbâdî, *Şerhu'l-Kâfiye*, 4/83.
4 Ebû Muhammed Abdullâh Cemâluddîn İbn Hişâm, *Şerhu Şuzûri'zeheb*, thk. Muhammed Muhyiddîn Abdulhamîd, (Beyrut: Dâru İbn Keşîr, 2019), 53; Esterâbâdî, *Şerhu'l-Kâfiye*, 4/83-89; Semerrâî, *Me'âni'n-nahv*, 4/8-9.
5 İbn Ya'îş, *Şerhu'l-Mufaşşal*, 4/266; Esterâbâdî, *Şerhu'l-Kâfiye*, 4/83.

"إِنْ بَجَّهْتَ تَنْجَحْ" *Çalışırsan kazanırsın*; "مَهْمَا تَفْعَلْ تُسْأَلْ عَنْهُ" *Neyi işlersen ondan sorumlu olursun*; "أَيْنَ تَذْهَبُ أَذْهَبُ" *Nereye gidersen giderim*; "مَتَى تَأْتِنِي أُكْرِمُكَ" *Ne zaman bana gelirsen sana ikramda bulunurum*; "مَا تَزْرَعُهُ تَخْصُدُهُ" *Ne ekersen onu biçersin*; "أَيُّ تَذْهَبُ تَجِدُ خَلِيلًا" *Nereye gidersen bir arkadaş bulursun*; "كَيْفَمَا تَكُنْ يَكُنْ صَدِيقُكَ" *Nasıl olursan arkadaşın da öyle olur*.¹ Bu edatlar şart edatı kullanıldığı gibi farklı manalarda da kullanılmıştır.² Şart anlamını taşıması bakımından en çok kullanılan edat *إِنْ* kelimesidir. Diğer edatlar da aynı anlamı taşıdıkları için şart cümlelerinde kullanılmış ve *إِنْ* edatı gibi işlev görmüştür. *إِنْ* dışındaki edatların şart anlamı dışında kullandıklarında muzâri fiili cezm etmemeleri, bu edatın anlamını taşıdıklarının işaretidir. Mesela "مَتَى تُصَلِّي" *Ne zaman namaz kılacaksın?* cümlesindeki *مَتَى* edatı istifham edatı olarak kullanıldığında muzâri fiili cezm etmemekte olup, *إِنْ* edatıyla aynı etkiye sahip değildir. "مَتَى تُصَلِّي تَفُزْ بِالسَّعَادَةِ" *Ne zaman namaz kıalarsan mutluluğu elde edersin* misalinde ise *مَتَى* edatı şart manasında kullanılmış ve dolayısıyla *إِنْ* gibi iki muzâri fiili cezm ederek onlarda amel etmiştir.³

İki fiili cezm eden bu edatlardan "*إِنْ*" ve "*إِذَا*" edatları harf iken, diğerleri isim konumundadırlar.⁴ Kimileri "*مَهْمَا*" edatının harf olduğunu ileri sürse de sahih görüşe göre isimdir. "وَقَالُوا مَهْمَا تَأْتِنَا بِهِ مِنْ آيَةٍ لِنَسْحَرَنَّ بِهَا فَمَا نَحْنُ لَكَ بِمُؤْمِنِينَ" *"Bizi büyülemek amacıyla hangi*

1 Esterâbâdî, *Şerhu'l-Kâfiye*, 4/90-105; Muşafâ el-Ğalâyînî, *Câmi'u'd-durûsi'l-'Arabiyye*, 2/186-190.

2 Ayrıntılı bilgi için bk. Ahmed b. el-Huseyn el-İrbîlî, *el-Ğurretu'l-mahfiyye fî şerhi'd-Durreti'l-Elfiyye fî 'ilmi'l-'Arabiyye*, thk. Muhammed Muşafâ el-Hatîb (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, 2019), 81; İbn Hişâm, *Şerhu Kaṭri'n-Nedâ*, 96-102; Esterâbâdî, *Şerhu'l-Kâfiye*, 4/90-105; Muşafâ el-Ğalâyînî, *Câmi'u'd-durûsi'l-'Arabiyye*, 2/186-190. Ayrıca bk. Yakup Kızılkaya, *Arapçada Şart Üslubu*, (Ankara, İlahiyat Yayınevi, 2020), 26-43.

3 Ayrıntılı bilgi için bk. Ebü'l-Fazl Şemsüddîn Muhammed b. Alî b. Tolun ed-Dımaşkî, *Şerhu İbn Tolun 'alâ Elfiyyeti İbn Mâlik*, thk. Abdulhamîd Câsim Muhammed el-Feyyâd el-Kebîsî, (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2002), 2/232; Muşafâ el-Ğalâyînî, *Câmi'u'd-durûsi'l-'Arabiyye*, 186-178; Yakup Kızılkaya, *Arapçada Şart Üslubu*, 30.

4 İbn Tolun *Şerhu İbn Tolun 'alâ Elfiyyeti İbn Mâlik*, 2/232; Yusuf b. Muhammed el-Fişî, *Hâşiyetu'l-Fişî 'alâ Şerhi Şüzûri'z-zeheb fî marifeti kelâmi'l-'Arab*, thk. Muhammed Zenûn Yûnus-Heymen Râik Yunus, (Beyrut: Dâru'r-Reyâhîn, 2018), 516.

mucizeyi getirirsen getir, yine de sana iman edecek değiliz' dediler”¹ ayetindeki mecrûr konumunda olan iyelik "هـ" zamirinin bu edata raci olması bunun en bariz delilidir. Çünkü zamirler sadece isimlere râci olmaktadırlar.² Cümleleri şart-cevap/sebep-sonuç açısından birbirine bağlayan ve harf konumunda olan edatlar, cümlelerin herhangi bir unsuru olmadığından irabta mahalli yoktur. İsim konumunda olanlar ise iki cümle arasında şart-cevap ilişkisi kurduğu gibi cümlelerin bir ögesi olmaktadırlar. Binaenaleyh bunların irabta mahali vardır. Mesela bu kelimeler cümlede fail/özne konumundaysa mahallen merfu, meful/nesne veya zarf konumundaysa mahallen manasub, kendilerinden önce harf-i cer veya muzâf/tamlanan bir isim geldiğinde ise mahallen mecurudurlar.³

İki fiili cezm eden edatlardan "مَهْمَا", "إِذَا مَا", "إِذَا مَا", "كَيْفَمَا" ve "حَيْثُ مَا" edatları "مَا" edatıyla birlikte mürekkep biçimindedirler. Bir başka ifadeyle bu kelimeler iki mana harfinden teşekkül eden edatlardır. Bunlardan bazıları مَا edatıyla birlikte kullanılmadığında şart manasını yansıtmadığı gibi iki fiili cezm eden edat olmaktan da çıkmaktadır. "حَيْثُ" ve "إِذَا" bunlardandır. Dilbilimcisi Ferrâ ise bu iki edatın مَا olmadan da muzârî fiili cezm edebileceğine hükmetmektedir.⁴ Mesela "إِجْلِسْ حَيْثُ يَجْلِسُ الْأَدْبَاءُ" *Ediplerin oturduğu yerde otur* cümlesindeki حَيْثُ edatı, مَا ile birlikte kullanılmadığı için şart manasını yansıtmadığı gibi kendisinden sonra yer alan يَجْلِسُ muzari fiilini de cezm etmemiştir. Bazı edatlar ise hem basit hem birleşik olarak kullanılabilir. "أَيَّانَ", "أَيَّ", "إِنَّ", "أَيْنَ", "مَتَى" ve "أَيَّانَ" edatlarında olduğu gibi. Bazı dilciler, "أَيَّانَ" edatının "مَا" ile kullanılmasına cevaz vermese de sahih kavle göre kullanılabilir.⁵ Kûfe dil ekolüne müntesip dil alimlerine göre ise "مَنْ" ve "أَيَّ" edatlarının

1 el-A'râf 7/132.

2 Fişi, *Hâşiyetu'l-Fişi 'alâ Şerhi Şüzûri 'z-zeheb fî marifeti kelâmi'l-'Arab*, 516.

3 Ayrıntılı bilgi için bk. Abbâs Hasan, *en-Nahvu'l-vâfi*, 4/438-439; Azîze Fevvâl Bâbeti, *el-Mu'cemu'l-mufaşşal fi'n-naḥvi'l-'Arabî*, 1/ 410; Muhammed el-Antâkî, *el-Minhâc fî kavâ'id-i'râb*, (Beyrut: Dâru's-Şarki'l-'Arabi, 2014), 75-87; Yakup Kızılkaya, *Arapçada Şart Üslubu*, 27.

4 Ali b. Muhammed el-Uşmûnî, *Şerhu'l-Uşmûni 'alâ Elfiyyeti İbn Mâlik*, thk. Emîl Bedî' Ya'kûb (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, 2010), 3/251. Ayrıca bk. Yakup Kızılkaya, *Arapçada Şart Üslubu*, 27.

5 Uşmûnî, *Şerhu'l-Uşmûni 'alâ Elfiyyeti İbn Mâlik*, 3/252. Ayrıca bk. Yakup Kızılkaya, *Arapçada Şart Üslubu*, 27.

da ما ile kullanılabilir. Yani onlara göre bu iki cezm edatının da basit veya mürekkep şeklinde kullanılması caizdir.¹

Bu kelimelerden "مَنْ" edatı, akıllı varlıklara, "ما" ve "مَهُمَا" akılsız varlıklara, "مَتَى" ve "أَيَّ" zamana, "أَيْنَ", "أَنَّى" ve "حَيْثُمَا" mekâna, delalet etmektedir. "أَيَّ" edatı ise muzaf olduğu isme bağlı olarak mezkûr manaların tamamını yansıtabilmektedir. Mesela "أَيُّهُمْ يَذْهَبُ أَذْهَبَ مَعَهُ" *Kim giderse onula giderim* cümlesindeki أَيَّ ismi akıllı varlığa, "أَيَّ سَيَّارَةً تَرْكَبُ أَزْكَبُ" *Hangi arabaya binersen ben de ona binerim* misalinde akılsız varlığa, "وَقَتٍ تَزُرُّنِي أَكْرَمَكَ" *Ne zaman beni ziyaret edersen sana ikramda bulunurum* örneğinde zamana, "أَيَّ مَكَانٍ تَجْلِسُ أَجْلِسُ" *nerede oturursan ben de orada otururum* misalinde ise mekâna delalet etmektedir. Yani "أَيَّ" edatı birinci misalde "مَنْ" *Kim*, ikinci misalde "ما" *ne/hangi*, üçüncü misalde "مَتَى" *ne zaman*, dördüncü misalde ise "أَيْنَ" *nerede* edatlarının yerine kullanılmıştır.² Öte yandan أَيَّ edatı mureb bir isim iken diğerleri mebni kelimelerdir.³ Dolayısıyla bu edatın çok yönlü olup hem mana hem de lafız bakımından diğer edatlardan temayüz ettiği anlaşılmaktadır.

1.3.18. Zâid Harfler

Arapçada bazı harfler zait olarak kullanılırlar. Bunun sebebi ise manayı pekiştirmek, konuya vurgu yapmak veya önemine dikkat çekmektir. Bir harfin zait olup olmadığını bilmenin kıstası ise söz konusu harfin cümleden atılması halinde cümlede mana bozukluğunun ve anlam daralmasının olmamasıdır. Nesirde veya şiirdeki ahenk bazen bu harflerle sağlandığı için bunlara sâla harfleri denilmiştir. Mesela مَا جَاءَ مِنْ أَحَدٍ "Gerçekten hiç kimse gelmedi" cümlesindeki مِنْ harfi zait bir harftir. Zira bu harf cümleden hazfedildiğinde مَا جَاءَ أَحَدٌ şekliyle

1 Uşmûnî, Şerhu'l-Uşmûnî 'alâ Elfiyyeti İbn Mâlik, 3/251.

2 Fîşî, Hâşiyetu'l-Fîşî 'alâ Şerhi Şüzûri 'z-zeheb fî marifeti kelâmi'l-'Arab, 516-517.

3 Muştafâ el-Ğalâyînî, Câmi 'u'd-durûsi'l-'Arabiyye, 189. Ayrıca bk. Yakup Kızılkaya, *Arapçada Şart Üslubu*, 29.

kalsa da asli mana ayındır. Ancak zait harfın getirilmesiyle ifade edilen hükmün kesin olduğu vurgusu yapılmış ve muhatabın zihninde şüpheyne mahal bırakılmamıştır.¹

Zait harfler şunlardır: "إِنْ", "أَنْ", "مَا", "لَا", "مِنْ" ve "الْبَاءُ". Örneğin: مَا إِنْ قُلْتُ مَا يُعْضِبُكَ

Seni kızdıracak bir şeyi kesinlikle söylemedim. مَا جَاءَ مِنْ أَحَدٍ Gerçekten hiç kimse gelmedi.

فَلَمَّا أَنْ جَاءَ فَاِزْدَدَ بَصِيرًا "2" فَلَا أَقْسِمُ بِمَوَاقِعِ النُّجُومِ Yıldızların bulunduğu yerlere yemin ederim ki...

البَشِيرُ أَلْقَاهُ عَلَى وَجْهِهِ Gerçekten müjdeci gelip gömleđi onun (Yâkub'un) yüzüne sürünce, gözleri

إِذَا مَا أَنَا بِمُعْرِضٍ عَنْكَ "3" Ben, kesinlikle senden yüz çevirecek değilim. tekrar görmeye başladı.

تَأْتِنِي أَكْرَمَكَ Gerçekten de bana gelirsene sana ikramda bulunurum.⁴

1 Zemahşerî, el-Mufaşşal fi şinâ'ati'l-i'râb, 402; Muştafâ el-Ğalâyînî, Câmi 'u'd-durûsi'l-'Arabiyye, 268-269.

2 el-Vâkı'a 56/75.

3 Yusuf 12/96.

4 Zemahşerî, el-Mufaşşal fi şinâ'ati'l-i'râb, 402; Muştafâ el-Ğalâyînî, Câmi 'u'd-durûsi'l-'Arabiyye, 3/269.

İKİNCİ BÖLÜM

TÂHÂ SÛRESİNDE KULLANILAN EDATLAR VE ANLAMA ETKİSİ

2.1. Harf-i Cerler

Yirmi tane cer harfinin olduğunu, bu harflerin her birinin kullanıldığı hakiki ve mecazi ya da yan anlamlarının bulunduğunu ve Tâhâ sûresinde bu harflerden "مِنْ", "إِلَى", "إِلَى", "إِلَى", "عَنْ", "عَلَى", "عَلَى", "عَلَى", "عَلَى", "عَلَى", "عَلَى", "عَلَى", "عَلَى", "عَلَى", "عَلَى", "عَلَى", "عَلَى", "عَلَى", "عَلَى", "عَلَى" harflerinin kullanıldığını belirtmiştik. Bu bölümde ise, ayrıntılı olarak ele alınmıştır.

2.1.1. Min "مِنْ" Edatı

Bir görüşe göre cer harflerinin esasını oluşturan harf, "مِنْ" edatıdır. Daima harf konumunda olan bu edat, asıl ve yan anlamıyla kullanılmıştır.¹

2.1.1.1. Asıl Anlamıyla Kullanılan Min "مِنْ" Edatı

Bu edat, asıl itibariyle *başlangıç* manasında kullanılan bir harftir. Bu konuda hemen hemen bütün Arap dilbilimcileri ittifak halindedirler.² Ancak dilbilimcileri, başlangıcın mekân mı yoksa zaman başlangıcı mı hususunda ihtilafa düşmüşlerdir. Sîbeveyhi ve diğer Basra dilbilimcileri, başlangıcın sadece mekân başlangıcı olduğunu ileri sürmüşlerdir.³ Mesela *İki günden beri gelmişim* cümlesinin karşılığı olarak "أَتَيْتُ مِنْ يَوْمَيْنِ" denilemez; *ama Ankara'dan İstanbul'a geldim* cümlesinin karşılığında, "أَتَيْتُ مِنْ أَنْقَرَةَ إِلَى إِسْتَنْبُولَ" denilebilir. Kûfe dilbilimcilerine göre ise hem zaman hem de mekân başlangıcını göstermek için kullanılmaktadır.⁴ Min harfi zaman ve mekânın yanı sıra, soyut anlamdaki başlangıcı göstermek için de kullanılmıştır.⁵

1 Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, 4/347; Muberrid, *el-Muḩtaḩab*, 1/86; İbnu's-Serrâc, *el-Usûl fi'n-naḩv*, 1/409; Rummânî, *Me'âni'l-hurûf*, 82-95; Bâkûlî, *Şerḩu'l-Luma'*, 227; İbn Hişâm, *Muḩni'l-lebîb*, 1/455; Bâbetî, *el-Mu'cemu'l-mufaşşal fi'n-naḩvi'l-'Arabî*, 1/468.

2 Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, 4/347; Muberrid, *el-Muḩtaḩab*, 2/411; İbnu's-Serrâc, *el-Usûl fi'n-naḩv*, 1/409; Rummânî, *Me'âni'l-hurûf*, 84-87; Zemaḩşerî, *el-Mufaşşal fi şinâ'ati'l-i'râb*, 365; İrbilî, *Cevâhiru'l-edeb fi ma'rifeti kelâmi'l-'Arab*, 269; Kefevî, *el-Kulliyât*, 702; Muḩammed Hasan eş-Şerîf, *Mu'cemu ḩurûfi'l-me'âni fi'l-ḩur'âni'l-kerîm*, 3/1040.

3 Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, 4/347; İbnu's-Serrâc, *el-Usûl fi'n-naḩv*, 1/409; Rummânî, *Me'âni'l-hurûf*, 84-87; Semerrâî, *Me'âni'n-naḩv*, 3/86.

4 İbnu's-Serrâc, *el-Usûl fi'n-naḩv*, 1/409; Enbârî, *el-İnşâf fi mesâ'ili'l-ḩilâf* 1/290; İbn Hişâm, *Muḩni'l-lebîb*, 1/24. Semerrâî, *Me'âni'n-naḩv*, 3/86.

5 İrbilî, *Cevâhiru'l-edeb fi ma'rifeti kelâmi'l-'Arab*, 269-271.

Tâhâ sûresinde, sayı bakımından diğer cer harfleri arasında ikinci sırada yer alan *min*, kırk altı kere zikredilmiştir. Bunların yirmi yedisinde asıl anlamıyla kullanılmıştır.¹ Misal:

1- "مِنْهَا خَلَقْنَاكُمْ وَفِيهَا نُعِيدُكُمْ وَمِنْهَا نُخْرِجُكُمْ تَارَةً أُخْرَى"

1- "Sizi ondan (topraktan) yarattık, tekrar ona döndüreceğiz, daha sonra bir kez daha oradan çıkaracağız."²

Ayette geçen "مِنْ" harf-i cerrinden hareketle insanın yaratılış başlangıcının toprak olduğu gibi yine çıkış noktasının başlangıcının da toprak olacağı anlaşılmaktadır.

2- "قَالَ أَجِئْتَنَا لِنُخْرِجَكَ مِنْ أَرْضِنَا بِسِحْرِكَ يَا مُوسَى"

2- "Dedi ki: Ey Mûsâ! Sihrinle bizi yurdumuzdan çıkarmak gayesiyle mi bize geldin?"³

Bu ayette geçen "أَرْض" kelimesi, *mekân* ifade etmektedir. "مِنْ" kelimesinden de çıkmanın hareket noktasının bu mekân olduğu anlaşılmaktadır.

3- "قَالَ فَإِنَّا قَدْ فَتَنَّا قَوْمَكَ مِنْ بَعْدِكَ وَأَضَلَّهُمُ السَّامِرِيُّ"

3- "Allah te'âlâ buyurdu: Fakat biz senden sonra kavmini sınadık ve Sâmirî onları saptırdı."⁴

Bu ayette geçen "بَعْدَ" kelimesi, "sonra" anlamında olup zaman zarfıdır. Buna göre de Hz. Mûsâ (a.s.)'nin kavminin imtihan zamanı, onun, kavminden ayrılışından sonradır. Çünkü zaman zarfından önce gelen *min*, zaman başlangıcını gösteren bir harf-i cer konumundadır. Buna göre bu ayet, Kûfeli dilbilimcilerinin, "مِنْ" edatının mekânın yanı sıra zamanın başlangıcını da ifade etmek için kullanıldığı iddialarına delil teşkil etmektedir.

Görüldüğü üzere, Tâhâ Sûresinde asıl olarak başlangıç manasında kullanıldığı değerlendirilen *min* edatı, bu başlangıcın mekân ve zamanın yanında, *kaynak*, *hammadde* ve soyut anlamlardaki başlangıç manasında da kullanılmıştır. Bu durum, edatın hakiki anlamda sadece mekânla sınırlanamayacağı gibi *yoktan var etmek*, *icat etmek*, *kaynaklanmak* gibi anlamlarda da kullanıldığının işaretidir.

1 4., 10., 39., 40., 47., 53., 55., 57., 63., 71., 76., 80., 85., 86., 90., 99., 114., 115., 117., 121., 123., 129., 133. ve 134. ayetlerdir. Bk. Muhammed Hasan eş-Şerîf, *Mu'cemu hırûfî'l-me'ânî fi'l-Kur'ânî'l-Kerîm*, 3/1076-1077.

2 Tâhâ 20/55.

3 Tâhâ 20/57.

4 Tâhâ 20/85.

2.1.1.2. Yan Anlamıyla Kullanılan Min "مِنْ" Edatı

Cer harfleri, cümlelerdeki konumlarına göre asıl manalarından çıkıp söz konusu cümle ve ifadelere farklı manalar yüklemektedirler. Mesela, asıl itibariyle bir şeyin başlangıcını gösteren *min*, *bazısı*, *sebebi*, *karşılığı* vb. anlamlarda da kullanılmıştır.¹ Örneğin:

"وَمِنْ النَّاسِ مَنْ يُعْجِبُكَ قَوْلُهُ فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا"

"İnsanların bazısının dünya hayatına dair söyledikleri senin hoşuna gider"²

Burada *min* edatı, *bazı/bir kısım/kimi* anlamındadır. Her zaman harf konumunda olan bu edat, cümlesinin siyak-sibakına bağlı olarak, *bir kısım/bazı/parça*, *sebebi*, *beyan*, *bedel/karşılık*, *bir şeyin bittiğini gösterme*, *üstünlük*, *zarf*, *olasılık*, *yemin*, *-le/ile*, *uzaklaşma/ayrılma*, *vazgeçme*, *ayırt etme* ve *manayı kuvvetlendirme/tekit* gibi manaları ihtiva etmektedir.³ Tâhâ sûresinde yan anlam olarak *bazı*, *sebebi* ve *beyan* manalarında on dokuz yerde kullanılmıştır.⁴

2.1.1.2.1. "Bazı" Anlamında Kullanılan "مِنْ" /Min-i Ba'diyye

Yerine *بَعْضُ* *bazı* ifadesi kullanılabilen bu harfe *min-i ba'diyye* denilir.⁵ Türkçede *bazı*, *kimi*, *bir kısım*, *parça* ifadelerini ve *-den/dan* eklerinin karşılığıdır.⁶ Bazılarına göre bu konumdaki *min*, aynı zamanda asıl manasını da taşımaktadır.⁷ İbn-i Ya'îş, bununla ilgili şu örneği vermektedir: "أَخَذْتُ دِرْهَمًا مِنَ الْمَالِ" *Malın bir kısmından bir dirhem aldım*. O'na göre *bazı* anlamında kullanılan bu edat, aynı örnek için *ibtidâ/başlangıç* manasında da anlaşılabilir. Çünkü maldan alma işi bu dirhemi almakla başlamıştır.⁸ İbn Ya'îş'in *من* edatının bazı anlamında da kullanıldığı görüşü, Sîbeveyhi görüşünden etkilenmektedir.⁹ Tâhâ sûresinde bu manada dokuz yerde geçmekte olup bunların tamamı sarih yani zamir olmayan isimlere dâhil

1 Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, 4/347; Muberrid, *el-Muktaḍab*, 2/411-412; İbnu's-Serrâc, *el-Usûl fi'n-naḥv*, 1/409; Rummânî, *Me'âni'l-hurûf*, 82-95; Bâkûlî, *Şerhu'l-Luma'*, 227; İbn Hişâm, *Muḡni'l-lebîb*, 1/455.

2 el-Bakara 2/204.

3 Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, 4/347; Muberrid, *el-Muktaḍab*, 2/411-412; İbnu's-Serrâc, *el-Usûl fi'n-naḥv*, 1/409; Rummânî, *Me'âni'l-hurûf*, 87-94; Murâdî, *el-Cene'd-dânî fi hurûfi'l-me'âni*, 308-315; İbn Hişâm, *Muḡni'l-lebîb*, 1/454-459; Hasan Akdağ, *Arap Dilinde Edatlar* 413.

4 Muḥammed Hasan eş-Şerîf, *Mu'cemu hurûfi'l-me'âni fi'l-Kur'âni'l-kerîm*, 3/1040-1041.

5 İrbilî, *Cevâhiru'l-edeb fi ma'rifeti kelâmi'l-'Arab*, 271; İbn Hişâm, *Muḡni'l-lebîb*, 1/454

6 Hasan Akdağ, *Arap Dilinde Edatlar* 413; Mehmet Çelen, *Arapça'da Edatlar*, 25.

7 Muberrid, *el-Muktaḍab*, 1/86; Semerrâî, *Me'âni'n-naḥv*, 3/89.

8 İbn Ya'îş, *Şerhu'l-Mufaṣṣal*, 4/459.

9 Bk. Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, 3/347.

olmuştur.¹ Bu anlamı yansıtan *min* harfinin başlarında bulunduğu isimlerin dördü *müfret*,² diğerleri ise *cemi*³ sığasıyla gelmiştir.⁴ Misal:

1- "لِنُرِيكَ مِنْ آيَاتِنَا الْكُبْرَى"

1- "(Böylece) sana en büyük mucizelerimizden bir kısmını gösterelim."⁵

Birçok tefsirden bu ayetteki *min* harfinin cümleye bazı anlamını kattığı anlaşılmaktadır. Nitekim söz konusu tefsirlerde *mucizelerimizin bazısı* şeklinde mana verilmiştir.⁶ Müfessir Âlûsî ise, *min* edatının hem *başlangıç* hem de *bazı* anlamını ifade edebileceğini söylemektedir.⁷ Buna göre mana "(Böylece) sana en büyük mucizelerimizden başlayarak (mucize) gösterelim" şeklini alır.

2- "وَاحْلُلْ عُقْدَةً مِنْ لِسَانِي"

2- "Ve dilimdeki düğümlerden bir düğümü çöz."⁸

Bir çok tefsirden *min* edatının *min-i ba'diyye* olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim bu kaynaklarda *düğümlerden bir düğüm/bir kısım* ya da *düğümün bir kısmı* şeklinde anlam verilmiştir.⁹

Müfessir Âlûsî'ye göre bu ayetteki *min* edatın üç manalardan birine tevîl edilebilir:

1- *Bazı/bir kısım*. Bu tevile göre "من" harf-i cerrinden sonra عقدة nin çoğulu takdir edilir.

Bu takdire göre *dilimin bazısında* değil, *dilimdeki düğümlerden bir düğüm* şeklinde mana verilmiştir.¹⁰

1 23., 27., 29., 81., 96., 99., 112., 121. ve 130. ayetler. Bk. Muhammed Hasan eş-Şerîf, *Mu'cemu hırûfî'l-me'ânî fi'l-Kur'ânî'l-kerîm*, 3/1076-1077.

2 27., 29., 96., ve 121. ayetler. Bk. Muhammed Hasan eş-Şerîf, *Mu'cemu hırûfî'l-me'ânî fi'l-Kur'ânî'l-kerîm*, 3/1076-1077.

3 23., 81., 99., 112. ve 130. ayetler. Bk. Muhammed Hasan eş-Şerîf, *Mu'cemu hırûfî'l-me'ânî fi'l-Kur'ânî'l-kerîm*, 3/1076-1077.

4 Muhammed Hasan eş-Şerîf, *Mu'cemu hırûfî'l-me'ânî fi'l-Kur'ânî'l-kerîm*, 3/1076-1077.

5 Tâhâ 20/23.

6 Zemaşşerî, *el-Keşşâf*, 3/58; Ebû Abdillâh Muhammed b. Ömer Faḥruddîn er-Râzî, *Mefâtiḥu'l-ğayb* (Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsî'l-'Arabî, 1999), 22/28; Abdullâh b. Ahmed en-Nesefî, *Medâriku't-Tenzîl ve ḥaḳâiku't-te'vîl*, thk. Yusuf Ali Bedîvî (Beyrut: Dâru İbn Keşîr, 2013), 2/362; Ebû Hayyân *el-Baḥru'l-muḥîṭ*, 6/223; Muhammed b. Muhammed Ebu's-Su'ûd, *İrşâdu'l-'akli's-selîm ilâ mezâyâ'l-Kitâbi'l-kerîm*, thk. Hâlid Abdülğânî Mahfûz (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, 2010), 5/412; Şevkânî, *Fethû'l-Ḳadîr*, 2/78;

7 Âlûsî, *Rûḥu'l-me'ânî*, 6/494.

8 Tâhâ 20/27.

9 Zemaşşerî, *el-Keşşâf*, 3/59; Ebû Muhammed Abdülhakḳ b. Gâlib İbn 'Atiyye, *el-Muḥarraru'l-vecîz fi tefsîri'l-Kitâbi'l-'Azîz*, thk. Abdusselâm Abduşşâfi Muhammed (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, 2016), 4/42; Ebû Sa'îd Abdullâh b. Ömer el-Beydâvî, *Envâru't-Tenzîl ve esrârü't-te'vîl*, thk. Abdülḥafîz Baydûn (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, 2010), 2/424; Nesefî, *Medâriku't-Tenzîl ve ḥaḳâiku't-te'vîl*, 2/362; Şevkânî, *Fethû'l-Ḳadîr*, 2/79.

10 Âlûsî, *Rûḥu'l-me'ânî*, 6/497.

2- *في* anlamında. Bu teville göre mana *dilimdeki/içindeki düşümü* çöz şeklindedir.¹

3- *Başlangıç* manasında. Buna göre anlam şöyle olur: “*Dilimden kaynaklanan bir düşümü* çöz.”²

2.1.1.2.2. "Sebeb" Anlamında Kullanılan " مِنْ " Edatı

Mu'allile diye de tabir edilen bu edat, bir işin, bir oluşun yapılış sebebini bildirmektedir.³ Bu manada " مِنْ ", Tâhâ sûresinde yalnızca altmış altıncı ayette geçmektedir.⁴

فَإِذَا جِبَالُهُمْ وَعِصِيُّهُمْ يُخَيَّلُ إِلَيْهِ مِنْ سِحْرِهِمْ أَنَّهَا تَسْعَى

“Bir baktı ki, onların ipleri ve sopaları, yaptıkları büyü sebebiyle sanki yürüyordu!”⁵

2.1.1.2.3. "Beyân" Anlamında Kullanılan " مِنْ " /Min-i Beyâniye

Kendisinden önce gelen ve manaca kapalı olan ifadeyi açıklayan bu edat, *beyâniye* diye isimlendirilir.⁶ Cümledeki konumuna bağlı olarak *min* edatının beyan ifade etmesi birçok dilbilimcinin ortak görüşüdür. Mağrib dilbilimcilerine göre ise bu mana yoktur. Onlara göre açıklanan şey, açıklayanın bizzat kendisi değildir.⁷ Bir görüşe göre bu harfin asıl anlamı beyandır.⁸

Genelde *min-i beyâniyye* ile *min-i ba'diyye* karıştırılmaktadır. Bunları birbirinden ayırt eden husus şudur: " مِنْ " den önce gelen kısım, " مِنْ " den sonrakinin bir parçası ise bu " مِنْ ", "ba'diyye; aksi halde *beyâniyye*dir. Misal:

فَاجْتَنِبُوا الرِّجْسَ مِنَ الْأَوْثَانِ وَاجْتَنِبُوا قَوْلَ الزُّورِ

“Buna göre pislikten/putlardan uzak durun ve yalancı şahitlikten kaçının”⁹

Bu ayetteki " مِنْ " den sonra gelen الْأَوْثَانِ putlar, öncesinde gelen الرِّجْسِ pislik ile mutabıktır.¹⁰ Çünkü pislikler, yalnızca putlardan ibaret olmayıp çeşitlidir. Ayette öncelikle pislikten söz edilmiş, ardından ise " مِنْ " harfi aracılığıyla bu pislğin türü belirtilmiştir. Netice

1 Âlûsî, *Rûhu'l-me'ânî*, 6/497.

2 Âlûsî, *Rûhu'l-me'ânî*, 6/497.

3 Rummânî, *Me'ânî'l-hurûf*, 91; İrbilî, *Cevâhiru'l-edeb fî ma'rifeti kelâmi'l-'Arab*, 272.

4 Muhammed Hasan eş-Şerîf, *Mu'cemu hurûfi'l-me'ânî fî'l-Kur'ânî'l-kerîm*, 3/1076.

5 Tâhâ 20/66.

6 Rummânî, *Me'ânî'l-hurûf*, 90; İbn Hişâm, *Muğni'l-lebîb*, 1/455.

7 Murâdî, *el-Cene'd-dânî fî hurûfi'l-me'ânî*, 310.

8 İrbilî, *Cevâhiru'l-edeb fî ma'rifeti kelâmi'l-'Arab*, 268.

9 Hac 22/30.

10 İrbilî, *Cevâhiru'l-edeb fî ma'rifeti kelâmi'l-'Arab*, 271.

itibariyle bu konumdaki "مِنْ", açıklar nitelikte olduğu için beyan ifade etmektedir. Bu konumdaki *min*, sûrede dokuz yerde geçmektedir.¹ Sekiz tanesi ismin, bir tanesi zamirin başında kullanılmıştır. Ayrıca bu isimlerin beşi müfret, diğerleri cemi sığasındadır.² Misal:

"فَعَشِيَهُمْ مِنْ الْيَمِّ مَا غَشِيَهُمْ"

"Deniz, onları kaplayıverdi."³

Burada "مِنْ" edatıyla "عَشِي" fiilinin manası "الْيَمِّ" ismine izafe edilmiştir. Bazı tefsirlerde "مِنْ الْيَمِّ" ifadesi, "denizin bir kısmı" şeklinde tevil edilmiştir.⁴ Buna göre buradaki "مِنْ", *ba'diyyedir*. Daha önce belirttiğimiz gibi *bazı* anlamını çağrıştıran her *min* edatının *beyan* anlamında kullanılamayacağı açıktır. Zira burada açıklanan kısım, "مِنْ" den sonraki ifade değil, önceki kısımdır. Dolayısıyla buradaki "مِنْ", *ba'diye* olmakla birlikte *beyân* anlamını da hissettirmektedir. Nitekim sadece "عَشِيَهُمْ" ifadesiyle yetinilip, "الْيَمِّ" ifadesi zikredilmediği takdirde kaplayan ya da sarılı veren şeyin deniz mi, nehir mi yoksa başka şey mi? olduğu netleşmeyecektir. "مِنْ" aracılığıyla bu kapalılık belirgin hale gelmiştir. Çağdaş araştırmacılardan Libyalı Muhammed Hasan eş-Şerîf (d. 1949), buradaki *min* harf-i cerrinin *beyâniyye* olduğunu belirtmektedir.⁵ Meallerin genelinde de bu anlamın verildiği görülmektedir.⁶

2.1.2. İlâ "إِلَى" Edatı

Bu edat, cümlelerin siyak ve sibakına bağlı olarak asıl ve yan anlamlarıyla kullanılan bir harf-i cerdir.

1 Muhammed Hasan eş-Şerîf, *Mu'cemu hırûfî'l-me'ânî fi'l-Kur'ânî'l-kerîm*, 3/1076-1077.

2 Muhammed Hasan eş-Şerîf, *Mu'cemu hırûfî'l-me'ânî fi'l-Kur'ânî'l-kerîm*, 3/1076-1077.

3 Tâhâ 20/78.

4 Muhammed b. Hasen et-Tûsî, *et-Tibyân fi tefsîri'l-Kur'ân* (Kum: Zevîl-Kurbâ Yayınları, 2010), 7/194; Ebû Muhammed el-Huseyn b. Mes'ûd el-Ferrâ' el-Begavî, *Me'âlimu't-Tenzîl*, (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2016), 3/516; Ebû'l-Ferec Abdurrahmân İbnu'l-Cevzî, *Zâdu'l-Mesîr fi İlmi't-Tefsîr*, thk. Abdurrazzâk el-Mehdî, (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-Arabi, 2001), 3/170; Şevkânî, *Fethû'l-Kadîr*, 2/91. Âlûsî, *Rûhu'l-me'ânî*, 6/549;

5 Muhammed Hasan eş-Şerîf, *Mu'cemu hırûfî'l-me'ânî fi'l-Kur'ânî'l-kerîm*, 3/1076.

6 Bk. Kur'an Meâli, <https://www.kuranmeali.com/AyetKarsilastirma.php?sure=20&ayet=78> (Erişim 28 Haziran 2021).

2.1.2.1. Asıl Anlamıyla Kullanılan İlâ Edatının Kullanımı ve Anlama Etkisi

Asıl manası itibariyle "مِنْ" edatının zıttı olan "إِلَى", zaman ve mekân açısından bir işin bittiğini ya da bir hedefe varıldığını gösteren harf-i cer konumundadır.¹ Bu harf, Türkçede -e, -a, -ye -ya, -e/a/ye/ya kadar eklerinin karşılığıdır.² Öte yandan bu edat, hem /müṣahhas/somut ve hem de mücerred/soyut manasında kullanılır. Mesela, "وَصَلْنَا إِلَى الْمَسْجِدِ" *Mescide vardık* cümlesinde somut anlamındadır. Çünkü الْمَسْجِد ismi, beş duylardan biriyle algılanabilen bir varlıktır. "قَلْبِي مَائِلٌ إِلَيْكَ" *Kalbim, sana meyillidir* cümlesinde de meyletmekle sevgi kastedilmektedir. Sevgi, beş duylardan biriyle algılanamadığından soyuttur.³ Bu harf-i cer birçok manada kullanılmıştır.⁴ İlâ ile mecrûr olan kelimenin kendinden önce zikredilen kelimeye dahil olup olmadığı hususu, dilbilimciler arasında ihtilaflıdır.⁵ Bu ihtilafların sebebi bu edatın müşterek manalarda kullanılmasından kaynaklanmaktadır.⁶ Bu görüşler şunlardır:

Birinci görüş: Örfün gereği olarak "إِلَى" dan sonraki kısım, öncesine dâhildir. Örneğin:

"اشْتَرَيْتُ الشَّعَّةَ إِلَى طَرْفِهَا" *evi tamamen satın aldım*. Burada "إِلَى"dan sonra gelen طرف/kenar, "إِلَى"dan önce gelen الشَّعَّة/daireye/eve dâhildir. Çünkü örfe göre daire bütünüyle satın alınır.⁷

Bu görüşe göre إِلَى edatı asıl manasında değil, ilerde de görüleceği üzere yan anlamlarından olan مع/beraberlik anlamını ifade eder.⁸

İkinci görüş: "إِلَى"dan sonra gelen kısım, mutlak surette öncesine dâhil değildir. "اشْتَرَيْتُ

"المَوْضِعَ مِنَ الْوَادِي إِلَى الْوَادِي" *Bu Araziyi şu vadiden şu vadiye kadar satın aldım*. Burada "إِلَى" dan

1 Sibeveyhi, *el-Kitâb*, 4/353; Muberrid, *el-Muktadab*, 2/413; Zemaḥşerî, *el-Mufaṣṣal fi şinâ'ati 'l-i-râb*, 365; İbn Hişâm, *Muğni 'l-lebîb*, 1/136.

2 Hasan Akdağ, *Arap Dilinde Edatlar*, 72.

3 İrbilî, *Cevâhiru'l-edeb fi ma 'rifeti kelâmi 'l-'Arab*, 342; Dilbilgisi. (Erişim 25 Haziran 2021).

4 Rummanî, *Me 'ânî 'l-hurûf*, 158-159; Mâlekî, *Raṣfu 'l-mebânî fi şerhi hurûfi 'l-me 'ânî*, 166-169; İrbilî, *Cevâhiru'l-edeb fi ma 'rifeti kelâmi 'l-'Arab*, 342-344; Murâdî, *el-Cene 'd-dânî fi hurûfi 'l-me 'ânî*, 385-390; İbn Hişâm, *Muğni 'l-lebîb*, 1/136-138; Suyûtî, *Mu 'tereku 'l-aqrân fi i 'câzi 'l-Kur 'ân*, 2/60-61.

5 Mâlekî, *Raṣfu 'l-mebânî fi şerhi hurûfi 'l-me 'ânî*, 166-167.

6 Zerkeşi, *el-Burhân fi 'ulûmi 'l-Kur 'ân*, 4/306.

7 Mâlekî, *Raṣfu 'l-mebânî fi şerhi hurûfi 'l-me 'ânî*, 167.

8 Mâlekî, *Raṣfu 'l-mebânî fi şerhi hurûfi 'l-me 'ânî*, 169.

sonra gelen الوادي/vadi, "إلى" dan önce gelen الموضع/yer dahil değildir. Çünkü vadi bu durumda satışa konu değildir.¹ İbn Hişam da bu görüştedir; O'na göre, genelde karineyle beraber edattan sonra gelen kısım, öncesine dâhil değildir. Tereddüt olması halinde bu manaya hamledilir.² Zerkeşi ise edatın mutlak olarak bu şekilde değerlendirilmesini doğru bulmuyor. Örneklerde de görüldüğü üzere duruma göre dâhil olur veya olmaz diyor.³

Üçüncü görüş: "إلى" dan sonra gelenin, öncesine dahil olmasıdır. Mesela, اشتريتُ الغنم "Koyunların hepsini satın aldım. Burada آخر kelimesi, en son koyunu gösterdiği için satışa dahildir. "إلى" harfinin mecrûru, öncesiyle aynı cins değilse ona dâhil olmaz. Misal:

"أَتَمُّوا الصِّيَامَ إِلَى اللَّيْلِ"

"Oruç tutmaya geceye kadar devam edin."⁴

Buna göre, ayette geçen اللَّيْلِ kelimesi, الصِّيَامِ cinsinden değildir.⁵

Dördüncü görüş: Örf ve âdet karinesi bulunmadığında "إلى"nın mecrûru, öncesine dâhil olmaz. "صَافَحْتُ الْقَوْمَ إِلَى أَحْمَدَ" Ahmet'e kadar toplumla tokalaştım. Bu misalde, örfe bağlı olarak "إلى" dan sonra gelen Ahmet ile tokalaşılmamıştır. Çünkü buna ilişkin örf ve âdet karinesi yoktur. Diğer bir misal:

"أَتَمُّوا الصِّيَامَ إِلَى اللَّيْلِ"

"Oruca geceye kadar devam edin."⁶

Yine bu görüşe göre bu ayette de "إلى" dan sonra gelen اللَّيْلِ kelimesi, الصِّيَامِ kelimesine dahil değildir. Yani gecenin de oruca dâhil olacağına dair herhangi örfi uygulama görülmemektedir. Bu aynı zamanda şer'î örfün⁷ gerektirdiği bir durumdur. Çünkü oruç, fikhî bir mesele olarak, güneşin batmasıyla birlikte son bulmaktadır. Ancak اشتريتُ الشَّاةَ إِلَى طَرَفِهَا

1 Mâlekî, *Rasfu'l-mebânî fî şerhi hurûfi'l-me'ânî*, 167; İbn Hişam, *Muğni'l-lebîb*, 1/136-137.

2 İbn Hişam, *Muğni'l-lebîb*, 1/136-137.

3 Zerkeşi, *el-Burhân fî 'ulûmi'l-Kur'ân*, 4/305.

4 el-Bakara 2/187.

5 Mâlekî, *Rasfu'l-mebânî fî şerhi hurûfi'l-me'ânî*, 167.

6 el-Bakara 2/187.

7 Şer'î örf: Şer' ehlinin, üzerine hüküm inşa ettiği kuraldır. Bk. Kefevî, *el-Kulliyât*, 529.

cümlesinin anlamı, *evin tamamını satın aldım* şeklindedir. Yani örften kaynaklı bir karine, dairenin satımında, söz konusu daireyi oluşturan her şey buna dahil olacağını gerektirmektedir.¹

Beşinci görüş: "إِلَى" dan sonra gelen kelimenin, öncesine ancak mecazen dâhil olmasıdır.

Çünkü bu edat, bir şeyin gayesini/sınırını göstermektedir. Gaye ise mugayyaya dâhil olamaz. Bu nedenle gece, gündüze dahil olmadığından oruç da gece vakti son bulmaktadır.²

Bu konuda karineyle birlikte örfün rolü ve önemi yadsınamaz. İbn Hişâm'a göre aslolan karineyle beraber edattan sonra gelenin öncesine dâhil olmamasıdır. Verilen örneklerden hareketle, örfün gereği olarak dâhil olduğu durumlar da vardır. Kanaatimizce, ihtiyaten edattan sonraki kısmın öncesine dâhil olduğunu söylemek uygundur. Özellikle şeri konularda ulema ihtiyat yönünü tercih etmiştir. Mesela: " فَاغْسِلُوا وُجُوهَكُمْ وَأَيْدِيَكُمْ إِلَى الْمَرَافِقِ وَامْسَحُوا بِرُءُوسِكُمْ وَأَرْجُلَكُمْ " "Yüzünüzü yıkayın; dirseklere kadar ellerinizi yıkayın, başlarınızı mesh edin, ayaklarınızı da topuklarınıza kadar yıkayın."³ ayeti kerimeye bu farklı görüşlere göre mana verdiğimizde ilâ edatının öncesini sonrasına dahil edenlere göre dirsekleri ve topukları yıkamak farz, dahil etmeyenlere göre farz değildir. Burada bir anlam farkı ve derinliği ortaya çıkmaktadır. Mâlekî'nin de belirttiği gibi bu durumda ihtiyaten gaye ile mugayyayı yıkamak daha doğrudur. Buna göre eli dirsekle, ayağı topukla beraber yıkamak daha doğrudur.⁴ Neticede edattan sonraki kısmın öncesine dahil olup olmaması, Zerkeşi'nin de işaret ettiği gibi edatın bulunduğu konuma, siyak ve sibaka bağlıdır.⁵

İlâ harfi, Tâhâ sûresinde on sekiz yerde geçer. Muasır edebiyatçılardan Muhammed Hasan eş-Şerîf, bunların tamamının asıl mana olduğunu söylemektedir.⁶ Surede geçen bu edat, on yerde ismin başına, sekiz yerde ise zamirlerin başına gelmiştir.⁷ Misal:

"إِذْهَبْ إِلَى فِرْعَوْنَ إِنَّهُ طَغَى"

"Firavun'a git. Zira o haddini aştı"⁸

1 Mâlekî, *Rasfu 'l-mebânî fi şerhi hurûfi'l-me'ânî*, 167.

2 Zerkeşi, *el-Burhân fi 'ulûmi'l-Kur'ân*, 4/305.

3 Mâide 5/6.

4 Mâlekî, *Rasfu 'l-mebânî fi şerhi hurûfi'l-me'ânî*, 167.

5 Zerkeşi, *el-Burhân fi 'ulûmi'l-Kur'ân*, 4/305.

6 Muhammed Hasan eş-Şerîf, *Mu'cemu hurûfi'l-me'ânî fi'l-Kur'ânî'l-kerîm*, 1/329.

7 Muhammed Hasan eş-Şerîf, *Mu'cemu hurûfi'l-me'ânî fi'l-Kur'ânî'l-kerîm*, 1/329.

8 Tâhâ 20/24.

Ulaşılabildiğimiz klasik kaynaklarda bu ayetteki إلى edatının hangi anlamda kullanıldığına değinilmediği görülmektedir. Bazı modern kaynaklarda ise edatın asıl manada kullanıldığı belirtilmektedir.¹ Ayette Allah Te'âlâ'nın, Mûsâ (a.s.)'ya Firavun'a giderek onu doğru yola davet etmesini emrettiği anlaşılmaktadır. Buradaki gaye, Firavun'a varıp onu içinde bulunduğu azgınlıktan çıkarmaktır.² Bu gaye إلى vasıtasıyla belirtilmektedir. Bunun yanında bu ayet, edattan sonraki kısmın öncesine mutlak surette dahil olduğu iddiasını geçersiz kılmaktadır. Çünkü edattan önceki اذْهَبْ Git manasındadır. Gidecek olan kişinin Mûsâ (a.s.), gideceği kişi ise Firavun olduğuna göre, burada edattan sonra gelen Firavunun, edattan önce gelen gitme eylemine dâhil edilmesi düşünülemez. Çünkü bu durum ayetteki anlatımın siyakiyla örtüşmemektedir. Ayrıca buradaki edatın delalet etmiş olduğu gaye ve sonuç mekân itibariyledir. Zira burada istenen şey Mûsâ (a.s.)'ın, Firavunun bulunduğu mekâna gitmesi ve orada onunla muhatap olmasıdır.

2.1.2.2. Yan Anlamıyla İlâ Edatının Kullanımı ve Anlama Etkisi

Bazı dilbilimcilerine göre *beraberlik/ile, yanında ve tebyin/açıklama* anlamlarında da kullanılmaktadır. Bunun yanında başka harf-i cerlerin kullanıldıkları manalarda da kullanılmıştır.³ Tâhâ sûresinde ise bu edatın başka harf-i cerlerin yerinde kullanıldığı görülmemiştir. Basra dil alimlerinin çoğu bu edatı asıl manasının dışında kullanmamışlardır. Kullananlar için ise şunu söylemektedirler: Mecazi manaları ve buna dair verilen deliller, teville dayalı olduğundan kesinlik arz etmemektedir.⁴

Kûfe dilbilimcileriyle Basra dilbilimcilerinin bir kısmına göre bu edat, مع *beraber* manasında kullanılmıştır.⁵ Misal:

"وَلَا تَأْكُلُوا أَمْوَالَهُمْ إِلَى أَمْوَالِكُمْ"

"Onların (yetimlerin) mallarını kendi mallarınıza katıp yemeyin."⁶

1 Muḥammed Hasan eş-Şerîf, *Mu'cemu ḥurûfi'l-me'ânî fi'l-Kur'ânî'l-kerîm*, 1/329.

2 Muḳâtil b. Süleyman, *Tefsîru Muḳâtil b. Süleymân*, 3/26; Tûsî, *et-Tibyân fi tefsîri'l-Kur'ân*, 7/169; Şevkânî, *Fethu'l-Ḳadîr*, 2/78; Âlûsî, *Rûḥu'l-me'ânî*, 6/495; İbn 'Âşûr, *et-Taḥrîr ve-tenvîr*, 7/209-210.

3 Rummânî, *Me'ânî'l-ḥurûf*, 158-159; Mâlekî, *Rasfu'l-mebânî fi şerḥi ḥurûfi'l-me'ânî*, 166-169; İrbîlî, *Cevâhiru'l-edeb fi ma'rifeti kelâmi'l-'Arab*, 342-344; Murâdî, *el-Cene'd-dânî fi ḥurûfi'l-me'ânî*, 385-390; İbn Hişâm, *Muḡni'l-lebîb*, 1/136-138; Hasîrîzâde Elif Efendi, *Muḥtârû'l-enbâ' fi'l-ḥurûf ve'z-zurûf ve ba'di'l-esmâ*, (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2019), 48-50.

4 Murâdî, *el-Cene'd-dânî fi ḥurûfi'l-me'ânî*, 389.

5 Rummânî, *Me'ânî'l-ḥurûf*, 158-159; Murâdî, *el-Cene'd-dânî fi ḥurûfi'l-me'ânî*, 386.

6 en-Nisa 4/2.

ayetindeki *ilâ* harfi bu manadadır.¹ Bir kavle göre *ilâ* harfi bu ayette asıl anlamıyla kullanılmıştır. Bu durumda *أَكَلَ yedi* fiili, *أَخَذَ aldı* fiilinden kinayedir. Buna göre mana “*Mallarını mallarınıza ekleyip almayın*” şeklindedir.² Bu durum *tazmin* kavramıyla da ifade edilir.³

Bu edatın yan anlamlarından en çok verilen mana “*beraberlik/مع*” manasıdır.⁴ Tâhâ sûresinde geçen bu harfin, bu manada kullanılmadığı mülâhaza edilmiştir.

İlâ harfi, *عند/yanında* manasında da kullanılmıştır.⁵ Bu konumdaki edatın Türkçe karşılığı, “*yanında*”, “*nezdinde*”, “*katında*”, “*-e/a göre*” vb. ifadelerdir.⁶ Mesela,

”قَالَ رَبِّ السِّجْنُ أَحَبُّ إِلَيَّ مِمَّا يَدْعُونَنِي إِلَيْهِ“

“Yusuf dedi ki: Ya Rabbi! Hapis, benim yanımda/nezdimde, onların teklif ettikleri şeyden daha iyidir.”⁷

ayetindeki *إِلَى* harfi, *عندي yanımda/benim için/bana göre* anlamlarında kullanılmıştır.⁸

Tâhâ sûresinde de bu manada kullanılmamıştır.

Dilbilimcisi Abdullah b. Mâlik (ö. 672/1274)’e göre sevgi veya nefret açısından *taaccüp* ya da *tafdile* bağlı olan bu edat *tebyîn* ifade eder.⁹ Tâhâ sûresinde ise bu anlamda kullanılmadığı görülmektedir.

2.1.3. ‘An” عَنْ” Edatı

Türkçedeki *den*, *dan* eklerinin karşılığı olan bu edat,¹⁰ cümledeki yerine göre *asıl anlam*, *yan anlam* ve başka bir harf-i cer ile *müşterek anlamda* kullanılmıştır.

1 Tûsî, *et-Tibyân fî tefsîri'l-Kur'ân* 3/101; Ebû Alî Emînuddîn el-Faḍl b. el-Ḥasen et-Ṭabersî, *Mecma'u'l-beyân fî tefsîri'l-Kur'ân*, thk. İbrâhîm Şemsuddîn (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1997), 3/6-7.

2 Zerkeşi, *el-Burhân fî 'ulûmi'l-Kur'ân*, 4/307.

3 Nahiv ilminde tazmin, bir lafzın başka bir lafzın manasında kullanılmasıdır. Bk. Muḥammed et-Tuncî - Râcî el-Esmer, *el-Mu'cemu'l-mufaşşal fî 'ulûmi'l-luğa*, 1/182.

4 Zeccâcî, *Ḥurûfu'l-me'ânî*, 65; Rummânî, *Me'ânî'l-ḥurûf* 158-159; Murâdî, *el-Cene'd-dânî fî ḥurûfi'l-me'ânî*, 386; İbn Hişâm, *Muğni'l-lebîb*, 1/137; Uşmûnî, *Şerhu'l-Uşmûnî 'alâ Elfiyyeti İbn Mâlik*, 2/73.

5 Rummânî, *Me'ânî'l-ḥurûf*, 159; Murâdî, *el-Cene'd-dânî fî ḥurûfi'l-me'ânî*, 389.

6 Mehmet Çelen, *Arapça'da Edatlar*, 30.

7 Yusuf 12/33.

8 Zemahşerî, *el-Keşşaf*, 2/449; Âlûsî, *Rûhu'l-meânî*, 4/425; İbn 'Âşûr, *et-Taḥrîr ve't-tenvîr*, 5/265-266; Nâyif Ma'rûf-Muṣṭafâ Cevzû, *el-Mu'cemu'l-vasîṭ fî l-i'râb*, (Beyrut: Dâru'n-Nefâis, 2010), 57.

9 İbn Mâlik, *Şerhu't-Teshîl*, 3/13.

10 Hasan Akdağ, *Arap Dilinde Edatlar*, 283.

2.1.3.1. Asıl Anlamıyla Kullanılan ‘An " عَنْ " Edatı ve Anlama Etkisi

Bu edat, esas itibariyle *uzaklaşma*, *ayrılma*, *geçiş*, *terk etme* ve *giderme* gibi anlamlarda kullanılır.¹ Basra dil bilginleri, bu harf için yalnızca asıl manayı zikrederler.² Bu konumdaki عن harf-i cerrinin, *hakiki* ve *mecazi* olarak iki kullanımı vardır. Mesela, "سافرتُ عَنْ الْبَلَدِ" *Şehirden uzaklaştım*. Buradaki عن hakiki manadaki *uzaklığı* ifade eder. "أَحَذْتُ عَنْ أَبِي الْعِلْمِ" *Babamdan ilim öğrendim*. Bu misalde ise mecazi anlamdaki *ayrılmaya/geçişe* delalet eder.³ Çünkü ilim *mücerred/soyut* bir kavramdır ve bu ilmin babadan oğula mecazen geçtiği anlamı vardır. Nitekim ilim, somut bir varlık olmadığından başkasına geçmesiyle bulunduğu konumdan külliye ayrılmaz. *Muşahhas/somut* varlıklar ise bir yerden başka bir yere geçiş yapınca geçiş yaptıkları yerden tamamen ayrılırlar. Çünkü bir cismin aynı anda iki veya daha fazla yerde bulunması düşünülemez.⁴ Bu manadaki عن, diğer manalara göre daha sık kullanılmaktadır.⁵

Bu edat, sûrede dört yerde geçmektedir.⁶ On altıncı ayette mecazidir ve zamire bitişmiştir.⁷ Ancak misalde de görüleceği üzere, seksen üçüncü ayetteki عن asıl anlamı olan *ayrılma* ifade etmesiyle birlikte bu ayrılma mecazen değil hakikidir. Dolayısıyla bu edatın sûrede üç yerde *mecazi* iki yerde ise *hakiki* olmak üzere dört yerde asıl anlamıyla geldiği görülmektedir. Ayrıca sûrede geçen bu harf, üç yerde isim, iki yerde ise zamirle kullanılmıştır.⁸ Neticede surede daha çok isimle kullanılmıştır. Misâl:

"فَلَا يَصُدُّكَ عَنْهَا مَنْ لَا يُؤْمِنُ بِهَا"

"Ona (ahirete) inanmayan kimseler, sakın seni ondan vazgeçirmesinler."⁹

Ayette, Allah Te‘âlâ’nın, Peygamberine (a.s.) ve ahiret gününe iman etmeyenlerin bu tutumlarının, onu ahirete hazırlıklı olmasından ya da ona iman etmesinden vazgeçirmemesi

1 Sibeveyhi, *el-Kitâb*, 4/348; Curcânî, *Şerhu’l-Cumeli fi’n-naḥvi*, 228; Ebû’l-Hasen Ali b. Mu‘min İbn ‘Uşfûr, *el-Muḥarrib*, thk. ‘Âdil Ahmed Abdulmevcûd ve Ali Muḥammed Mu‘avvaḍ (Beyrut: Dâru’l-Kutubi’l-‘İlmiyye, 1998), 275; İrbîlî, *Cevâhiru’l-edeb fi ma’rifeti kelâmi’l-Arab*, 323.

2 İbn Hişâm Muḡni’l-lebîb, 1/235; Uşmûnî, *Şerhu’l-Uşmûni ‘alâ Elfiyyeti İbn Malik*, 2/94.

3 İrbîlî, *Cevâhiru’l-edeb fi ma’rifeti kelâmi’l-Arab*, 323.

4 İbn Mâlik, *Şerhu’t-Teshîl*, 3/28.

5 Ebû İshâk İbrâhîm b. Huseyn Takiyyuddîn en-Nîlî, *et-Tuḥfetu’ş-şâfiye fi Şerhi’l-Kâfiye*, thk. Muḥammed Mustafâ el-Hatîb (Beyrut: Dâru’l-Kutubi’l-‘İlmiyye, 2019), 2/363.

6 16., 83., 100., 105. ve 124. ayetler. Bk. Muḥammed Hasan eş-Şerîf, *Mu‘cemu ḥurûfi’l-me‘ânî fi’l-Ḳur‘âni’l-Kerîm*, 2/674.

7 83., 100. ve 124. ayetler. Bk. Muḥammed Hasan eş-Şerîf, *Mu‘cemu ḥurûfi’l-me‘ânî fi’l-Ḳur‘âni’l-kerîm*, 2/668.

8 Muḥammed Hasan eş-Şerîf, *Mu‘cemu ḥurûfi’l-me‘ânî fi’l-Ḳur‘âni’l-kerîm*, 2/668.

9 Tâhâ 20/16.

emri yer alır.¹ Ahirete inanmakta *soyutluk* söz konusudur. Dolayısıyla buradaki إلى edatının ifade etmiş olduğu *ayrılma* ya da *vazgeçme*, mecazi anlamdadır. Hem harf-i cersiz hem عَنْ harf-i cerri ile birlikte kullanılan صَدَّ fiili yüz çevirmek manasını ifade eder.² Bu da عَنْ harfinin de bu manada kullanıldığının işaretidir. Dolayısıyla bazen bir harf-i cerrin kullanım alanının ve mana derinliğinin, birlikte kullanıldığı fiilin manasından da tespiti mümkündür.

2.1.3.2. Yan Anlamıyla Kullanılan 'An "عَنْ" Edatı ve Anlama Etkisi

Bu harf, cümledeki yerine göre başka manalarda da kullanılır. Basra dilbilimcileri ise sadece asıl manasına değinmektedirler. Bu durum, aslında onların diğer manaları tamamen kabul etmediklerini göstermez. Onlara göre bu harf asıl manasından tamamen çıkmaz.³ Bazılarına göre ise asıl manasının yanı sıra *bedel*, *sonra* ve *ta'lîl* gibi anlamlarında da kullanılmaktadır.⁴

Arapçada *bedel* anlamında kullanılan bu harf,⁵ Türkçede *yerine*, *karşılık* gibi ifadesinin karşılığıdır.⁶ Sûrede bu manada kullanılmadığı tespit edilmiştir.

Arapçada *ba* 'diye⁷ diye isimlendirilen bu harf, Türkçede *sonra* ifadesinin karşılığıdır.⁸ Tâhâ sûresinde ise bu anlamda kullanılmamıştır.

2.1.3.3. 'An "عَنْ" Harfî Cerrinin Başka Bir Harfî Cerrinin Yerine Kullanımı

Bu harf, *asıl* ile *yan* anlamın yanı sıra başka bir harf-i cerrin anlamında da kullanılır. Kûfe dil uzmanlarına göre bir harf başka bir harfin yerine kullanılabilirken, Basralı alimlerin çoğuna göre kıyasi olarak bir harf başka bir harfin yerine kullanılamaz. Onlara göre bir harfin başka bir harfle aynı manada kullanılması tevile dayalıdır.⁹ Misal:

1 Muḳâtil b. Süleyman, *Tefsîru Muḳâtil b. Süleymân*, 3/24; Ferrâ, *Me'âni'l-Kur'ân*, 2/673; Ebû Ca'fer Muḥammed b. Cerîr et-Taberî, *Câmi'u'l-beyân 'an te'vîli âyi'l-Kur'ân* (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2014), 8/404; Zeccâc, *Me'âni'l-Kur'ân ve i'râbuh*, 3/287.

2 Fîrûzâbâdî, *Mu'cemu'l-kâmus'il-muḥîṭ*; 731; İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, 5/289.

3 İbn Hişâm, *Muğni'l-lebîb*, 1/235; Uşmûnî, *Şerhu'l-Uşmûnî 'alâ Elfiyyeti İbn Mâlik*, 2/94.

4 Rummânî, *Me'âni'l-hurûf*, 75; Mâlekî, *Rasfu'l-mebânî fî şerhi hurûfi'l-me'ânî*, 430; İrbilî, *Cevâhiru'l-edeb fî ma'rifeti kelâmi'l-'Arab*, 324; Murâdî, *el-Cene'd-dânî fî hurûfi'l-me'ânî*, 245; İbn Hişâm, *Muğni'l-lebîb*, 1/236; Uşmûnî, *Şerhu'l-Uşmûnî 'alâ Elfiyyeti İbn Mâlik*, 2/94.

5 Uşmûnî, *Şerhu'l-Uşmûnî 'alâ Elfiyyeti İbn Malik*, 2/96.

6 Mehmet Çelen, *Arapça'da Edatlar*, 32.

7 Rummânî, *Me'âni'l-hurûf*, 75; Mâlekî, *Rasfu'l-mebânî fî şerhi hurûfi'l-me'ânî*, 430; İrbilî, *Cevâhiru'l-edeb fî ma'rifeti kelâmi'l-'Arab*, 324; Murâdî, *el-Cene'd-dânî fî hurûfi'l-me'ânî*, 245; İbn Hişâm, *Muğni'l-lebîb* 1/237.

8 Mehmet Çelen, *Arapça'da Edatlar*, 33.

9 Muḥammed b. Ali el-Mazerî, *İdâhu'l-maḥsûl min burhâni'l-usûl*, thk. 'Ammâr et-Tâlibî (Tunus, Dâru'l-Ğarb el-İslâmî, ts.), 168; Murâdî, *el-Cene'd-dânî fî hurûfi'l-me'ânî*, 46; İbn Hişâm, *Muğni'l-lebîb*, 1/184; Ali b. Ali el-Ğazzî, *Eşeru niyâbeti hurûfi'l-cerri ba'diḥe 'an ba'd fî me'âni'l-Kur'ânî'l-kerîm* (Sudan: Ümmü Câmî'atu'l-Kur'ânî'l-Kerîm ve'l-'Ulûmi'l-İslâmiyye, Doktora Tezi, 2017), 124.

وَلَا صَلَّيْنَكُمْ فِي جُذُوعِ النَّخْلِ

“Ve and olsun ki, sizi hurma dallarına asacağım.”¹

ayetindeki في harfinin asıl manası zarf iken burada isti lâ ifade eden على manasında kullanılmıştır.² Kûfe alimlerine göre في harfinin bu manada kullanılması bulunduğu konum itibariyledir. Basra dilcilerine göre ise doğrudan على yerinde kullanılmamış olup, tevile dayalı olarak على anlamındadır.³ Edatların anlamca birbirlerinin yerine kullanılabileceğini söyleyen İbnu’s-Serrâc (öl. 316/929), bunun için iki mananın birbirine yakın olma şartını koşmuştur. O’na göre mana uygun düşmediği takdirde asla harfler birbirlerinin yerine kullanılamaz. Mesela, "مررتُ بخالدٍ" Halit’e uğradım denilirken, aynı manayı ifade etmek için "مررتُ إلى خالدٍ" denilemez. Çünkü buradaki iki harf arasında manaca farklılık vardır.⁴ İbn Cinnî’ye göre de iki edat aynı anlamda kullanılamaz. Ancak bu durum, bir edatın daima aynı manada kullanıldığı anlamına da gelmez; iktizâ-yı hale göre kendi anlamı dışında başka manada da kullanılabilir.⁵ Mazerî (öl. 536/1142), İbn Cinnî’nin bu görüşünü benimsemeyip, şu delili ileri sürmektedir: Arapçada *ibdâl* yani harflerin birbirlerinin yerinde kullanılması, birçok yerde mevcut olup bu durum görmezlikten gelinemez. Buna göre de *ibdâl*ın mümkün olduğu ve olmadığı yerler kurala bağlıdır.⁶ Hülasa bu ayetteki في harfinin على yerine kullandığı görüşü ağır basmaktadır.

‘An adatı Tâhâ sûresinde şu ayette sebep bildiren lâm manasında kullanılmıştır:

وَيَسْأَلُونَكَ عَنِ الْجِبَالِ

“Sana dağlardan dolayı soruyorlar.”⁷

Buradaki ‘an sebep bildirmektedir. Çünkü ondan sonraki kelime öncekinin sebebidir. Yani soruyu sormalarının sebebi dağlardır.⁸

1 Tâhâ 20/71.

2 Muḳâtil b. Süleyman, *Tefsîru Muḳâtil b. Süleymân*, 3/33; Ferrâ, *Me’âni l-Kur’ân*, 2/683-684; İbn Kuteybe, *Te’vîlu Muḣkili l-Kur’ân*, 298; Taberî, *Câmi’u l-beyân ‘an te’vîli âyi l-Kur’ân* 8/436; Zeccâc, *Me’âni l-Kur’ân ve i râbuh*, 3/299.

3 İbn Hişâm, *Muḡni l-lebîb*, 1/184.

4 İbnu’s-Serrâc, *el-Usûl fi’n-naḥv*, 1/414.

5 İbn Cinnî, *el-Ḥasâiş*, 2/94-295.

6 Mazerî, *İḍāhu l-maḣsul min burhâni l-usûl*, 168.

7 Tâhâ 20/105.

8 İbn ‘Âşûr, *et-Taḣrîr ve’t-tenvîr*, 7/306; Muḣammed Hasan eᣥ-Şerîf, *Mu’cemu ḣurûfi l-me’ânî fi l-Kur’ânî l-kerîm*, 2/674.

2.1.4. 'Alâ "على" Edatı

Konumuna göre *isim*, *fiil* ve *harf* olarak kullanılan bu edat,¹ cümlelerin siyakına göre asıl ve yan anlam/mecazi anlamında kullanılmıştır.

2.1.4.1. Asıl Anlamıyla Kullanılan "على" Edatı ve Anlama Etkisi

Bu edat, aslen *isti 'lâ*² anlamında olup Türkçedeki -e - a - ye ve -ya eklerinin ve *üzere*, *üstüne*, *üstünde* gibi ifadelerinin karşılığıdır.³ Bu edat, *hakiki* ve *mecazi* manada kullanılmıştır.⁴

Örneğin: "الكتابُ على الطاولة" *Kitap masanın üstündedir*. Burada kitabın duyularla algılanan masanın üzerinde olduğu ifade edilmiştir. Dolayısıyla edat burada *hakiki* manada *isti 'lâ* ifade eder. "أُولَئِكَ عَلَى هُدًى مِنْ رَبِّهِمْ" *Onlar ki, Rableri tarafından gelen bir hidayet/doğruluk üzeredirler*.⁵ Ayette zikredilen *hidayet* soyut bir kavramdır. Bu nedenle bu misalde *üzere* ifadesini karşılayan *على* mecazi anlamda *isti 'lâ* ifade eder.

Tâhâ sûresinde otuz yerde zikredilmektedir.⁶ Bunlardan yirmi biri, *isti 'lâ* anlamındadır. Sûrede bu manada kullanılan edat iki yerde *hakiki isti 'lâ*, on dokuz yerde ise *mecazi isti 'lâ* ifade eder.⁷ Netice itibarıyla daha çok mecazi anlamda kullanılmıştır ki bu da Kur'ân-ı Kerîm'in *mecâzî* yönünün ağır bastığını göstermektedir. Ayrıca bu harf, sûrede yirmi iki yerde *mebnî*, diğer yerlerde ise *mu 'reb* isimlerde kullanılmıştır.⁸

Tâhâ sûresinde *hakiki isti 'lâ* anlamında şu iki ayette kullanılmıştır:⁹

1- "قَالَ هِيَ عَصَايَ أَتَوَكَّأُ عَلَيْهَا"

1- "Mûsâ dedi ki: "O benim asamdır. Onun üzerine yaslanırım"¹⁰

Ayette geçen *asa* duyularla algılanabilen bir nesne olması hasebiyle *somut* bir kavramdır. Binaenaleyh buradaki edat da *hakiki isti 'lâ* anlamındadır.

2- "وَطَفِقًا يَخْصِفَانِ عَلَيْهِمَا مِنْ وَرَقِ الْجَنَّةِ"

1 Rummânî, *Me'âni'l-hurûf*, 122; Ali b. Muhammed el-Herevî, *el-Uzhiye fi 'ilmi'l-hurûf*, 193-194; Mâlekî, *Raşfu'l-mebânî fi şerhi hurûfi'l-me'ânî*, 433.

2 Sibeveyhi, *el-Kitâb*, 4/352; Muberrid, *el-Muktaḍab*, 1/87; Rummânî, *Me'âni'l-hurûf*, 122; Mâlekî, *Raşfu'l-mebânî fi şerhi hurûfi'l-me'ânî*, 433.

3 Hasan Akdağ, *Arap Dilinde Edatlar*, 280.

4 Esterabâdî, *Şerhu'l-Kâfiye*, 4/475; Kefevî, *el-Kulliyât*, 529.

5 el-Bakara 2/5.

6 Muhammed Hasan eş-Şerîf, *Mu'cemu hurûfi'l-me'ânî fi'l-Ḳur'ânî'l-kerîm*, 2/654-655.

7 Muhammed Hasan eş-Şerîf, *Mu'cemu hurûfi'l-me'ânî fi'l-Ḳur'ânî'l-kerîm*, 2/654-655.

8 Muhammed Hasan eş-Şerîf, *Mu'cemu hurûfi'l-me'ânî fi'l-Ḳur'ânî'l-kerîm*, 2/654-655.

9 Muhammed Hasan eş-Şerîf, *Mu'cemu hurûfi'l-me'ânî fi'l-Ḳur'ânî'l-kerîm*, 2/654-655.

10 Tâhâ 20/18.

2- “(Âdem ile Havva), üstlerini cennet bahçesindeki yapraklarla örtmeye başladılar.”¹
Ayette, somut olan ağaç yaprağının yine somut olan bedenine konulması ve onu örtmesi sebebiyle edat, hakiki isti lâ ifade etmektedir.

Edat, Tâhâ sûresinde mecâzî isti lâ anlamında on dokuz yerde geçmektedir. Dört yerde mu ʿreb, diğerlerinde ise mebnî isimlerde kullanılmıştır.² Şu iki ayet, mecazi isti lâya misaldir:

1- “الرَّحْمَنُ عَلَى الْعَرْشِ اسْتَوَى”

1- “Rahmân, Arş'a istiva etti.”³

Ayette Yüce Rahmân'ın arşa istiva ettiği belirtilmiştir. Birkaç manaya gelen istiva kavramı, ayetin zahirine göre bir şeyin üstüne çıkmak manasındadır.⁴ Birden fazla anlam taşıyan arş ise genelde hükümdarın tahtı anlamındadır.⁵ Ayette zahiren gerek istiva ve gerekse arş, her iki manayı hissettirse de her iki kavramda da mecaz vardır. Çünkü Allah Te'âlâ'ya mekân ve zaman atfedilemez. Bu ayetin tefsiriyle ilgili olarak farklı yorumlar yapılmıştır. Ağırlıklı görüşe göre ise istiva; iktidar veya istila manasındadır; arşta ise kinaye ve dolayısıyla mecaz söz konusudur.⁶ Her iki kavramda da aslı itibarıyla somutluk varsa da, burada mecazi manada kullanıldığını söylemek mümkündür. Nitekim burada toplumun anlayacağı ve muhatapların ruhlarına ve beyinlerine nüfuz edecek şekilde bir üslup kullanılmıştır ki bu Kur'an-ı Kerîm'e özgü bir metottur. Dolayısıyla buradaki على edatı da mecazi isti lâ/üstünlük ifade etmektedir.

2- “وَأَلْقَيْتُ عَلَيْكَ مَحَبَّةً مِنِّي”

2- “Üzerine tarafımdan bir sevgi bıraktım.”⁷

Bu ayetteki مَحَبَّة kelimesiyle ilgili iki farklı yorum yapılmıştır: Birincisi, Allah Te'âlâ'nın Mûsâ (a.s.)'yı insanlara sevdirmesi,⁸ ikincisi ise Allah Te'âlâ'nın Mûsâ (a.s.)'yı sevmesidir.⁹ Dolayısıyla her iki tevile göre de sevginin verilmesi söz konusudur. Bu da أَلْقَيْتُ

1 Tâhâ 20/12.

2 Muḥammed Hasan eş-Şerîf, *Mu'cemu ḥurûfî'l-me'ânî fî'l-Kur'ânî'l-kerîm*, 2/654-655

3 Tâhâ 20/5.

4 İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, 4/765.

5 İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, 6/174-176.

6 Zeccâc, *Me'ânî'l-Kur'an*, 3/285; Tûsî, *et-Tibyân fî tefsîri'l-Kur'ân*, 7/159; Zemaḥşerî, *el-Keşşâf*, 3/50; İbn 'Atiyye, *el-Muḥarraru'l-vecîz fî tefsîri'l-Kitâbi'l-'Azîz*, 4/37; Nesefî, *Medâriku't-Tenzîl ve ḥaḳâiku't-te'vîl*, 2/357; Âlûsî, *Rûhu'l-me'ânî*, 6/469-477.

7 Tâhâ 20/39.

8 Muḳâtil b. Süleyman, *Tefsîru Muḳâtil b. Süleymân*, 3/27; Ferrâ, *Me'ânî'l-Kur'ân*, 2/676; Taberî, *Câmi'u'l-beyân 'an te'vîli âyi'l-Kur'ân*, 8/412; Tûsî, *et-Tibyân fî tefsîri'l-Kur'ân*, 7/173.

9 Beydâvî, *Envâru't-Tenzîl ve esrârü't-te'vîl*, 2/425; Ebû Ḥayyân, *el-Baḥru'l-muḥîṭ*, 6/227; Ebu's-Su'ûd, *İrşâdu'l-'akli's-selîm ilâ mezâyâ'l-Kitâbi'l-Kerîm*, 5/417.

"على üzerine atmak, bırakmak ifadesiyle anlatılmıştır. Allah Te‘âlâ’nın sevgisinin Mûsâ (a.s.)’ın üzerinde olması şeklinde ayet anlaşılrsa da anlaşılmasa da buradaki على edatı, her halükarda mecâzî isti ‘lâ’ ifade eder. Ancak mücerret/soyut bir kavram olan مَحَبَّة, hakiki/ isti ‘lâ’ değil, mecazi/ isti ‘lâ’ manasındadır.¹

2.1.4.2. Yan Anlamıyla Kullanılan ‘Alâ "على" ve Anlama Etkisi

Vaziyet, beraberlik, tekit² gibi anlamlarda kullanılan bu harf, Tâhâ sûresinde on bir yerde farklı anlamlarda kullanılmıştır.³ Misal:

"وَلْيُصْنَعْ عَلَى عَيْنِي"

"Benim himayemde yetiştirilmen için (sana kendimden bir sevgi verdim)."⁴

Ayette Mûsâ (a.s.)’ın, Allah Te‘âlâ’nın himayesinde yetiştirildiği ifade edilmektedir.⁵ Bu manadaki edat, zahiren zorunluluk ifade etmiş olsa da mecazen üstünlük manasının tekit edilmesi anlamında yorumlanmıştır.⁶ Bu anlama cümlelerin siyakından ve Allah Te‘âlâ’nın üstünlük vasfından hareketle ulaşılmaktadır. Ayetin siyak ve sibakına bakıldığında Allah Te‘âlâ’nın şanına yaraşır bir biçimde onun lütfu, üstünlük ve yüceliği manasında yorumlaması uygun düşmektedir.

2.1.4.3. ‘Alâ "على" Harf-i Cerrinin Başka Bir Harfi Cerrin Yerine Kullanımı

Genelde, "إلى", "إلى", "إلى", "إلى", "إلى" ve "عن", harflerinin manasında kullanılan "على",⁷ Tâhâ sûresinde ise gaye ve sonuç bildiren "إلى", uzaklaşma ve geçiş ifade eden "عن" ve sebep bildiren

1 İbn ‘Âşûr, et-Tahrîr ve t-tenvîr, 7/217.

2 İrbilî, Cevâhiru’l-edeb fî ma’rifeti kelâmi’l-Arab, 375-377; Zerkeşî, el-Burhân fî ‘ulûmi’l-Kur’ân, 4/366; Suyûtî, Mu‘tereku’l-akran, 2/623; Muḥammed Hasan eş-Şerîf, Mu‘cemu ḥurûfi’l-me‘ânî fî l-Kur’ânî l-kerîm, 2/637.

3 Muḥammed Hasan eş-Şerîf, Mu‘cemu ḥurûfi’l-me‘ânî fî l-Kur’ânî l-kerîm, 2/654-655.

4 Tâhâ, 20/39.

5 Taberî, Câmi‘u’l-beyân ‘an te’vîli âyi’l-Kur’ân, 8/413; Beğavî, Me‘âlimu’t-Tenzîl, 3/183; Zemahşerî, el-Keşşâf, 3/62; Ahmed b. Muḥammed es-Sâvî, Hâşiyetu’s-Sâvî ‘alâ Tefsîri’l-Celâleyn, (Beyrut: Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, 2014), 2/426; Şevkânî, Fethu’l-Kâdir, 2/80.

6 Ma‘mer b. el-Müḡennâ et-Teymî, Mecâzu’l-Kur’ân, 166; İbn ‘Âşûr, et-Tahrîr ve t-tenvîr, 7/218; Muḥammed Hasan eş-Şerîf, Mu‘cemu ḥurûfi’l-me‘ânî fî l-Kur’ânî l-kerîm, 2/637.

7 Herevî, el-Uzhiye fî ‘ilmi’l-ḥurûf, 275-278; Murâdî, el-Cene’d-dânî fî ḥurûfi’l-me‘ânî, 476-480; İbn Hişâm, Muḡni’l-lebib, 1/229-232; Zerkeşî, el-Burhân fî ‘ulûmi’l-Kur’ân, 4/366-368.

"إلى" edatın manalarıyla kullanılmıştır.¹ على edatı, Tâhâ sûresinde, *gaye* ve *sonuç* bildiren "إلى" edatın manasında dört yerde kullanılmıştır.² Misal:

"فَوَسَّوَسَ إِلَيْهِ الشَّيْطَانُ قَالَ يَا آدَمُ هَلْ أَدُلُّكَ عَلَى شَجَرَةِ الْخُلْدِ وَمُلْكٍ لَّا يَبْلَى"

"Şeytan, Adem'e: "Ey Adem! Sana sonsuzluk ağacını ve hiç tükenmeyen bir mülkün yolunu göstereyim mi?" diye vesvese verdi."³

Bu ayette yer alan على edatı, إلى gibi *intihau'l-gaye* yani hedef bildirmektedir. Bu hedef de ayette ifade edildiği üzere Âdem (a.s.)'a, şeytan tarafından sonsuzluk ağacının ve tükenmez bir sermayenin yolunun gösterilmesidir. Bu da إلى ile manasında kullanılan على edatının vasıtasıyla ifade edilmiştir.⁴

Tâhâ sûresinde, *uzaklaşma* ve *geçiş* ifade eden عن edatının yerine kullanılan على, altmış bir ve yüz yirmi ikinci ayette geçmektedir. Misal:

"ثُمَّ اجْتَبَاهُ رَبُّهُ فَتَابَ عَلَيْهِ"

"Sonra Rabbi onu (Ademi) seçkin kılıp onun tövbesini kabul etti."⁵

Ayetteki على edatı, عن gibi *uzaklaşma* manasındadır. Nitekim bazılarına göre تَابَ عَلَيْهِ cümlesi, "تَجَاوَزَ عَنْهُ" *Ona gazap etmekten vazgeçip onu affetti* anlamını ifade etmektedir.⁶ Bazı tefsir kaynaklarında "تَابَ عَلَيْهِ" kısmı, Yüce Allah Te'âlâ'nın, Âdem (a.s.)'i bulunduğu günah vaziyetinden uzaklaştırıp onu tövbe ve pişmanlık haline döndürmesi şeklinde yorumlanması⁷ da buradaki على edatının عن manasında olduğunu göstermektedir. على harfi, Tâhâ sûresinin doksan dokuzuncu ayetinde *sebepe* bildiren lâm edatının manasında kullanılmıştır.⁸

"كَذَلِكَ نَقُصُّ عَلَيْكَ مِنْ أَنْبَاءٍ مَا قَدْ سَبَقَ"

1 Muḥammed Hasan eş-Şerîf, *Mu'cemu ḥurûfi'l-me'ânî fi'l-Kur'ânî'l-kerîm*, 2/654-655.

2 2, 40, 80 ve 120. ayetler.

3 Tâhâ 20/120.

4 Âlûsî, *Ruhu'l-meânî*, 6/582; Muḥammed Hasan eş-Şerîf, *Mu'cemu ḥurûfi'l-me'ânî fi'l-Kur'ânî'l-kerîm*, 2/655.

5 Tâhâ 20/122.

6 Muḥammed b. Muḥammed Ebû Manşûr el-Maturîdî, *Te'vîlâtü ehli's-sunne*, thk. Mecdî Bâslûm (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2005), 1/140; Muḥammed Hasan eş-Şerîf, *Mu'cemu ḥurûfi'l-me'ânî fi'l-Kur'ânî'l-kerîm*, 2/636.

7 Ferrâ, *Me'ânî'l-Kur'ân*, 2/692; Taberî, *Câmi'u'l-beyân 'an te'vîli âyi'l-Kur'ân*, 8/468; İbnu'n-Nehhâs, *I'râbu'l-Kur'ânî'l-Kerîm*, 3/42; Tûsî, *et-Tibyân fi tefsîri'l-Kur'ân*, 7/218; İbn 'Atiyye, *el-Muḥarraru'l-vecîz fi tefsîri'l-Kitâbi'l-'Azîz*, 4/68.

8 Muḥammed Hasan eş-Şerîf, *Mu'cemu ḥurûfi'l-me'ânî fi'l-Kur'ânî'l-kerîm*, 2/655.

“Böylece senin için, geçmişlerin haberlerinin bir kısmını anlatıyoruz.”¹

Birçok tefsir kaynağında ayette sözü edilen kıssanın Peygamber (a.s.)’in önceki ümmetler hakkında geniş bilgiye sahip olması, mucizelerinin çoğaltılması, zorluklar karşısında teselli bulması gibi sebeplerden dolayı anlatıldığı belirtilmiştir.² Dolayısıyla على edatından sonra gelen كَ zamiri, edattan önce gelen نَقَصَ fiilinin sebebidir. Ayette على harfinin sebep bildiren lâm manasında kullanıldığını görmekteyiz.

2.1.5. Fî "في" Edatı

Bulunduğu cümlelerin siyak-sibakına göre birden fazla mana ifade eden bu harf, *asıl* ve *yan* anlamda kullanılmaktadır.

2.1.5.1. Asıl Manasıyla Kullanılan Fî "في" Edatı ve Anlama Etkisi

Bu kelime aslen zarftır. Daha çok mekân zarfı olarak kullanılan bu edat, *zarf-ı zaman* olarak da kullanılır.³ Bu harf, asıl anlamıyla *hakiki* ve *mecazi* olarak kullanılmaktadır.⁴ Basra dilbilginlerine göre bu edat *hakiki* ya da *mecaz* olarak yalnızca *zarf* manasında kullanılmaktadır. İhtilafın olduğu durumda ise dilciler bu edatı tevil ederek yine asıl olan manaya hamlederler.⁵

Bu harf, Tâhâ sûresinde yirmi altı yerde asıl, beş yerde yan anlamıyla veya başka edatların yerine kullanılmıştır. Genelde asıl manasıyla kullanıldığı görülmektedir. Hem *mu ‘reb* hem de *mebni* isimlerde amel eden bu edat surede on altı yerde *mu ‘reb*, kalan yerlerde ise *mebni* isimlerle kullanılmaktadır. Bu edat, sûrede *hakiki zarf-ı mekân*, *hakiki zarf-ı zaman* ve *mecazi zarf* olarak kullanılmıştır.⁶

2.1.5.1.1. Zarf-ı Zaman ve Mekân olarak Kullanımı

Bu harf, Tâhâ sûresinde on üç yerde hakiki mekân zarfı olarak kullanılmıştır.⁷ Misal:

1 Tâhâ 20/99.

2 Zemaşşerî, *el-Keşşâf*, 3/83; Beydâvî, *Envâru’l-Tenzîl ve esrârü’t-te’vîl*, 2/440; Ebû Hayyân, *el-Baḥru’l-muḥîṭ*, 6/258; Şevkânî, *Fethû’l-Kadîr*, 2/96; Âlûsî, *Ruhu’l-meânî*, 6/568; Vehbe b. Muştafâ ez-Zuḥaylî, *et-Tefsîru’l-munîr*, (Dimaşk: Dâru’l-Fikr, 1997), 8/636.

3 Sibeveyhî, *el-Kitâb*, 4/348; Muberrid, *el-Muktaḍab*, 2/413; İbnu’s-Serrâc, *el-Usûl fi’n-naḥv*, 1/412; Rummânî, *Me’âni’l-ḥurûf*, 77; İrbilî, *Cevâhiru’l-edeb fi ma’rifeti kelâmi’l-Arab*, 227. Ayrıca bk. Semerrâî, *Me’âni’l-naḥv*, 3/65-66.

4 Mâlekî, *Rasfu’l-mebânî fi şerhi ḥurûfi’l-me’ânî*, 450-451; Uşmûnî, *Şerḥu’l-Uşmûni ‘alâ Elfiyyeti İbn Mâlik*, 2/84; Semerrâî, *Me’âni’l-naḥv*, 3/65-66.

5 Sibeveyhî, *el-Kitâb*, 4/348; Muberrid, *el-Muktaḍab*, 2/413; İbnu’s-Serrâc, *el-Usûl fi’n-naḥv*, 1/412. Ayrıca bk. Semerrâî, *Me’âni’l-naḥv*, 3/65-66; Muḥammed Hasan eş-Şerîf, *Mu’cemu ḥurûfi’l-me’ânî fi’l-Ḳur’ânî’l-kerîm*, 2/751.

6 Muḥammed Hasan eş-Şerîf, *Mu’cemu ḥurûfi’l-me’ânî fi’l-Ḳur’ânî’l-kerîm*, 2/769-770.

7 Muḥammed Hasan eş-Şerîf, *Mu’cemu ḥurûfi’l-me’ânî fi’l-Ḳur’ânî’l-kerîm*, 2/769-770.

"إِنَّ لَكَ أَلَّا تَجُوعَ فِيهَا وَلَا تَعْرَى"

"Şüphesiz ki senin için orada aç ve açıkta kalmak yoktur." ¹

في harfinden sonra gelen ها zamiri, cenneti karşılayan zamirdir. Yani فيها ile kastedilen cennetin içidir. ² Cennet ise bilindiği üzere bir mekândır. ³ Somut olduğu için de buradaki zarf hakikidir.

Bu edat, Tâhâ sûresinde şu ayette hakiki zarf-ı zaman olarak kullanılmıştır:

"قَالَ فَادْهَبْ فَإِنَّ لَكَ فِي الْحَيَاةِ أَنْ تَقُولَ لَا مِسَاسَ"

"Mûsâ, Sâmîrî'ye şöyle dedi: Haydi git! Senin cezan, hayatın boyunca, 'bana dokunmayın!' diye söylemendir." ⁴

Câr me'al-mecrûr olan الْحَيَاةِ في terribini, müfessirlerin çoğu, "hayatın boyunca" şeklinde manasını vermişlerdir. ⁵ Bu da zarf-ı zamana delalet eder.

Bu harf, Tâhâ sûresinde mecâzî zarf anlamında on iki yerde geçmektedir. ⁶ Misal:

"فَأَوْجَسَ فِي نَفْسِهِ خِيفَةً مُوسَى"

"Mûsâ, içinde bir korku hissetti." ⁷

Bu ayette Mûsâ (a.s.)'ın içinde bir korku hissettiği ya da gizlediği belirtilmektedir. ⁸ Kişinin korkuyu hissetmesi ya da gizlemesi, soyut manadadır. Bu nedenle de fi mecazi anlamda zarf konumundadır. Esasen zarf manasında olan fi, bulunduğu cümlede farklı manalarda kullanılmıştır. ⁹ Tâhâ sûresinde ise sebebiyet ¹⁰ ve isti'lâ ¹¹ manasında dört yerde zikredilmektedir.

1 Tâhâ 20/118.

2 Taberî, Câmi'ü'l-beyân 'an te'vîli âyi'l-Kur'ân, 8/467; Tûsî, et-Tibyân fî tefsîri'l-Kur'ân, 7/215; Beğavî, Me'âlimu't-Tenzîl, 3/196.

3 İbn Manzûr, Lisânu'l-'Arab, 2/235.

4 Tâhâ 20/97.

5 Muḳâtil b. Süleyman, Tefsîru Muḳâtil b. Süleymân, 3/40; Taberî, Câmi'ü'l-beyân 'an te'vîli âyi'l-Kur'ân, 8/452; Beğavî, Me'âlimu't-Tenzîl, 3/193; Zemaḥşerî, el-Keşşâf, 3/82; Tabersî, Mecma'ü'l-beyân fî tefsîri'l-Kur'ân, 7/43; Ebu Ḥayyan, el-Baḥru'l-muḥîṭ, 6/255; Ebu's-Su'ûd, İrşâdu'l-'akli's-selîm ilâ mezâyâ'l-Kitâbi'l-Kerîm, 5/454; el-Âlûsî, Rûhu'l-me'ânî, 6/565.

6 Muḥammed Hasan eş-Şerîf, Mu'cemu ḥurûfi'l-me'ânî fî'l-Kur'ânî'l-Kerîm, 2/769-770.

7 Tâhâ 20/67.

8 Muḳâtil b. Süleyman, Tefsîru Muḳâtil b. Süleymân, Ferrâ, Me'ânî'l-Kur'ân, 2/683; 3/32; Ma'mer b. el-Müsennâ, Mecâzu'l-Kur'ân, 168; Beğavî, Me'âlimu't-Tenzîl, 3/188; Zemaḥşerî, el-Keşşâf, 3/72; İbn 'Atiyye, 4/51-52; Ebu's-Su'ûd, İrşâdu'l-'akli's-selîm ilâ mezâyâ'l-Kitâbi'l-Kerîm, 5/435; Âlûsî, Rûhu'l-me'ânî, 6/539; Şâbûnî, Şafvetu't-tefâsîr, 2/219.

9 Geniş bilgi için bk. Rummânî, Me'ânî'l-ḥurûf, 77-81; Herevî, el-Uzhiye fî 'ilmi'l-ḥurûf, 267-271; Mâlekî, Raşfu'l-mebânî fî şerḥi ḥurûfi'l-me'ânî, 450-454; Uşmûnî, Şerḥu'l-Uşmûnî 'alâ Elfiyyeti İbn Mâlik, 2/84-88.

10 81 ve 131. ayetler. Bk. Muḥammed Hasan eş-Şerîf, Mu'cemu ḥurûfi'l-me'ânî fî'l-Kur'ânî'l-Kerîm, 2/770.

11 71 ve 77. ayetler. Bk. Muḥammed Hasan eş-Şerîf, Mu'cemu ḥurûfi'l-me'ânî fî'l-Kur'ânî'l-Kerîm, 2/769-770.

2.1.5.2. Başka Edatların Yerine Kullanılan Fi "فِي" Edatı ve Anlama Etkisi

Bu harf, Tâhâ sûresinde, zarf olan "بَيْنَ", isti 'lâ' ifade eden "على" ve sebep bildiren "لام" harflerin manasında kullanılmıştır.¹

Bazılarına göre bu harf, Tâhâ sûresinin kırkıncı ayetinde, بَيْنَ manasında kullanılmıştır:²

"فَلَبِثْتَ سِنِينَ فِي أَهْلِ مَدْيَنَ"

"Senelerce Medyen halkı arasında kaldın."³

Muasır araştırmacılardan Muhammed Hasan eş-Şerîf, ayetteki فِي harf-i cerrinin, بَيْنَ manasında kullanıldığını belirtmektedir.⁴ Elimize ulaşan tefsir kaynaklarında ise farklı manalar zikredilmiştir. Mesela bazen فِي harfinin مع edatı manasında olduğu belirtilirken,⁵ bazen عند manasında kullanıldığı söylenmektedir.⁶ Aslında her üç tevil de birbirine yakındır. İkinci teville göre de mana şöyledir: "Senelerce Medyen halkıyla beraber kaldın." Üçüncü teville göre ise, "Senelerce Medyen halkının yanında kaldın" manası verilir.

Bu edat, sûrede isti 'lâ' anlamındaki على manasında iki ayette geçmektedir.⁷ Misal:

"وَلَا صَلَّيْنَكُمْ فِي جُذُوعِ النَّخْلِ"

"And olsun ki, sizi hurma kütüklerine asacağım."⁸

Başta Kûfeliler olmak üzere, çoğu dilbilimci ve müfessire göre bu ayette zikredilen فِي isti 'lâ' manasındaki على harfi yerinde kullanılmıştır.⁹ Çünkü Musa (a.s.) döneminde, asılacak olan kimse, bir tahta üzerine sırtüstü yatırılır ve bu tahtayla birlikte kaldırılarak çarpmıha

1 Muhammed Hasan eş-Şerîf, *Mu'cemu ħurûfi'l-me'ânî fi'l-Kur'âni'l-Kerîm*, 2/769/770.

2 Muhammed Hasan eş-Şerîf, *Mu'cemu ħurûfi'l-me'ânî fi'l-Kur'âni'l-Kerîm*, 2/769.

3 Tâhâ 20/40.

4 Muhammed Hasan eş-Şerîf, *Mu'cemu ħurûfi'l-me'ânî fi'l-Kur'âni'l-Kerîm*, 2/769.

5 Zuhaylî, *et-Tefsîru'l-munîr*, 8/559.

6 Tûsî, *et-Tibyân fi tefsîri'l-Kur'ân*, 7/174; Begavî, *Me'âlimu't-Tenzîl*, 3/183; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 3/63.

7 Bk. Tâhâ Suresi, 20/ 71 ve 77. ayetler. Ayrıca bk. Muhammed Hasan eş-Şerîf, *Mu'cemu ħurûfi'l-me'ânî fi'l-Kur'âni'l-Kerîm*, 2/769/770.

8 Tâhâ 20/71.

9 Muberrid, *el-Muktaḍab*, 2/584; Taberî, *Câmi'u'l-beyân 'an te'vili âyi'l-Kur'ân*, 8/436; Herevî, *el-Uzhiye fi 'ilmi'l-ħurûf*, 267; Begavî, *Me'âlimu't-Tenzîl*, 3/189; Ebû Hayyân, *İrtişâfu'd-ḍarab min lisâni'l-'Arab*, thk. Muhammed Osmân (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2011), 2/598; Murâdî, *el-Cene'd-dânî fi ħurûfi'l-me'ânî*, 251; İbn Hişâm, *Muğni'l-lebîb*, 1/266; Zerkeşî, *el-Burhan fi ulumi'l-Kur'ân*, 4/388; Suyûtî, *Mu'terekul-akrân*, 3/136; Uşmûnî, *Şerhu'l-Uşmûni 'alâ Elfiyyeti İbn Mâlik*, 2/84; Şevkânî, *Fethû'l-Qadîr*, 2/89; Hasîrîzâde Elif Efendi, *Muhtârul-enbâ' fi'l-ħurûf ve'z-zurûf ve ba'di'l-esmâ*, 130; Ali b. Ali el-Gazzî, *Eşgeru niyâbeti ħurufi'l-cerri ba'di'he 'an ba'di fi me'ânî'l-Kur'âni'l-kerîm*, 124.

gerilirdi.¹ Buna göre في asıl manasında kullanılmamıştır. Yani *hurma kütüklerinin içinde* değil, *hurma kütüklerine* manası verilmiştir. Ferrâ, çarmıha gerilenlerin kütüğün üzerine konulduğundan dolayı في harfinin yerine على da gelebileceğini ve buna göre *isti 'lâ'* ifade ettiğini; asılan kişilerin kütüklere bağlanılarak çarmıha gerildiğinden على yerine في kullanıldığını ve bu durumda في harfinin zarf manasına geldiğini söylemektedir.² Bu sebeple Ferrâ'ya göre her iki şekilde mana vermek mümkündür. Zeccâc da buradaki في harfinin على nın yerine kullanıldığına işaret etmekle birlikte, dolaylı olarak zarf anlamında da kullanılabileceğini düşünmektedir.³ Her bir harfin kendisine has bir manasının olduğunu söyleyen İbnu'n-Nehhâs ise, ayetteki hurma kütüklerinin çarmıha gerilen kişileri kapsadığından ve dolayısıyla zarf konumunda olduğundan, zarf manasındaki في edatı olarak kullanılmıştır. Dolayısıyla Nehhâs'ın في harf-i cerrinin على anlamında kullanıldığına dair görüşü benimsemediği anlaşılmaktadır.⁴ Zerkeşî, bu görüşü naklederken قيل sığasıyla ifade etmektedir.⁵ Bu da Zerkeşî'nin, bu görüşü zayıf bulduğunu göstermektedir. Çünkü قيل sığası, genelde zayıf görüş için kullanılır. Ancak bu durum, her zaman söz konusu görüşünün kesin bir şekilde zayıf olduğunu göstermez.⁶ Buradaki في edatının على manasında kullanılması görüşünün zahire göre değerlendirip derine inmeyenlere ait olduğunu belirten Zemahşerî de bu konumdaki في, harfinin zarf anlamında kullanıldığını düşünmektedir. Çünkü çarmıha gerilen kişinin kütüklere asılıp bağlanması, kütükle özdeşleştiği hükmü taşımaktadır.⁷ Yani Zemahşerî, burada asılmak üzere kütüğe bağlanan kişinin bir zarfın içinde sabitlenen nesneye benzetildiğini düşünmektedir.⁸ Dolayısıyla O'na göre buradaki في harfi *isti 'lâ* değil, zarf manasındadır. Ebû Hayyân el-Endelüsî Zemahşeri ile aynı görüştedir.⁹

1 Taberî, *Câmi 'u'l-beyân 'an te'vîli âyi'l-Kur'ân*, 8/436.

2 Ferrâ, *Me 'ani'l-Kur'ân*, 2/683-684.

3 Zeccâc, *Me 'ani'l-Kur'an*, 3/299.

4 İbnu'n-Nehhâs, *Me 'ani'l-Kur'an*, 1/405.

5 Zerkeşî, *el-Burhan fi ulumi'l-Kur'ân*, 4/388.

6 Almaany, (Erişim 07. Ağustos 2021).

7 Zemahşerî, *el-Mufaşşal fi şinâ 'ti'l-i 'râb*, 366; İbn Ya'îş, *Şerhu'l-Mufaşşal*, 4/472;

8 Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 3/74.

9 Ebû Hayyân, *el-Baḥru'l-muḥîṭ*, 6/242.

Bir rivayete göre Firavun, cezalandırdığı kişileri, delmiş olduğu kalın ve geniş kütüklerin içine hapsedip onları aç ve susuz bırakarak ölüme terk ettiği nakledilmektedir.¹

Ebû Hayyan'ın da nakledip zayıf olduğuna işaret ettiği bu görüş,² kanaatimizce de uzak bir ihtimaldir. Çünkü ayette geçen *لَأَصْلَبَنَّكُمْ* ifadesi, *صَلَب* kökünden türemiş olup bu kelime, *iskeleti oluşturan kemik, yükseklik, kuvvet, bağlamak, germek vb.* anlamlara gelmektedir.³ Bu manalara göre kütüklerin oyulması uzak bir ihtimaldir. Ebu's-su'ûd (öl. 982/1574)'a göre de *في* edatı *isti 'la* ifade eden *على* yerine kullanılmıştır. *في* harfinin kullanılması, cezaya çarptırılanların asıldıktan sonra kütüklerin üzerinde uzun süre bırakıldıklarına bir işarettir.⁴ Diğer dilbilimcilerden farklı olarak meseleye bu zaviyeden bakan Ebus-su'ûd, buradaki *في* harfinin *zaman zarfı* olduğu kanaatindedir.

Bu konuyu değerlendirecek olursak; edatın mekân zarfı manasında kullanıldığı görüşü daha ağır basmaktadır. Onların bu konudaki tevilinin manaya yakınlığı açısından daha uygun düştüğü kanaatindeyiz. Nitekim ayetin siyakından hareketle Firavunun, bu ifadeyi cezalandıracağı kişilere henüz infazı gerçekleştirmeden önce tehdit mahiyetinde söylediği anlaşılmaktadır. Bu nedenle burada uzun süre kütüklerin üzerinde bekletilip bekletilmemesini gösteren somut bir karine bulunmamaktadır. Kaldı ki, *في* harfinin müte'allakı *أَصْلَبَنَّ* fiilidir.⁵ Bu da doğrudan zamanla değil, asma işiyle ilgili bir durum olduğunun delilidir. Sonuçta bekletilmiş olsalar da bu bekletilme çarmıha gerildikten sonra olmuştur. Oysaki *في* harfi, asma işinden sonrasında değil, direkt asma anıyla ilişkilidir. Netice itibarıyla, ayetteki *في* harfini bazıları *على* gibi *isti 'la*, kimileri *zarf-ı mekân* bazısı *zarf-ı zaman*, bir kısmı ise hem *isti 'la* hem de *zarf* anlamında kullanmışlardır. Kûfe dilbilimcileri bir harfin, cümledeki yerine göre diğer bir harfin yerini alabileceğini ve dolayısıyla buradaki *في* harfinin de *isti 'la* ifade eden *على* harfinin yerine kullanıldığını söylerler. Çoğu Basralı dil alimleri, genelde bütün harflerin tek anlamı olduğunu, diğer anlamların ise tevilden ibaret olduğuna dikkat çekmiş ve *في* harfinin de aslına uygun olarak

1 Ebû Hayyân, *el-Baḥru'l-muḥîṭ*, 6/242.

2 Ebu Hayyân'ın, bu görüşü belirtirken *قيل* sığasını kullanması, görüşü zayıf bulduğunun işaretidir. Bk. Ebû Hayyân, *el-Baḥru'l-muḥîṭ*, 6/242.

3 İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, 5/369-372.

4 Ebu's-Su'ûd, *İrşâdu'l-'aḳli's-selîm ilâ mezâyâ'l-Kitâbi'l-kerîm*, 5/439.

5 Muḥammed Hasan Osmân, *İ'râbu'l-Kur'ân ve beyanu me'ânih*, 7/90.

zarfiyyet anlamı taşıdığını ileri sürmüşlerdir. Bu konuda her iki ekolün de delilleri arasında kıyaslama yapacak olursak; manaya yansımaları ve cümlelerin siyak-sibakına uygunluğu açısından Kûfe Mektebinin görüşünün ağır bastığını söylemek mümkündür.

في edatı, Tâhâ sûresinde sebep bildiren لا anlamında iki yerde geçmektedir.¹ Misal:

"كُلُوا مِنْ طَيِّبَاتِ مَا رَزَقْنَاكُمْ وَلَا تَطْغَوْا فِيهِ"

"Size verdiğimiz rızık helâlden yiyin; ama bu haddinizi aşmanıza sebep olmasın."²

Bu ayette bolluk, refah ve huzur nimeti içerisinde olanların, içinde bulundukları nimetin, azgınlıklarına sebep olmaması hususunda uyarılmışlardır. Yani Allah Te‘âlâ tarafından, nimet içinde yaşayanlara verilen mesaj şudur: Size verdiğimiz rızık helâlden yiyin şükredin; ama bu rızık, haddinizi aşmanıza sebebiyet vermesin.³ Buna göre zamire bitişen في harf-i cerri sebebiyet bildirmektedir. Bazı kaynaklarda ise edatın asıl manası olan zarfı ifade ettiği zikredilmektedir.⁴

İbn ‘Âşur (öl. 1393/1973) ise buradaki في harfinin zarf ifade ettiğini belirtmektedir. O’na göre burada, *isti ‘are-i teba ‘iyye*⁵ kabilinden nimetin büyük bir kap ya da zarfa benzetilmesi söz konusudur.⁶ Buna göre mana, “Nimet içinde iken haddinizi aşmayın.” şeklindedir. İbn ‘Âşur, bu manayı belagat yönünden de vermektedir ki Kur’ân-ı Kerîm’in belâğî yönü dikkate alınmadan onun sahih bir şekilde anlaşılmasından zaten söz edilemez. Buradaki في harfi daha çok sebebiyet manasında kullanılmıştır.

2.1.6. Bâ "الباء" Edatı

Hem mu‘reb hem de mebni isimlerde amel eden bâ harfi, *asıl anlam, yan anlam ve diğer bazı harf-i cerler* yerine kullanılmıştır.

1 20/ 81ve 131. ayetler. Muhammed Hasan eş-Şerîf, *Mu‘cemu hırûfî ‘l-me‘ânî fi ‘l-Kur‘ânî ‘l-Kerîm*, 2/769/770.

2 Tâhâ 20/81.

3 Beğavî, *Me‘âlimu ‘t-Tenzîl*, 3/191; Zemahşerî, *el-Keşşaf*, 3/77; Ebû Muhammed Abdulazîz ‘İzz, b. Abdisselâm, *Tefsîru ‘l-Kur‘ân*, thk. Abdullâh b. İbrâhîm el-Vehbî (Beyrut: Dâru İbn Hâzım, 1996), 2/307; Ebû Hayyân, *el-Baḥru ‘l-muḥîṭ*, 247; Şevkânî, *Fethû ‘l-Kadîr*, 2/91; Âlûsî, *Rûhu ‘l-me‘ânî*, 6/550; Şâbûnî, *Şafvetu ‘t-tefâsîr*, 2/22; İbrâhîm b. İsmail el-Ebyârî, *el-Mevsu‘a ‘l-Kur‘âniyye*, (Kahire: Müessesetü Sicillî ‘l-‘Arab, 1984), 10/301. Ayrıca bk. Muhammed Hasan eş-Şerîf, *Mu‘cemu hırûfî ‘l-me‘ânî fi ‘l-Kur‘ânî ‘l-kerîm*, 2/770.

4 Taberî, *Câmi ‘u ‘l-beyân ‘an te‘vîli âyi ‘l-Kur‘ân*, 8/440; Tûsî, *et-Tibyan fi tefsîri ‘l-Kur‘ân*, 7/195; Tabersî, *Mecma ‘u ‘l-beyân fi tefsîri ‘l-Kur‘ân*, 7/36; Beydâvî, *Envâru ‘t-Tenzîl ve esrârû ‘t-te‘vîl*, 2/436; İbn ‘Âşûr, *et-Tahrîr ve-tenvîr*, 7/275.

5 İsti‘are-i tebaiyye: Fiil, fiil müştakkatlarından ve harflerden yapılan isti‘areye/benzetmeye denir. Bk. Sekkâkî, *Miftâhu ‘l-‘Ulûm*, 489; Ali Bulut, *Belagat Terimleri Sözlüğü*, (İstanbul: İFAV Yayınları, 2015), 201.

6 İbn ‘Âşûr, *et-Tahrîr ve-tenvîr*, 7/275.

2.1.6.1. Asıl Anlamıyla Kullanılan Bâ Edatı ve Anlama Etkisi

Bâ edatı, esasen *hakiki* ve *mecazi* olarak *ilsâk* manasında kullanılır.¹ İlsâkın Türkçe karşılığı *bitiştirme*, *ulaştırma* yani fiili mef'ûle bağlamaktır.² Bu iki manadan genelde *mecâzî* manasında daha çok kullanılmıştır.³ Tâhâ sûresinde otuz yedi yerde geçmektedir. İki yerde *hakiki*, on üç yerde ise *mecazi* olmak üzere toplamda on beş kere asıl manasında kullanılmıştır.⁴ Bâ edatı, Tâhâ sûresinin doksan dördüncü ayetinde *hakiki* *ilsâk* manasında iki kez kullanılmıştır:

"قَالَ يَبْنَؤُمْ لَا تَأْخُذْ بِلِحْيَتِي وَلَا بِرَأْسِي"

"Harun, "Ey anamın oğlu! Sakalımdan ve başımdan tutma!" dedi."⁵

Ayette geçen baş ve sakal, somut kavramlardır. Buna göre bitiştikleri bâ harfî de hakiki anlamda *ilsak* ifade eder. Burada baş ve sakalı tutmak ibaresinden *bâ* harfinin ifade ettiği *ilsâk*ın *hakiki* yani gerçek temas olduğu anlaşılmaktadır. Tâhâ sûresinde *mecazi* *ilsak* anlamında on üç yerde kullanılmıştır.⁶ Misâl:

"وَكَذَلِكَ نَجْزِي مَنْ أَسْرَفَ وَلَمْ يُؤْمِنْ بِآيَاتِ رَبِّهِ"

"İşte biz, *haddi aşanlara ve Rabbinin ayetlerine inanmayanları böyle cezalandırırız.*"⁷

Bâ harfine bitişen آيات kelimesi iman etme fiiliyle alakalıdır. Yani sanki iman etme fiili ayetlere bitişmiş vaziyettedir. İman kavramı soyut olduğu için de imana آيات kelimesini bağlayan ve bir nevi bitiştiren bâ edatı,⁸ *mecazi* *ilsak* manasındadır. Özetle *hakiki* *ilsâk* bir cismin diğer bir cisme bitişmesi, *mecazi* *ilsakta* ise bir mananın bir başka manaya ya da bir cisme bitişmesi söz konusudur.⁹

Ayetteki mana derinliği de *bâ* harfî yardımıyla tezahür etmiştir. *Bâ* harfinin bu ayet-i kerimede diğer manalarda değil de *ilsak* manasında kullanıldığı ayetin siyakından anlaşılmaktadır. Mesela buradaki *bâ* harfine sebep manasını verirse mana "İşte biz, *haddi aşanlara ve Rabbinin ayetleri sebebiyle iman etmeyenlere böyle ceza verimiz.*" şeklini alır ki bu da cümleinin anlatım bozukluğuna yol açar. Zira Allah Te'âlâ'nın ayetleri/mucizeleri inanmamanın değil, bilakis iman etmenin vesilesidir. Ayrıca ayetlerin inanmama sebebi

1 Zerkeşî, *el-Burhân fî 'ulûmi'l-Kur'ân*, 4/327.

2 Mehmet Çelen, *Arapça'da Edatlar*, 21.

3 Zerkeşî, *el-Burhân fî 'ulûmi'l-Kur'ân*, 4/328.

4 Muḥammed Hasan eş-Şerîf, *Mu'cemu ḥurûfi'l-me'ânî fî'l-Kur'âni'l-Kerîm*, 2/478-479.

5 Tâhâ 20/94.

6 Muḥammed Hasan eş-Şerîf, *Mu'cemu ḥurûfi'l-me'ânî fî'l-Kur'âni'l-Kerîm*, 2/478-479.

7 Tâhâ 20/127.

8 Muḥammed Hasan Osmân, *İ'râbu'l-Kur'ân ve beyânu me'ânîhi*, 7/176.

9 Muḥammed Hasan eş-Şerîf, *Mu'cemu ḥurûfi'l-me'ânî fî'l-Kur'âni'l-Kerîm*, 2/451.

varsayılması halinde neye iman edilmesi hususunda belirsizlik olacaktır. Bu da bir harfi cerrin mana derinliğinin, ancak harfin mütallakından, birlikte kullanıldığı fiilin anlamından ve zikredildiği cümleye bütüncül bakışından anlaşıldığını göstermektedir.

2.1.6.2. Yan Anlamıyla Kullanılan Bâ

Bâ edatı, bulunduğu cümlelerin siyakına göre asıl anlamının yanı sıra farklı manalarda kullanılmaktadır.¹ Bu harf sûrede yan anlamıyla on yedi yerde geçmektedir.²

Arapçada *bâu'l-bedel*, *bâu'l-mukabele* ve *bâu's-semen* diye de isimlendirilen *bâ*,³ *karşılık* ifade eder. Tâhâ sûresinde on beşinci ayette bu manada kullanılmıştır:⁴

"إِنَّ السَّاعَةَ آتِيَةٌ أَكَادُ أُخْفِيهَا لِتُجْزَىٰ كُلُّ نَفْسٍ بِمَا تَسْعَىٰ"

"Kıyamet vakti, elbette gelecektir. Herkes yaptıklarının karşılığını bulması için, neredeyse onun geliş zamanını gizleyeceğim."⁵

Ayette dünyada iyilik veya kötülük namına yapılan her türlü amelin ahirette karşılık bulacağı vurgusu vardır.⁶ Binaenaleyh buradaki *bâ* edatına da *bedel* manasını vermek uygun düşmektedir.

Bâ harfi cümledeki konumu itibariyle bazen *isti'âne* /yardım ve destek alma, manasında kullanılır. "كُتِبْتُ بِالْقَلَمِ" *Kalemle yazdım* misalinde olduğu gibi.⁷ Burada yazma işinin kalemle yapıldığı anlamı vardır. Bu şekilde manalandırmanın sebebi *bâ*daki *isti'âne* manasıdır. *Bâ* harfi, Tâhâ sûresinde üç ayette bu anlamda kullanılmıştır. Bir yerde zamirin, iki yerde ise ismin başında kullanılmıştır.⁸ Misal:

"قَالَ هِيَ عَصَايَ أَتَوَكَّؤُا عَلَيْهَا وَأُشْرِ بِهَا عَلَىٰ غَنَمِي"

"Mûsâ şöyle dedi: "Bu benim asamdır; ona dayanırım ve onunla koyunlarıma yaprak silkelerim."⁹

1 Rummânî, *Me'âni'l-hurûf*, 5-15; Mâlekî, *Raşfu'l-mebânî fî şerhi hürûfi'l-me'ânî*, 220-225; İrbilî, *Cevâhiru'l-edeb fî ma'rifeti kelâmi'l-Arab*, 44- 55; İbn Hişâm, *Muğni'l-lebîb*, 1/170.

2 Muhammed Hasan eş-Şerîf, *Mu'cemu hürûfi'l-me'ânî fî'l-Kur'ânî'l-kerîm*, 2/478-479.

3 Rummânî, *Me'âni'l-hurûf*, 9; İbn Hişâm, *Muğni'l-lebîb*, 2/1/173; Mehmet Çelen, *Arapça'da Edatlar*, 23.

4 Muhammed Hasan eş-Şerîf, *Mu'cemu hürûfi'l-me'ânî fî'l-Kur'ânî'l-kerîm*, 2/478.

5 Tâhâ 20/15.

6 Taberî, *Câmi'u'l-beyân 'an te'vîli âyi'l-Kur'ân*, 8/404; Tabersî, *Mecma'u'l-beyân fî tefsiri'l-Kur'ân*, 7/10; Sâvî, *Hâşiyetu's-Sâvî 'ala Tefsîru'l-Celâleyn*, 2/421; Şevkânî, *Fethû'l-Kadîr*, 2/76; Şâbûnî, *Şafvetu't-tefâsîr*, 2/212.

7 Rummânî, *Me'âni'l-hurûf*, 5; Mâlekî, *Raşfu'l-mebânî fî şerhi hürûfi'l-me'ânî*, 221; Murâdî, *el-Cene'd-dânî fî hürûfi'l-me'ânî*, 38; İbn Hişâm, *Muğni'l-lebîb*, 1/172.

8 Muhammed Hasan eş-Şerîf, *Mu'cemu hürûfi'l-me'ânî fî'l-Kur'ânî'l-kerîm*, 2/478.

9 Tâhâ 20/18.

بها deki ha zamiri asaya racidir.¹ Dolayısıyla bu bâ, isti 'âne manasında kullanılmıştır.

Burada Mûsâ (a.s.)'ın koyunlarına yaprak dökme işinde asayı kullandığını ifade etmektedir.² Bu bâ harf-i cerri bir işin, bir oluşun, bir eylemin sebebini bildirmektedir. Kendinden sonra gelen kelime, öncekinin sebebidir.³

Bu bâ Tâhâ sûresinde altı yerde kullanılmaktadır; dördünde zamirle beraber, diğerleri ise isimle kullanılmıştır.⁴ Misal:

"وَلَوْ أَنَّا أَهْلَكْنَاهُمْ بِعَذَابٍ مِّن قَبْلِهِ لَقَالُوا رَبَّنَا لَوْلَا أَرْسَلْتَ إِلَيْنَا رَسُولًا فَنَتَّبِعَ آيَاتِكَ مِّن قَبْلِ أَنْ نَذِلَّ وَنُخْزَىٰ"

"Eğer biz, onları önceden bir azapla helâk etmiş olsaydık kesin şunu diyeceklerdi: 'Rabbimiz, keşke bize bir peygamber gönderseydin de biz de zelil ve rezil olmadan senin ayetlerine tabi olsaydık.'"⁵

عذاب terkindeki bâ, sebebiye manasında olduğundan عذاب kelimesi kendinden önce gelen أهلكنا nin sebebidir.

Bâ harfi bazen "مع" manasında kullanılır ki buna bâu'l-mûsâhaba denilmektedir.⁶

Edatın bu manada kullanıldığı gösteren iki yol vardır: Birincisi edatın yerine "مع" zarfının

kullanılabilmesi, ikincisi hâl olmasıdır.⁷ Mesela, "زرت صديقي بثيابي الجديدة" Arkadaşımı yeni

elbiselerimle ziyaret ettim cümlesindeki بثيابي yerine مع ثيابي denilse manada bir değişiklik

olmamaktadır. Aynı şekilde بثياب جديدة terkinde "لابسا" takdir ederek الجديدة

şeklinde hâl de takdir edilse de mana değişmemektedir. Bu bâ, Tâhâ sûresinde altı yerde tamamı mu 'reb isimlerle kullanılmıştır.⁸ Misal:

1 Tûsî, et-Tibyân fî tefsîri'l-Kur'ân 7/167; Şevkânî, Fethû'l-Kadîr, 2/77.

2 Ferrâ, Me'âni'l-Kur'ân, 2/674; Ma'mer b. el-Müsennâ, Mecâzu'l-Kur'ân, 165; Taberî, Câmi'u'l-beyân 'an te'vîli âyi'l-Kur'ân, 8/405; Beğavî, Me'âlimu't-Tenzîl, 3/180; Ebu's-Su'ûd, İrşâdu 'akli's-selîm ilâ mezâyel-Kitâbil-Kerîm 5/409.

3 Rummânî, Me'âni'l-hurûf, 6-7; Mâlekî, Raşfu'l-mebânî fî şerhi hurûfi'l-me'ânî, 222; İrbilî, Cevâhiru'l-edeb fî ma'rifeti kelâmi'l-Arab, 45; İbn Hişâm, Muğni'l-lebîb, 1/172; Muḥammed Hasan eş-Şerîf, Mu'cemu hurûfi'l-me'ânî fî'l-Kur'ânî'l-Kerîm, 2/451.

4 Muḥammed Hasan eş-Şerîf, Mu'cemu hurûfi'l-me'ânî fî'l-Kur'ânî'l-kerîm, 2/478-479.

5 Tâhâ 20/134.

6 Rummânî, Me'âni'l-hurûf, 7; Mâlekî, Raşfu'l-mebânî fî şerhi hurûfi'l-me'ânî, 222; İrbilî, Cevâhiru'l-edeb fî ma'rifeti kelâmi'l-Arab, 46; İbn Hişâm, Muğni'l-lebîb, 1/172.

7 Rummânî, Me'âni'l-hurûf, 7; İrbilî, Cevâhiru'l-edeb fî ma'rifeti kelâmi'l-Arab, 46; Demâmînî, Şerhu'd-Demâmînî 'alâ Muğni'l-lebîb, 1/485; Hindî, el-Mu'aḫfiye fî şerhi'l-Kâfiye, 640.

8 Muḥammed Hasan eş-Şerîf, Mu'cemu hurûfi'l-me'ânî fî'l-Kur'ânî'l-Kerîm, 2/478-479.

"فَاتَّبَعَهُمْ فِرْعَوْنُ بِجُنُودِهِ"

"Firavun, ordusuyla beraber onların peşlerine düştü."¹

Ayette بِجُنُودِهِ yerine جُنُودِهِ مع ifadesi kullanılsa manada daralma olmaz. Aynı şekilde بِجُنُودِهِ yerine وَجُنُودُهُ مَعَهُ şeklinde hal bir da takdir de mümkündür.² Buna göre bu konumdaki bâ musâhaba/beraberlik manasındadır. Bir görüşe göre buradaki bâ zait harf olup ayetin takdiri; "أَتَّبَعَهُمْ فِرْعَوْنُ جُنُودَهُ" Firavun, ordusunu onların peşlerinden saldı şeklinde yapılmıştır.³

2.1.6.3. Bâ Edatının Başka Bir Harfin Manasında Kullanımı

Bu harf, Tâhâ sûresinde, zarf olan "في" isti 'lâ' anlamındaki "على" ve beraberlik anlamındaki "مع" manalarında kullanılmıştır.⁴

Bâ harfi, fî manasında Tâhâ sûresinde iki yerde zarf-ı mekân olarak kullanılmıştır.⁵

"إِنِّي أَنَا رَبُّكَ فَاخْلَعْ نَعْلَيْكَ إِنَّكَ بِالْوَادِ الْمُقَدَّسِ طُوًى"

"(Ey Mûsâ), Şüphesiz ki ben, senin Rabbinim. Pabuçlarını çıkar. Çünkü sen, mukaddes Tuva vadisindesin."⁶

Ayette بِالْوَادِ terkindeki bâ, zarf ifade eden في manasındadır. Bu da mekân zarfıdır.

Nitekim vadi bir yer ismidir.⁷

Bâ edatı, Tâhâ sûresinin otuz dokuzuncu ayetinde isti 'lâ' ifade eden على manasında kullanılmıştır.⁸

"فَلْيُلْقِهِ الْيَمُّ بِالسَّاحِلِ"

"Deniz onu (Mûsâ'yı) sahile atsın."⁹

1 Tâhâ 20/78.

2 Zeccâc, Me'âni'l-Kur'ân ve i'râbuh, 3/301; İbn 'Atiyye, el-Muḥarraru'l-vecîz fî tefsîri'l-Kitâbi'l-'azîz, 4/55; Beydâvî, Envâru't-Tenzîl ve esrâru't-te'vîl, 2/436; Şevkânî, Fethû'l-Qadîr, 2/91.

3 Beğavî, Me'âlimu't-Tenzîl, 3/190; İbn 'Atiyye, el-Muḥarraru'l-vecîz fî tefsîri'l-Kitâbi'l-'azîz, 4/55; Beydâvî, Envâru't-Tenzîl ve esrâru't-te'vîl, 2/436; Şevkânî, Fethû'l-Qadîr, 2/91.

4 Muḥammed Hasan eş-Şerîf, Mu'cemu ḥurûfi'l-me'ânî fî'l-Kur'âni'l-kerîm, 2/478-479.

5 20/ 12 ve 17. ayetler. Muḥammed Hasan eş-Şerîf, Mu'cemu ḥurûfi'l-me'ânî fî'l-Kur'âni'l-kerîm, 2/478.

6 Tâhâ 20/12.

7 Muḳâtîl b. Süleyman, Tefsîru Muḳâtîl b. Süleymân, 3/23; Taberî, Câmi'u'l-beyân 'an te'vîli âyi'l-Kur'ân, 8/399-400; Zeccâc, Me'âni'l-Kur'ân ve i'râbuh, 3/286.

8 Muḥammed Hasan eş-Şerîf, Mu'cemu ḥurûfi'l-me'ânî fî'l-Kur'âni'l-kerîm, 2/478.

9 Tâhâ 20/39.

Arap dilinde denizin bir şeyi sahile atması genelde *isti lâ*’ manasındaki *على* edatıyla ifade edilmektedir. Mesela, “Deniz, balıkları sahile attı” ifadesinin karşılığı, *“ألقي البحر السمك”* "ألقي البحر السمك" şeklindedir.¹ Bu sebeple burada *bâ*, *على* yerine kullanılmıştır. Birçok tefsirde bu *bâ* harfinin *على* ya da başka bir harfi cer yerine kullanıldığına dair herhangi bir bilgi bulunmazken, bazı kaynaklarda *على* manasında olabileceği söylenilmiştir.² Kimileri *bâ* harfine gaye bildiren *إلى* *-a doğru* anlamını vermişler.³ Bu görüşe göre mana, “Deniz onu (*Mûsâ*’yı) *sahile doğru sürüklesin*” şeklinde olur. Neticede deniz sürüklese de sahilin üstüne bırakacaktır. Dolayısıyla *bâ* harfine *على* manasını vermek, siyak-sibaka ve Arapların yaygın kullanımına da uygun düşeceği kanaatindeyiz. Bu ayetteki *bâ* harfine diğer manaları vermemek, yine anlatım akışına ters düşeceğindendir. Örneğin buradaki *bâ* harfine sebebiyet veya istiâne anlamında kullanırsak mana şöyle olur: “Deniz onu (*Mûsâ*’yı) *sahil sebebiyle/yardımla sürüklesin*.” Halbuki bir kişinin veya bir nesnenin denizden atılması, deniz kenarıyla değil, deniz dalgaları sebebiyle veya yardımla mümkündür.

2.1.7. Lâm "لام" Edatı

Hem zamir hem de isimlerle birlikte kullanılan lââm harf-i cerri, asıl anlam, yan anlam ve başka harfin manasında kullanılmıştır.⁴

2.1.7.1. Asıl Anlamıyla Kullanılan "اللام" Edatı ve Anlama Etkisi

Lâm edatı, harf-i cer olarak esasen *mülkiyet* manasında kullanılmaktadır. Bazı dil alimleri, bu tabir yanında aynı manaya gelen müradif tabirler kullanmışken bazıları bu tabirlerden hiç söz etmemişlerdir. Mesela Sibeveyhi bu *lâm* için *mülkiyet* ifadesi yanında *istihkak* tabirini kullanırken,⁵ Muberrid *tahkik* tabirini kullanmıştır.⁶ İbn Hâleveyh de

1 Hâlîl b. Aḥmed *Kitābu'l-‘ayn*, 6/129; Ezherî, *Tehzîbu'l-luġa*, 11/62; Ebûl-Feth Nâsiruddîn el-Muṭarrizî, *el-Muġrib fî tertîbi'l-Mu‘rib*, thk. Mahmud Fâḥûrî ve Abdulḥamîd Muḥtâr (Halep: Mektebetu Üsâme b. Zeyd, 1979), 85.

2 Abdulkadir Molla Huveys, *Beyânu'l-me‘ânî*, (Dimaşk: Matba‘atu’t-Terakkî, 1965), 2/199; Muḥammed Hasan eṣ-Şerîf, *Mu‘cemu ħurûfi'l-me‘ânî fî'l-Kur‘ânî'l-kerîm*, 2/478.

3 Ebyârî, *el-Mevsû‘a'l-Kur‘âniyye*, 10/292.

4 Rummânî, *Me‘ânî'l-ħurûf*, 26-36; Mâlekî, *Raṣfu'l-mebânî fî şerhi ħurûfi'l-me‘ânî*, 293-328; İrbilî, *Cevâhiru'l-‘edeb fî ma‘rifeti kelâmi'l-Arab*, 71; Hasîrîzâde Elif Efendi, *Muḥtâru'l-enbâ fî'l-ħurûf ve’z-zurûf ve ba‘di’l-esmâ*, 149; Hasan Akdağ, *Arap Dilinde Edatlar*, 355.

5 Sibeveyhi, *el-Kitâb*, 4/339.

6 Muberrid, *el-Muḥtaḍab*, 4/416.

Muberrid'in kullandığı tabiri kullanmıştır.¹ Aslında bu iki tabir arasında bir incelik söz konusudur. İsfahânî (öl. V./XI.), bu nüansı şöyle açıklar: *Mülkiyet* ile *istihkak lâmu* aynıdır. Ancak *mülkiyet lâmu*, bilfiil mâlik olma anlamda kullanılırken, *istihkak lâmu* mâlik olmayı hak ettiğini ancak hak edilen şeyin henüz ele geçmediği veya gerçekleşmediğini göstermektedir. Misal:

"و لله ملك السموات و الأرض"

"Göklerin ve yerin mülkü Allah'ındır."²

ayetindeki lâm *mülkiyet* bildirir. Yani gökyüzü ve yeryüzü Allah Te'âlâ'nın mülküdür.

"لَهُمُ اللَّعْنَةُ وَلَهُمْ سُوءُ الدَّارِ"

"Onlar, laneti ve kötü akıbeti hak etmişlerdir."³

Ayet-i kerimede sözü edilen kimselerin, kötü akıbeti hak ettikleri, fakat hak ettikleri bu cezanın henüz vuku bulmadığı anlaşılmaktadır. Buna göre ayetteki sahip olma ya da hak etme anlamındaki lam, *istihkâk* lamıdır.⁴ Buna göre hak etme anlamı olup hak edilen şey, bazen lehte bazen de aleyhte olur.

İbn Hişâm *istihkâk lâmını* zat ile mana arasında yer alan harftir" şeklinde tanımlar. "الحَمْدُ لله" Övgü Allah Te'âlâ'ya mahsustur. Burada lafzatullâh, zat; hamd ise *mana/soyut* bir kavramdır.⁵ Bazıları bu lâma *mülkiyet* ve *istihkak* yerine *ihtisas/ait olma* adını vermişlerdir.⁶ Fakat ihtisas, istihkaka nazaran daha geneldir. Mesela, "القَمِصُ للْعَبْدِ" cümlesindeki nin başındaki lâm, *ihtisas* ifade eder. Çünkü köledeki mülkiyet hakiki mülkiyet değildir. Mülk ya da istihkak daha özeldir.⁷ *İhtisas* tabiri yerine *şibih mülk* tabirini kullananlar da vardır.⁸ Yani bu durumda köle misalinde olduğu gibi gerçek manada değil, mecazi mülkiyet söz konusudur. Neticede asıl manası mülkiyet olan bu harf, *hakiki* ve *mecazi mülkiyet* yani *sahiplik* ifade eder. Bu sahiplik, gerçek manadaki sahiplik ise *hakiki*, aksi halde *mecazidir*. *İstihkak* ve *ihtisas* ise

1 Huseyn b. Ahmed İbn Hâleveyh, *İ'rabu şelâşine sûre* (Kahire: Dâru'l-Kutubi'l-Misriyye, 1941), 20.

2 el-Mâide 18.

3 er-Ra'd 13/25.

4 Râgıb el-İsfahânî, *Mufredâtu Elfâzi'l-Kur'an*, thk. Safvân Adnân Dâvûdî (Dimaşk: Dâru'l-Kalem, 2011), 755.

5 İbn Hişâm *Muğni'l-lebîb*, 1/319.

6 İbn Hişâm *Muğni'l-lebîb*, 1/319.

7 Muştafâ Muhammed 'Arafe ed-Dusûkî, *Hâşiyetu'd-Dusûkî 'alâ Muğni'l-lebîb*, thk. Abdusselâm Muhammed Emîn (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2013), 2/5.

8 Murâdî, *el-Cene'd-dânî fi hurûfi'l-me'âni*, 69; Ebû Muhammed Abdullâh Cemâluddîn İbn Hişâm, *Evdaḥu'l-mesâlik ilâ Elfıyyeti İbn-i Mâlik*, thk. Yusuf eş-Şeyḥ Muhammed el-Bikâ'î, (Beyrut: Dâru'l-Fıkr, ts.), 3/25; Muhammed Hasan eş-Şerîf, *Mu'cemu hurûfi'l-me'âni fi'l-Kur'âni'l-Kerîm*, 2/814.

daha çok mecazi manayı ifade etmektedir.¹ Tâhâ sûresinde ise bir yerde hakiki, otuz yerde mecazi olarak kullanılmıştır.

Lâm harfi, Tâhâ sûresinde sadece bir ayette hakiki *mülkiyet* ifade eder:²

"لَهُ مَا فِي السَّمَوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ وَمَا بَيْنَهُمَا وَمَا تَحْتَ الثَّرَى"

"Göklerde, yerde, ikisinin arasında ve yer altındakiler, tümü O'nun mülküdür."³

Ayette, Allah Te‘âlâ’nın her şeye sahip olduğunun vurgusu vardır. Nitekim Allah Te‘âlâ hakikatte her şeyin mâlikidir. Dolayısıyla *lâm* da hakiki manası olan sahipliği ifade etmektedir.

Lâm harf-i cerri, sûrede mecazen mülkiyet anlamıyla otuz yerde yer almaktadır. Bunlarda genelde istihkâk ve ihtisâs manası vardır. Sûrede en çok ihtisâs manası ön plana çıkmaktadır. Misal:

"فَأُولَٰئِكَ لَهُمُ الدَّرَجَاتُ الْعُلَى"

"Onlar (müminler), üstün mertebelere sahiptirler."⁴

Ayette lâm edatı, *sahiplik* ifade eder. Ancak derecât-i ‘ulâya sahiplik siyak-sibaktan da anlaşılacağı üzere henüz tahakkuk etmediğinden *mecazi* anlamdadır. Arap belagatinde bu tür mecaza, *mecâz-ı mürsel* adı verilmektedir.⁵ Lam harfi, Tâhâ sûresinde sadece bu ayette *istihkâk* anlamındadır.⁶

2.1.7.2. Yan Anlamıyla Kullanılan Lâ "لام" Edatı ve Anlama Etkisi

Çok yönlü olan bu harf, cümlelerin siyak ve sibakına göre *temlik*, *şibih temlik*, *ta’îl/sebep*, *menfiyi te’kîd etme*, *tebliğ*, *beraberlik*, *kasem* ve *hayret etme* gibi birçok manada kullanılır.⁷ Tâhâ sûresinde *sebeb*, *tebliğ*, *tebyîn* ve *te’kîd* anlamında kullanılmıştır. Bunlardan en çok *sebeb*, en az ise *tebyîn* ve *tekit* manasında kullanılmıştır.⁸

Lâm edatının sebebiyye olduğunu anlamak için onun yerine من أجل/لأجل ifadeleri kullanıldığında mana sahih oluyorsa bu lâ *sebebiyyedir*.⁹

1 Muḥammed Hasan eş-Şerîf, *Mu‘cemu ḥurûfi ‘l-me‘ânî fi ‘l-Ḳur‘ânî ‘l-Kerîm*, 2/814.

2 Muḥammed Hasan eş-Şerîf, *Mu‘cemu ḥurûfi ‘l-me‘ânî fi ‘l-Ḳur‘ânî ‘l-Kerîm*, 2/854.

3 Tâhâ 20/6.

4 Tâhâ 20/75.

5 Sekkâkî, *Miftâḥu ‘l-‘Ulûm*, 525; Ahmet Bostancı, “Arap Dilinde Bir Mecaz-ı Mürsel Türü Olarak Aynı Kökten Türeyen Farklı Kelimelerin Birbirlerinin Yerine Kullanılması –Kur’an-ı Kerim Bağlamında Bir İnceleme” *Usul İslam Araştırmaları* 13/13 (2010), 42.

6 Muḥammed Hasan eş-Şerîf, *Mu‘cemu ḥurûfi ‘l-me‘ânî fi ‘l-Ḳur‘ânî ‘l-Kerîm*, 2/855.

7 Rummânî, *Me‘ânî ‘l-ḥurûf*, 26-36; Mâlekî, *Raṣfu ‘l-mebânî fi şerḥi ḥurûfi ‘l-me‘ânî*, 293-328; İrbilî, *Cevâhiru ‘l-edeb fi ma‘rifeti kelâmi ‘l-Arab*, 71-90; İbn Hişâm, *Muğni ‘l-lebîb*, 1/320-328.

8 Muḥammed Hasan eş-Şerîf, *Mu‘cemu ḥurûfi ‘l-me‘ânî fi ‘l-Ḳur‘ânî ‘l-Kerîm*, 2/855-856.

9 İbn Hişâm, *Muğni ‘l-lebîb*, 1/320; Zerkeşî, *el-Burhân fi ‘ulûmi ‘l-Kur‘ân*, 4/428.

Tâhâ sûresinde bu manada surede dokuz yerde kullanılmıştır.¹ Misal:

فَاضْرِبْ لَهُمْ طَرِيقًا فِي الْبَحْرِ يَبَسًا

“*Onlar için denizde kuru bir yol aç.*”²

Ayette, Allah Te‘âlâ’nın, Mûsâ (a.s.)’a, karşısına deniz çıkınca kavmini kurtarmak için mucize olarak asasını denize vurup, onlara kuru bir yol açmasını emretmektedir.³ هم zamirinin başında gelen lâm da *sebebiyye* manasındadır.⁴

Lâm harf-i cerrinin tebliğ anlamı; bir sözün ya da söz hükmünde olan bir şeyin bir kişiye tebliğ edilmesidir. Bu harf-i cer isimlerin de zamirlerin de başında kullanılır.⁵ Tebliğden maksat, manadan, harf-i cer ile mecrur ismin haberdar edilmesidir. Mesela قُلْتُ لِسَالِمٍ: قد "Salim’e, imtihanı kazandığını söyledim. Burada lâm harfi ile mecrûr olan Salim’e, sınavı kazandığı bilgisi iletildiğinden lâm, *tebliğ* ifade eder.⁶ Tebliğ ifade eden lâm genelde قول, إذن ve تفسير masterları ve türevleriyle kullanılmıştır.⁷

Tâhâ sûresinde bu harf-i cer, tebliğ manasında bir yerde isimle, altı yerde zamirle kullanılmıştır. Bu harf-i cerrin müteallakı dört yerde قول lafzından türeyen fiiller olup üç yerde ise قول hükmünde olan سؤل, هدى ve إذن fiilleridir.⁸

إِذْ رَأَى نَارًا فَقَالَ لِأَهْلِهِ امْكُثُوا إِنِّي آنَسْتُ نَارًا

“*Hani o (Mûsâ), bir ateş görmüş ve bunun üzerine ailesine, ‘bekleyin, ben bir ateş gördüm’ demişti.*”⁹

Ayette Mûsâ (a.s.)’ın, ailesine ilettiği sözden bahsedilmektedir. Burada kullanılan fiil قول masterından türetilmiştir. Mecrûr olan da أهل kelimesidir. Yani Mûsâ (a.s.), ateşi gördüğünü

1 Muḥammed Hasan eş-Şerîf, *Mu‘cemu ḥurûfi’l-me‘ânî fi’l-Ḳur‘ânî’l-Kerîm*, 2/855-856.

2 Tâhâ 20/77.

3 Şevkânî, *Fethû’l-Ḳadîr*, 2/90; Âlûsî, *Rûḥu’l-me‘ânî*, 6/546; Şâbûnî, *Şafvetu’t-tefâsîr*, 2/222.

4 Muḥammed Hasan eş-Şerîf, *Mu‘cemu ḥurûfi’l-me‘ânî fi’l-Ḳur‘ânî’l-Kerîm*, 2/855.

5 Rumânî, *Me‘ânî’l-ḥurûf*, 31; İrbilî, *Cevâhiru’l-edeb fi ma‘rifeti kelâmi’l-‘Arab*, 72; İbn Hişâm, *Muğni’l-lebîb*, 1/326; Mehmet Çelen, *Arapça’da Edatlar*, 43.

6 Emîl Bedî‘ Ya‘kûb, *el-Mu‘cemu’l-mufaşşal fi deḳâiki’l-‘Arabiyye*, (Beyrut: Dâru’l-Kutubi’l-‘İlmiyye, 2012), 336.

7 Dusûkî, *Ḥâşiyetu’d-Dusûkî ‘alâ Muğni’l-lebîb*, 2/17.

8 Muḥammed Hasan eş-Şerîf, *Mu‘cemu ḥurûfi’l-me‘ânî fi’l-Ḳur‘ânî’l-Kerîm*, 2/855-856.

9 Tâhâ 20/10.

ailesine haber vermiştir. Binaenaleyh, bu lâm *tebliğ lâmıdır* ve kullanılan fiil de bizzat قال fiilidir.

"قَالَ أَمْنْتُمْ لَهُ قَبْلَ أَنْ أَدْنَى لَكُمْ"

“(Firavun), ‘Ben size izin vermeden O’na (Mûsâ’ya) iman mı ettiniz?’ dedi.”¹

Burada Firavun’un, Mûsâ (a.s.)’ın tebliğ ettiği dine onun izni olmadan inandıkları için kavmini sorguya çekmesi anlatılmaktadır.² Buradaki izin, قول lafzı manasında kullanılmıştır.

Faili veya mefulün bihi beyan eden lâma *tebyin* ya da *beyan/açıklama lâma* denilmiştir.³ Bu lâm, genelde *isim fiil*, *isim fiile benzeyen mastar*, *taaccüp fiili* ve *isim-i tafdilden* sonra yer alır.⁴ Tâhâ sûresinde ise sadece bir yerde *taaccüp* sığasından sonra *tebyîn* anlamında kullanılmıştır:

"وَسَاءَ لَهُمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ حِمْلًا"

“(Bu günah), kıyamet gününde onlar için ne fena bir yüküdür!”⁵

Zem/yeri ifade eden ساء fiilinden sonra gelen ve هم zamirinin başında yer alan bu harf-i cer, *tebyîn* içindir.⁶ Burada zem edilen şey, Kur’ân-ı Kerîm’den yüz çevirenlerin kıyamet gününde taşıyacakları ağır vebaldır. Burada açıklanan şey ise, yergiye konu olan ve Kur’an’dan yüz çevirenlerin taşıyacakları yüklenmiş oldukları günahıdır. Yani Kur’an’dan yüz çeviren kimselere raci olan هم zamiri lâm harfi ile “bu söz, kimin hakkında söylenmiştir?” sorusunun bir cevabı niteliğindedir. Dolayısıyla bu lâm *tebyîn lâmıdır*.⁷

2.1.7.3. Lâm Edatının Başka Bir Edatın Manasında Kullanımı

Lâm edatı, Tâhâ sûresinde, *ilsâk* manasında kullanılan "الباء" ve *terk etme* ifade eden "عن" manalarında kullanılmıştır.⁸

1 Tâhâ 20/71.

2 Taberî, Câmi‘u’l-beyân ‘an te‘vîli âyi’l-Kur‘ân, 8/435; Tûsî, et-Tibyân fî tefsîri’l-Kur‘ân, 7/189.

3 İrbilî, Cevâhiru’l-edeb fî ma‘rifeti kelâmi’l-Arab, 73; Suyûtî, Mu‘tereku’l-akrân, 2/285; Muḥammed Hasan eş-Şerîf, Mu‘cemu ḥurûfi’l-me‘ânî fî’l-Kur‘ânî’l-Kerîm, 2/816.

4 İrbilî, Cevâhiru’l-edeb fî ma‘rifeti kelâmi’l-Arab, 73; Muḥammed Hasan eş-Şerîf, Mu‘cemu ḥurûfi’l-me‘ânî fî’l-Kur‘ânî’l-Kerîm, 2/816.

5 Tâhâ 20/101.

6 Zemaḥşerî, el-Keşşâf, 3/84; Beydâvî, Envâru’t-Tenzîl ve esrârü’t-te‘vîl, 2/441; Neseî, Medâriku’t-Tenzîl ve ḥakâiku’t-te‘vîl, 2/382; Şevkânî, Fethû’l-Kadîr, 2/96; Âlûsî, Rûhu’l-me‘ânî, 8/568.

7 Taberî, Câmi‘u’l-beyân ‘an te‘vîli âyi’l-Kur‘ân, 8/455; Tûsî, et-Tibyân fî Tefsîri’l-Kur‘ân, 7/206; Begavî, Me‘âlimu’t-Tenzîl, 3/194; Şevkânî, Fethû’l-Kadîr, 2/96; Âlûsî, Rûhu’l-me‘ânî, 6/568.

8 Muḥammed Hasan eş-Şerîf, Mu‘cemu ḥurûfi’l-me‘ânî fî’l-Kur‘ânî’l-Kerîm, 2/855.

Lâm harfî, bazen ilsak ifade eden bâ manasında kullanılmıştır.¹ Tâhâ sûresinde ise sadece şu ayette kullanılmıştır:²

"قَالَ آمَنْتُمْ لَهُ قَبْلَ أَنْ آذَنَ لَكُمْ"

“Firavun şöyle dedi: Ben size izin vermeden önce mi ona inandınız/ittibâ ettiniz”³

Kur’ân’da, آمَنَ ve آمَنَ به şeklinde iki kullanım söz konusudur. Burada özellikle آمَنَ به de bir görüşe göre fiile ittibâ manası vardır. Bu da ilsak manasını yüklemektedir.⁴ Kur’ân’da imanın geçtiği yerlerde inanılacak varlık Allah Te‘âlâ ise آمَنَ fiili daha çok bâ, başkası ise lâm harfiyle kullanılmaktadır.⁵ Bazı tefsirlerde آمَنْتُمْ بِهِ şeklinde tefsir edilmesi⁶ de buradaki lâm harfinin bâ harfi yerine kullanıldığının işaretidir. Bazılarına göre buradaki, آمَرَ “tabi olma” anlamındadır.⁷ Bu ittibâ da zımnen bir nevi ilsaktır. Müfessir Tûsî (öl. 672/1274), bu görüşü tasvip etmeyerek şu delili getirmektedir: “İnanmak, tabi olmayı gerektirmez. Bazen kişi inandığı halde, inandığı kimseye tabi olmayabilir.”⁸ Müfessir Âlûsî de iman etme fiili aynı zamanda boyun eğme manasında kullanıldığı için bu lâmın آمَنَ fiiline ittibâ değil, “boyun eğme” manasını yüklediğini söyler. Çünkü انقاد fiili lâm harfî cerri ile müteaddi bir fiil iken, آمَنْتُمْ fiili, bizatihi müteaddidir.⁹ Aynı kıssanın geçtiği “Firavun ‘Ben size müsaade etmeden önce mi ona iman ettiniz?!’ dedi.”¹⁰ ayetinde “آمَنْتُمْ بِهِ” şeklinde kullanılması da aslında bu lâm’ın bâ manasında olduğunu ortaya koymaktadır. İskâfî (öl.

1 Cemil Ahmed Zafer, *en-Nahvu'l-Kur'ânî*, (Mekke: Mektebetu'l-Melik Fehd, 1998), 416; Muhammed Hasan eş-Şerîf, *Mu'cemu hurûfi'l-me'ânî fi'l-Kur'ânî'l-kerîm*, 2/815.

2 Muhammed Hasan eş-Şerîf, *Mu'cemu hurûfi'l-me'ânî fi'l-Kur'ânî'l-kerîm*, 2/855.

3 Tâhâ 20/71.

4 Tûsî, *et-Tibyân fi Tefsîri'l-Kur'ân*, 7/189; Beydâvî, *Envâru't-Tenzil ve esrâru't-te'vîl*, 2/434; Şevkânî, *Fethû'l-Kadîr*, 2/89.

5 Zemaşşerî, *el-Keşşâf*, 3/74; Ebu Hayyân, *el-Baḥru'l-muḥîṭ*, 6/242.

6 Tûsî, *et-Tibyân fi Tefsîri'l-Kur'ân*, 7/189; Nesefî, *Medâriku't-Tenzil ve ḥaḳâiku't-te'vîl*, 2/358; İbn 'Âşûr, *et-Taḥrîr ve-tenvîr*, 7/264; Şâbûnî, *Şafvetu't-tefâsîr*, 2/219.

7 Beydâvî, *Envâru't-Tenzil ve esrâru't-te'vîl*, 2/434; Ebu's-Su'ûd, *İrşâdu 'akli's-selîm ilâ mezâyel-Kitâbil-kerîm*, 5/438.

8 Tûsî, *et-Tibyân fi Tefsîri'l-Kur'ân*, 7/189.

9 Âlûsî, *Rûhu'l-me'ânî*, 6/541-542.

10 el-A'râf 7/123.

240/854) iki ayette harfî cerlerin farklı olmasını şöyle izah eder: A‘raf sûresindeki ه zamiri Allah Te‘âlâ’ya racidir. Bunun delili ise ayetin siyak-sibakıdır. Nitekim ayetin öncesinde;

"قَالُوا آمَنَّا بِرَبِّ الْعَالَمِينَ"

“Biz, alemlerin Rabbi olan Allah Te‘âlâ’ya inandık”¹

şeklinde Allah Te‘âlâ’dan söz edilmektedir. Bu ayetteki zamir Mûsâ (a.s.)’a aittir. Çünkü ayetin devamında;

"إِنَّهُ لَكَبِيرُكُمُ الَّذِي عَلَّمَكُمُ السِّحْرَ"

Muhakkak ki O, sihirbazlığı size öğreten büyüğünüzdür.”²

şeklinde Mûsâ (a.s.)’dan söz edilmiştir.³ Ancak bu durum lâm harfinin *ilsak* manasının gelmesine engel değildir.

Buradaki *ilsâk*, mecâzî anlamdadır. Çünkü iman, soyut bir kavram olup beş duyudan biriyle algılanmaz.

Lâm harfî, bazı yerlerde *mücâveze/uzaklaşma* anlamındaki عَنْ manasında kullanılmıştır.⁴ Taha sûresinde ise bu manada yüz sekizinci ayette kullanılmıştır:

"يَوْمَئِذٍ يَتَّبِعُونَ الدَّاعِيَ لَا عِوَجَ لَهُ"

“O gün, Davetçiye uyarlar. Ondan kaçış imkanları yoktur.”⁵

Çoğu dilbilimci ve müfessire göre buradaki ه zamirine bitişen lâm, *mücaveze* ifade eden عَنْ manasındadır. Buna göre لَهُ yerine عنه ifadesi kullanılabilir.⁶ Meallerde mana genelde buna göre verilmiştir.⁷

1 el-A‘raf 7/121.

2 Tâhâ 20/71.

3 Muhammed b. Abdullâh el-İskâfî, *Durretu’t-Tenzîl ve gurretu’t-te’vîl*, thk. Muhammed Muştafâ Aydın (Mekke: Câmi‘atu Ummi’l-Ğurâ, 2001), 2/670-671.

4 Rummânî, *Me‘âni’l-hurûf*, 29; Herevî, *el-Uzhiye*, 284.

5 Tâhâ 20/108.

6 Mukâtil b. Süleyman, *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*, 3/41; Ferrâ, *Me‘âni’l-Ğur‘ân*, 2/689; Taberî, *Câmi‘u’l-beyân ‘an te’vîli âyi’l-Ğur‘ân*, 8/459; Muhammed b. Abdillâh İbn Ebî Zemâneyn, *Tefsîru’l-Ğur‘âni’l-‘azîz*, thk. Huseyn b. ‘Ukâşe ve Muhammed b. Muştafâ (Kâhire: el-Fârûku’l-Hadîse, 2002), 3/128; Ahmed b. Muhammed es-Sa‘lebi, *el-Keşf ve’l-beyân ‘an tefsîri’l-Ğur‘ân*, thk. Ebû Muhammed b. ‘Âşûr (Beyrut: Dâru İhyâi’t-Turâsi’l-‘Arabî, 2002), 6/261; Mekki b. Ebî Tâlib, *el-Hidâye ilâ bulûgi’n-nihâye*, (BAE: Mecmû‘atu Buhûşi’l-Kutubi ve’s-Sünne, 2008), 7/4700; Beydâvî, *Envâru’t-Tenzîl ve esrâru’t-te’vîl*, 2/442; Muhammed b. Ebî Muhammed İbn Cuzeyy, *et-Teshîl li ‘ulûmi’t-Tenzîl*, thk. Muhammed Sâlim Hâşim (Beyrut: Dâru’l-Kutubi’l-‘İlmiyye, 1995), 2/15; Ali b. Muhammed b. İbrâhîm el-Hâzin, *Lûbabu’t-Te’vîl fi me‘âni’t-Tenzîl*, thk. Abdusselâm Muhammed Ali Şâhin (Beyrut: Dâru’l-Kutubi’l-‘İlmiyye, 1994), 3/213; İsmâ‘îl b. Ömer İbn Keşîr, *Tefsîru’l-Ğur‘âni’l-‘azîm*, thk. Sâmi b. Muhammed es-Selâme (Riyad: Dâru Taybe, 1999), 5/278-279;

7 Kur‘ân Meâlî; Erişim: (22 Ağustos 2021).

İbn Atiyye (öl. 541/1147), "لَا عِوَجَ لَهُ" ifadesinin "لَا شَكَّ فِيهِ" anlamına da gelebileceğini

söyler.¹ Buna göre buradaki lâm في manasında olup ayetin meali de şöyledir: “O gün, Davet edene uyarlar. Bu konuda şüphe yoktur.” Takdir edilen harf-i cerre göre anlamın ne şekilde değiştiğini burada görmekteyiz.

İbn Âşûr buradaki lâmin sebep bildirdiğini ifade etmektedir. Buna göre مِنْ أَجْلِهِ لَهُ manasındadır. Mana ise şöyle olur: “O gün, Davetçiye uyarlar. O’nun için yan çizme yoktur.”²

Fikrimizce her üç şekilde de tevili mümkündür. Çünkü lâm edatı duruma göre, yukarıda sözü edilen her üç harfin yerinde de kullanılmakta olup ciddi şekilde ayetin manasını değiştirmesi söz konusu değildir. Nitekim her hâlükârda ayetle, davetçiye uyulması ve bu konuda yan çizmenin olmayacağı mesajı verildiği aşıkardır. Bununla beraber ayetin siyak-sibakını da göz önünde bulunduracak olursak, lâm edatına عَنْ manasının verilmesi daha uygundur ki çoğunluğun görüşü bu yöndedir. Lâmin her üç harfin anlamında kullanılabilmesi bir anlatım genişliğine ve derinliğine delalet etmektedir.

2.1.8. Kâf "الكاف" Edatı

Kâf harf-i cerri, aslında teşbih/benzetme edatıdır.³ Bu harf, sadece isimlerle kullanılır zamirlerle kullanılmaz. Bu manada zamirlerle مِثْل kelimesi kullanılır. "أَنْتَ مِثْلِي" Sen bana benziyorsun gibi.⁴ Râğıb el-İsfahânî, bu harfin teşbihin yanında temsil⁵ yani örnekleme için de kullanıldığını, daha çok ise temsil ifade ettiğini bildirir. Bu manada şu ayeti örnek vermiştir:

"يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تُبْطِلُوا صَدَقَاتِكُمْ بِالْمَنِّ وَالْأَذَى كَالَّذِي يُنْفِقُ مَالَهُ رِثَاءَ النَّاسِ"

“Ey iman edenler! malını insanlara gösteriş olsun diye harcayan misali sadakalarınızı minnet etmek ve kalp kırmak suretiyle iptal etmeyin.”⁶

1 İbn ‘Atiyye, *el-Muḥarraru’l-vecîz fî tefsîri’l-Kitâbi’l-‘Azîz*, 4/64.

2 İbn ‘Âşûr, *et-Taḥrîr ve’t-tenvîr*, 7/309.

3 Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, 4/339; Muberrid, *el-Muḥtaḍab*, 2/414.

4 Emîl Bedî‘ Ya‘kûb, *el-Mu‘cemu’l-mufaṣṣal fî deḳâiki’l-luġati’l-‘Arabiyye*, 319; Mehmet Çelen, *Arapça’da Edatlar*, 50.

5 Teşbih ile temsil arasındaki fark şudur: Teşbihte te’vîle ihtiyaç olmazken temsilde te’vîl söz konusudur. Geniş bilgi için bk. Abdulkâhir b. Abdirrahmân el-Curcânî, *Esrâru’l-Belâġa*, thk. Maḥmûd Muḥammed Şâkir, (Cidde: Dâru’l-Medenî, ts.), 90-97.

6 el-Bakara 2/264.

Ayette الكاف harfî teşbihten ziyade *temsîl* manasını yansıtmaktadır. Çünkü buradaki benzetmede örnekleme ağır basmaktadır.¹ Ferrâ ise Arapların الكاف harfî ile isim olan مِثْل edatını bir arada kullanmaları, her ikisinin de aynı manayı taşıdığını yani *benzetme* ifade ettiğini söyler.² Ferrâ, şu ayeti örnek verir:

"لَيْسَ كَمِثْلِهِ شَيْءٌ"

"Hiçbir şey Allah Te'âlâ'nın benzeri olamaz."³

Birçok alime göre buradaki *kâf*, te'kîd için olup zâid harftir.⁴ Taberî, bu ayette iki vecih olduğunu bildirmektedir. Birincisi: Ayette zâid olan kelime مِثْل kelimesi olup te'kîd içindir. Buna göre tevili "لَيْسَ هُوَ كَشَيْءٍ" "O, herhangi bir şeye kesinlikle benzemez" şeklindedir. İkinci vecih ise zâid olan kelime, teşbihin te'kîdi için getirilen *kâf* edatıdır. Buna göre de tevil şöyledir: "لَيْسَ مِثْلُهُ شَيْئًا" "O'nun benzeri asla yoktur."⁵ Bazılarına göre buradaki مِثْل kelimesi ise *zat* manasındadır. Tevili de "لَيْسَ مِثْلُ ذَاتِهِ شَيْئًا" "O'nun zatına hiçbir şey benzemez" şeklindedir. Rummânî, bu tevilini uzak ihtimal görür ve الكاف harfinin kendisiyle müşebbehi müşebbehün bihe bağladığını söyler. Ona göre de buradaki kâf harfî zâid harf konumundadır.⁶

Bu harf, Tâhâ sûresinde asıl manasıyla altı yerde kullanılmıştır. Bunlar كذلك şeklindedir. Bu *kâf* cer harfî olduğu gibi مِثْل manasında isim olarak da kabul edilir.⁷ İsim olunca kendisi *muzaftamlanan*, sonra gelen ise *muzafun ileyhi/tamlayan* olur. Buna göre Tâhâ sûresinde harf-i cer olarak kullanılmamıştır. Şu var ki: Kur'ân-ı Kerîm'i i'râb eden modern kaynakların bir kısmında surede yer alan الكاف edatı, *teşbih* ifade eden harf-i cer olarak i'râb

1 İsfahânî, *Mufredâtu Elfâzi'l-Kur'ân*, 732.

2 Ferrâ, *Me'âni'l-Kur'ân*, 3/1053; Rummânî, *Me'âni'l-hurûf*, 20.

3 eş-Şûrâ 42/11.

4 Zeccâc, *Me'âni'l-Kur'ân*, 4/300; İbnu'n-Nehhâs, *İ'râbu'l-Kur'ân*, 4/51; Rummânî, *Me'âni'l-hurûf*, 20; Şevkânî, *Fethu'l-Kadîr*, 2/611.

5 Taberî, *Câmi'u'l-beyân 'an te'vîli âyi'l-Kur'ân*, 11/133.

6 Rummânî, *Me'âni'l-hurûf*, 20.

7 Mâlekî, *Raşfu'l-mebânî fî şerhi hurûfi'l-me'ânî*, 272; Kefevî, *el-Kullîyyât*, 636; Muhammed el-Antâkî, *el-Minhâc fî kavâ'idî'l-i'râb*, 2014), 224.

edilirken¹ klasik *İ'rabu'l-Kuran, Müşkilü'l-Kur'an ve Tefsiru'l-Kur'an* kaynaklarında ağırlıklı olarak teşbih edatı olmakla beraber isim konumunda olduğu belirtilmiştir. Bu kaynaklarda الكاف yerine isim olan مثل takdir edilmiştir.² Muhammed Hasan eş-Şerîf'in, Kur'an'daki *hurûf-u me'ânî* için yazdığı mu'ceminde bu harfin geçtiği sure ve ayetleri sıralarken Tâhâ suresine hiç yer vermemesi,³ onu harf-i cer değil, isim olarak kabul ettiğini göstermektedir. Misal:

"كَذَلِكَ نَقُصُّ عَلَيْكَ مِنْ أَنْبَاءِ مَا قَدْ سَبَقَ"

"İşte böylece sana geçmişlerin haberlerinden bir kısmını anlatıyoruz."⁴

Burada ism-i işaretin başında yer alan *kâf* ile ilgili olarak bazı irabu'l-Kur'an eserlerinde *teşbih* manasında cer harfi olarak i'râb edilirken,⁵ çoğu kaynaklarda mahallen mansup olarak değerlendirilmiştir.⁶ Dolayısıyla isim olarak kabul edilir. Çünkü isimler mu'reb, harfler ise mebnidir.⁷ Mahallen mansûb oluşunun sebebi ise mukadder mevsufa sıfat olmasıdır. Takdiri "نَحْنُ نَقُصُّ عَلَيْكَ قِصَصًا مِثْلَ ذَلِكَ الْقِصَصِ" *Biz Azîmu's-şân, Onların kıssalarına benzer kıssaları sana anlatırız* şeklindedir.⁸ Burada takdir edilen kelime قِصَصًا kelimesi olup mansûbtur. Çünkü meful durumundadır ve mevsuftur. مثل konumunda olan ve dolayısıyla isim olarak değerlendirilen الكاف edatı onun sıfatıdır. Nitekim sıfat, mevsufa i'râb yönünden uymuştur.⁹

Kur'an-ı Kerîmin *icâz* özelliğini dikkate alacak olursak, buradaki *kâf* harfinin مثل yerinde kullanıldığı ve dolayısıyla isim konumunda mukadder bir kelimenin sıfatı olduğunu söylemek mümkündür. Ancak tevil yapmayıp bunu harf-i cer olarak görenlere göre harf olduğu

- 1 Muhammed Hasan Osmân, *İ'rabu'l-Kur'an ve beyânu me'ânîhi*, 7/131, 136, 154, 175, 176; Rev'a Muhammed Nâcî, *en-Nehcu'l-kavîm fi i'râbi'l-Kur'âni'l-kerîm*, (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2013), 6/113, 115, 122, 130, 131.
- 2 İbnu'n-Nehhâs, *İ'rabu'l-Kur'an*, 3/41; Mekkî, *Müşkilü i'râbi'l-Kur'âni'l-kerîm*, thk. Üsâme Abdulażîm (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2010), 302-303; Zekerîyyâ el-Ensârî, *İ'rabu'l-Kur'âni'l-azîm*, thk. Mûsâ Ali Mûsâ (Kahire: Dâru'n-Neşri li'l-Câmi'ât, 2010), 323.
- 3 Muhammed Hasan eş-Şerîf, *Mu'cemu hurûfi'l-me'ânî fi'l-Kur'âni'l-kerîm*, 2/796-799.
- 4 Tâhâ 20/99.
- 5 Muhammed Hasan Osmân, *İ'rabu'l-Kur'an ve beyânu me'ânîhi*, 7/136; Rev'a Muhammed Nâcî, *en-Nehcu'l-kavîm fi i'râbi'l-Kur'âni'l-kerîm*, 6/115; Abdulhamîd el-Hindâvî, *el-İ'rabu'l-mufaşşal li âyâtî'l-Kur'âni'l-Kerîm*, 957; Ahmed 'Ubeyd ed-De'âs vd., *İ'rabu'l-Kur'âni'l-kerîm*, (Dimaşk: Dâru'l-Fârâbî, 2004), 2/71.
- 6 Taberî, *Câmi'u'l-beyân 'an te'vîli âyi'l-Kur'an*, 8/455; İbnu'n-Nehhâs, *İ'rabu'l-Kur'an*, 3/41; Mekkî, *Müşkilü i'râbi'l-Kur'âni'l-kerîm*, 303; Zekerîyya el-Ensârî, *İ'rabu'l-Kur'âni'l-kerîm*, 323; Ebu's-Su'ûd, *İrşâdu 'akli's-selîm ilâ mezâyel-Kitâbil-kerîm*, 5/458; Şevkânî, *Fethû'l-Kadîr*, 2/96.
- 7 Enbârî, *Esrâru'l-'Arabîyye*, 33, Ali b. Süleymân el-Bekîlî, *Keşfu'l-muşkil fi'n-naḥv*, thk. Yahyâ Murâd (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2012), 39.
- 8 Taberî, *Câmi'u'l-beyân 'an te'vîli âyi'l-Kur'an*, 8/455; Ebu's-Su'ûd, *İrşâdu aklı's-selîm ilâ mezâyel-Kitâbil-kerîm*, 5/458; Şevkânî, *Fethû'l-Kadîr*, 2/96.
- 9 Muhammed b. Ali İbnu's-Şerîf el-Curcânî, *er-Reşâd fi şerhi'l-İrşâd*, thk. Abdulğani Ahmed Şa'lân (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2020), 263.

için irabta yeri yoktur. Hülâsa bu harfin her hâlûkârda teşbih ifade ettiği aşıkardır. Birçok ulemanın bunu harf-i cerden ziyade isim olarak değerlendirdiği görülmüştür.¹ Özetle bu edatı harfi cer olarak da isim olarak da değerlendirmek mümkündür.

2.1.9. Hattâ "حَتَّى" Edatı

Birçok manayı ihtiva eden bu edat asıl itibariyle gaye ve sonuç bildirmektedir.² Harf-i cer olan bu edat, isim ve mastarlara dahil olur, zamirlere dahil olmaz. Türkçede *-e/a doğru*, *-e/a kadar*, *üstelik*, *hatta* gibi anlamların karşılığıdır.³

2.1.9.1. İsmi Başıda Bulunan Hattâ "حَتَّى" Edatı

Bu konumdaki حتى, tıpkı إلى gibi gaye ve sonuç bildirir. إلى harfinden farkı ise şudur: إلى dan önceki kısmın, sonraki kısma dahil olup olmaması cümlemin siyak-sibakına bağlıdır.⁴ حتى dan sonraki kısım ise öncekine mutlaka dahil olup onunla irtibatlıdır. "قام النَّاسُ حَتَّى خَالِدٍ" *Halit dahil insanlar ayağa kalktı*. Burada حتى dan sonra gelen Halit, النَّاسُ/insanlara dahildir.⁵

Kisâî (öl. 189/805)'ye göre حتى dan sonra gelen isim bununla değil, kendinden sonra takdir edilen إلى ile mecrûrdur. Mesela "أَكْرَمْتُ النَّاسَ حَتَّى خَالِدٍ" cümlesinde, "أَكْرَمْتُ النَّاسَ حَتَّى" şeklinde bir ifade takdir edilir. Dolayısıyla burada خالد isminin amili حتى değil, takdir edilen إلى harfidir.⁶

Basra alimleri ise Kisâî'nin bu görüşüne katılmamaktadırlar. Çünkü gizli إلى harfinin varsayılması uzak bir ihtimaldir ve bu durum حتى edatının manasını iptal etmektedir. Çünkü حتى edatının özelliği kendisinden sonra gelen ismin, kendisinden önceki ismin cinsinden olmasıdır.

1 Zemaşşerî, *el-Keşşâf*, 1/358; İrbilî, *Cevâhiru'l-edeb fî ma 'rifeti kelâmi'l-'Arab*, 322; Suyûtî, *Mu'tereku'l-aqrân*, 2/244; Ebu's-Su'ûd, *İrşâdû aklî's-selîm ilâ mezâyel-Kitâbil-Kerîm*, 5/458; Şevkânî, *Fethû'l-Kâdir*, 2/96.

2 Rummânî, *Me'âni'l-hurûf*, 163; Herevî, *el-Uzhiye*, 214; Mâlekî, *Rasfu'l-mebânî fî şerhi hurûfi'l-me'ânî*, 257-258.

3 Mehmet Çelen, *Arapça'da Edatlar*, 50.

4 Asıl manasıyla kullanılan إلى edatının bahsine bk.

5 Mâlekî, *Rasfu'l-mebânî fî şerhi hurûfi'l-me'ânî*, 258-259.

6 Enbârî, *el-İnşâf fî mesâilî'l-hilâf* (Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-'Arabî, 2012), 2/461-462.

حتى edatının kendinden sonrakini cinsten tahsis etmesi, tahsis edilenin, tahsis edildiği cinse nazaran eylemden uzak olduğudur. Mesela, "قَاتَلَ زَيْدُ السَّبَّاحِ حَتَّى الْأَسَدِ" *Zeyd, aslan dahil yırtıcı hayvanlarla dövüştü*. Burada حتى edatından sonra gelen الأسد kelimesi öncesinde gelen السَّبَّاح nin cinsidir. Tahsis edilen الأسد kelimesi cinsine nazaran eyleme dahil olması uzak ihtimaldir. Nitekim bir insanın Aslanla dövüşmesi düşünülemez. إلى edatında ise aksi durum söz konusudur.¹

إلى dan sonraki kısmın öncekine dahil olup olmaması ile ilgili olarak farklı bakış açıları söz konusudur. Dahil olup olmaması siyak-sibaka bağlı olduğunu ifade edilmişti. Dolayısıyla bu zaviyeden bakılırsa gizli إلى nin takdir edilmesinin, حتى edatına mana yönünden halel getirmeyeceğini söylemek mümkündür. Bununla beraber kanaatimizce burada isimde amel eden حتى nin kendisidir. Sonuçta tevile, zaruri olan yerlerde başvurulur. Burada ise tevil olmasa da mana olarak aynı sonuç çıkacağı için, fikrimizce حتى edatını isimde doğrudan amel eden bir cer harfi olarak değerlendirmek yerindedir.

"حَتَّى" Mastarın Başında Gelen Hattâ

حتى edatı sarîh mastarların ve müevvel mastarların başında gelebilir. Sarîh mastar, genel itibariyle zamanla kayıtlı olmayan bir eyleme delalet eden kelimedir. Örneğin: "مُتُّ نَوْمًا" *Uyudum da uyudum*. Bu edat mastarlarla kullanıldığında sonra gelen önce gelene dahil değildir. "سِرْتُ حَتَّى غُرُوبِ الشَّمْسِ" *Güneş batana kadar yürüdüm* misalinde olduğu gibi.²

Müevvel mastar ise, mastar harfinin aracılığıyla oluşan mastar olup bazen zamanla kayıtlı, bazen de kayıtsızdır. Bu mastar, mastar harfi ile fiil, ya da mastar harfi ile isimden

¹ Enbârî, *el-İnşâf fî mesâilî 'l-hilâf*, 2/463-464.

² Mâlekî, *Raşfu 'l-mebânî fî şerhi hurrûfi'l-me'ânî*, 259; Azîze Fevvâl, *el-Mu'cemu'l-mufaşşal*, 2/995.

oluşur.¹ Konumuzla ilgili olan, mastar harflerinden *en-i mastariyye* ile oluşan mastardır. Bu mastardan önce gelen حتى edatının cer harfî olup olmaması ise dilbilimcileri arasında ihtilaflıdır.

Kûfe dilbilimcilerine göre muzâri fiilinden önce gelen hattâ *nasb*, isimden önce gelen ise *cer* edatıdır. Onlara göre muzâriden önce gelen bu edat, *nasb* edatı olan *key* gibi sebep bildiren ve dolayısıyla gizli أن takdir etmeksizin fiili bizzat kendisi *nasb* etmektedir. Örneğin:

"أَطَعَ اللَّهُ حَتَّى تَنَالَ رِضَاهُ" Allah Te'âlâ'nın rızasını kazanmak için O'na itaat et. Onlara göre

buradaki حتى edatı كي gibi *sebebiyet* ifade eder ve fiili *nasb* eder. Dolayısıyla *cer* edatı değildir.²

Basra Dilbilimcilerine göre ise gerek isim gerekse fiilden önce gelen حتى *cer* harfidir.

Kendinden sonra gelen muzâri fiil ise mukadder bir أَنْ ile edatıyla mansûbtur. Takdir edilen أن ile muzari fiilden oluşan mastar ise حتى ile mecrûrdur. Çünkü حتى fiilde değil isimde amel eder ve müevvel mastar da isim hükmündedir. Bu nedenle onu da *cer* eder. İsmi amili fiilde amel etmeyeceğine göre حتى edatının da fiili bizzat kendisinin *nasb* etmesi düşünülemez. Çünkü حتى edatı, fiillerde değil, isimlerde amildir.³

Kanaatimizce müevvel mastar olmaması durumunda fiilin başında bulunduğu için Kûfelilerin dediği gibi *nasb* edatı olduğuna hükmedilir. Şu var ki; müevvel mastar yaygın mastar türlerindendir ve حتى dan sonra gelen fiil de mukadder أن ile mastar tevilindedir. Mastar tevilin yaygın kullanıldığı ve hüsnü kabul gördüğü için buradaki حتى nin *nasb* değil, *cer* edatı olduğu söylenebilir. Nitekim bazı edatlar vardır ki konumuna göre farklı şekilde amel etmektedirler. Mesela *lâm* harfi, muzâri fiilinin başında kullanıldığında buna *lâmu 'l-emr* denir ve onu *cezm* eder. Ancak ismin başında kullanıldığında ona *harf-i cer* denilir ve onu *cer* eder. Bu edat Tâhâ sûresinde sadece şu yerde geçmektedir:⁴

"قَالُوا لَنْ نَبْرَحَ عَلَيْهِ عَاكِفِينَ حَتَّى يَرْجِعَ إِلَيْنَا مُوسَى"

1 Semerrâî, *Me'âni'n-naḥv*, 3/169-171; Azîze Fevvâl, *el-Mu'cemu'l-mufaşşal*, 2/996.

2 Enbârî, *el-İnşâf fî mesâili'l-ḥilâf*, 2/461-462.

3 Enbârî, *el-İnşâf fî mesâili'l-ḥilâf*, 2/461-462.

4 Muḥammed Hasan eş-Şerîf, *Mu'cemu ḥurûfi'l-me'âni fi'l-Ḳur'âni'l-Kerîm*, 2/628.

“Onlar dediler ki: *Mûsâ bize dönünceye kadar, buzağıya tapmaktan asla geri durmayacağız.*”¹

Ayette حتى dan sonra gelen muzâri fiil mansûb tur. Ancak burada ihtilaflı olan husus, yukarıda da belirttiğimiz gibi bu fiili mansup kılan amil حتى mi yoksa gizli أن midir? Kufe dilcilerine göre bu fiili nasb eden حتى iken, Basra alimlerine göre mukadder أن edatıdır. Dolayısıyla Kûfelilere حتى nasb edatı iken, Basralılara göre mukadder أن ile muzari olan نَبْرَج fiilinden oluşan müevvel mastarda ve dolayısıyla isimde amel eden cer harfidir. Tevili ise رجوع şeklindedir. Genelde İ‘rabu’l-Kur’ân türü kaynaklarda buradaki muzari fiilinin حتى ile değil mukadder أن ile nasb edildiği zikredilir.² Dolayısıyla bu edatın cer harfi olduğu anlaşılmaktadır. Bazı kaynaklarda Kûfeli alimlerin görüşü benimsenerek buradaki حتى nın nasb edatı olduğu belirtilmiştir.³

2.1.10. Vâv "الواو" Edatı

Kasem/yemin için kullanılan vâv edatı, sadece ismin başında gelir, zamirlerle kullanılmaz.⁴ Sibeveyhi, bu vâvın bâ harfî yerine geldiğini söylemektedir.⁵ Zemahşerî de أَلْفَسَمْتُ بِاللّٰهِ cümlesindeki bâ-ı ilsâkiyeden bedel olduğunu söyler.⁶ Bu bedeliyet, fiil hazfedildikten sonradır. Çünkü bâ asıl kasem harfidir. Bu sebeple kasem için olan bâ, hem isimlerin hem de zamirlerin başında kullanılır. Vâv harfi bâ edatından noksan olduğu için sadece isimlere dahil olur.⁷ Yani "أقسم بالله" Allah Te ‘âlâ’ya yemin ederim cümlesindeki أقسم fiili hazfedilmiş ve بالله daki bâ harfinden bedel olarak da vâv getirilerek والله terkibi oluşmuştur.⁸ Bu

1 Tâhâ 20/91.

2 De‘âs vd., *İ‘rabu’l-Kur’âni’l-kerîm*, 2/269; Hindâvî, *el-İ‘rabu’l-mufaşşal li âyâti’l-Kur’âni’l-Kerîm*, 955; Muḥammed Hasan Osmân, *İ‘rabu’l-Kur’ân ve beyânu me ‘ânihi*, 7/125; Rev‘a Muḥammed Nâcî, *en-Nehcu’l-kavîm fi i ‘râbi’l-Kur’âni’l-kerîm*, 6/110.

3 İbnu’n-Nehhâs, *İ‘rabu’l-Kur’ân*, 3/39.

4 Zemahşerî, *el-Mufaşşal fi şinâ‘ati’l-i‘râb*, 368; Mâlekî, *Raşfu’l-mebânî fi şerhi hurûfi’l-me ‘ânî*, 483; Murâdî, *el-Cene‘d-dâni fi hurûfi’l-me ‘ânî*, 154; İbn Hişâm, *Muğni’l-lebîb*, 1/502; Semerrâî, *Me ‘ânî’n-naḥv*, 3/100.

5 Sibeveyh, *el-Kitab*, 4/340.

6 Zemahşerî, *el-Mufaşşal fi şinâ‘ati’l-i‘râb*, 369.

7 Zemahşerî, *el-Mufaşşal fi şinâ‘ati’l-i‘râb*, 368; Enbârî, *Esrâru’l-‘Arabiyye*, 149.

8 Zemahşerî, *el-Mufaşşal fi şinâ‘ati’l-i‘râb*, 369.

cümle çok kullanıldığından tahfif için fiil hazfedilmiştir.¹ Kasem bakımından bâ harfinin yerine özellikle vâv harfinin kullanılmasının nedeni, mana bakımından iki harf arasındaki yakınlığın olmasıdır. Şöyle ki; bâ harfi asıl itibariyle *ilsak*, vâv da *cem* ‘ manasınadır. Ayrıca her iki harfin mahreç yeri aynıdır. Yani dudaktır. Bu sebeple diğer harfler arasında vâv harfine öncelik verilmiştir.² Kasem vâvından sonra ikinci bir vâv gelirse ikinci vâv atıf vâvı olur. Çünkü ikinci vâv da kasem harfi kabul edilmesi halinde bunun için de ayrıca kasemin cevabı gerekecektir. Mesela;

"وَالضُّحَىٰ وَاللَّيْلِ إِذَا سَجَىٰ"

“Kuşluk vaktine ve sükuna erdiğinde geceye yemin olsun.”³

Burada وَالضُّحَى başında yer alan vâv *kasem vâvı* iken وَاللَّيْلِ başındaki vâv *atıf vâvıdır*.⁴

Bu vâv cer ettiği isimle birlikte hazfedilen kasem fiiline taalluk eder.⁵ Burada hem kuşluğa hem de geceye ayrı ayrı değil, birlikte yemin edilmesi, derin bir anlam ortaya çıkmaktadır. Vâv harfi, Tâhâ sûresinde altı yerde geçmektedir. Bazıları altısını kasem harfi kabul ederken diğerleri ise dördünü *isti'nâf/başlangıç*, ikisini de atıf olarak manalandırmışlardır.⁶

"قَالُوا لَنْ نُؤْثِرَكَ عَلَىٰ مَا جَاءَنَا مِنَ الْبَيِّنَاتِ وَالَّذِي فَطَرْنَا فَافْضِ مَا أَنْتَ قَاضٍ إِنَّمَا تَقْضِي هَذِهِ الْحَيَاةَ الدُّنْيَا"

“Sihirbazlar dediler ki: Bize gösterilen bu apaçık mucizelere/delillerle ve bizi yaratana seni hiçbir zaman tercih etmeyiz. Hangi cezayı verirsen ver! Muhakkak ki senin vereceğin ceza sadece bu dünyada geçerlidir.”⁷

Bu ayette geçen الذي nin başında bulunan vâv, birçok müfessir ve dilbilimciye göre atıf harfidir.⁸ Bazılarına göre ise kasem manasında da kullanılabilir.⁹ Cümlelerin siyak ve sibakına göre her iki şekilde tevil etmek mümkündür ki kaynakların büyük bir kısmı da buna işaret

1 Enbârî, *Esrâru'l- 'Arabiyye*, 148.

2 Enbârî, *Esrâru'l- 'Arabiyye*, 149; Murâdî, *el-Cene'd-dânî fî hurûfî'l-me'ânî*, 154.

3 ed-Duhâ, 93/1-2.

4 İbn Hişâm, *Muğni'l-lebîb*, 1/502; Muḥammed Hasan Osmân, *Î'râbu'l-Kur'ân ve beyânü me'ânîhi*, 12/686.

5 İbn Hişâm, *Muğni'l-lebîb*, 1/502; Beytûşî, *el-Hifâye bi tavdîhi'l-kifâye*, 308; Antâkî, *el-Minhâc fî kavâidi'l-i'râb*, 273

6 Muḥammed Hasan eş-Şerîf, *Mu'cemu hurûfî'l-me'ânî fî'l-Kur'ânî'l-kerîm*, 3/1242-1244.

7 Tâhâ 20/72.

8 Mukâtil b. Süleyman, *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*, 3/33; Ahfeşu'l-Evsat, *Me'âni'l-Kur'ân*, 250; Taberî, *Câmi'u'l-beyân 'an te'vîli âyi'l-Kur'ân*, 8/436; Beğavî, *Me'âlimu't-Tenzîl*, 3/188; Tabersî, *Mecma'u'l-beyân fî tefsîri'l-Kur'ân*, 7/31; Ebu's-Su'ûd, *Îrşâdu 'akli's-selîm ilâ mezâyel-Kitâbil-kerîm*, 5/440; Şevkânî, *Fethû'l-Kâdir*, 2/89; Âlûsî, *Rûhu'l-me'ânî*, 6/543; İbn 'Âşûr, *et-Taḥrîr ve-tenvîr*, 7/266; Muḥammed Hasan Osmân, *Î'râbu'l-Kur'ân ve beyânü me'ânîhi*, 7/92.

9 Ferrâ, *Me'âni'l-Kur'ân*, 2/684; Zeccâc, *Me'âni'l-Kur'ân ve i'râbuh*, 3/300; Mekki, *Müşkilu i'râbi'l-Kur'ânî'l-Kerîm*, 301; Tûsî, *et-Tibyân fî tefsîri'l-Kur'ân*, 7/190; Zemaḥşerî, *el-Keşşaf*, 3/74; İbn 'Atiyye, *el-Muḥarraru'l-vecîz fî tefsîri'l-Kitâbi'l-'azîz*, 4/53; Beydâvî, *Envâru't-Tenzîl ve esrâru't-te'vîl*, 2/434.

etmektedir.¹ Buna göre buradaki vâvı atıf harfi değerlendirecek olursak, ayetin meali şöyle olur: “*Seni, bize gelen mucizelere ve bizi Yaratana asla tercih etmeyiz.*” Vâvı kasem harfi olarak kabul edersek mana şöyle olur: “*Bizi yaratana yemin olsun ki, seni, bize verilen mucizelere asla tercih etmeyeceğiz.*”

Bu vâvın atıf harfi olarak görülmesi çoğunlukta olup kasem manası “*kîl*” kavlidir.

"وَلَقَدْ عَهِدْنَا إِلَىٰ آدَمَ مِنْ قَبْلُ فَنَسِيَ وَلَمْ نَجِدْ لَهُ عَزْمًا"

“*Kuşkusuz ki biz önceden Âdem’den ahit almıştık; ama ahidini unuttu, onu kararlı/azimli bulmadık.*”²

Bazılarına göre bu ayetin başındaki vâv, yeni cümleye başlandığını gösteren *isti’naf* harfi iken,³ bazılarına göre kasem manasında cer harfidir. Burada *muksemin bih* gizli olup takdiri "والله لقد" şeklindedir.⁴ Anlam “*Allah’a ant olsun ki*” şeklindedir. Vavdan sonra bulunan *kad* harfi de mazi fiillerin başında geldiğinde *tahkik/kuvvetlendirme/pekiştirme* ifade eder.⁵ Kasem de bir konunun önemine dikkat çekmek ve manayı kuvvetlendirmek içindir.⁶

2.2. Hurûf-u Müşebbehe Bi’l-fiil (Fiile Benzeyen Harfler)

Tâhâ sûresinde "لَعَلَّ", "لَكِنَّ", "أَنَّ", "إِنَّ" edatların yer almaktadır. Farklı manalarda kullanılan bu harfler ismi nasb haberi ref ederler.

2.2.1. İnne "إِنَّ" Edatı

Fiile benzeyen bu harf, isim cümlesinin başına gelip mübtedayı nasb haberi de ref etmektedir.⁷ Bu harf, asıl anlamı yanında yan anlamlarıyla da kullanılmıştır.⁸

1 Ferrâ, *Me’âni’l-Kur’ân*, 2/684; Taberî, *Câmi’u’l-beyân ‘an te’vîli âyi’l-Kur’ân*, 8/436; Zeccâc, *Me’âni’l-Kur’ân ve i’râbuh*, 3/300; İbnu’n-Nehhâs, *İ’râbu’l-Kur’ân*, 3/35; Mekkî, *Muşkilu i’râbi’l-Kur’âni’l-Kerîm*, 301; Tûsî, *et-Tibyân fî tefsîri’l-Kur’ân*, 7/190; Zemaşşerî, *el-Keşşâf*, 3/74; İbn ‘Atiyye, *el-Muharraru’l-vecîz fî tefsîri’l-Kitâbi’l-‘azîz*, 4/53; Beydâvî, *Envâru’l-Tenzîl ve esrâru’t-te’vîl*, 2/434; Rev’a Muhammed Nâcî, *en-Nehcu’l-ğavîm fî i’râbi’l-Kur’âni’l-kerîm*, 6/96.

2 Tâhâ 20/115.

3 De’âs vd., *İ’râbu’l-Kur’âni’l-kerîm*, 2/274; Hindâvî, *el-İ’râbu’l-mufaşşal li âyâti’l-Kur’âni’l-Kerîm*, 958; Rev’a Muhammed Nâcî, *en-Nehcu’l-ğavîm fî i’râbi’l-Kur’âni’l-kerîm*, 6/123.

4 Zemaşşerî, *el-Keşşâf*, 3/88; Beydâvî, *Envâru’l-Tenzîl ve esrâru’t-te’vîl*, 2/444; Neseî, *Medâriku’t-Tenzîl ve hakâiku’t-te’vîl*, 2/386; Ebû Hayyân, *el-Baḥru’l-muḥîṭ*, 6/262; Muhammed Hasan Osmân, *İ’râbu’l-Kur’ân ve beyânu me’ânihi*, 7/158.

5 Murâdî, *el-Cene’d-dânî fî hurûfi’l-me’ânî*, 255.

6 Curcânî, *et-Ta’rîfât*, 232; Kefevî, *el-Kulliyât*, 828; Celal Kırca, “Aksâmü’l-Kur’ân”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1989), 2/290.

7 Sibeveyhi, *el-Kitâb*, 2/131; İbnu’n-Nehhâs, *et-Tuffâḥa fî’n-Naḥv*, 20; Zemaşşerî, *el-Mufaşşal fî şinâ’ati’l-i’râb*, 377.

8 Zemaşşerî, *el-Mufaşşal fî şinâ’ati’l-i’râb*, 377; Zerkeşî, *el-Burhân fî ‘ulûmi’l-Kur’ân*, 4/301.

2.2.1.1. Asıl Anlamında Kullanılan İnne "إِنَّ" Edatı ve Anlama Etkisi

Bu harf, aslen cümlelerin mefhumunu pekiştirmek için kullanılır. Mesela "الْعِلْمُ مُفِيدٌ" cümlesinin anlamı, "ilim faydalıdır" şeklinde iken, "إِنَّ الْعِلْمَ مُفِيدٌ" şeklindeki cümlelerin anlamı ise "Şüphesiz ki/ kesinlikle /elbetteki/ muhakkak ki ilim faydalıdır" şeklinde olur. Burada إِنَّ harfi cümleyi mana yönünden pekiştirip ona kesinlik manasını katmıştır.¹ Netice olarak bu iki cümle irab ve mana yönünden farklıdır.² Sûrede otuz dört kere geçen *inne*, asıl manasında yirmi üç kez kullanılmıştır.³

"فَقُلْنَا يَا آدَمُ إِنَّ هَذَا عَدُوٌّ لَكَ وَلِزَوْجِكَ"

"Ey Âdem, şüphesiz ki, bu (şeytan) sana ve eşine düşmandır' dedik."⁴

Buradaki إِنَّ edatı tekit manasında kullanılmıştır.⁵ Ayette, Âdem (a.s.)'a şeytan'ın kendisine ve eşine düşman olduğu belirtilmektedir. Burada *inne* harfi hakiki manasında kullanılarak mefhumu vurgu yapılmıştır.

Basra dilbilimcilerine göre bu edat amel yönünden işlevini yitirmeksizin belirli şartlar dahilinde şeddesiz *in-i muhaffefe* (إِنْ) olarak da kullanılır.⁶ Tâhâ sûresinde bu edat *in-i muhaffefe* olarak altmış üçüncü ayette geçmektedir. Âyet şöyledir:

"قَالُوا إِنَّ هَٰذَا لَسَاحِرٌ يُرِيدُ أَنْ يُخْرِجَكُمْ مِنْ أَرْضِكُمْ بِسِحْرِهِمَا"

"Dediler ki: Bu ikisi gerçekten de sihirbazdır. Sihirleriyle sizi yurdunuzdan çıkarmak istiyorlar."⁷

Buradaki İِنْ harfi إِنَّ den muhaffef olup amel etmemiştir.⁸ Bazı kıraatlerde إِنَّ هٰذِيْنَ şeklinde şeddeyle okunmuş ve amel ettirilmiştir.⁹

1 Zemaşşerî, *el-Mufaşşal fi şinâ'ati'l-i-râb*, 377; Zerkeşî, *el-Burhân fi 'ulûmi'l-Kur'ân*, 4/301; Emîl Bedî' Ya'kûb, *el-Mu'cemu'l-mufaşşal fi dekhâiki'l-lugati'l-'Arabiyye*, 84.

2 İbn Ya'îş, *Şerhu'l-Mufaşşal*, 4/526.

3 7, 12, 14, 15, 45, 47, 48, 54, 63, 71, 72, 98, 74, 82, 85, 90, 94, 97, 100, 117, 118, 124 ve 128. ayetler.

4 Tâhâ 20/117.

5 Muhammed Hasan Osmân, *Î'râbu'l-Kur'ân ve beyânu me'ânihî*, 7/160.

6 İbn Ya'îş, *Şerhu'l-Mufaşşal*, 4/548-549; Mâlekî, *Rasfu'l-mebânî*, 190-191.

7 Tâhâ 20/63.

8 Ahfeşu'l-Evsat, *Me'ani'l-Kur'ân*, 249.

9 Ferrâ, *Me'ani'l-Kur'ân*, 2/680; Ebû 'Amr Osmân b. Saîd b. Osmân ed-Dânî, *et-Teyisr fi'l-Kırâati's-seb'*, thk. Hâlef b. Maḥmûd, (Hâil: Dâru'l-Endelüs, 2015), 431.

Kûfe ekolüne göre اِنَّ olumsuzluk ifade eden ما manasında olup kendisinden sonra gelen

lâm harfi ise hasr ifade eden اِلَّا manasındadır.¹ Bu görüşe göre mana; “Dediler ki: Bunlar, sihirleriyle sizi yurdunuzdan çıkarmak isteyen iki sihirbazdan başka değildir” şeklinde olur. Kûfelilerin bu görüşünü benimsemeyen İbn Yaîş’e göre, buradaki lâm harfinin bulunması in-i muhaffefe ile inkâr manasındaki اِنَّ harfini birbirinden ayırt etmek ve manayı tekit etmektir.² Basralılara göre genelde in-i muhaffefe amel etmez.³

“اِنَّ” edatından sonra zait ما getirildiğinde (اِنَّمَا) bazılarına göre amel etse de çoğunluğa göre amel etmez.⁴ İnnemâ edatı, Sûrede üç ayette kullanılmıştır.⁵ Misal:

“اِنَّمَا إِلَهُكُمُ اللَّهُ الَّذِي لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ”

“Muhakkak ki ilahınız, Ondan başka ilah olmayan Allah’tır.”⁶

اِنَّمَا daki ما da tekit için kullanılan zait bir harftir. ما harfi aynı zamanda اِنَّ nin amel etmesine manidir.⁷

2.2.1.2. Yan Anlamıyla Kullanılan İnne "اِنَّ" Edatı ve Anlama Etkisi

İnne edatı, yan anlam olarak sebep manasında kullanılmıştır.⁸ Tâhâ sûresinde bu manada yedi yerde kullanılmıştır.⁹ Misal:

“اَذْهَبْ إِلَىٰ فِرْعَوْنَ إِنَّهُ طَغَىٰ”

“(Ey Mûsâ)! Firavun’a git, çünkü o haddini aştı.”¹⁰

Ayette geçen اِنَّ harfi sebep bildirmektedir.¹¹

1 Zeccâc, *Me’âni’l-Kur’ân ve i’râbuh*, 3/294-295; İbn Ya’îş, *Şerhu’l-Mufaşşal*, 549.

2 İbn Ya’îş, *Şerhu’l-Mufaşşal*, 549.

3 İbn Ya’îş, *Şerhu’l-Mufaşşal*, 547.

4 Murâdî, *el-Cene’d-dâni fi hurûfi’l-me’âni*, 395.

5 72, 90, 98. ayetler.

6 Tâhâ 20/98.

7 Muhammed Hasan Osmân, *Îrâbu’l-Kur’ân ve beyânu me’ânihî*, 7/136.

8 Rummânî, *Me’âni’l-hurûf*, 126; Zerkeşî, *el-Burhân fî ‘ulûmi’l-Kur’ân*, 4/301.

9 10, 24, 35, 43, 46, 68 ve 73. ayetler.

10 Tâhâ 20/24.

11 Şevkânî, *Fethû’l-Kadîr*, 2/78; İbn ‘Âşûr, *et-Tahrîr ve-tenvîr*, 7/210.

2.2.2. Enne "أَنَّ" Edatının Kullanımı ve Anlama Etkisi

Enne edatı, إِنَّ gibi amel etmekte olup *tekit* manasında kullanılmaktadır. *عَلِمْتُ أَنَّ يُوسُفَ*

"*Yusuf'un gerçekten hasta olduğunu duydum* örneğindeki gibi. Bu harfin bulunduğu cümleyle beraber müfret hükmünde olup mastar tevilindedir.¹ Tâhâ sûresinde ise dört kere asıl manasıyla kullanılmakta yani *tekit* ifade etmektedir.²

"إِنَّا قَدْ أُوحِيَ إِلَيْنَا أَنَّ الْعَذَابَ عَلَى مَنْ كَذَّبَ وَتَوَلَّى"

"*Gerçekten de bize, azabın, tekzip edip yüz çevirenin üzerine olduğu vahyolundu.*"³

Buradaki أَنَّ tekit anlamında kullanılmıştır. Amel olarak da ismini nasb, haberini ref eder.

Bu cümle müfret isim hükmündedir. Diğer bir ifadeyle mastar tevilindedir. Bunun tevili ise كَوْنُ الْعَذَابِ عَلَى مَنْ كَذَّبَ وَتَوَلَّى şeklindedir. Konumuna baktığımızda meçhul fiilden sonra geldiği için *nâibu'l-fail/sözde öznedir*.⁴

أَنَّ harfi de إِنَّ gibi tahfif edilebilir.⁵ Fakat *in-i muhaffefeye* göre kullanımı daha azdır.⁶

Tâhâ sûresinde ise *en-i muhaffefe* sadece seksen dokuzuncu ayette kullanılmıştır.⁷

"أَفَلَا يَرْؤْنَ أَلَّا يَرْجِعُ إِلَيْهِمْ قَوْلًا"

"(Heykelin), gerçekten de onlara cevap veremediğini görmüyorlar mı?"⁸

Çoğunluğa göre burada أَلَّا deki أَنَّ harfi *en-i muhaffefedir*. Kendisinden sonra hazfedilmiş *zamir-i şe'n* bulunmaktadır. Bunun takdiri ise "أَنَّهُ لَا يَرْجِعُ" şeklindedir. Kendinden sonra gelen يَرْجِعُ fiilini mansûb okuyanlara göre ise muzari fiili nasb eden edattır.⁹

1 Zemaşşerî, *el-Mufaşşal fi şinâ 'ati'l-i 'râb*, 377; Nîlî, *et-Tuḥfetu 'ş-şâfiye fî Şerḥi 'l-Kâfiye*, 2/377.

2 48, 66, 119 ve 134. ayetler.

3 Tâhâ 20/48.

4 Muḥammed Hasan Osmân, *Î 'râbu'l-Kur'ân ve beyânu me 'ânîhi*, 7/53-54.

5 Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, 2/137; Curcânî, *Şerḥu'l-Cumeli fi 'n-naḥvi*, 176; İbn Hişâm, *Ḳaṭru 'n-nedâ*, 157-158.

6 Zemaşşerî, *el-Mufaşşal fi şinâ 'ati'l-i 'râb*, 381.

7 Muḥammed Hasan eş-Şerîf, *Mu'cemu ḥurûfi'l-me 'ânî fi 'l-Kur'âni 'l-Kerîm*, 1/373.

8 Tâhâ 20/89.

9 Ma'mer b. el-Müsennâ, *Mecâzu'l-Kur'ân*, 169; İbnu'n-Nehḥâs, *Î 'râbu 'l-Kur'âni 'l-Kerîm*, 3/38- 39; Zemaşşerî, *el-Keşşaf*, 3/81; Şevkânî, *Fethû'l-Kadîr*, 2/86.

2.2.3. Lâkinne "لَكِنَّ" Edatının Kullanımı ve Anlama Etkisi

Bu edat istidrâk¹ içindir. Anlamca birbirine zıt iki cümle arasında gelip kendinden önce gelen ifadenin yanlış anlaşılmasını önlemek veya kapalılığı gidermek maksadıyla kullanılır.

Örneğin: "مَا جَاءَنِي أَحْمَدُ، لَكِنَّ خَالِدًا جَاءَنِي" *Ahmet bana gelmedi; fakat Halit geldi.*² Burada مَا جَاءَ ile جَاءَ ifadeleri birbirine zıt olup aralarında لَكِنَّ gelmiştir. *Fakat, lakin, ama, ne var ki* gibi anlamlara gelen *lâkinne* harfi,³ Tâhâ sûresinde yalnızca seksen yedinci ayette kullanılmıştır.

"قَالُوا مَا أَخْلَفْنَا مَوْعِدَكَ بِمَلِكِنَا وَلَكِنَّا حُمِّلْنَا أَوْزَارًا مِنْ زِينَةِ الْقَوْمِ"

"Onlar şunu dediler: Sana verdiğimiz sözden bilerek caymadık. Fakat bize kavmin süs eşyasından birtakım yükler taşıtıldı."⁴

Ayette geçen لَكِنَّ harfi, olumlu-olumsuz şeklinde zıt anlamlı iki cümle arasında yer almıştır. Olumsuz مَا أَخْلَفْنَا olumlu ise حُمِّلْنَا ifadesidir. لَكِنَّ den sonra gelen zamir onun ismi olup mahallen mansubtur; حُمِّلْنَا cümlesi de haberi olup mahallen merfudur.⁵

2.2.4. "لَعَلَّ" Edatının Kullanımı ve Anlama Etkisi

Bu harfin hangi manada kullanıldığı dilbilimcileri arasında ihtilaflıdır. Çoğu dilbilimciye göre لَعَلَّ harfinin asıl manası, *umut veya ihtimaldir*.⁶ "لَعَلِّي أَنْجَحَ فِي الْإِمْتِحَانِ" *Umulur ki imtihanı kazanırım*. Bu konudaki ihtilaf özellikle Kur'an'da geçen لَعَلَّ için daha belirgindir. Bunun sebebi bu kelimedeki *umut* ve *ihtimal* manalarının bulunmasıdır. Çünkü bu iki mana akıbeti belli ve kesin olmayan şeyler için geçerli olup Allah Te'âlâ'nın keliminde tasavvur edilemez. Bu nedenle bazılarına göre Kur'an'da لَعَلَّ harfi yalnızca *sebepe* bildirirken, kimileri

1 İstidrâk: Daha öce söylenen bir sözdeki vehmin kaldırılmasıdır. Bk. Curcânî, *et-Ta'rifât*, 24.

2 İbnu's-Serrâc, *el-Uşûl fi'n-naḥv*, 1/244; Rummânî, *Me'âni'l-hurûf*, 190-191; Zemahşerî, *el-Mufaşşal fî şinâ'ati'l-i'râb*, 385; Zerkeşî, *el-Burhân fî 'ulûmi'l-Kur'ân*, 4/491; Hasan Akdağ, *Arap Dilinde Edatlar*, 368.

3 Hasan Akdağ, *Arap Dilinde Edatlar*, 368.

4 Tâhâ 20/87.

5 Muḥammed Hasan Osmân, *Î'râbu'l-Kur'ân ve beyânu me'ânihî*, 7/116-117.

6 Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, 2/149; İbnu's-Serrâc, *el-Uşûl fi'n-naḥvi*, 1/259; İbn 'Uşfûr, *el-Muḥarrib*, 164; Rummânî, *Me'âni'l-hurûf*, 179; Bâkûlî, *Şerḥu'l-Luma'*, 154; Zerkeşî, *el-Burhân fî 'ulûmi'l-Kur'ân*, 4/494; Suyûtî, *Mu'tereku'l-aḳrân fî i'câzi'l-Kur'ân*, 2/291; Muḥammed Hasan eş-Şerîf, *Mu'cemu ḥurûfi'l-me'ânî fî'l-Kur'ânî'l-Kerîm*, 2/928.

farklı tevillere giderek asıl manasıyla geldiğini ileri sürmektedir.¹ Bu ihitlaflar ilgili ayetler bağlamında değerlendirilmiştir. Bu harf Tâhâ sûresinde dört ayet-i kerime’de kullanılmıştır.²

"فَقُولَا لَهُ قَوْلًا لَّيِّنًا لَّعَلَّهُ يَتَذَكَّرُ أَوْ يَخْشَى"

“Ona (Firavun’a) yumuşak söz söyleyin. Umulur ki ibret alır veya korkar.”³

Başta Sibeveyhi olmak üzere birçok dilbilimci ve müfessire göre bu ayetteki لَعَلَّ *umut* ve *ihtimal* manasında kullanılmıştır.⁴ Sibeveyhi’nin yorumu şöyledir: “Buradaki *umut* ve *beklenti*, ayette bahsi geçen Mûsâ (a.s.) ve Hârûn (a.s.) için geçerlidir. Nitekim her ikisi de Firavun’un iman edip etmeyeceğinden emin değillerdir.”⁵ Muhammed b. el-Hasan el-Muînî (öl. 537/1143)’ye göre, buradaki *umut* manası elçi içindir. Çünkü elçi umudunu yitirirse görevini yerine getiremez.⁶ Bazılarına göre *umut* manasında olabilmesi için *umut* edilen şey mümkün olmalıdır.⁷ Bu görüşe göre de ayetteki لَعَلَّ harfi, *umut* manasında kullanıldığı söylenebilir. Çünkü Firavunun iman etmesi mümkündür. Bir başka görüşe göre ayetteki لَعَلَّ sebep manasında kullanılmıştır.⁸ Buna göre anlam *Ona yumuşak söz söyleyin ki ibret alsın veya korksun* şeklindedir.

Bu harfin yan anlamı *sebeptir*.⁹ Vâkıdî’ye göre Kur’an’da لَعَلَّ harfinin geçtiği bütün yerlerde sebep bildirir. Ancak “وَتَتَّخِذُونَ مَصَانِعَ لَعَلَّكُمْ تَخْلُدُونَ”¹⁰ ayetindeki لَعَلَّ ise bu manada olmayıp *teşbih* ifade eder. Buna göre mana şöyledir: “Sanki dünyada ebedi yaşayacaksınız da konaklar inşa ediyorsunuz.” Zerkeşi teşbih manasında kullanılmasını kabul etmemiş; dilbilimcilerinin bu konuda beyanlarının olmadığını ifade etmiştir.¹¹ Muhtemelen teşbih manası

1 Rummânî, *Me’âni’l-hurûf*, 180-181; Zerkeşi, *el-Burhân fî ‘ulûmi’l-Kur’ân*, 4/494; Suyûtî, *Mu’tereku’l-akrân fî i’câzi’l-Kur’ân*, 2/291; Muhammed Hasan eş-Şerîf, *Mu’cemu’l-hurûfi’l-me’âni fî l-Kur’âni’l-kerîm*, 2/928.

2 10, 44, 113 ve 130. ayetler.

3 Tâhâ 20/44.

4 Sibeveyhi, *el-Kitab*, 1/396; Zeccâc, *Me’âni’l-Kur’an*, 3/291; Beğavî, *Me’âlimu’t-Tenzîl*, 3/184; Zemaşşerî, *el-Keşşâf*, 3/63-64; Tabersî, *Mecma’u’l-beyân fî tefsîri’l-Kur’ân*, 7/18; Necmuddin Maḥmûd b. Ali el-Ḳazvînî, *Bâhiru’l-burhân fî muşkilâti me’âni’l-Kur’ân*, thk. Muhammed Osmân (Beyrut: Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, 2011), 282; Zerkeşi, *el-Burhân fî ‘ulûmi’l-Kur’ân*, 4/494.497; Ebu’s-Su’ûd, *İrşâdu ‘akli’s-selîm ilâ mezâyel-Kitâbil-kerîm* 5/421; İbn ‘Âşûr, *et-Taḥrîr ve-tenvîr*, 7/225/226.

5 Sibeveyhi, *el-Kitâb*, 1/396.

6 Muhammed b. el-Hasan el-Mu’înî, *Levâmî ‘u’l-burhân ve ḳavâḳi ‘u’l-beyân fî me’âni’l-Kur’ân* thk. Sefer Hasnûf (Beyrut: Dâru İbn Hâzm, 2014), 1/556.

7 Zerkeşi, *el-Burhân fî ‘ulûmi’l-Kur’ân*, 4/497.

8 Aḥfeşu’l-Evsat, *Me’âni’l-Kur’ân*, 250.

9 İbnu’s-Serrâc, *el-Uṣûl fî’n-naḥvi*, 1/259; İrbilî, *Cevâhiru’l-edeb fî ma’rifeti kelâmi’l-Arab*, 400; Zerkeşi, *el-Burhân fî ‘ulûmi’l-Kur’ân*, 4/497.

10 eş-Şuarâ 26/129.

11 Zerkeşi, *el-Burhân fî ‘ulûmi’l-Kur’ân*, 4/498.

dilbilimcilere göre لعل için uzak ihtimal olsa da bir bütün olarak bu ayetin mefhumuna ters düşmemektedir. Dolayısıyla bu konumdaki لعل harfine *teşbih* manasında kullanılması düşünülebilir. لعل harfinin Kur'an'ın tamamında sebep manasında olduğunu söylemek de anlam daraltmasıdır. Nitekim ayetlerde tevile açıktır. لعل harfini Tâhâ sûresinde on ve yüz on üçüncü ayetlerde *sebeb* manasında kullanmak mümkündür: Misal:

"إِذْ رَأَىٰ نَارًا فَقَالَ لِأَهْلِهِ امْكُثُوا إِنِّي آنَسْتُ نَارًا لَّعَلِّي آتِيكُم مِّنْهَا بِقَبَسٍ أَوْ أَجْدُ عَلَى النَّارِ هُدًى"

"Hani O (Mûsâ) bir ateş görmüş ve ailesine şunu demişti: Gözüme bir ateş ilişti; o ateşten size bir kor parçası getirmem veya ateşin başında yol gösteren birini bulmam için bekleyin."¹

Bazılarına göre لعل harfi burada *umut* ve *ihtimal* ifade eder. Mûsâ (a.s.)'ın bu ifadeyi kullanması ise yapabileceğinden emin olmadığı bir vaatte bulunmamasıdır.² Buna göre ayetin manası: "Hani O (Mûsâ) bir ateş görmüş ve ailesine şöyle demişti: 'Bekleyin, gözüme bir ateş ilişti; belki o ateşten size bir kor parçası getirir veya ateşin başında yol gösteren birini bulurum" şeklinde olur. Burada edatın farklı anlaşılması anlamın da farklı ve derin bir yapıya bürünmesini sağlamaktadır.

ليت ve لعل harflerinde *arzu* ve *temenni* manasını vardır; fakat ليت harfi olması aklen mümkün olmayan şeylerin temennisinde, لعل ise gerçekleşmesi aklen mümkün olan şeylerin temennisinde kullanılır. Örneğin: "لَيْتَ الشَّبَابَ يَعُودُ" Keşke gençlik geri gelse!" لَعَلَّ الامْتِحَانَ "Umulur ki imtihan kolaydır! Yani burada gençliğin geri gelmesi güç olduğu için ليت; imtihanın kolay olması muhtemel olduğundan لعل harfi kullanılmıştır."³

2.3. Atıf Harfleri/Bağlaçlar

Tâhâ sûresinde kullanılan atıf harfleri şunlardır:

1 Tâhâ 20/10.

2 Zemaşşerî, *el-Keşşaf*, 3/51; Nesefî, *Medâriku't-Tenzîl ve hağâiku't-te'vîl*, 2/358.

3 İbn 'Akîl, *Şerhu İbn 'Akîl*, 1/177; Suyûti, *Mu'terekul-akrân*, 1/338.

"الواو", "الفاء", "ثم", "أو", "إمّا", "أم".

2.3.1. Vâv "الواو" Edatının Kullanımı ve Anlama Etkisi

Atıf harfî olarak vâvın anlamı, hükümde ortaklığı bildirmektir. Yani *ma tûf* ile *matufun aleyhin* i'râbta ortak olmasıdır. "جاءَ أَحْمَدُ وَحَالِدٌ" *Halit ve Ahmet geldi* gibi. Burada matuf olan Ahmet ile matufun aleyh olan Halit gelme fiilinde ortak olup i'râb yönünden Ahmed'e tabidir.¹

Bu vâvın tertip ifade edip etmediği hususu Arap Dilbilimcileri arasında ihtilaflı bir konudur. Basra mektebine göre atıf harfî olarak vâv her zaman tertip ifade etmeyebilir. "يَا مَرْيَمُ"

"اِقْنِي لِرَبِّكِ وَاسْجُدِي وَارْكَعِي مَعَ الرَّاكِعِينَ" "Ey Meryem! Rabbine ibadet et; (Ona) secde et, rükû edenlerle sen de rükû et"² ayetinde olduğu gibi. Çünkü rükû secdeden önce olur.³ Kûfe mektebine göre ise atıf harfî konumundaki vâv tertibe mahsustur. "إِذَا زُلْزِلَتِ الْأَرْضُ زِلْزَالَهَا وَأُخْرِجَتِ"

"الْأَرْضُ أَنْقَالَهَا" "Yeryüzü sarsıldığında ve içindeki yükleri dışarıya attığında"⁴ ayetlerinde olduğu gibi. Çünkü önce yer sarsılır, sonra da yerin içindekiler dışarıya atılır.⁵ Mâlekî (öl. 702/1303)'ye göre Kûfelilerin bu delili, Basra ekolünün iddiasını geçersiz kılmamaktadır. Nitekim Basra dilcileri tertip manasını tamamen reddetmeyip bazen tertip anlamında da kullanılabileceği görüşündedirler.⁶ Buna göre tertibin olup olmaması vâv harfî değil, iktizâ-yı hâl bildirir.

Dolayısıyla tertibin olması mümkün olmayabilir. Mesela, "دخلَ خَالِدٌ وَيُوسُفُ الصَّفَّ" *Halit ve Yusuf sınıfa girdiler* cümlesinden kesin olarak Halit'in Yusuf'tan önce girdiği veya Yusuf'un Halit'ten önce girdiği anlamı çıkarılamayacağı gibi her ikisinin bir anda girdikleri kati olmayıp bunun için ayrıca bir karine gerekir. Örneğin: "وُلِدَ النَّبِيُّ يَعْقُوبُ وَالنَّبِيُّ يُوسُفُ" cümlesinden Yakub

(a.s.)'ın Yusuf (a.s.)'dan önce doğduğu anlaşılmaktadır. Çünkü Yusuf (a.s.), Yakub (a.s.)'ın oğlu olduğu için ondan önce doğması aklen imkansızdır. Dolayısıyla el-Mâlekî'nin ve dolayısıyla Basralıların bu konudaki görüşü ağır bastığı düşünülmektedir. Buna göre atıf vâvı

1 İrbîlî, *Cevâhiru'l-edeb fî ma 'rifeti kelâmi'l-Arab*, 170; Mâlekî, *Raşfu'l-mebânî*, 473; İbn Hişâm, *Mugni'l-lebib*, 1/494.

2 Âli İmrân 3/43.

3 Rumânî, *Me'ânî'l-hurûf*, 37; Mâlekî, *Raşfu'l-mebânî*, 474; Mevzi'î, *Mesâbihu'l-meğânî fî hurûfi'l-me'ânî*, 519.

4 ez-Zilzâl 99/1-2.

5 İrbîlî, *Cevâhiru'l-edeb fî ma 'rifeti kelâmi'l-Arab*, 171; Mâlekî, *Raşfu'l-mebânî*, 474-475; Murâdî, *el-Cene'd-dânî fî hurûfi'l-me'ânî*, 158-159; Mevzi'î, *Mesâbihu'l-meğânî fî hurûfi'l-me'ânî*, 519.

6 Mâlekî, *Raşfu'l-mebânî*, 475.

her zaman tertip ifade ettiği söylenemez. Taha sûresinde yüz beş yerde zikredilen bu edat hem kelimeyi kelimeye,¹ hem de cümleyi cümleye atfeder. En çok ise cümlelerin cümleye atfı söz konusudur.² Misal:

"أَفَلَا يَرَوْنَ أَلَّا يَرْجِعُ إِلَيْهِمْ قَوْلًا وَلَا يَمْلِكُ لَهُمْ ضَرًّا وَلَا نَفْعًا"

"Onlar bu buzağı heykelinin, söylediklerine karşılık cevap vermediğini ve kendilerine ne bir zarar ne de bir fayda sağlayamayacağını görmüyorlar mı?"³

Vâv ile نَفْعًا kelimesi ضَرًّا kelimesine atfedilmiş ve ikisi de hükümde ortak olmuştur. Bu hüküm ise buzağı heykelinin ne zararının ne de faydasının olmayacağıdır. Burada iki atıf çeşidi görülmektedir: "ضَرًّا وَلَا نَفْعًا" de kelimenin kelimeye atfı, "وَلَا يَمْلِكُ لَهُمْ ضَرًّا" cümlesinin de "لَا"

"لَا يَرْجِعُ إِلَيْهِمْ قَوْلًا" cümlesine atfı söz konusudur. Cümlelerin cümleye atfedilmesinde hükümde ortaklık söz konusudur. Yani burada buzağı heykelinin hem konuşup cevap vermeye gücünün olmadığı hem de fayda ve zarar veremeyeceği belirtilmiştir. Birinci cümle اِنَّ nin haberi olup ikinci cümle de ona atfedildiği için ikisi de mahallen merfudurlar.⁴ Ayetteki vâvın tertip ifade etmediği anlaşılmaktadır. Çünkü "لَا يَنْفَعُكُمْ شَيْئًا وَلَا يَضُرُّكُمْ" (İbrahim), 'Öyleyse, Allah te'âlâ'yı bırakıp da size ne faydası ne de zararı dokunmayan putlara mı taparsınız?!' dedi"⁵ ayet-i kerimesinde لَا يَنْفَعُكُمْ cümlesi, لَا يَضُرُّكُمْ cümlesinden önce gelmiştir.

O halde atıf harfi olan vâv, sadece tertip manasıyla sınırlandırılmamalıdır.

Tâhâ sûresinde, yetmiş iki, seksen beş ve doksan dokuzuncu ayetlerdeki vâv harfinin atıf harfi olduğu ihtilafıdır. Yetmiş ikinci ayetteki ihtilaf *kasem vâvı* başlığı altında değerlendirildiği için burada ayrıca verilmemiştir.

"قَالَ فَإِنَّا قَدْ فَتَنَّا قَوْمَكَ مِنْ بَعْدِكَ وَأَضَلَّهُمُ السَّامِرِيُّ"

"(Allah) buyurdu ki: "kuşkusuz ki biz, senin ardından kavmini sınıadık. Sâmirî de onları doğru yoldan saptırdı."⁶

1 4, 7, 39, 42, 58, 73, 80, 88, 89, 107, 113, 120, 129 ve 130. ayetler.

2 6, 14, 16, 18, 21, 25, 26, 27, 29, 32, 40, 42, 46, 48, 52, 53, 55, 63, 69, 71, 73, 77, 79, 80, 81, 82, 90, 94, 97, 114, 118, 119, 123, 127, 130, 131, 132, 134 ve 135. ayetler.

3 Tâhâ 20/89.

4 Muhammed Hasan Osmân, *Î râbu'l-Kur'ân ve beyânu me'ânîhi*, 7/120.

5 el-Enbiyâ 21/66.

6 Tâhâ, 20/85.

Bu ayetteki أَضَلَّهُمُ السَّامِرِيُّ ifadesi, bazı kaynaklarda atıf cümlesidir.¹ İbnu'n-Nehhâs, bu

ayeti şöyle tefsir eder: Allah Te'âlâ, kendisini tanımları için Mûsâ (a.s.)'ın kavmini sınadı, Sâmirî de onları doğru yoldan saptırdı.² Bazı kaynaklarda ise bu cümle hal cümlesi olarak kabul edilmiştir. Dolayısıyla başındaki vâv da hâl vâvıdır.³ Mana şöyledir: “Allah Te'âlâ şöyle buyurdu: ‘Sâmirî, kavmini yoldan çıkarırken onları sınadık.’” Vâvın hal manasında kullanıldığı görüşü imtihanın, Sâmirînin Mûsâ (a.s.)'ın kavmini hak yoldan çıkarmaya başladığı anda gerçekleştiği fikrine dayalıdır.⁴

"كَذَلِكَ نَقُصُّ عَلَيْكَ مِنْ أَنْبَاءِ مَا قَدْ سَبَقَ وَقَدْ آتَيْنَاكَ مِنْ لَدُنَّا ذِكْرًا"

“İşte bu şekilde, eskilerin haberlerini sana anlatırız, katımızdan sana Kur'an verdik.”⁵

Bazılarına göre "فَدَّ آتَيْنَاكَ مِنْ لَدُنَّا ذِكْرًا" cümlesinin başındaki vâv atıf harfidir.⁶ Buna göre

mana şöyledir: “Ey Muhammed, işte böyle sana geçmiş haberlerden anlatıyoruz ve şüphesiz ki sana katımızdan bir zikir verdik.” Kimilerine göre ise hâl vâvıdır.⁷ Buna göre mana şöyledir: “Ey Muhammed, gerçekten sana katımızdan bir zikir vermiş olduğumuz halde işte böyle sana geçmiş haberlerden anlatıyoruz. Kanaatimizce bu ayetteki vâv hem atıf hem de hâl vâvı olarak kullanılması mümkündür. Atıf harfî olarak değerlendirildiğinde umurun hususa atfedildiği aşikardır. Çoğu müfessire göre buradaki zikir kavramı Kur'ân manasıdır.⁸ Bu da umurun hususa atfedildiğini göstermektedir. Kıssaların, Kur'ân'da geçtiğine göre ve dolayısıyla ayetin, “Tarafımızdan sana Kur'ân verirken, eskilerin haberini sana bu şekilde (Kur'ân'da) anlatırız” manasında olduğu değerlendirildiğinde bu vâvın, hâl için kullanılma ihtimalini de vermektedir.

2.3.2. Fâ "فَاء" Edatının Kullanımı ve Anlama Etkisi

Fâ edatı, matuf ile matufun aleyhi hüküm ve i'rabta birleştirir. Bu konumdaki fâ harfinin asıl manası, “hemen peşinden” anlamındaki takiptir. Bu harf, kelimeyi kelimeye atfettiği gibi

1 İbnu'n-Nehhâs, *İ'râbu'l-Kur'ân*, 3/38; Âlûsî, *Rûhu'l-me'ânî*, 6/553; Muhammed Hasan Osmân, *İ'râbu'l-Kur'ân ve beyanu meanihi*, 7/112.

2 İbnu'n-Nehhâs, *İ'râbu'l-Kur'ân*, 3/38.

3 Zemaşşerî, *el-Keşşâf*, 3/79; Âlûsî, *Rûhu'l-me'ânî*, 6/553.

4 Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 22/87.

5 Tâhâ 20/99.

6 Hindâvî, *el-İ'râbu'l-mufaşşal li âyâtî'l-Kur'ânî'l-Kerîm*, 957; Muhammed et-Tayyib el-İbrâhîm, *el-İ'râbu'l-muyesser li'l-Kur'ânî'l-kerîm*, (Beyrut: Dâru'n-Nefâis, 2009), 319.

7 De'as vd., *İ'râbu'l-Kur'ânî'l-kerîm*, 2/271; Muhammed Hasan Osmân, *İ'râbu'l-Kur'ân ve beyanu meanihi*, 7/137.

8 Muḳâtil b. Süleyman, *Tefsîru Muḳâtil b. Süleymân*, 3/340; Ebû'l-Hasen Ali b. Aḥmed el-Vâhîdî, *el-Vecîz fi tefsîri'l-Kitâbi'l-'azîz*, thk. Şafvân Adnân Dâvûdî (Dimaşk: Dâru'l-Ḳalem, 1994), 705; Zemaşşerî, *el-Keşşâf*, 3/83-84; Beydâvî, *Envâru't-Tenzîl ve esrâru't-te'vîl*, 2/441; Ebû Ḥayyân, *el-Bahrû'l-muhîṭ*, 6/261; Suyûtî, *ed-Dürri'l-Mensûr fi't-tefsîri bi'l-me'sûr* (Beyrut: Dâru'l-Fikr, ts.), 5/598.

cümleyi cümleye de atfeder.¹ Örneğin: "قَامَ مُحَمَّدٌ فَخَالِدٌ" Muhammed, hemen peşinden de Halit kalktı. Burada kelime kelimeye atfedilmiştir. "يَقُومُ مُحَمَّدٌ فَيَذْهَبُ" Muhammet kalkıp hemen gidiyor. Fâ edatı, atıf harfi olarak Tâhâ sûresinde elli üç kez² zikredilmekte olup genelde asıl anlamıyla kullanılmıştır.

"فَتَوَلَّى فِرْعَوْنُ فَجَمَعَ كَيْدَهُ ثُمَّ أَتَى"

"Bunun üzerine Firavun dönüp gitti ve hemen bütün tuzak araçlarını topladı; daha sonra geri geldi."³

Ayetteki فَجَمَعَ nin başında gelen fâ, atıf harfi olup cümleyi cümleye atfetmiştir. Matuf olan جَمَعَ cümlesi, matufun aleyh olan تَوَلَّى cümlesine atfedilmiştir. Bu edat, matuf ile matufun aleyhi hüküm ve irabta birbirine bağlamıştır. Ayette Firavunun dönüp gitmesiyle ile sonrada geri gelmesi bir hükümdür. Ayrıca matuf olan جَمَعَ, matufun aleyh فَتَوَلَّى isti'nâfiye cümlesine atfedildiğinden onun gibi irapta mahalli yoktur.⁴

Tâhâ sûresinin altmış iki, altmış yedi, yetmiş sekiz, seksen dokuz ve yüz yirmi sekizinci ayetlerdeki fâ harfinin fâ isti'nâfiyye manasında kullanılması ihtimali de söz konusudur.⁵ Misal:

"فَتَنَازَعُوا أَمْرَهُمْ بَيْنَهُمْ وَأَسْرُوا النَّجْوَى"

"Sihirbazlar, işlerini aralarında istişare edip birbirleriyle fısıldaştılar."⁶

Ayette zikredilen fâ, bazı mu'riblere göre atıf harfidir.⁷ Buna göre mana şöyledir: "Bunun üzerine büyücüler, aralarında işlerini tartışıp, fısıldaştılar." Bazılarına göre ise isti'nâfiyedir.⁸ Buna göre mana şöyledir: "Sihirbazlar, aralarında işlerini tartışıp, fısıldaştılar."

Ayette, sihirbazların kendi aralarında tartıştıkları anlatılmaktadır. Tartışmanın konusu ise bir önceki ayette anlatılan Mûsâ (a.s)'ın, Allah Te'âlâ'nın mucizelerini sihir olarak

1 Mâlekî, Raşfu'l-mebânî, 440; Murâdî, el-Cene'd-dânî fi hurûfi'l-me'ânî, 61.

2 Bk. 10, 20, 39, 40, 44, 47, 49, 51, 53, 56, 58, 60, 62, 66, 67, 70, 77, 78, 87, 88, 89, 93, 95, 97, 105, 106, 108, 114, 115, 116, 117, 120, 121, 122, 123, 126 ve 128. ayetler.

3 Tâhâ 20/60.

4 Muḥammed Hasan Osmân, İ'rabu'l-Kur'an ve beyânu me'ânihî, 7/69.

5 Muḥammed Hasan eş-Şerîf, Mu'cemu hurûfi'l-me'ânî fi'l-Kur'ânî'l-Kerîm, 2/618-619.

6 Tâhâ 20/62.

7 Muḥammed et-Tayyib el-İbrâhîm, el-İ'rabu'l-muyesser li'l-Kur'ânî'l-Kerîm 315; De'âs vd., İ'rabu'l-Kur'ânî'l-Kerîm, 2/263.

8 Ahmed b. Muḥammed el-Harrât, el-Muctebâ min muşkili i'râbi'l-Kur'an, (Medine: Mecma'u'l-Melik Fehd, 2005), 2/594; es-Şâfi, el-Cedvel, fi i'râbi'l-Kur'an, 16/385; Muḥammed Hasan Osmân, İ'rabu'l-Kur'an ve beyânu me'ânihî, 7/74; Rev'a Muḥammed Nâcî, en-Nehcu'l-kavîm fi i'râbi'l-Kur'ânî'l-kerîm, 6/89.

nitelendirdikleri için sihirbazlara yönelik tehdit ve kınamasına karşılık, acaba gerçekten sihir mi yoksa mucize mi şeklindeki fısıldaşmalarıdır.¹ Dolayısıyla *fâ* harfiyle başlayan cümle, muhteva ve mana yönünden bir önceki cümleyle bağlantılı olduğu görülmektedir. Nitekim söz konusu tartışma ve fısıldaşma, bir önceki cümlede bahsedilen Mûsâ (a.s.)'ın uyarılarından kaynaklanmaktadır. Atfin görevi de kelimeleri veya cümleleri mana ve i'râb yönünden birbirine ilhak etmektir. Bu zaviyeden bakıldığında buradaki *fâ* edatının atıf edatı olduğu söylenebilir. Diğer taraftan *fâ* harfiyle başlayan bu cümle, bir önceki ayette bahsedilen konuyla her ne kadar alakalı olsa da yeni bir cümle olması hasebiyle buradaki cümle *isti'nafiye*, başındaki *fâ* harfinin de *ist'nâf* manasında kullanıldığını söylemek de mümkündür ki genelde bu şekilde i'râb edilmiştir.²

2.3.3. Şümme "ثُمَّ" Edatı

Bu harf, asıl anlamı, yan anlamı veya başka bir harf anlamında kullanılmıştır.

2.3.3.1. Asıl Anlamıyla Kullanılan Şümme "ثُمَّ" Edatı ve Anlama Etkisi

Bu harfin kullanıldığı asıl anlam, *vâv* gibi ma'tûf ile ma'tûfun aleyhinin hükümde bir olduğunu bildirmesidir. *Tertib* ve *terâhî* ifade etmektedir. Bu harf ile kelime kelimeye atfedildiği gibi cümle de cümleye atfedilmektedir.³ Örneğin: "جَاءَ أَحْمَدُ ثُمَّ مُصْطَفَى" *Ahmet, sonra Mustafa geldi*. Mustafa Ahmet üzerine atfedildiği için takdiren merfudur. Bağlaç yardımıyla Mustafa, Ahmet'ten hemen sonra değil, bir süre sonra geldiği anlamı ortaya çıkmaktadır.

Cümlelerin cümleye bu edat yardımıyla atfı için; "جَاءَ الْعُمَّالُ ثُمَّ دَهَبُوا" *İşçiler geldiler sonra da gittiler* örneğini verebiliriz. Burada دَهَبُوا cümlesi جَاءَ cümlesine atfedilmiştir. Çoğunluğa göre ثُمَّ edatı, terahi içindir. Bazıları ise *tertîb* ve *terâhî* manasına hasretmemektedirler.⁴ Delil olarak da Tâhâ Suresi'nin seksen ikinci ayetini gösterirler:

"وَإِنِّي لَغَفَّارٌ لِّمَن تَابَ وَآمَنَ وَعَمِلَ صَالِحًا ثُمَّ اهْتَدَى"

1 Taberî, *Câmi 'u'l-beyân 'an te'vîli âyi'l-Kur'ân*, 8/428; Beğavî, *Me'âlimu't-Tenzil*, 3/187; Beydâvî, *Envâru't-Tenzil ve esrâru't-te'vîl*, 431.

2 Harrât, *el-Muctebâ min muşkili i'râbi'l-Kur'ân*, 2/594; Sâfi, *el-Cedvel, fi i'râbi'l-Kur'ân*, 16/385; Muḥammed Hasan Osmân, *Î'râbu'l-Kur'ân ve beyânü me'ânihî*, 6/89.

3 Mâlekî, *Raṣfu'l-mebânî*, 249; Murâdî, *el-Cene'd-dânî fi hurûfi'l-me'ânî*, 426; İrbîlî, *Cevâhiru'l-edeb fi ma'rifeti kelâmi'l-Arab*, 363; Muḥammed Hasan eş-Şerîf, *Mu'cemu hurûfi'l-me'ânî fi'l-Kur'ânî'l-kerîm*, 2/614; Hasan Akdağ, *Arap Dilinde Edatlar*, 172; Mehmet Çelen, *Arapça'da Edatlar*, 82.

4 Şuyûṭî, *Mu'tereku'l-aḳrân*, 2/136.

“Şüphesiz ki Ben, tevbe eden, iman eden ve salih amel işleyen ve doğru yolda sebat eden kesinklikle affederim.”¹

Bu görüşe göre burada اِهْتَدَى fiili sonra gelmiştir. Hâlbuki önce hidayet sonra tevbe, sonra iman ve salih amel gelir. Buna göre buradaki تَمْ nin cümleye tertip ve terahi manasını kattığı söylenemez. Bu görüşe karşılık olarak şöyle cevap verilmektedir: Burada تَمْ harfinin ifade ettiği tertip, hükmün değil, haberlerin tertibidir. Şuyûfî, buradaki اِهْتَدَى den kastın, hidayet üzere yani doğru yolda sebat etmek olduğunu söyler.² تَمْ harfinin asıl manasını göz önünde bulundurarak Şuyûfî’nin bu konudaki görüşünün ağır bastığı söylenebilir.

Bu harf, Tâhâ sûresinde asıl anlamıyla yedi yerde kullanılmıştır.³ Bunlardan birisi; “فَلَبِثْتَ سِنِينَ فِي أَهْلِ مَدْيَنَ تَمْ جِئْتَ عَلَى قَدَرٍ يَا مُوسَى” “Ey Mûsâ, senelerce Medyen halkı arasında kaldın. Sonra da bir kader üstüne geldin.”⁴ ayetidir. Ayette geçen تَمْ, atıf harfî olup asıl manada kullanılmıştır; جِئْتَ cümlesini de فَلَبِثْتَ cümlesine atfetmiştir.⁵ Birçok müfessir, ayette geçen قَدَر kelimesini Mûsâ (a.s.)’ın, peygamberlik yaşı olan kırk yaşına gelmesi şeklinde yorumlamışlardır.⁶ Peygamberlik ise Hz. Mûsâ (a.s.)’a evlendikten sonra gelmiştir. Bunun delili Mûsâ (a.s.)’ın, nübüvvetini anlatan Tâhâ sûresinin onuncu âyetinde geçen لِأَهْلِهِ ifadesidir.

Nitekim müfessirlere göre bu kelimeyle kastedilen, Mûsâ (a.s.)’ın hanımıdır.⁷ Hz. Mûsâ (a.s.), Medyen halkının arasına girmeden önce henüz evli değildi. Çünkü Medyen, Şuayb (a.s.)’ın memleketiydi. Mûsâ (a.s.)’ın hanımı da Şuayb (a.s.)’ın kızıydı. Evlilik ise Mûsâ (a.s.) Medyen’e geldikten sonra gerçekleşmiştir.⁸ Bu durum Mûsâ (a.s.)’ın, Medyen halkı arasında

1 Tâhâ 20/82.

2 Şuyûfî, *Mu'tereku'l-akrân*, 2/137.

3 40, 50, 60, 64, 82, 97 ve 122. ayetler.

4 Tâhâ 20/40.

5 Muhammed Hasan Osmân, *Î'râbu'l-Kur'ân ve beyânu me'ânihî*, 7/44.

6 Muḳâtil b. Süleyman, *Tefsîru Muḳâtil b. Süleymân*, 3/28; Beḡavî, *Me'âlimu't-Tenzîl*, 3/183; Zemaḥşerî, *el-Keşşâf*, 3/63; Şevkânî, *Fethû'l-Ḳadîr*, 2/74; Kınnevcî, *Fethu'l-beyân fî maḳâsidi'l-Kur'ân*, 8/233.

7 Muḳâtil b. Süleyman, *Tefsîru Muḳâtil b. Süleymân*, 3/22; Zemaḥşerî, *el-Keşşâf*, 3/51; İbn 'Atiyye, *el-Muḥarraru'l-vecîz fî tefsîri'l-Kitâbi'l-'azîz*, 4/38; Şevkânî, *Fethû'l-Ḳadîr*, 2/74.

8 Beḡavî, *Me'âlimu't-Tenzîl*, 3/380; Zemaḥşerî, *el-Keşşâf*, 3/389; Şevkânî, *Fethû'l-Ḳadîr*, 2/81.

kalması ile kendisine peygamberlik verilmesi arasındaki sürenin uzun olduğunu gösterir. Dolayısıyla **ثُمَّ** harfi *terâhî* ifade eder.

2.3.3.2. Yan Anlamıyla Kullanılan Şümme "ثُمَّ" Edatı ve Anlama Etkisi

Tâhâ sûresinin seksen ikinci ayetindeki **ثُمَّ** harfi asli manada kullanıldığı gibi *istib'âd*¹ anlamında da kullanılmıştır.²

"وَإِنِّي لَعَفَّارٌ لِّمَن تَابَ وَآمَنَ وَعَمِلَ صَالِحًا ثُمَّ اهْتَدَىٰ"

“Şüphesiz ki Ben, tevbe eden, iman eden ve salih amel işleyen ve böylece doğru yolda sebat eden kimseyi kesinlikle affederim.”³

Bazılarına göre burada **ثُمَّ** den kasıt, doğru yolda müdavim olmaktır. Çünkü bir işe müdavim olmak başlamaktan daha yücedir.⁴

2.3.3.3. Şümme Edatının Başka Bir Harfin Anlamında Kullanımı

Bu edat, “hemen peşinden” manasını ifade eden *fâ* anlamında kullanılmıştır.⁵ Tâhâ sûresinin ellinci ayetinde bu manada kullanıldığı görülmektedir.

"قَالَ رَبُّنَا الَّذِي أَعْطَىٰ كُلَّ شَيْءٍ حَلْفَهُ ثُمَّ هَدَىٰ"

“Mûsâ dedi ki “Rabbimiz, her şeye yaratılış suretini veren, hemen akabinde yolunu gösterendir.”⁶

Buradaki **ثُمَّ** edatıyla, *uzun zaman sonra* kastedilmiş olabildiği gibi hemen sonra manasında da kullanılma ihtimali vardır. Ayette **ثُمَّ** harfinden sonra gelen *هَدَىٰ* kelimesinin tefsiriyle ilgili olarak farklı görüşler vardır. Bazılarına göre bu kelime, Allah Te‘âlâ’nın erkek ve dişi olmak üzere iki farklı cinsten yarattığı canlıların, çiftleşip türemesi hususunda onlara yol göstermesi anlamındadır. Bir başka görüşe göre ise bundan kasıt, Allah Te‘âlâ’nın, yarattığına, yararlanabilecek ne varsa bu hususta onlara yön göstermesidir.⁷

1 İstib'âdtan kasıt, **ثُمَّ** edatından sonra gelenin öncesiyle bir münasebetinin olmamasıdır.

2 Muhammed Hasan eş-Şerîf, *Mu‘cemu hırûfî l-me‘ânî fi l-Kur‘ânî l-kerîm*, 2/620.

3 Tâhâ 20/82.

4 Beğavî, *Me‘âlimu t-Tenzîl*, 3/191; Zemaşşerî, *el-Keşşâf*, 3/78; Suyûtî, *Mu‘tereku l-akrân*, 2/137; Âlûsî, *Ruhu l-meânî*, 6/551; Kınnevcî, *Fethu l-beyân fi makâşidi l-Kur‘ân*, 8/261.

5 İbn Hişâm, *Muğni l-lebîb*, 1/195.

6 Tâhâ 20/50.

7 Taberî, *Câmi‘u l-beyân ‘an te‘vîli âyi l-Kur‘ân*, 8/441.

Birinci görüşe göre ^{اُو} harfi, cümleye mühlet yani bir işin uzun zaman sonra yapıldığı anlamını katar. Nitekim insan veya diğer canlı varlıklar yaratıldıktan hemen sonra değil, belirli yaşta veya zamandan sonra ancak evlenebilir ya da çiftleşebilirler. Diğer görüşe göre ise ^{اُو} harfinin *tertib* ve *takib* ifade eden *fâ* harfi manasında kullanıldığı söylenebilir. Çünkü insan yaratılır yaratılmaz birçok şeye ihtiyaç duyar. Mesela, ana rahmindeki bir yavrunun beslenmesi bunun somut örneklerindendir; bu durumdaki bir canlının beslenmesi Allah Te‘âlâ’nın kudretinin tecellisi ve kendisine yol göstermesinin sonucudur. Neticede ayetlerin tefsir ve tevilinde olduğu gibi cümleye verilen muhtemel manalara bağlı olarak edatların manasında da değişiklik hasıl olur.

2.3.4. Ev "اُو" Edatı

Bu edat asıl anlam, yan anlam ve başka harfin manasında kullanılmıştır.

2.3.4.1. Asıl Anlamıyla Kullanılan Ev "اُو" Edatı ve Anlama Etkisi

Bu edatın kullanıldığı asıl anlam, *şüphedir*.¹ ^{اُو} harfi, şek ve şüphe manasında yalnızca haberi cümlelerde bulunup istek bildiren inşâî cümlelerde bu manada kullanılmaz. *نَمْتُ سَاعَةً* "Bir veya iki saat uyudum gibi."² Bu harf ile kelime kelimeye, cümle de cümleye atfedilebilir.³

Arap dilbilimcilerinin cumhuruna göre bu harf, mana yönünden değil i‘rab açısından ona uyar. Mesela *"جَاءَ عُمَرُ أَوْ سَعِيدٌ"* Ömer veya Sait geldi denildiğinde gelme eylemi hem Ömer hem Sait tarafından değil, sadece birisi tarafından gerçekleştirildiği anlaşılmaktadır.⁴ ^{اُو} edatının hem i‘rab hem de mana itibariyle ortaklık bildirdiğini öne süren İbn Mâlike göre bu harfin matufu ile matufun aleyhi, mana ve irab yönünden birbirine tabidir. Nitekim Ömer mi yoksa Sait mi? geldiği belli olmadığından bu hüküm her ikisi için geçerlidir. Buna göre matuf ve

1 İbn Kuteybe, *Te'vilu muşkili'l-Kur'an*, 290; Murâdî, *el-Cene'd-dânî fi hûrûfi'l-me'ânî*, 227; Muhammed Hasan eş-Şerîf, *Mu'cemu hûrufi'l-me'ânî fi'l-Kur'ânî'l-Kerîm*, 1/433.

2 Zemaşşerî, *el-Mufaşşal fi şinâ'ati'l-i'râb*, 391; Mehmet Çelen, *Arapça'da Edatlar*, 84.

3 Mâlekî, *Raşfu'l-mebânî*, 210.

4 Murâdî, *el-Cene'd-dânî fi hûrûfi'l-me'ânî*, 227.

matufun aleyh i‘rab ve mana açısından ortaktır.¹ أُ harfinin ifade ettiği *şek* anlamını Allah Te‘âlâ’ya isnat etmek uygun düşmez.²

اُ bağlacı, sûrede dört yerde geçer.³ Bunların tamamında cümleyi cümleye atfeden bağlaç konumundadır. Bu ayetlerden kırk beşincisi, ihbarî cümle iken diğerleri talep ifade eden inşâî cümlelerdir. Neticede اُ harfinin sûrede asıl anlamıyla kullanılmadığı görülmektedir.

2.3.4.2. Yan Anlamıyla Kullanılan Ev "اُ" Edatı ve Anlama Etkisi

Bu edat *muhayyerlik*, *ibhâm/kapalılık* ve *ibâha/serbestlik* gibi birkaç manada kullanılmıştır.⁴ İbn Cüreyc’e göre اُ harfi, Maide sûresinin otuz ikinci ayeti hariç Kur’ân’da *tahyîr* manasında kullanılmıştır. Ebû’l-Bekâ el-Kefevî de bu görüştedir.⁵

Tâhâ sûresinin onuncu ayetinde *tafsil* anlamındadır.⁶ *Tafsil*, iki zıt haberi sunmaktır. Tafsilde *şek*, *ibham*, *muhayyerlik* ve *ibaha* bulunmamaktadır.⁷

"إِذْ رَأَىٰ نَارًا فَقَالَ لِأَهْلِهِ امْكُثُوا إِنِّي آنَسْتُ نَارًا لَّعَلِّي آتِيكُمْ مِنْهَا بِقَبَسٍ أَوْ أَجْدُ عَلَىٰ النَّارِ هُدًى"

“O vakta ki (Mûsâ), bir ateş görmüş ve ailesine şöyle demişti: Siz burada durun, çünkü ben bir ateş gördüm. O ateşten size bir kor getiririm ya da ateşin yanında yol gösterecek birini bulurum.”⁸

Ayetteki اُ iki durumun farklı olduğunu bildiren atıf harfi konumundadır. Bu iki durumdan biri ateşten bir kor getirme, diğeri ise ateşin yanında yol gösterecek birini bulmadır. İkisi farklı olduğu için oradaki اُ harfi *tafsil* manasında kullanılmıştır.⁹

1 İbn Mâlik, *Şerhu't-Teshîl*, 3/207.

2 Muḥammed Hasan eş-Şerîf, *Mu‘cemu ḥurûfi'l-me‘ânî fi'l-Ḳur‘ânî'l-kerîm*, 1/433.

3 10., 44., 45. ve 113. ayetler.

4 Geniş bilgi için bk. el-Murâdî, *el-Cene'd-dânî fi ḥurûfi'l-me‘ânî*, 228-232; İbn Hişâm, *Mugni'l-lebîb*, 1/119-127; Muḥammed Hasan eş-Şerîf, *Mu‘cemu ḥurûfi'l-me‘ânî fi'l-Ḳur‘ânî'l-kerîm*, 1/433-434.

5 Kefevî, *el-Kulliyyât*, 168.

6 Muḥammed Hasan eş-Şerîf, *Mu‘cemu ḥurûfi'l-me‘ânî fi'l-Ḳur‘ânî'l-kerîm*, 1/439.

7 Muḥammed Hasan eş-Şerîf, *Mu‘cemu ḥurûfi'l-me‘ânî fi'l-Ḳur‘ânî'l-kerîm*, 1/433.

8 Tâhâ 20/10.

9 Şevkânî, *Fethû'l-Ḳadîr*, 2/75; Âlûsî, *Ruhu'l-meânî*, 6/481.

2.3.4.3. Başka Edatlar Manasında Kullanılan Ev "أَوْ"

Bu edat "واو", "لا" ve "بل" gibi atıf harflerinin yerinde de kullanılmıştır.¹ أَوْ harfi, matufun aleyh ile yetinilemeyen yerlerde zikredildiği takdirde veya, yahut gibi anlamları ifade etmez; bu durumda أَوْ harfine vâv/ve manası verilir.² Misal: "حَصَلَ نَزَاعٌ بَيْنَ سَعِيدٍ أَوْ سَلِيمٍ." *Sait ve Selim arasında tartışma meydana geldi.* Buradaki أَوْ harfi vâv/ve manasına hamledilir. Çünkü أَوْ manası verildiğinde cümle, cümleyi müfide olmaz. Tâhâ sûresinde ise atıf harflerinden atıf vâvı yerine kullanılmıştır.³ Misâl:

"قَالَا رَبَّنَا إِنَّنَا نَخَافُ أَنْ يُفْرَطَ عَلَيْنَا أَوْ أَنْ يَطْعَى"

"(Mûsâ ve Hârûn), dediler ki: Ey Rabbimiz! Muhakkak ki biz, onun (Firavun'un) bize işkence etmekte acele davranmasından ve (bu işkenceyi artırıp) azmasından endişeleniyoruz."⁴

2.3.5. İmmâ "إِمَّا" Edatı

Dilbilimcilerinin çoğunluğuna göre إِمَّا edatı atıf harflerindendir. Bu edat, asıl ve yan manada kullanılmaktadır.⁵

2.3.5.1. Asıl Anlamıyla Kullanılan İmmâ "إِمَّا" Edatı ve Anlama Etkisi

أَوْ harfi de أَوْ gibi olup şek ve şüphe bildirir. أَوْ harfinden iki yönden ayrılır: Birincisi: أَوْ edatının bulunduğu cümlede önceki kısımda şüphe yoktur. Ancak إِمَّا ile başlayan cümlede şüphe hemen oluşmaktadır. Mesela, "نَمْتُ سَاعَةً أَوْ سَاعَتَيْنِ" *Bir veya iki saat uyudum* cümlesinin başladığı "نَمْتُ سَاعَةً" ifadesiyle hemen şek manası ortaya çıkmayıp أَوْ harfi zikredildikten sonra şüphe uyanmaktadır. إِمَّا harfinin bulunduğu cümlede ise إِمَّا telaffuz edilir edilmez şüphe manası doğmaktadır. Örneğin: "نَمْتُ إِمَّا سَاعَةً وَإِمَّا سَاعَتَيْنِ" *Bir veya iki saat uyudum* cümlesinde سَاعَةً

1 İbn Hişâm, *Muğni'l-lebîb*, 1/121-123; Muhammed Hasan eş-Şerîf, *Mu'cemu hûrûfi'l-me'ânî fi'l-Kur'ânî'l-kerîm*, 1/434.

2 İrbîlî, *Cevâhiru'l-edeb fi ma'rifeti kelâmi'l-'Arab*, 211.

3 44., 45. ve 113. ayetler. Bk. İbn Kuteybe, *Te'vîlu muşkili'l-Kur'an*, 290; Muhammed Hasan eş-Şerîf, *Mu'cemu hûrûfi'l-me'ânî fi'l-Kur'ânî'l-Kerîm*, 1/439.

4 Tâhâ 20/45.

5 Zemahşerî, *el-Mufaşşal fi şinâ'ati'l-i'râb*, 391; Murâdî, *el-Cene'd-dânî fi hûrûfi'l-me'ânî*, 530; İbn Hişâm, *Muğni'l-lebîb*, 1/117.

ifadesinden önce *إِذَا* nın telaffuzuyla manada şüphe başlamaktadır. İkincisi: Yukarıda verilen örnekte görüldüğü gibi *أَوْ* harfi aynı cümlede tekrarlanmazken *إِذَا* harfi tekrarlanmaktadır.¹ Bazen de tekrarlanan *إِذَا* harfinin yerine aynı manayı yansıtan *أَوْ* veya *إِلَّا* harflerinin de kullanıldığı görülse de çoğunlukla *إِذَا* nın tekrarı kullanılmıştır.² Tekrarlanan edatlardan ikincisi atıf harfidir, birincisi ise itiraziyyedir bu sebeple atıf harfi değildir. *إِذَا* üç yerde itiraziyyedir. Bunlar: Amil ile mamul arasında, amilin iki mamulünden biriyle diğer mamulü arasında ve bedel ile mübdelün minh arasında olduğu yerlerdir. Dilbilimcilerinden Sibeveyhi *إِذَا* harfinin şart edatı olan *إِنْ* harfi ile *mâ-yı nâfiye* den mürekkep bir atıf edatı olduğunu söylemektedir.³ Yunus b. Habib (öl. 182/798), Ebû Ali el-Farisi, İbn Keysân ve İbn Mâlik'e göre *إِذَا* harfi, birinci *إِذَا* gibi atıf harfi değildir. Delilleri ise ikinci *إِذَا* nın atıf vâvı olmadan kullanılmamasıdır.⁴ Muhtemelen bu ifadede anlaşılan iki atıf harfinin peşpeşe kullanılamaz. Zira Rummânî de *إِذَا* harfinin atıf harfi olmadığını söyler. Ona göre, dilbilimcilerin *إِذَا* harfini atıf harfleri arasında zikretmeleri, atıf harfi olduğu için değil, atıf harfleriyle birlikte kullanılmasındandır. Çünkü bir cümlede tekrarlanan ilki harften birincisi atıf harfi olamaz ve dolayısıyla atıf harfiyle başlanılamaz. İkincisi de atıf harfi olamaz. Çünkü kendisinden önce atıf harfi olan vâv gelmiştir; vav ise mana açısından ortaklık bildirirken *إِذَا* ile kullanıldığında bu manayı ifade etmez. Kaldı ki bir kelimde aynı anda iki atıf harfi bulunamaz.⁵ Bazılarına göre de *إِذَا* harfi, ismi isme atfeder; beraberinde kullanılan vav ise ikinci *إِذَا* harfini birincisine atfeder.⁶ İbn Hişâm ise bu görüşü benimsememektedir.⁷

1 İrbilî, *Cevâhiru'l-edeb fî ma'rifeti kelâmî'l-'Arab*, 414.

2 İbn 'Uşfûr, *el-Mukarrib*, 308-309.

3 Kefevî, *el-Kulliyât*, 153.

4 İbn Hişâm, *Muğni'l-lebîb*, 1/117.

5 Rummânî, *Me'âni'l-hurûf*, 187.

6 İbn Hişâm, *Muğni'l-lebîb*, 1/118.

7 İbn Hişâm, *Muğni'l-lebîb*, 1/118.

Görüşleri değerlendirecek olursak; birçok yerde bir harfin başka bir harfe atfedildiğini görmek mümkündür: Örneğin: وَأَوْ وَثُمَّ، وَالْوَاءُ، وَثُمَّ، وَأَوْ ...¹ Buradaki harfler vav harfiyle birbirine atfedilmiştir. Dolayısıyla bir harfi diğer bir harfe atfedilmesi, kanaatimizce garipsenemez. Bazı yerlerde اِمَّا harfi vav olmadan da gelir. "حُذِّ اِمَّا هَذَا اِمَّا ذَاكَ" "Ya şunu al ya da onu" misalindeki gibi.² Dolayısıyla اِمَّا harfiyle birlikte vav harfinin kullanılması اِمَّا harfinin atıf harfi olmasına mâni değildir. اِمَّا harfinin iki kere tekrarlanması ve birincisinin atıf harfi olmaması, ikincisinin atıf harfi olmasına engel değildir. Sonuçta tekrarlanan immânın mana açısından eşit olması, ikisinin de atıf harfi olduğunu göstermez. Birçok örnekte iki veya daha fazla harfin bir arada zikredilmesi hem i'râb hem de mana yönünden farklı olduğu görülmektedir. Mesela: "رَأَيْتُ يُوسُفَ وَخَالِدًا وَهُمَا يَقْرَأَانِ" *Yusuf ve Halit'i okurken gördüm*. Bu cümlede iki vav bulunur; birincisi *atıf* ikincisi *hâl* vâvıdır. اِمَّا harfinin atıf harfiyle birlikte sıklıkla kullanıldığı için atıf harfleri arasında sayıldığını ve bu gerekçeyle aslında atıf harfi olmadığını kabul edersek; atıf edatlarından اَمْ deki *istifham hemzesi* de atıf harfleri arasında zikredilmesi lazımdır. Bu harfin, Taha sûresinde asıl manasında kullanılmadığı görülmektedir.

2.3.5.2. İmmâ Edatının Başka Bir Harfin Manasında Kullanımı

اَوْ harfi, atıf edatı olarak *tahyîr/seçenek sunma* manasından kullanılan اَوْ harfi manasında kullanılır. Dolayısıyla bazen اِمَّا yerine اَوْ harfinin kullanıldığı görülür. "قَامَ اِمَّا اَحْمَدُ" "Ahmet veya Mustafa kalktı" misalinde olduğu gibi.³ Tâhâ sûresinin altmış beşinci ayetinde bu anlamda kullanılmıştır.⁴

"قَالُوا يَا مُوسَى اِمَّا اَنْ تُلْقِيَ وَ اِمَّا اَنْ نَكُونَ اَوَّلَ مَنْ اَلْقَى"

"Sihirbazlar şöyle dediler: Ey Mûsâ! Ya sen önce (asayı) at, ya da önce biz atalım."⁵

1 Enbârî, *Esrâru'l- 'Arabiyye*, 159.

2 İrbîlî, *Cevâhiru'l- edeb fî ma 'rifeti kelâmi'l- 'Arab*, 414.

3 İbn Hişâm *Muğni'l- lebîb*, 1/118-119; Hasan Akdağ, *Arap Dilinde Edatlar*, 83.

4 Ferrâ, *Me 'âni'l- Kur 'ân*, 2/682; İbn Hişâm *Muğni'l- lebîb*, 1/118-119; Şevkânî, *Fethû'l- Kadîr*, 2/88.

5 Tâhâ 20/65.

2.3.6. Em "أَمْ" Edatının Kullanımı ve Anlama Etkisi

Bu harfin, atıf harfi olabilmesi için ya soru cümlesinde veya açıkça zikredilen ya da takdir edilen *istifham* yahut *tesviye* hemzesinden sonra yer almalı ve kendisinden sonra gelen matufun müfret veya müfret isim hükmündeki bir cümle olmalıdır. Bu cümle isim cümlesi olmamalıdır.¹ Kendinden önce gelen cümle ile bağlantısı olduğu için bu edata *em-i muttasıla* da denilir.² Bir diğer şartı da soran kişinin sorduğu iki şeyden birinin hükmünü bilmesine rağmen hangisinde tahakkuk ettiğini bilmediğinden dolayı tayinini istemesidir. Mesela "أَحَالِدُ" "Halit mi yoksa Yusuf mu kazandı?" sorusunu soran kişi, ikisinden birinin kesin kazandığını bilmektedir. Ancak hangisinin olduğunu bilmek istemektedir. Bu yönüyle manaca benzediği "أَوْ" harfinden farklıdır. Nitekim "أَمْ" harfinin yerine "أَوْ" harfi getirilmiş olsa, soran kişinin iki şey hakkında da bilgisinin olmadığı anlamına gelir. Diğer yandan misalde görüldüğü gibi "أَمْ" harfi istifham hemzesinden sonra gelmiştir ve kendisinden sonraki matuf olan "يُوسُفُ" kelimesi de müfret isimdir.³ Dolayısıyla bu konumdaki "أَمْ" atıf edatıdır. Tâhâ sûresinde bu anlamda şu ayette kullanılmıştır:⁴

"أَفْطَالَ عَلَيْكُمُ الْعَهْدُ أَمْ أَرَدْتُمْ أَنْ يَحِلَّ عَلَيْكُمْ غَضَبٌ مِّن رَّبِّكُمْ فَأَخْلَفْتُم مَّوْعِدِي"

"Mûsâ (a.s.) kavmine dedi ki: Ben ayrıldıktan sonra size bu zaman süresi uzun mu geldi, yoksa size Rabbiniz tarafından bir gazap inmesini mi arzuladınız da bana vermiş olduğunuz sözden caydınız?"⁵

Bu ayetteki istifham hemzesinden sonra gelen "أَمْ" atıf edatıdır. Kendinden sonraki cümleyi/matufu, önceki cümleye/matufun aleyhe atfetmiştir. Matufun aleyh mansûb olduğundan matuf da ona tabi olarak mansûbtur.⁶ Bu edatın burada istifham hemzesinden sonra gelmesi ve matufun mastar tevilinde bir cümle olması, *em-i muttasıla* ve dolayısıyla atıf harfi olduğunu göstermektedir.

1 İbn Ya'îş, *Şerhu'l-Mufaşşal*, 5/17; İbn 'Uşfûr, *el-Muḥarrib*, 308; Zerkeşî, *el-Burhân fî 'ulûmi'l-Kur'ân*, 4/240-242; Kefevî, *el-Kulliyât*, 152.

2 İbn Ya'îş, *Şerhu'l-Mufaşşal*, 5/17.

3 İbn Ya'îş, *Şerhu'l-Mufaşşal*, 5/17; Mehmet Çelen, *Arapça'da Edatlar*, 86.

4 Muḥammed Hasan eş-Şerîf, *Mu'cemu ḥurûfi'l-me'ânî fî'l-Kur'ânî'l-kerîm*, 1/356.

5 Tâhâ 20/86.

6 Muḥammed Hasan Osmân, *İ'râbu'l-Kur'ân ve beyânü me'ânîhi*, 7/114-115.

2.4. Nefy /Olumsuzluk Edatları

Daha önce bu edatlar hakkında kısa bir değerlendirme yapılmıştı. Şimdi ise Tâhâ sûresindeki kullanımını hakkında gerekli bilgiler verilecektir.

2.4.1. Lem " لَمْ " Edatının Kullanımı ve Anlama Etkisi

Muzârî fiilinin başına gelerek manasını maziye çeviren; amil olarak da onu cezm eden eden bu harf, *nefy/olumsuzluk* edatlarından¹. Örneğin: " *لم يكتب خالد الدرس* " Halit, *dersi/dersini yazmadı*. Bu cümledeki لم kendinden sonra gelen muzârî fiili cezm etmiş, manasını da maziye dönüştürmüştür. Bu harfe, muzârî fiili cezm ettiğinden *harf-i cezm*, fiili olumsuzlaştırdığı için *harf-i nefy*, muzârî fiilin manasını maziye çevirdiği için de *harf-i kalp/çevirme* adı verilmiştir.² لم edatı, bazen mühmel harf konumundadır. Bu durumda kendinden sonra gelen muzârî fiil merfudur. İbn Malik, لم edatından sonra gelen muzârî fiilinin merfu oluşunun bir lehçeye dayandığını belirtir. Bazı dilbilimcilere göre bu durum zaruret-i şiiriyyeden kaynaklanmaktadır.³ *Basit bahrinden*⁴ söylenen ve kime ait olduğu bilinmeyen aşağıdaki şiir buna örnektir:

لَوْلَا فَوَارِسُ مَنْ ذُهِلٍ وَأَسْرُتُهُمْ	يَوْمَ الصُّلَيْفَاءِ لَمْ يُؤْفَوْنَ بِالْجَارِ
لَوْ لَا فَ وَ ر س م ن ذ ه ل و أ س ر ت ه م	يَوْمَ ص ص ي فَاء لَمْ يُؤْفَوْ ن ب ل ج ا ر ي
ه//ه/ه/ ه// ه// ه// ه//	ه//ه/ه/ ه// ه// ه// ه//
مُسْتَفْعِلُنْ مُسْتَفْعِلُنْ فَعِلُنْ	مُسْتَفْعِلُنْ فَعِلُنْ مُسْتَفْعِلُنْ فَعِلُنْ

*Suleyfâ' savaşında Zühl kabilesinin süvarileri ve aileleri olmasaydı, komşu hakkına riayet etmezlerdi.*⁵

1 Sibeveyhi, *el-Kitâb*, 3/135; Meylânî, *Şerhu'l-Muğni*, 277.

2 İrbilî, *Cevâhiru'l-edeb fî ma'rifeti kelâmi'l-Arab*, 255; Muhammed Hasan eş-Şerîf, *Mu'cemu hırûfî'l-me'ânî fî'l-Kur'ânî'l-kerîm*, 2/931.

3 İbn Mâlik, *Şerhu't-Teshîl*. 1/33; Murâdî, *el-Cene'd-dânî fî hırûfî'l-me'ânî*, 266.

4 Bahr-i basît: *Müstef'ilün ve fâ'ilün* tef'ilelerin her mısra da dörder kere tekrarlanmasıyla oluşur. Geniş bilgi için bk. Ahmed b. Muhammed İbn 'Abdi Rabbihi, *el-İkdu'l-ferîd*, thk. eş-Şirbînî Şerîde (Kahire: Dâru'l-Hadîs, 2013), 5/28; Nihad Mazlum Çetin, "Basît", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 5/106.

5 İbn Cinnî, *Sırru şinâ'ati'l-i'râb*, 2/118; İbn Mâlik, *Şerhu't-Teshîl*. 1/33; Murâdî, *el-Cene'd-dânî fî hırûfî'l-me'ânî*, 266.

Bu harf Tâhâ sûresinde yedi yerde geçmekte olup bunların tamamında muzârîyi maziye çevirmektedir.¹ Misal:

"وَلَقَدْ عَهِدْنَا إِلَى آدَمَ مِنْ قَبْلُ فَنَسِيَ وَلَمْ نَجِدْ لَهُ عَزْمًا"

"Biz bundan önce Adem'e (kendisi ve eşine yasak kılınan ağacın meyvesinden yememesi hususunda) uyardık; ama o bu uyarımızı unuttu. Onda güçlü bir azim de bulmadık."²

Bu ayette لم harfi, muzari fiilin başında gelerek onu cezm etmiş, mana bakımından ise maziye çevirmiştir. Nitekim "مِنْ قَبْلُ" terkiibinden de anlaşıldığı gibi Âdem (a.s.) ile ilgili anlatılanlar geçmişe yöneliktir. Dolayısıyla buradaki لم nefy, cezm ve kalp harfidir.³

2.4.2. Mâ "ما" Edatının Kullanımı ve Anlama Etkisi

Olumsuzluk bildiren bu edat, *mühmele* ve *âmile* olmak üzere iki kısma ayrılır. *Mühmele*; mâzi ve muzârî fiilini nefy eden ancak amel etmeyendir. Mazi fiilin başında geldiğinde geçmiş zamanın, muzari fiilinin başında geldiğinde ise *nefy-i hâl/şimdiki zamanın olumsuzluğu* manasındadır. Mesela "مَا كَتَبَ خَالِدٌ" *Halit yazmadı* cümlesindeki ما mazi fiil olan كَتَب nin başında bulunduğu için geçmiş zamanın olumsuzluğuna delalet eder. "مَا يَكْتُبُ خَالِدٌ" *Halit yazmıyor* cümlesinde ise muzari fiilinin başında bulunduğundan *nefy-i hâl* manasında kullanılmıştır. Görüldüğü gibi her iki misalde de mühmeledir. *Âmile* ise nâkıs fiillerden كَيْس fiili gibidir. "مَا خَالِدٌ قَائِمًا" *Halit ayakta değildir* gibi.⁴ Tâhâ sûresinde nefy edatı olarak üç yerde kullanılmıştır.⁵ Misal:

"وَأَضَلَّ فِرْعَوْنُ قَوْمَهُ وَمَا هَدَىٰ"

"Firavun, kavmini doğru yoldan çıkardı ve onlara hakikati göstermedi."⁶

1 86, 94, 96, 115, 127, 128 ve 133. ayetler. Bk. Muḥammed Hasan eş-Şerîf, *Mu'cemu ḥurûfi'l-me'ânî fi'l-Ḳur'ânî'l-kerîm*, 2/935.

2 Tâhâ 20/115.

3 De'âs vd., *Î'râbu'l-Ḳur'ânî'l-kerîm*, 2/274; Muḥammed Hasan Osmân, *Î'râbu'l-Ḳur'ân ve beyânu me'ânîhi*, 7/158-159.

4 Mâlekî, *Rasfu'l-mebânî*, 377-380; Muḥammed Hasan eş-Şerîf, *Mu'cemu ḥurûfi'l-me'ânî fi'l-Ḳur'ânî'l-kerîm*, 3/964; Mehmet Çelen, *Arapça'da Edatlar*, 125; Muḥammed Hasan eş-Şerîf, *Mu'cemu ḥurûfi'l-me'ânî fi'l-Ḳur'ânî'l-kerîm*, 3/964.

5 2., 79., 87. ayetler. Bk. Muḥammed Hasan eş-Şerîf, *Mu'cemu ḥurûfi'l-me'ânî fi'l-Ḳur'ânî'l-kerîm*, 3/994-995.

6 Tâhâ 20/79.

Bu ayetteki *mâ*, nefiy harfidir. Fiilin başında geldiği için de mühmedir.¹

2.4.3. Lâ " لا " Edatı

Olumsuzluk bildiren bu edata *lâ-yı nâfiye* adı verilir. *Lâ-yı nâfiye*, asıl ve yan anlamda kullanılmıştır.

2.4.3.1. Asıl Anlamıyla Kullanılan Lâ " لا " Edatı ve Anlama Etkisi

Lâ-yı nâfiye i'râb yönünden *mühmele* (amel etmeyen) ve *âmile* (amel eden) olarak iki çeşittir. *Mühmele*, mâzi ve muzâri fiilinin başına gelmektedir. Mazi fiili nefy etme şartı cümle içerisinde tekrarlanmasıdır. "فَلَا صَدَّقَ وَلَا صَلَّى" "O, iman etmedi, namaz da kılmadı." ² ayetindeki gibi.³ Mazi fiilin başında tekrarlanmadan yer alan لا dua anlamında kullanılır ve dolayısıyla mazi fiilinin manasını gelecek zamana çevirmektedir. Bu yönüyle لا harfinden ayrılmaktadır. Mesela "لَا شَلَّتْ يَدَاكَ" *Ellerin dert görmesin!* misalinde lâ-yı nâfiye dua anlamında kullanılmış olup mazi fiili hem menfi hem de gelecek zamana has kılmaştır. "مَا تَمُتْ" *Bir saat uyumadım* örneğinde ise *mây-ı nâfiye* mazi fiiline sadece olumsuz anlamını yüklemiş olup zamana delaleti bakımından onu etkilememiştir.⁴ Daha çok muzâri fiilinin başında bulunan bu harf, çoğu dilbilimciye göre sadece *nefy-i istikbâl* yani gelecek zamanda nefy eder. Örneğin: "لَا يَكْتُبُ خَالِدٌ" *Halit yazmayacak* örneğindeki gibi.⁵ Bazılarına göre ise لا ile menfi olan muzâri fiil, *nefy-i hâl* için de kullanılabilir.

Âmile/amel eden ise isim cümlesinin başında gelmektedir. Kendinden sonra gelen ismi ref, haberi de kendi haberi olarak nasb eder yapar. Bu *lâ'*ya *lâ-ı hicaziye* denilmektedir لا خَالِدٌ *Halit evde değildir* gibi. لا harfinden sonra gelen isim umûm ifade ediyorsa onu nasb,

1 Muḥammed Hasan Osmân, *İ'râbu'l-Kur'ân ve beyânu me'ânihî*, 7/102; Muḥammed Hasan eş-Şerîf, *Mu'cemu ḥurûfi'l-me'ânî fi'l-Kur'ânî'l-kerîm*, 3/995.

2 el-Kıyâmet 75/31.

3 Zemaḥşerî, *el-Mufaṣṣal fi şinâ'ati'l-i'râb*, 392-393; Abdurrahîm el-Meylânî, *Şerhu'l-Muğnî*, 365-366; Muḥammed Hasan eş-Şerîf, *Mu'cemu ḥurûfi'l-me'ânî fi'l-Kur'ânî'l-kerîm*, 2/888.

4 İbn Hişâm *Muğni'l-lebîb*, 1/361-362; Mevzi'î, *Mesâbiḥu'l-meğânî fi ḥurûfi'l-me'ânî*, 434.

5 Zemaḥşerî, *el-Mufaṣṣal fi şinâ'ati'l-i'râb*, 392-393; Abdurrahîm el-Meylânî, *Şerhu'l-Muğnî*, 365-366; Muḥammed Hasan eş-Şerîf, *Mu'cemu ḥurûfi'l-me'ânî fi'l-Kur'ânî'l-kerîm*, 2/888.

haberi ise ref eder. Buna da *lâ-yı nâfiye li'l-cins* adı verilmektedir. Örneğin: "لَا رَجُلَ فِي الدَّارِ"

Evde hiçbir adam yoktur.¹

Tâhâ sûresinde yirmi beş yerde *mühmele*,² beş yerde ise *amile*³ olarak kullanılmıştır. Mühmeleler hep muzârî fiilin başında kullanılmıştır. Misâl:

"وَلَا يُفْلِحُ السَّاحِرُ حَيْثُ أَتَى"

"Sihirbaz, nerede olsa iflah olamaz."⁴

Bu ayetteki muzârî fiil, merfu olup *lâ* edatı kendisinde amel etmemiştir. Dolayısıyla buradaki *lâ*, mühmel bir harftir.⁵

"اللَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ لَهُ الْأَسْمَاءُ الْحُسْنَى"

"Allah, O'ndan başka hiçbir ilah bulunmaz. En güzel isimler, Ona aittir."⁶

Ayetteki *lâ*, cinsten hükmü nefyeden *lâ* olup isim cümlesinin başında bulunmuş ve kendinden sonra gelen isim fetha üzere mebni olup mahallen mansubtur. Nitekim *lâ* harfinin ismi müfret yani muzaf ya da şibh-i muzaf olmadığında mebnidir. Haberi ise burada hazfedilmiş olup bunun takdiri موجود şeklinde olup merfûdur.⁷

2.4.3.2. Yan Anlamıyla Kullanılan Lâ " ل " Edatı ve Anlama Etkisi

Cinsten hükmü nefyeden *lâ*, nehiy manasında da kullanılır.⁸ Tâhâ sûresinin doksan yedinci ayetinde bu manada kullanılmıştır:⁹

"قَالَ فَاذْهَبْ فَإِنَّ لَكَ فِي الْحَيَاةِ أَنْ تَقُولَ لَا مِسَاسَ"

"Mûsâ ona dedi ki: Haydi git! Artık sen ömür boyunca "Bana dokunmak yok!" diye söylemen var."¹⁰

1 Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, 2/286; Zemaşşerî, *el-Mufaşşal fi şinâ'ati'l-i'râb*, 392-393; İbn Mâlik, *Şerhu't-Teshîl*, 1/434; Meylânî, *Şerhu'l-Muğnî*, 368-369; Muḥammed Hasan eş-Şerîf, *Mu'cemu hurûfi'l-me'ânî fi'l-Kur'âni'l-kerîm*, 2/888.

2 Bk. 16., 40., 52., 58., 69., 74., 77., 89., 108., 109., 110., 112., 118., 119., 120., 123. ve 132. ayetler.

3 Bk. 8., 14., 97., 98. ve 108. ayetler.

4 Tâhâ 20/79.

5 Hindâvî, *el-İ'râbu'l-mufaşşal li âyâtî'l-Kur'âni'l-Kerîm*, 953; Muḥammed Hasan Osmân, *İ'râbu'l-Kur'ân ve beyânu me'ânîhi*, 7/102.

6 Tâhâ 20/8.

7 Uşmûnî, *Şerhu'l-Uşmûnî 'alâ Elfiyyeti İbn Malik*, 1/322; De'âs vd., *İ'râbu'l-Kur'âni'l-kerîm*, 2/254; Muḥammed Hasan Osmân, *İ'râbu'l-Kur'ân ve beyânu me'ânîhi*, 7/10.

8 Muḥammed Hasan eş-Şerîf, *Mu'cemu hurûfi'l-me'ânî fi'l-Kur'âni'l-kerîm*, 2/887.

9 Muḥammed Hasan eş-Şerîf, *Mu'cemu hurûfi'l-me'ânî fi'l-Kur'âni'l-kerîm*, 2/908.

10 Tâhâ 20/97.

Bu ayette yer alan لا edatı, cinsten hükmü nefyeden edat olup kendisinde *nehy* anlamı da bulunmaktadır. Buna göre "لا مِسَاسَ" *hiçbir şekilde bana dokunmak yok* ifadesi *bana dokunmayın* hükmündedir. Ayrıca لا edatından sonra gelen مِسَاسَ kelimesi, muzaf yahut şibih muzaf olmadığı için mebni olup nasb olunduğu fetha (ـَ) harekesi üzere mebni olup mahallen mansuptur. لا nın haberi ise hazfedilmiş olup bunun takdiri (موجود) ya da (حاصل) şeklindedir.¹

2.4.4. Len " لَنْ " Edatı Edatının Kullanımı ve Anlama Etkisi

Bu edatın, mana ve amel yönünden iki fonksiyonu vardır. Bu edat manen *tekid-i nefy-i istikbal* için kullanılmıştır. Âmil olması bakımından ise muzârî fiilinin başında gelir ve onu nasb eder. Misal: "لَنْ أَخْدَعَ صَدِيقِي" *Dostumu kesinlikle aldatmayacağım*. لَنْ harfi de tıpkı لَمْ gibi yalnızca muzârî fiilin başına gelmektedir. Bu yönüyle لا harfinden ayrılmaktadır.²

Arap dilbilimcileri, bu edatın yapısıyla ilgili ihtilaf etmişlerdir. Halîl b. Aḥmed (öl. 175/791), لَنْ harfinin olumsuzluk bildiren لا ile muzari fiili nasb eden اَنْ harflerinden mürekkep bir edat olduğunu söylemektedir. O'na göre bu harfin mürekkep olduğunu gösteren karine hem nefy hem de nasb için kullanılmasıdır. Nefy edatı olması لا dan, nasb edatı olması ise اَنْ den kaynaklanır.³

Halil b. Ahmed'in talebesi Sibeveyhi ise hocasının görüşünün aksine bu edatın tek bir kelime olduğunu düşünmektedir. Sibeveyhi'nin delili: Muzârî fiili nasb eden اَنْ harfinin sılasındaki bir kelime, kendisine takaddüm edemez. Buna göre iddia edildiği şekilde لَنْ harfinin aslının لا اَنْ olduğu varsayılırsa "لَنْ أَضْرِبَ" şeklinde bir cümle kullanılamaz. Çünkü زَيْدًا kelimesi, اَنْ harfinin sılası olup أَضْرِبَ fiilinin mefûlûdûr.⁴ Müberrid de Sibeveyhi ile bu

1 De'âs vd., *İ'râbu'l-Kur'âni'l-Kerîm*, 2/270; Muḥammed Hasan Osmân, *İ'râbu'l-Kur'ân ve beyânu me'ânîhi*, 7/132; Muḥammed Hasan eş-Şerîf, *Mu'cemu'l-hurûfi'l-me'ânî fi'l-Kur'âni'l-Kerîm*, 2/908.

2 Geniş bilgi için bk. Rummânî, *Me'ânî'l-hurûf*, 99; Curcânî el-*Avâmilu'l-mie* (Beyrut: Dâru'l-Minhâc, 2015), 53; Zemaḥşerî, *el-Mufaṣṣal fi şinâ'ati'l-râb*, 393; İbn Ya'îş, *Şerḥu'l-Mufaṣṣal*, 5/38.

3 Muberrid, *el-Muḥtaḍab* 1/306.

4 Sibeveyhi, *el-Kitâb*, 3/3; Rummânî, *Me'ânî'l-hurûf*, 100; İbn Ya'îş, *Şerḥu'l-Mufaṣṣal*, 5/38.

konuda hemfikirdir.¹ İbnu'l-Enbârî'ye göre de harfler birleştğinde hükümleri de değişir. Mesela هل edatından sonraki kısım, öncesine amel etmez; ama sonuna لا bitişirse ve dolayısıyla tahdîd manasını ifade ederse amel eder. "هَلَّا زَيْدًا ضَرَبْتَ!" Zeyd'i vursaydın ya! Örneğinde olduğu gibi. لَنْ harfinde ise nefy manası kalıcı olup değişmemiştir. Bu sebeple de hükmü itibariyle değiştirilemez.²

Ferrâ ise edattaki nûnun لا daki eliften dönüştüğünü ve dolayısıyla لَنْ harfinin aslında لا olduğunu söyler.³ İbn Yaîş bu görüşün zahire aykırı olduğunu söyler.⁴ Ferrâ'nın görüşünü benimsemeyen İbn Hişâm da elif harfinin nûna değil, nûn harfinin elife dönüşebileceğini söylemektedir. "لَنْسَفَعَا" "Elbette tutarız"⁵ ayetinde olduğu gibi.⁶ Neticede hâkim görüş لَنْ harfinin mürekkep olmadığıdır.

Tâhâ sûresinin yetmiş iki, doksan bir ve doksan yedinci ayetlerinde kullanılmıştır.⁷ Misal:

"قَالُوا لَنْ نُؤْثِرَكَ عَلَى مَا جَاءَنَا مِنَ الْبَيِّنَاتِ"

"Büyücüler, (Firavun'a) şöyle dediler: "Seni, bize gelen mucizelere katıyen tercih etmeyeceğiz."⁸

Bu ayette لَنْ harfi, نُؤْثِرُ muzâri fiilinin başına gelerek onu nasb ve nefy etmiş ve gelecek zamana da has kılmıştır.⁹ Bunda tekit manası da vardır.

1 Muberrid, *el-Muktaḍab* 1/307.

2 Enbârî, *Esrâru'l-'Arabiyye*, 170-171.

3 Ebû Bekr Muhammed b. el-Kâsım b. Muhammed el-Enbârî, *Îḍâhu'l-vakfî ve'l-ibtidâ*, thk. Muḥyiddîn Abdurrahmân Ramazan (Dimaşk: Mecma'u'l-lugati'l-'Arabiyye, 1971), 1/382; İbn Ya'îş, *Şerhu'l-Mufaşşal*, 5/38; İbn Hişâm *Muğni'l-lebîb*, 1/410.

4 İbn Ya'îş, *Şerhu'l-Mufaşşal*, 5/38.

5 el-Alak 96/15.

6 İbn Hişâm *Muğni'l-lebîb*, 1/410.

7 Muḥammed Hasan eş-Şerîf, *Mu'cemu ḥurûfi'l-me'ânî fi'l-Ḳur'ânî'l-Kerîm*, 2/945-946.

8 Tâhâ 20/72.

9 Muḥammed Hasan Osmân, *Î'râbu'l-Kur'ân ve beyânu me'ânîhi*, 7/91; Muḥammed Hasan eş-Şerîf, *Mu'cemu ḥurûfi'l-me'ânî fi'l-Ḳur'ânî'l-Kerîm*, 2/946.

2.4.5. İn "إِنْ" Edatının Kullanımı ve Anlama Etkisi

Hem isim hem de fiil cümlesinin başında gelen bu harf, Arap dilbilimcilerinin çoğuna göre mühmel/amil olmayan bir harftir.¹ Kur'an'da da daha çok mühmel bir harf olarak kullanılmaktadır.² Misal:

"إِنْ عِنْدَكُمْ مِنْ سُلْطَانٍ بِهَذَا"

"Bu konuda sizin hiçbir deliliniz yoktur."³

Bazı dilbilimcilerine göre bu edat ليس gibi amel eder. Delilleri: Amel yönünden إِنْ edatı ile ليس fiili gibi amel eden ما arasında hiçbir farkın bulunmamasıdır.⁴ Örneğin: إِنْ أَحَدٌ خَيْرٌ مِنْ "Sağlık dışında hiç kimse kimseden üstün değildir."⁵ İbn Yaîş, amel etme noktasında إِنْ harfinin ما harfine kıyas edilmesini doğru görmemektedir. Çünkü ما nın ليس gibi amel etmesi semâidir. Sema'a dayalı bir hükme ise kıyas yapılamaz.⁶

Tâhâ sûresinde ise nafiye olarak yüz üçüncü ile yüz dördüncü ayetlerde kullanılmıştır.⁷

"يَتَخَفَتُونَ بَيْنَهُمْ إِنْ لَبِثْتُمْ إِلَّا عَشْرًا"

"Onlar, kendi aralarında, "(dünya hayatında) on günden fazla kalmazınız" diye kendi aralarında fısıldaşarak konuşurlar."⁸

Bu ayette zikredilen إِنْ edatı nefy manasında kullanılmıştır.⁹

2.5. Tenbih ve Nidâ Edatları

Daha önce tenbih edatlarına yer verilmişti. Tâhâ sûresinde bunlardan sadece ها harfi kullanılmıştır.

1 İbn Ya'îş, Şerhu'l-Mufaşşal, 5/38; İbn Hişâm Muğni'l-lebîb, 1/66;

2 Muḥammed Hasan eş-Şerîf, Mu'cemu ḥurûfi'l-me'ânî fi'l-Kur'ânî'l-kerîm, 1/379.

3 Yunus 10/68.

4 İbn Ya'îş, Şerhu'l-Mufaşşal, 5/39.

5 İbn Hişâm Muğni'l-lebîb, 1/66; Hâlid b. Abdillâh el-Ezherî, Mûşilu't-Tullâb ilâ Kavâ'idî'l-i'râb, thk. Muḥammed Hâdî eş-Şemerhî (Diyarbakır: Seyda Yayınevi, ts.), 120.

6 İbn Ya'îş, Şerhu'l-Mufaşşal, 5/39.

7 Muḥammed Hasan eş-Şerîf, Mu'cemu ḥurûfi'l-me'ânî fi'l-Kur'ânî'l-kerîm, 1/379-395.

8 Tâhâ 20/103.

9 Beğavî, Me'âlimu't-Tenzîl, 3/194; Neseî, Medâriku't-Tenzîl ve ḥaḳâiku't-te'vîl, 2/383; Şevkânî, Fethû'l-Kadîr, 2/97; Muḥammed Hasan Osmân, İ'râbu'l-Kur'ân ve beyânü me'ânîhi, 7/142.

2.5.1. Hâ "ها" Edatının Kullanımı ve Anlama Etkisi

Mühmel olan bu edatın kullanıldığı asıl anlam tenbîhtir.¹ Bazılarına göre bu edat yalnızca ism-i işaretlerin başında kullanılır. "هَذَا قَلَمٌ" *İşte! Bu kalemdir* gibi. Kimilerine göre bu harf başka yerlerde de kullanılmasına rağmen daha çok ism-i işaretlerin başında kullanılmıştır. Zemahşeri, İbn Yaîş ve İbn Hâcib bu görüştedirler.² "هَآ أَنَا قَادِمٌ" *Dikkat! Ben geldim*; "هَآ مُحَمَّدٌ" *Dikkat! Muhammed* gibi. Bir başka görüşe göre ise هَا harfi, tek başına emir fiil "تَنَبَّهْ" *Dikkat et!* manasında kullanılmıştır.³ Tâhâ sûresinde ise dört ayette هَا ve هَ ism-i işaretlerinin başında kullanılmıştır.⁴ Misal:

"قَالُوا إِنَّ هَٰذَا لَسَاحِرٌ رَّانٍ"

"Dediler ki: *Dikkat! Bu ikisi, kesinlikle sihirbazdır.*"⁵

Buradaki هَا harfi *tenbih* manasında kullanılmıştır.⁶

2.5.2. Yâ "يا" Edatının Kullanımı ve Anlama Etkisi

Taha sûresinde nida edatlarından sadece yâ harfi kullanılmıştır. Çoğu dilbilimciye göre bu edatın kullanıldığı asıl anlam, münadanın/kendisine seslenilen kişinin uzakta olduğunu bildirerek muhatabın dikkatini çekmektir.⁷ Bazılarına göre ise *uzaklık*, *orta uzaklık* yanında *yakınlığa* da delalet etmektedir.⁸ Bu harf, nida edatları arasında en çok kullanılandır.⁹ Lafzatullâh'ta yalnızca bu edat kullanılır.¹⁰ Bu harf bazen de hazfedilebilir. Münada, eğer cins isim ise nida edatı kullanılır. Mesela nekire bir cins isim olan "رَجُلٌ!" kelimesini münada

1 Mâlekî, *Rasfu'l-mebânî*, 468; Muḥammed Hasan eş-Şerîf, *Mu'cemu ḥurûfi'l-me'ânî fi'l-Kur'ânî'l-Kerîm*, 4/1139.

2 Zemahşerî, *el-Mufaşşal fi şinâ'ati'l-i'râb*, 396; İbn Ya'îş, *Şerhu'l-Mufaşşal*, 5/45; Esterâbâdî, *Şerhu'l-Kâfiye*, 5/450. Ayrıca bk. Hâbüllâh Abdurrahîm Muḥammed Şâlih, *Eḥruḥu't-tenbîh fi'l-Kur'ânî'l-Kerîm*, 87.

3 Mâlekî, *Rasfu'l-mebânî*, 469; el-Murâdî, *el-Cene'd-dânî fi ḥurûfi'l-me'ânî*, 350.

4 63, 72, 88 ve 117. Ayetler. Bk. Muḥammed Hasan Osmân, *Î'râbu'l-Kur'ân ve beyânu me'ânîhi*, 7/77, 93, 118, 160.

5 Tâhâ 20/63.

6 Muḥammed Hasan Osmân, *Î'râbu'l-Kur'ân ve beyânu me'ânîhi*, 7/77.

7 Zemahşerî, *el-Mufaşşal fi şinâ'ati'l-i'râb*, 397; Mâlekî, *Rasfu'l-mebânî*, 513; Murâdî, *el-Cene'd-dânî fi ḥurûfi'l-me'ânî*, 354; Aḥmed el-Hâşimî, *Cevâhiru'l-belâğa*, thk. Muḥammed et-Tuncî (Beyrût: Dâru Mektetü'l-Me'ârif Nâşirün, 2015), 115; Muḥammed Hasan eş-Şerîf, *Mu'cemu ḥurûfi'l-me'ânî fi'l-Kur'ânî'l-Kerîm*, 3/1467.

8 Mâlekî, *Rasfu'l-mebânî*, 513; el-Esterâbâdî, *Şerhu'l-Kâfiye*, 4/454.

9 Meylânî, *Şerhu'l-Muğnî*, 84; el-, *Cevâhiru'l-edeb fi ma'rifeti kelâmi'l-Arab*, 288; Abdurrahmân b. Aḥmed el-Mukrî, *Üslûbu'n-nidâ fi'l-Kur'ânî'l-kerîm*, 47. Lafzi, takdiri ve mahalli irab konusu için ayrıca bk. Muştafâ el-Galayini, *ed-Durusu'l-Arabiyye*, 2/11-19.

10 Abdurrahmân b. Aḥmed el-Mukrî, *Üslûbu'n-nidâ fi'l-Kur'ânî'l-Kerîm*, 47.

yaptığımızda burada nida edatı kullanılması gerekir.¹ Genellikle yakına nidada bulunduğumuz zaman يا harfi hazfedilir. Örneğin;

1- اللهم lafzında. Çünkü bu kelimenin sonundaki şeddeli mîm, يا harfinin yerine kullanılmıştır. Kelimenin aslı يا الله şeklindedir. Yâ hazfedilip yerine şeddeli mim getirilmiştir.²

2- Münada özel isim olup izafet halinde değilse. "عُمَرُ!" Ey Ömer! gibi. Bunun aslı يَا عُمَرُ! şeklindedir.

3- Münada özel isim olmayıp izafet terkibi halinde olduğunda. Örneğin: "قَارِئُ الْقُرْآنِ" Ey Kur'an okuyan kişi!³ Bu edat hazfedilmekle münadanın yakında olduğu anlaşılır.⁴

Bu harf ile uzağa nida ettiğimizde mesafe ya hakiki ya da hükmidir. Hakiki olduğunda bu hem mesafe hem fiziki açıdandır.⁵ "يا حَالِدُ! ارجعْ إلى بيتك" Halit! Evine geri dön misalinde olduğu gibi. Burada uzakta olan Halit'e dönmesi için seslenilmektedir. Dolayısıyla nida harfi hakiki uzaklık manasında kullanılmıştır. Hükmi uzaklıktan kasıt ise belagat açısından yücelik, tekit, uyandırma veya uyarma manasında kullanılmasıdır.⁶ Ancak çağdaş araştırmacılardan Mübarek Terîkî'nin de ifade ettiği gibi belagat yönünden yakın münadanın uzak münadanın konumuna indirgenmesi, nida harfinin veya nida üslubunun ifade etmiş olduğu asıl manasından çıkmasını gerektirmez.⁷ Abbasî şairi Ebû Nüvâs (öl. 198/813)'ın *bahr-i kâmil* vezninde söylediği aşağıdaki şiir buna örnektir:

يَا رَبِّ إِنِّ عَظُمْتُ دُؤُوبِي كَثْرَةً	فَلَمَّا عَلِمْتُ بِأَنَّ عَفْوَكَ أَعْظَمُ
يَا رَبِّ إِنِّ عَظُمْتُ دُؤُوبِي كَثْرَةً	فَلَمَّا عَلِمْتُ بِأَنَّ عَفْوَكَ أَعْظَمُ
يَا رَبِّ إِنِّ عَظُمْتُ دُؤُوبِي كَثْرَةً	فَلَمَّا عَلِمْتُ بِأَنَّ عَفْوَكَ أَعْظَمُ
يَا رَبِّ إِنِّ عَظُمْتُ دُؤُوبِي كَثْرَةً	فَلَمَّا عَلِمْتُ بِأَنَّ عَفْوَكَ أَعْظَمُ
يَا رَبِّ إِنِّ عَظُمْتُ دُؤُوبِي كَثْرَةً	فَلَمَّا عَلِمْتُ بِأَنَّ عَفْوَكَ أَعْظَمُ
يَا رَبِّ إِنِّ عَظُمْتُ دُؤُوبِي كَثْرَةً	فَلَمَّا عَلِمْتُ بِأَنَّ عَفْوَكَ أَعْظَمُ
يَا رَبِّ إِنِّ عَظُمْتُ دُؤُوبِي كَثْرَةً	فَلَمَّا عَلِمْتُ بِأَنَّ عَفْوَكَ أَعْظَمُ
يَا رَبِّ إِنِّ عَظُمْتُ دُؤُوبِي كَثْرَةً	فَلَمَّا عَلِمْتُ بِأَنَّ عَفْوَكَ أَعْظَمُ
يَا رَبِّ إِنِّ عَظُمْتُ دُؤُوبِي كَثْرَةً	فَلَمَّا عَلِمْتُ بِأَنَّ عَفْوَكَ أَعْظَمُ
يَا رَبِّ إِنِّ عَظُمْتُ دُؤُوبِي كَثْرَةً	فَلَمَّا عَلِمْتُ بِأَنَّ عَفْوَكَ أَعْظَمُ

1 Meylânî, *Şerhu'l-Muğnî*, 92.

2 Meylânî, *Şerhu'l-Muğnî*, 92.

3 Meylânî, *Şerhu'l-Muğnî*, 91.

4 Murâdî, *el-Cene'd-dânî fi hurûfi'l-me'ânî*, 354.

5 Murâdî, *el-Cene'd-dânî fi hurûfi'l-me'ânî*, 354; Muhammed Hasan eş-Şerîf, *Mu'cemu hurûfi'l-me'ânî fi'l-Kur'ânî'l-kerîm*, 3/1467.

6 Mâlekî, *Raşfu'l-mebânî*, 513; Murâdî, *el-Cene'd-dânî fi hurûfi'l-me'ânî*, 354; Ali el-Cârim ve Muştafâ Emin, *el-Belagatu'l-vâdiha*, 391-392.

7 Mubârek Terîkî, "en-Nidâ Beyne'n-Nahviyyîn ve'l-Belâgiyyîn", *Havliyatî't-Turâş Dergisi* 7 (2007), 142.

*Ey Rabbim, günahlarım çok büyük olsa da ant olsun ki Senin affının her şeyin en yücesi olduğundan eminim.*¹

Bu beyitte münada olan ve insana her şeyden yakın olan Allah Te‘âlâ’ya münacatta bulunulmuştur. Dolayısıyla buradaki nida edatı hükmi uzaklık manasında kullanılmıştır. Nitekim Allah Te‘âlâ zamandan, mekandan münezzeh olduğu için nidâ harfîyle mecazen Allah Te‘âlâ’nın yüceliği kastedilmiştir.² *Yâ* edatı, Tâhâ sûresinde uzaklık manasında açıkça on yedi yerde;³ hazfedilmiş haliyle de altı yerde zikredilmiştir.⁴ Örneğin:

"قَالَ أَلْقَهَا يَا مُوسَى"

“Allah, ‘Ey Mûsâ! Onu (asayı) yere bırak!’ buyurdu.”⁵

Ayette, Allah Te‘âlâ’nın Mûsâ (a.s.)’a asasını yere atmasını emretmiş ve onu uyarmıştır. Bu nedenle buradaki nida harfi *tenbih* içindir.⁶ Ayrıca buradaki nida harfi amil olarak münadayı takdiren nasb etmiştir.⁷ Dolayısıyla âmil bir edattır. Belagat açısından ise buradaki uzaklık *hükmi/mecazidir*. Çünkü Allah Te‘âlâ her zaman ve mekandan münezzehdir. O’nun emri kesin olduğu için buradaki nida üslubunda da tekit manası vardır.

"قَالَ رَبِّ اشْرَحْ لِي صَدْرِي"

“Mûsâ, ‘Ey Rabbim! Kalbime ferahlık lütfet!’ dedi.”⁸

Bu ayette nida harfi hazfedilmiştir. Nitekim münâda olan رَبِّ kelimesi özel isim olmayıp izafet terkibi halindedir. Nida harfi hazfedildiği için de yakınlık manası vardır.⁹ Burada nida harfi hazfedildiği gibi zikredilmesi de mümkündür. Nitekim nadir de olsa Kur’ân’da münada olarak zikredilen *Rab* ismi يَا edatıyla beraber kullanılmıştır.¹⁰

1 Ebû Nevvâs el-Hasen b. Hâni’ el-Hakemî, *Divan Ebî Nevvâs*, thk. Ömer Fârûk et-Tabbâ’ (Beyrut: Dâru’l-Erşâm b. Ebî’l-Erşâm, 1998), 532.

2 Abduh Abdulazîz, *el-Belâğatu’l-ıstılâhiyye* (Kahire: Dâru’l-Fikri’l-‘Arabî, 1992) 182.

3 11, 17, 19, 36, 40, 49, 57, 65, 80, 83, 86, 90, 92, 94, 95, 117 ve 120. ayetler. Bk. Muḥammed Hasan eş-Şerîf, *Mu‘cemu ħurûfi’l-me‘ânî fi’l-Kur‘ânî’l-kerîm*, 3/1472.

4 25, 45, 84, 114, 125 ve 134. ayetler.

5 Tâhâ 20/19.

6 Şevkânî, *Fethû’l-Kadîr*, 2/78; Âlûsî, *Rûhu’l-me‘ânî*, 6/491.

7 Muḥammed Hasan Osmân, *Îrâbu’l-Kur‘ân ve beyânü me‘ânîhi*, 7/24; Takdiri irabın bahsi için ayrıca bk. Muştafâ el-Galâyînî, *ed-Durûsu’l-‘Arabiyye*, 2/11-16.

8 Tâhâ 20/25.

9 Ebû Hâfş Sirâcuddîn Ömer b. Ali İbn Âdil, *el-Lubâb fi’ulûmi’l-Kitâb*, thk. Âdil Ahmed Abdulmevcûd ve Ali Muḥammed Mu‘avvid (Beyrut: Dâru’l-Kutubi’l-‘İlmiyye, 1998), 11/76; Abdurrahmân b. Ahmed el-Mukrî, *Üslûbu’n-nidâ fi’l-Kur‘ânî’l-kerîm*, 78.

10 Bk. Furkân, 25/30; Zuhurf, 43/88.

2.6. Hitap Edatları

Daha önce genel olarak hitap edatlarıyla ilgili gerekli bilgiler paylaşılmıştı. Burada ise Tâhâ sûresinde geçen hitap edatlarına yer verilmiştir.

2.6.1. Harf Olarak Kullanılan Hitap Edatları

2.6.1.1. Kâf "الكاف" Edatının Kullanımı ve Anlama Etkisi

Bu edat kelimenin sonunda müfret müzekker muhatab şeklinde kullanılmaktadır. Bitiştği kelime *ism-i işaret*, *ayrık zamiri* ve *isim fiildir*. "ذَاكَ", "إِيَّاكَ" ve "رُؤْيَدَكَ" misallerinde olduğu gibi.¹ Tâhâ sûresinde ise harf olarak تِلْكَ, ذَلِكَ ve أُولَئِكَ işaret isimlerinde on iki yerde kullanılmıştır. Daha çok ذَلِكَ de kullanılmıştır.² Bunun i'râbta mahalli yoktur.³

"وَمَا تِلْكَ بِيَمِينِكَ يَا مُوسَى"

"Ey Mûsâ! Senin o sağ elindeki nedir?"⁴

Bu ayette işaret ismi tâ nin sonuna gelen ك hitap harfi olup irapta mahalli yoktur. İşaret ismi ile hitap harfi arasında gelen lām ise işaret isminin uzaklık bildirdiğini gösterir.⁵

"كَذَلِكَ نَقُصُّ عَلَيْكَ مِنْ أَنْبَاءِ مَا قَدْ سَبَقَ"

"Geçmişin haberlerinden bir kısmını sana böyle anlatıyoruz."⁶

Bu ayette de işaret ismi ذَا nin sonuna bitişen ك harfi hitap içindir ve irapta yeri yoktur. Kendinden hemen önce yer alan lam harfi ise uzaklık bildirir.⁷

2.6.1.2. Tâ "التاء" Edatının Kullanımı ve Anlama Etkisi

Bazılarına göre أَنْتَ zamirindeki tâ harfi hitap manasında kullanılmıştır. Bu harf zamirin bir parçası değildir. İ'râbta mahalli de yoktur.⁸ Tâhâ sûresinde dört kez kullanılmıştır.⁹ Misal:

"اذهبْ أَنْتَ وَأَخُوكَ بِآيَاتِي وَلَا تَنِيَا فِي دِرْكِي"

1 İbn Hişâm, *Muğni'l-lebîb*, 1/283.

2 17, 54, 75, 76, 87, 96, 99, 113, 126, 127 ve 128. ayetler.

3 Murâdî, *el-Cene'd-dânî fi hurûfi'l-me'ânî*, 93.

4 Tâhâ 20/17.

5 Muḥammed Hasan Osmân, *İ'râbu'l-Kur'ân ve beyânu me'ânîhi*, 7/22.

6 Tâhâ 20/99.

7 Muḥammed Hasan Osmân, *İ'râbu'l-Kur'ân ve beyânu me'ânîhi*, 7/136.

8 İbn Ya'îş, *Şerhu'l-Mufaşşal*, 5/60-61; İbn Hişâm, *Muğni'l-lebîb*, 1/191;

9 42, 58, 68 ve 72. ayetler.

“(Ey Mûsâ!) Sen ve kardeşin mucizelerimle birlikte gidin ve beni anmakta gevşeklik etmeyin.”¹

2.6.2. İsim Olarak Kullanılan Hitap Edatları

2.6.2.1. Kâf "الكاف" Edatının Kullanımı ve Anlama Etkisi

Bu edat ism-i işarete, munfasıl zamir ve isim fiil dışındaki isme, fiil veya harfe bitiştiğinde zamirdir ve hitap edatıdır. "عَلَّمَكَ" sana öğretti, "عِلْمُكَ" senin ilmin, "لَكَ" senin/sana gibi.² Bu edat, Tâhâ sûresinde yüz üç yerde kullanılmıştır. Daha çok izafet halinde olup bu şekilde kırk beş kere kullanılmıştır. Fiille beraber ise otuz altı kez zikredilmiştir.³ Misal:

إِنِّي أَنَا رَبُّكَ فَاخْلَعْ نَعْلَيْكَ

“Kuşkusuz ki Ben, senin Rabbinim. Öyleyse ayakkabılarını çıkar.”⁴

Bu ayetteki kâf edatı رَبِّ kelimesine muzaf olmuş olup muhatap zamiridir.⁵

وَهَلْ أَتَاكَ حَدِيثُ مُوسَى

“Mûsâ'nın haberi sana erişti mi?”⁶

Bu ayetteki اَتَى fiiline bitişen kâf edatı meful durumunda olan muhatap zamiridir.⁷

مَا أَنزَلْنَا عَلَيْكَ الْقُرْآنَ لِتَشْقَى

“Biz sana Kur'an'ı zorluk çekmen için indirmedik.”⁸

Burada başına عَلَى harfinin geldiği kâf edatı, muhatap zamiridir.⁹

2.6.2.2. Tâ "التاء" Edatının Kullanımı ve Anlama Etkisi

Bu edat mazi fiillere bitişir. Tam fiile bitiştiğinde fail konumundadır. "كَتَبْتَ" yazdın gibi. Nakıs fiile bitiştiğinde ise bu fiilin ismi olur. Örneğin: كُنْتَ idin. Fail ya da nakıs fiilin

1 Tâhâ 20/42.

2 İbn Ya‘îş, Şerhu'l-Mufaşşal, 5/60-61.

3 9, 10, 13, 16, 23, 33, 34, 40, 41, 47, 55, 58, 59, 61, 63, 71, 72, 80, 81, 83, 86, 99, 105, 112, 120, 123, 126, 132. ayetler.

4 Tâhâ 20/12.

5 Muḥammed et-Ṭayyib el-İbrâhîm, el-İ‘rabu'l-muyesser li'l-Kur‘âni'l-kerîm, 312.

6 Tâhâ 20/9.

7 Muḥammed Hasan Osmân, İ‘rabu'l-Kur‘ân ve beyânu me‘ânîhi, 7/11.

8 Tâhâ 20/2.

9 Muḥammed Hasan Osmân, İ‘rabu'l-Kur‘ân ve beyânu me‘ânîhi, 7/7.

ismi müfret müzekker zamir muhatap ve muttasıl zamiridir. Mahallen merfudur.¹ Tâhâ sûresinde nakıs fiille beraber bir,² tam fiille beraber ise on beş kere³ kullanılmıştır. Misal:

"إِنَّكَ كُنْتَ بِنَا بَصِيرًا"

"Şüphesiz ki sen bizi görüyorsun."⁴

كُنْتَ fiiline bitişen tâ zamiri fiilin ismi olup mebni olduğu için de mahallen merfudur.

Zira كان ve kardeşleri kendisinden sonra gelen ismi ref ederler.⁵

"قَالَ أَجِئْتَنَا لِنُخْرِجَكَ مِنْ أَرْضِنَا بِسِحْرِكَ يَا مُوسَى"

"Firavun dedi ki: Sen bizi büyüyle vatanımızdan çıkarmak için mi bize geldin ey Mûsâ?"⁶

Bu ayetteki جِئْتَ fiilindeki tâ zamiri, mahallen merfu olup o fiilin failidir.⁷

2.7. İstisnâ Edatları

Daha önce bu edatlarla ilgili bilgi verilmişti. Tâhâ sûresinde bunlardan yalnızca لا edatı kullanılmıştır.

2.7.1. İllâ "لَا" Edatı

لا asıl istisna edatı olup en çok kullanılandır. Asıl ve yan anlamları mevcuttur.⁸

2.7.1.1. Asıl Anlamıyla Kullanılan İllâ "لَا" Edatı ve Anlama Etkisi

Bu edatın ifade ettiği asıl anlam *istisnâ*dır.⁹ İstisnada üç unsur bulunur: *İstisna edatı*, *müstesnâ minh* ve *müstesnâ*. Edattan önce gelen *müstesnâ minh*, sonra gelen ise *müstesnâ*dır. Müstesnâ, müstesnâ minhunün cinsinden ise bu istisnâ *istisnâ-yi muttasıl* ("جاء النَّاسُ إِلَّا خَالِدًا")

Halit dışında herkes geldi) cümlesinde olduğu gibi; aksi halde ise *istisnâ-yi munkatı* 'dır ("جاء")

1 İbn Ya‘îş, Şerhu'l-Mufaşşal, 5/61; el-Meylânî, Şerhu'l-Muğnî, 160-161.

2 35. ayet.

3 36, 40, 57, 86, 90, 92, 93, 94, 103, 104, 126,134. ayetler.

4 Tâhâ 20/35.

5 Muḥammed Hasan Osmân, İ'râbu'l-Kur'ân ve beyânu me'ânihî, 7/36.

6 Tâhâ 20/35.

7 Muḥammed Hasan Osmân, İ'râbu'l-Kur'ân ve beyânu me'ânihî, 7/65.

8 Meylânî, Şerhu'l-Muğnî, 385.

9 Zerkeşî, el-Burhân fî 'ulûmi'l-Kur'ân, 4/313.

"النَّاسُ إِلَّا الْفَرَسُ" *At dışında herkes geldi* cümlesi gibi.¹ Her iki misalde de cümle tam ve müsbet olduğundan müstesnâ mansûbtur.

Sûrede ise asli manada sadece bir ayet-i kerimede kullanılmıştır.²

"وَإِذْ قُلْنَا لِلْمَلَائِكَةِ اسْجُدُوا لِآدَمَ فَسَجَدُوا إِلَّا إِبْلِيسَ أَبَى"

"Hani meleklerle, 'Adem'e saygı ile eğilin' demiştik ya; İblis hariç hepsi saygı ile eğilmişlerdi. İblis ise bundan imtina etmişti."³

Bu ayette, istisna edatı, müstesnâ olan *إِبْلِيسَ* kelimesini nasb etmiştir. Cümle müsbet ve tamdır. Tamdan maksat müstesnâ minhin zikredilmiş olmasıdır. *Müstesna minh* فَسَجَدُوا fiilindeki meleklerle râci zamir olan cemi' vâvıdır.⁴ Buradaki istisnânın muttasıl veya munkatı olması hususunda ihtilaf vardır. Bazı müfessirlere göre müstesnâ olan İblis, Melekler gibi nurdan yaratılmış olup onların hemcinsidir. Buna göre buradaki istisnâ muttasıldır. Bazılarına göre ise ateşten yaratılmış olup meleklerin hemcinsi değildir. Binaenaleyh istisna munkatı'dır.⁵ Ekseriyetin görüşü ise İblis'in ateşten yaratıldığı ve dolayısıyla istisnanın da munkatı 'olduğudur.⁶

2.7.1.2. Yan Anlamıyla Kullanılan İllâ "لَا" Edatı ve Anlama Etkisi

Bu edat, *hasr* manasında da kullanılmıştır.⁷ "Ancak, sadece vb." ifadelerinin karşılığı olan *hasr*, bir ifadede bir lafzın başka bir lafza tahsis edilmesidir.⁸ Arapça'da en meşhur *hasr* yolu لَا edatı ile yapılandır.⁹ Edatın *hasr* ifade etmesinin şartı kendinden önce menfi bir cümlemin bulunmasıdır.¹⁰ Bu durumda müstesna minh hafzedilir. Bu tür istisnaya *istisnâ-yı müfarrağ* denilir.¹¹ Bu konumdaki *illâ*, mühmel bir harftir. Kendinden sonra gelen kelime ise

1 İbn Hişâm, *Şerhu Ka'ri'n-nedâ*, 242-243; Meylânî, *Şerhu'l-Muğnî*, 110.

2 Muhammed Hasan eş-Şerîf, *Mu'cemu hürûfi'l-me'ânî fi'l-Kur'ânî'l-kerîm*, 1/346.

3 Tâhâ 20/116.

4 Muhammed Hasan Osmân, *Î'râbu'l-Kur'ân ve beyânü me'ânîhi*, 7/160.

5 Nesefî, *Medâriku't-Tenzîl ve haqâîku't-te'vîl*, 2/386.

6 Kınnevcî, *Fethu'l-beyân fi makâsidi'l-Kur'ân*, 8/284.

7 Zerkeşî, *el-Burhân fi 'ulûmi'l-Kur'ân*, 4/316.

8 İsmail Durmuş, "Hasr", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 16/392.

9 İsmail Durmuş, "Hasr", 16/392.

10 Zerkeşî, *el-Burhân fi 'ulûmi'l-Kur'ân*, 4/316.

11 Muhammed Hasan eş-Şerîf, *Mu'cemu hürûfi'l-me'ânî fi'l-Kur'ânî'l-kerîm*, 1/336.

müstesna olmaktan çıkar ve cümledeki konumuna göre *merfû*, *mansûb* veya *mecrûr* olur.¹ Tâhâ sûresinde yedi kez bu manada kullanılmıştır.² Misal:

"وَحَشَعَتِ الْأَصْوَاتُ لِلرَّحْمَنِ فَلَا تَسْمَعُ إِلَّا هَمْسًا"

“Rahmana karşı, sesler kısılmıştır, ancak fısıltı duyarsın.”³

Ayetteki *لَا* *hasr* ifade eder. Nitekim bulunduğu cümlelerin başında nefy edatlarından *لَا* harfi yer almış ve dolayısıyla cümle menfî olmuştur. Ayrıca ayette *müstesna minh* de zikredilmemiştir. Bu nedenle de ismi nasb eden edat olmaktan çıkmış olup *hasr* manasında kullanılmıştır. Kendinden sonra gelen ve müstesna olan *هَمْسًا* ise *mansûbtur*. Çünkü cümle menfî müstesnâ *minh* de gayr-ı mezkur olduğu zaman cümledeki yerine göre *i'râb* alır. Burada *mef'ûlün bih* olduğundan *mansûbtur*.⁴

2.7.1.3. İllâ Edatının Başka Bir Harfin Yerine Kullanımı

Bu edat, atıf harflerinden "بَلْ" ve "وَآوْ", *sıfat* olan "غَيْرٌ" ve *nefy* edatı olan "لَا" manalarında kullanılmıştır.⁵ Tâhâ sûresinde ise sadece *بَلْ* manasında bir yerde kullanılmıştır.⁶

طه ﴿١﴾ مَا أَنزَلْنَا عَلَيْكَ الْقُرْآنَ لِتَشْقَى ﴿٢﴾ إِلَّا تَذَكُّرٌ لِّمَن يَخْشَى ﴿٣﴾

“Tâ! Ha! Kur'an'ı zahmet çekmen için indirmedik. Bilakis Allah Te'âlâ'ya karşı derin saygı içinde olana öğüt olsun diye indirdik.”⁷

Bu ayette geçen *لَا* harfi *بل* *bilakis* manasında kullanılmıştır.⁸ Bu konumdaki *لَا* mühmel bir harftir. Çünkü *بل* edatı amel etmeyen bir harf olup hem fiillerin hem isimlerin başında görülmektedir.⁹ *لَا* dan sonra gelen *تَذَكُّرٌ* kelimesi ise *mefulün leh* olarak *mansûbtur*.¹⁰

1 Azîze Fevvâl, *el-Mu'cemu'l-mufaşşal fi'n-naḥvi'l-'Arabî*, 2/83.

2 14, 98, 103, 104, 108 ve 109. Ayetler. Bk. Muhammed Hasan eş-Şerîf, *Mu'cemu ḥurûfî'l-me'ânî fi'l-Kur'ânî'l-Kerîm*, 1/346.

3 Tâhâ 20/108.

4 Muhammed Hasan Osmân, *Î'râbu'l-Kur'ân ve beyânü me'ânîhi*, 7/147.

5 Rummânî, *Me'ânî'l-ḥurûf*, 185; Zerkeşî, *el-Burhân fî 'ulûmi'l-Kur'ân*, 4/313-314.

6 Zerkeşî, *el-Burhân fî 'ulûmi'l-Kur'ân*, 4/313.

7 Tâhâ 20/1-3.

8 Zerkeşî, *el-Burhân fî 'ulûmi'l-Kur'ân*, 4/313; Suyûtî, *Mu'tereku'l-aḥrân*, 3/59.

9 İrbîlî, *Cevâhiru'l-edeb fî ma'rifeti kelâmi'l-'Arab*, 223.

10 Sâfî, *el-Cedvel, fî i'râbi'l-Kur'ân*, 16/345.

2.8. Mastar Edatları

"أَنَّ", "أَنَّ" ve "مَا" mastar edatlarıdır.¹ Tâhâ sûresinde üçü de kullanılmıştır.

2.8.1. En "أَنَّ" Edatının Kullanımı ve Anlama Etkisi

Birkaç manada kullanılan bu edat, esasen mastar harfi olup kendinden sonra gelen fiil mastar manasını kazanmaktadır.² Bu edat mazi ve muzâri fiillerle kullanılabilir. Mastar harfinden sonra gelen fiil, isim tevilinde olduğundan zamana delalet etmez. Fiil, muzâri ise bu edat onu nasb eder.³ Aynı zamanda edattan sonra gelen fiil masdar tevilinde "أَنَّ"nın sılası olduğundan buna *harf-i mevsûl* denilmiştir.⁴ أَنَّ harfini *ism-i mevsûl* olan edatlardan farklı kılan şey, bu edatların sılasında mevsûla ait bir zamirin bulunmasının gerekliliği, أَنَّ harfinde ise böyle bir şartın aranmamasıdır.⁵ En edatı, mastar harfi olarak Tâhâ sûresinde on üç kez muzâri fiilin başında gelmiştir.⁶ Misâl:

"قَالَا رَبَّنَا إِنَّا نَخَافُ أَنْ يُفْرِطَ عَلَيْنَا أَوْ أَنْ يَطْغَىٰ"

"Onlar şöyle dediler: Ey Rabbimiz, onun (Firavunun) bize aşırı fenalık etmesinden ya da tuğyânda ileri gideceğinden endişeliyiz."

Bu ayette iki kez kullanılan أَنَّ edatı mastar harfi olup muzâri fiilinin başına gelmiş ve fiil mastar manası kazanmıştır. Bunun tevili de إِفْرَاطَكَ ve طُغْيَانَكَ şeklindedir.⁸

2.8.2. Enne "أَنَّ" Edatının Kullanımı ve Anlama Etkisi

Bu harf sadece isim cümlesiyle beraber kullanılmaktadır. "عَلِمْتُ أَنَّكَ قَائِمٌ" Ayakta olduğunu bildim misalinde olduğu gibi.⁹ Enne harfi Taha sûresinde dört yerde kullanılmıştır.¹⁰ Misal:

1 Esterabâdî, *Şerhu'l-Kâfiye*, 4/471; Hindî, *el-Mu'âfiye fi şerhi'l-Kâfiye*, 682.

2 İrbîlî, *Cevâhiru'l-edeb fî marifeti kelâmi'l-'Arab*, 191.

3 İrbîlî, *Cevâhiru'l-edeb fî marifeti kelâmi'l-'Arab*, 113.

4 Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, 3/173-185; Muberrid, *el-Muktedab*, 2/621.

5 Geniş bilgi için bk. İrbîlî, *Cevâhiru'l-edeb fî marifeti kelâmi'l-'Arab*, 192.

6 45, 59, 63, 65, 71, 86, 93, 94, 97, 114, 118 ve 134. ayetler.

7 Tâhâ 20/45.

8 Rev'a Muhammed Nâcî, *en-Nehcu'l-kavîm fî i'râbi'l-Kur'âni'l-kerîm*, 6/79.

9 Esterabâdî, *Şerhu'l-Kâfiye*, 4/471-472;

10 48, 66, 119 ve 134. ayetler.

"إِنَّا قَدْ أُوحِيَ إِلَيْنَا أَنَّ الْعَذَابَ عَلَى مَنْ كَذَّبَ وَتَوَلَّى"

"Muhakkak ki bize, azabın, yalanlayıp yüz çevirenin üzerine olduğu vahyedildi." ¹

Buradaki اَنَّ isim cümlesiyle birlikte kullanılmıştır. Kullanıldığı cümleyle birlikte mastar tevilindedir. Bunun tevili ise كَوْنُ الْعَذَابِ عَلَى مَنْ كَذَّبَ وَتَوَلَّى ²

2.8.3. Mâ "ما" Edatının Kullanımı ve Anlama Etkisi

Bu harf, vaktiyye ve ğayr-ı vaktiyye manasında kullanılır. Mâ-yı vaktiyye, zarf-ı zaman manasında olup fiille birlikte tevil-i mastar hükmündedir. Misal:

"خَالِدِينَ فِيهَا مَا دَامَتِ السَّمَاوَاتُ وَالْأَرْضُ"

"Gökler ve yer yerinde durduğu müddetçe orada sürekli kalıcıdırlar." ³

Buradaki مَا mastar hükmünde olup "مدّة دوام السموات والأرض" şeklinde tevil edilir.

Gayrı vaktiyye olan ما edatı ise fiille birlikte zamana delalet etmeksizin sadece mastar tevilindedir. Örneğin: "أَعَجَبَنِي مَا قُلْتُ" Dediklerin hoşuma gitti. Buradaki ما fiiliye beraber قَوْلُكَ şeklinde mastar tevilindedir. Bu edat Tâhâ sûresinde masdar olarak yedi yerde kullanılmıştır. ⁴ Bu yedi yerde de الَّذِي manasında olup konumuna göre irab alır. ⁵ Misal:

"إِنَّ السَّاعَةَ آتِيَةٌ أَكَادُ أُخْفِيهَا لِيُتْجَزَىٰ كُلُّ نَفْسٍ بِمَا تَسْعَىٰ"

"Kuşkusuz ki kıyamet günü gelecektir. Herkesin çabaladığının karşılığını alması için kıyamet vaktini gizlemekteyim." ⁶

Ayetteki ما hem mastar harfi hem de ism-i mevsûl olarak i‘râb edilebilir. Mastarın tevili,

بِجَزَاءِ سَعِيهَا ⁷ ifadesi "بِالَّذِي تَسْعَى" veya "بِجَزَاءِ سَعِيهَا" ⁸ şeklindedir. Her iki durumda da mecrurdur.

Birincisi lafzen ikincisi ise mahallen mecrurdur.

1 Tâhâ 20/48.

2 Muḥammed Hasan Osmân, *Î‘râbu’l-Kur‘ân ve beyânu me‘ânihî*, 7/53-54.

3 Hûd 11/107.

4 13, 15, 38, 69, 81 ve 130. ayetler.

5 Muḥammed Hasan eş-Şerîf, *Mu‘cemu ḥurûfi’l-me‘ânî fi’l-Kur‘âni’l-kerîm*, 4/994-995.

6 Tâhâ 20/15.

7 Muhyiddin b. Muḥammed Dervîş, *Îrabu’l-Kur‘ân ve beyânuhu*, (Beyrut: Dâru’l-Yemâme, 1994), 6/170.

8 Muḥammed Hasan Osmân, *Î‘râbu’l-Kur‘ân ve beyânu me‘ânihî*, 7/21; Muḥammed Hasan eş-Şerîf, *Mu‘cemu ḥurûfi’l-me‘ânî fi’l-Kur‘âni’l-kerîm*, 4/994.

2.9. Tefsir/Açıklama Edatları

Bu edatlar daha önce zikredildi. Tâhâ sûresinde ise اِنَّ harfi kullanılmıştır.

2.9.1. En "اِنَّ" Edatının Kullanımı ve Anlama Etkisi

(ق - و - ل) kökünden türememesi ve iki cümle arasında bulunması kaydıyla "seslenmek", "söylemek", "hitap etmek", "hareket etmek", "yazmak" ve "emretmek" gibi manalar ifade eden bir lafızdan sonra gelen اِنَّ edatına *tefsiriyye* veya *müfessire* denilir.¹ Kur'an'da tefsir edatı olarak kullanılan sadece اِنَّ harfidir.² Tâhâ sûresinin otuz dokuz ile yetmiş yedinci ayetlerinde kullanılmıştır. Her iki ayette de *mastariyye* veya *tefsiriyye* manası verilmiştir.³ Bu edattan önce *bâ harf-i cerri* takdir edilirse mastar manasında kullanılır ve ona göre irab alır. Misal:

إِذْ أَوْحَيْنَا إِلَىٰ أُمِّكَ مَا يُوحَىٰ ﴿٣٨﴾ أَنْ اقْذِفِيهِ فِي التَّابُوتِ ﴿٣٩﴾

“Ey Mûsâ! Hani annene ilham edilmesi gerekli olan şeyi ilham ettik: Mûsâ'yı bir sandığa koy.”⁴

Buradaki اِنَّ tefsiriyye de mastariyye de olabilir. Çoğunluğa göre *tefsir* harfidir. Çünkü kendinden önce gelen اَوْحَيْنَا kelimesi, *kavl* manasıdır.⁵ Bazılarına göre اِنَّ mastariyyedir. Kendinden önce *bâ harf-i cerri* hazfedilmiştir. Takdiri ise اَقْذِفِيهِ بَأْN şeklinde.⁶

2.10. Tahdîd Edatları

Bir işin, bir eylemin ısrarla tavsiyesi için “لَوْلَا”, “لَوْمًا”, “هَلَّا”, “إِلَّا” ve “أَلَا” harfleri kullanılmaktadır. Tâhâ sûresinde ise bunlardan sadece “لَوْلَا” edatı kullanılmıştır.⁷

1 Sibeveyhi, *el-Kitâb*, 3/186-188; Zemaşşerî, *el-Mufaşşal fî şinâ'ati'l-i'râb*, 405; Muḥammed Hasan eş-Şerîf, *Mu'cemu hûruḫi'l-me'ânî fi'l-Kur'ânî'l-Kerîm*, 1/364.

2 Muḥammed Hasan eş-Şerîf, *Mu'cemu hûruḫi'l-me'ânî fi'l-Kur'ânî'l-kerîm*, 1/364.

3 Muḥammed Hasan eş-Şerîf, *Mu'cemu hûruḫi'l-me'ânî fi'l-Kur'ânî'l-kerîm*, 1/373.

4 Tâhâ 20/38-39.

5 Zemaşşerî, *el-Keşşâf*, 3/60; Kınnevcî, *Fethu'l-beyân fî maḳâşidi'l-Kur'ân*, 8/229; Zekerîyyâ el-Ensârî, *İ'râbu'l-Kur'ânî'l-'azîm*, 320; İbn Aşûr, *et-Tahrîr ve-tenvîr*, 7/216.

6 Şevkânî, *Fethû'l-Kadîr*, 2/478.

7 Muḥammed Hasan eş-Şerîf, *Mu'cemu hûruḫi'l-me'ânî fi'l-Kur'ânî'l-kerîm*, 2/957.

2.10.1. Levlâ "لولا" Edatının Kullanımı ve Anlama Etkisi

Şart ve istifham manasını da tazammun eden "لَوْلَا", *tahdîd/teşvik/tendîm* anlamında kullanılmıştır. Mühmel olan bu harfin *tahdîd* manasında kullanılmasının şartı kendinden sonra bir fiil gelmesidir. Tahdid iki manada kullanılır: *Teşvik* veya *tendim/kınama, bahane...* Eğer fiil muzârî veya muzârî manasında bir mâzî fiil ise bu tahdîd *teşvik* ifade eder. Eğer mazi fiil muzârî tevilinde değilse *tendîm* ifade eder.¹ Tâhâ sûresinin yüz otuz üçüncü ayetinde *teşvik*, yüz otuz dördüncü ayetinde ise *tendîm* anlamlarında kullanılmıştır.² Misal:

"وَقَالُوا لَوْلَا يَأْتِينَا بِآيَةٍ مِّن رَّبِّهِ"

"Onlar, 'Bize Rabbi tarafından bir mucize getirse ya!' dediler."³

Bu ayette لَوْلَا edatı يَأْتِينَا fiil muzârî fiilin başına gelmiştir. Dolayısıyla edat *teşvîk* manasındadır. Ayrıca mühmel olan bu harf,⁴ şart ve istifham manalarını da bulundurmaktadır. Nitekim ayetten müşriklerin Peygamber (a.s.)'a iman etmeleri için mucize getirmesini şart koştukları anlaşılabilir.⁵ Çünkü bu edatın kullanıldığı şart cümlelerinde cevap cümlesi bulunmayabilir.⁶ Diğer yandan ayet, "Bizlere Rabbi katından bir mucize getirmesi icap etmez miydi?" şeklinde bir manaya da açık olduğu için لَوْلَا edatında *istifhâm* manasının olduğu da anlaşılabilir.⁷

"رَبَّنَا لَوْلَا أَرْسَلْتَ إِلَيْنَا رَسُولًا فَنَتَّبِعَ آيَاتِكَ"

"Rabbimiz! Bize bir peygamber gönderseydin ayetlerine tabi olurduk!"⁸

Bu ayette, لَوْلَا harfinden sonra mazi أَرْسَلَ fiili gelmiş olup muzârî manasında değildir.

Dolayısıyla buradaki لَوْلَا de *tendîm/serzeniş, sitem ve bahane üretme* anlamındaki *tahdîdî* ifade etmektedir. Ayette, bahsi geçen zümrelerin yaptıkları kötülük karşısında azaba duçar olduklarında sitemleri ve bahanelerinden söz edilmiştir.⁹

1 İbn Mâlik, *Şerhu 'Umdeti'l-hâfız*, 1/320; Muhammed Hasan eş-Şerîf, *Mu'cemu hurûfi'l-me'ânî fi'l-Kur'ânî'l-kerîm*, 2/955.

2 Muhammed Hasan eş-Şerîf, *Mu'cemu hurûfi'l-me'ânî fi'l-Kur'ânî'l-kerîm*, 2/957.

3 Tâhâ 20/133.

4 İbn 'Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, 7/344; Muhammed Hasan Osmân, *Î'râbu'l-Kur'ân ve beyânu me'ânîhi*, 7/187-188.

5 Tûsî, *et-Tibyân fi tefsîri'l-Kur'ân*, 7/225; Beğavî, *Me'âlimu't-Tenzîl*, 3/199; İbn Aşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, 7/344.

6 Muhammed Hasan eş-Şerîf, *Mu'cemu hurûfi'l-me'ânî fi'l-Kur'ânî'l-kerîm*, 2/955.

7 Tûsî, *et-Tibyân fi tefsîri'l-Kur'ân*, 7/225.

8 Tâhâ 20/134.

9 İbn 'Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, 7/347.

2.11. Tahkîk ve Takrîb Edatı

Bir işin, bir eylemin meydana geldiği kesinleşmesi *tahkik*; geçmiş zamanda yapılan bir işin veya bir eylemin yakın zamanda gerçekleşmesi ise *takrîb* kavramıyla ifade edilir. Fiile bu manaları yükleyen edat ise قد harfidir.¹

2.11.1. Kad "قَدْ" Edatının Kullanımı ve Anlama Etkisi

Yalnızca mutasarrıf/çekimli mazi ve muzâri fiilin başına gelen bu edat, mühmel bir harftir olup mazi fiilin başına geldiğinde *tahkîk* veya *takrîb*; muzâri fiilin başına geldiğinde ise *tevakku* /*beklenti* veya *taklîl*/ihtimal manalarını ifade etmektedir. "قَدْ جَاءَ الْأُسْتَاذُ" *Muhakkak ki öğretmen geldi.* "قَدْ يَأْتِي الْأُسْتَاذُ" *Öğretmen gelebilir* misallerinde olduğu gibi. Sûrede on sekiz yerde mazi fiilin başında görülmektedir.² Misal:

"قَالَ قَدْ أُوتِيتَ سُؤْلَكَ يَا مُوسَى"

"Allah buyurdu ki: 'Ey Mûsâ! Kuşkusuz ki dilediklerin sana verilmiştir.'" ³

Ayette geçen قد *tahkîk* manasında kullanıldığı gibi *takrîb* manası da verilebilir.⁴ Buna göre de mana şu şekilde olur: "Allah buyurdu ki: 'Ey Mûsâ! dilediklerin sana hemen verilmiştir.'" ⁵

2.12. İstikbâl Edatları

Arapçada bu edatlar fiile gelecek zaman manası kazandırmaktadır. Bunlar, "سَوْفَ", "سَ", "أَنْ", "إِذَا", "لَمَّا", "لَمَّا الْأَمْرُ", "لَا", "كَيْ", "إِذَنْ", "لَنْ", "أَنْ", "سَوْفَ", "سَ", "أَنْ", "إِذَا", "لَمَّا", "لَمَّا الْأَمْرُ", "لَا", "كَيْ", "إِذَنْ", "لَنْ", "أَنْ" edatlarıdır.⁵ Tâhâ sûresinde sadece "سَ", "سَوْفَ", "أَنْ", "إِذَا", "لَمَّا", "لَمَّا الْأَمْرُ", "لَا", "كَيْ", "إِذَنْ", "لَنْ", "أَنْ" edatları kullanılmıştır.

1 Zemaşşerî, *el-Mufaşşal fi şinâ'ati'l-i 'râb*, 410; Muḥammed Hasan eş-Şerîf, *Mu'cemu ḥurûfi'l-me'ânî fi'l-Kur'ânî'l-kerîm*, 2/785-786; Mehmet Çelen, *Arapça'da Edatlar*, 219-221.

2 36, 37, 47, 48, 56, 61, 64, 75, 77, 80, 81, 85, 90, 99, 111, 115 ve 125. ayetler. Ayrıca bk. Muḥammed Hasan eş-Şerîf, *Mu'cemu ḥurûfi'l-me'ânî fi'l-Kur'ânî'l-kerîm*, 2/791.

3 Tâhâ 20/36.

4 Muḥammed Hasan Osmân, *Î'râbu'l-Kur'ân ve beyânü me'ânîhi*, 7/37.

5 Zemaşşerî, *el-Mufaşşal fi şinâ'ati'l-i 'râb*, 412.

2.12.1. Sîn "سَيْنُ" Edatının Kullanımı ve Anlama Etkisi

Bu edat yalnızca muzâri fiilin başına gelir ve eylemin yakın zamanda olacağına delalet eder.¹ "سَأُورِكَ" *Yakında seni ziyaret edeceğim* gibi.² Buna *tenfîs/genişletme* edatı da denilmiştir.³

Hem şimdiki hem de gelecek zamana delalet etmesi muhtemel olan muzâri fiili gelecek zamana has kıldığı için buna *tahsîs* harfi de denilmektedir. Bu harf daima fiilin evvelinde gelir ve fiilde amil konumunda değildir.⁴

Kûfelilere göre bu harf سَوْفَ nin kısaltılmış halidir. Çünkü Araplar birçok kelimeyi hazifte bulunmuşlardır. Mesela "لَمْ أَذْرِ", "لَمْ يَكُنْ" ifadelerini "لَمْ يَكُنْ", "لَمْ أَذْرِ" şeklinde son harfi atarlar. Kûfeliler, bazı Arapların سوف yerine سَوْ ve سَف i kullandıklarını söylemektedirler.⁵ Bu da "سَيْنُ" harfinin سوف nin kısaltılması olduğu ihtimalini kuvvetlendirmektedir. Basralı alimlere göre ise "سَيْنُ" harfi "سَوْفَ"nin kısaltılmış hali değildir. Çünkü bunların her biri farklı manalarda kullanılmıştır. "سَيْنُ" *yakın gelecek*, "سَوْفَ" ise *uzak gelecek* içindir. Ayrıca "سَيْنُ" harfi başlı başına bir mana ifade ediyorken "سَوْفَ" nin bir parçası olması düşünülemez.⁶ Meşhur dil alimi Enbârî de Kufelilerin bu konudaki görüşlerine katılmamaktadır. O'na göre Araplar'ın kısalttığı kelimelerin çoğu isim veya fiildir. Harfte ise bu durum nadir olup mesnedi *semâ* 'dır; *kıyâs* değildir. Buna göre *semâ*'a dayalı harf kısaltmaları, fiil ve isme kıyas edilemez.⁷ Bu konuda genelde Basra alimlerin görüşü benimsenmiştir. Bu harf, Tâhâ sûresinde iki ayette kullanılmıştır.⁸ Misal:

"قَالَ خُذْهَا وَلَا تَخَفْ سَتُعِيدُهَا سِيرَتَهَا الْأُولَى"

"Allah Te'âlâ: 'Onu tut ve korkma. Biz onu pek yakında eski haline döndüreceğiz' buyurdu."⁹

1 İrbîlî, *Cevâhiru'l-edeb fî ma'rifeti kelâmi'l-'Arab*, 56; Mehmet Çelen, *Arapça'da Edatlar*, 201.

2 İrbîlî, *Cevâhiru'l-edeb fî ma'rifeti kelâmi'l-'Arab*, 56

3 İbn Akil, *Şerhu İbn Akil*, 1/195.

4 İrbîlî, *Cevâhiru'l-edeb fî ma'rifeti kelâmi'l-'Arab*, 56; Ġalâyînî, *Câmi 'u'd-durûsi'l-'Arabiyye*, 3/264.

5 Enbârî, *el-İnşâf fî mesâili'l-hilâf*, 2/499; İbn Ya'îş, *Şerhu'l-Mufaşşal*, 5/95; İrbîlî, *Cevâhiru'l-edeb fî ma'rifeti kelâmi'l-'Arab*, 56.

6 Enbârî, *el-İnşâf fî mesâili'l-hilâf*, 2/499; İbn Ya'îş, *Şerhu'l-Mufaşşal*, 5/95.

7 Enbârî, *el-İnşâf fî mesâili'l-hilâf*, 2/499.

8 21 ve 135. ayetler.

9 Tâhâ 20/21.

Bu ayetteki نُعِيدُ fiilinin başına gelen سَيِّئٌ, muzâri fiili yakın gelecek zamana has kılmış olup amil değildir.¹

2.12.2. En "أَنَّ" Edatının Kullanımı ve Anlama Etkisi

Muzâri fiilin başına gelen أَنَّ edatı, diğer istikbal harfleri gibi hem şimdiki hem gelecek zamana delalet eden muzâri fiili gelecek zamana has kılmaktadır.² Masdariyye olan bu edat, amil olarak muzâriyi nasb eder.³ Tâhâ sûresinde on dört yerde bu manada kullanılmıştır.⁴

"قَالُوا إِنَّ هَٰذَا لَسَاحِرٌ يُرِيدَانِ أَنْ يُخْرِجَاكُم مِّنْ أَرْضِكُمْ بِسِحْرِهِمَا وَيَذْهَبَا بِطَرِيقَتِكُمُ الْمُثْلَىٰ"

"Sihirbazlar: 'Kuşkusuz ki bunlar, sihirleriyle yakında sizi yurdunuzdan etmek ve sizin örnek yolunuzu bertaraf etme arzusunda olan iki sihirbazdır' dediler."⁵

Bu ayette geçen أَنَّ edatı, يُخْرِجَا muzâri fiilini mana itibariyle gelecek zamana has kılmıştır. Bu mana siyak-sibaktan anlaşılmaktadır. Amil olarak bu edat, muzâri fiilinin sonunu nasb etmiştir. Nasb alameti sonundaki nunun düşmesidir.⁶

2.12.3. Len "لَنْ" Edatının Kullanımı ve Anlama Etkisi

Te'kid-i nefy-i istikbâl için kullanılan bu harf fiili muzariin başına gelir, onu nasb eder; mana bakımından da onu geleceğe has kılarak olumsuzluk ve tekit ifade eder.⁷

Bu edat, başta dilbilimcilerin kahir ekseriyetine göre tek bir kelimedir. Halil b. Aḥmed 'e göre nefiy edatı olan لَا ile mastar harfi olan لَنْ den mürekkebi bir harftir. Buna göre nasb edatı, لَنْ değil لَنْ dir. Tercih edilen birinci görüştür.⁸ Bu edat, Tâhâ sûresinde üç yerde kullanılmıştır.⁹

Misal:

"قَالُوا لَنْ نُؤْثِرَكَ عَلَىٰ مَا جَاءَنَا مِنَ الْبَيِّنَاتِ وَالَّذِي فَطَرْنَا فَافْضِ مَا أَنْتَ قَاضٍ إِنَّمَا تَقْضِي هَٰذِهِ الْحَيَاةَ الدُّنْيَا"

1 Muḥammed Hasan Osmân, *Î'râbu'l-Kur'ân ve beyânu me'ânîhi*, 7/27.

2 İbn Ya'îş, *Şerḥu'l-Mufaşşal*, 5/95-96; Mâlekî, *Raṣfu'l-mebânî*, 193.

3 İbn Ya'îş, *Şerḥu'l-Mufaşşal*, 5/95-96; Muḥammed Hasan eş-Şerîf, *Mu'cemu ḥurûfi'l-me'ânî fi'l-Kur'ânî'l-kerîm*, 1/363.

4 45, 59, 63, 65, 71, 86, 93, 94, 97, 114, 118 ve 134. ayetler.

5 Tâhâ 20/63.

6 Muḥammed Hasan Osmân, *Î'râbu'l-Kur'ân ve beyânu me'ânîhi*, 7/77.

7 Mâlekî, *Raṣfu'l-mebânî*, 355.

8 Mâlekî, *Raṣfu'l-mebânî*, 355.

9 72, 91 ve 97. ayetler.

“Dediler ki: ‘Bize getirilen apaçık mucizelere karşı, bizi yaratana asla tercih etmeyiz seni; dilediğini yap, ki yaptığın ancak şu dünyada geçerlidir.’”¹

Ayette geçen لَنْ edatı تَنْزِيل muzâri fiilini nasb etmiştir. Ayrıca onu gelecek zamana has kılmış ve tekit etmiştir.²

2.12.4. Key "كَيْ" Edatının Kullanımı ve Anlama Etkisi

Bu edat fiil-i muzâri başına gelip onu nasb eder. Manen de onu gelecek zamana has kılarak fiilin sebep ve gayesini bildirir.³ Tâhâ sûresinde sadece otuz üçüncü ve kırkinci ayetlerde kullanılmıştır.

فَرَجَعْنَاكَ إِلَىٰ أُمِّكَ كَيْ تَقَرَّ عَيْنُهَا وَلَا تَحْزَنَ

“Böylece senin annen mutlu olup üzülmessin diye seni ona iade ettik.”⁴

Bu ayette key edatı, muzâri fiilin başına gelerek onu gelecek zamana has kılmış ve nasb etmiştir. Ayrıca bu harf *sebeb* bildirmektedir.⁵

2.12.5. Lây-i Nâhiye "لَا النَّاهِيَّة" Edatının Kullanımı ve Anlama Etkisi

Bu edat, muzâri fiilin başına gelip manen onu gelecek zamana has kılmaktadır. Gelecekte yapılacak bir işin, bir eylemin yapılmamasını istemek için kullanılan bu edat, muzâri fiilin sonunu cezm eder.⁶ Tâhâ sûresinde on üç yerde kullanılmıştır.⁷

قَالَ خُذْهَا وَلَا تَخَفْ سَنُعِيدُهَا سِيرَتَهَا الْأُولَىٰ

“Allah Te‘âlâ: ‘Onu tut ve korkma. Biz onu pek yakında eski haline döndüreceğiz’ buyurdu.”⁸

Bu لَا lâ-yı nâhiye olup kendinden sonra gelen تَخَفْ muzâri fiilini gelecek zamana hasretmiştir ve fiilin sonunu da cezm etmiştir.⁹

1 Tâhâ 20/72.

2 Muḥammed Hasan Osmân, *Î râbu'l-Kur'ân ve beyânü me'ânîhi*, 7/91.

3 Mâlekî, *Raṣfu'l-mebânî*, 290-291; Ğalâyînî, *ed-Durusu'l-Arabiyye*, 2/63.

4 Tâhâ 20/40.

5 Muḥammed Hasan Osmân, *Î râbu'l-Kur'ân ve beyânü me'ânîhi*, 7/42.

6 Mâlekî, *Raṣfu'l-mebânî*, 339; Ğalâyînî, *Câmi'u'd-durûsi'l-'Arabiyye*, 3/263.

7 16, 21, 40, 42, 46, 47, 61, 68, 81, 94, 114, 117 ve 131. ayetler.

8 Tâhâ 20/21.

9 Muḥammed Hasan Osmân, *Î râbu'l-Kur'ân ve beyânü me'ânîhi*, 7/27.

2.13. İstifhâm/Soru Edatları

Arapçada birçok istifham edatı olup bunlardan "الهمزة", "هَلْ", "مَنْ", "مَا" ve "كَمْ" edatları Tâhâ sûresinde kullanılmıştır.

2.13.1. Hemze "هَمْزَة" Edatının Kullanımı ve Anlama Etkisi

Birçok manayı ihtiva eden bu harf *istifhâm* için de kullanılmıştır.¹ Mühmel bir harftir. Bu harf istifham edatı olarak isim cümlelerin başında da fiil cümlelerin başında da kullanılır. Örneğin: "أَلَمْ يَكُنْ يُوَسِّفُ؟" *Yusuf kazandı mı?* misallerin ilkinde isim cümlesi ikincisinde ise fiil cümlesinin başında kullanılmıştır. Yani isimlerin evvelinde de fiillerin evvelinde de gelebilir. Bu hemze menfi cümlelerde kullanılabilir.² "أَلَمْ تَكْتُبْ وَاجِبَكَ؟" *Dersini yazmadın mı?* örneğindeki gibi. Tâhâ sûresinde hem müsbet hem de menfi cümlelerde kullanılmıştır.

İstifham edatları arasında en çok kullanılan edat, hemzedir.³ Ayrıca onu diğer edatlardan ayrı kılan birtakım özellikleri vardır. Mesela *em* edatı sadece hemze ile kullanılır; diğer istifham edatlarıyla birlikte kullanılmaz. "أَخَالِدُ جَاءَ أَمْ يُوَسِّفُ؟" *Halit mi yoksa Yusuf mu geldi?* gibi. Ayrıca *hemze* takaddüm eden mefulün bihin başında kullanılabilirken diğer edatlar bu şekilde kullanılmaz. Mesela "أَكُنَّا قَرَأْتُ؟" *Bir kitap mı okudun?* cümlesindeki *كتاب* kelimesi mefulün bih olarak fiile takaddüm etmiş ve hemze bu kelimenin başında kullanılmıştır.⁴

İstifhâm hemzesinin, belagat yönünden de ayrı bir önemi ve özelliği haizdir. Mesela bu edatta *takrîr* ve *inkâr/yadırgama* manası vardır. Yani bu edat bir cümlelerin başına geldiği zaman istifham manasında değil *takrîr* veya *inkâr* manasında da kullanılabilir. Mesela "أَتَحْسُدُ أَخَاكَ؟" *Müslüman kardeşini mi kıskanıyorsun? Yani Müslüman kardeşini haset etme* manasındadır. Buradaki hemze istifham manasında değil, *inkâr/yadırgama* manasındadır. Bu cümleyi söyleyen kişi, muhabata Müslüman kardeşini kıskanıp kıskanmadığını sormuyor; bu

1 İrbîlî, *Cevâhiru'l-edeb fî ma'rifeti kelâmi'l-'Arab*, 34; Galâyînî, *Câmi' u'd-durûsi'l-'Arabiyye*, 3/266.

2 İbn Ya'îş, *Şerhu'l-Mufaşşal*, 5/99; Galâyînî, *Câmi' u'd-durûsi'l-'Arabiyye*, 3/266.

3 İbn Ya'îş, *Şerhu'l-Mufaşşal*, 5/99.

4 İbn Ya'îş, *Şerhu'l-Mufaşşal*, 5/100; Sa'duddîn Mesûd b. Ömer et-Teftezânî, *el-Mutavval*, thk. Abdulhamid Hindâvî (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2013), 409-411.

işten haberdar olduğunu ve kendisini yadırgadığını ifade ediyor.¹ *İstifhâm* hemzesi, Tâhâ sûresinde sekiz kere kullanılmıştır.² Misal:

"قَالَ أَجِئْتَنَا لِتُخْرِجَنَا مِنْ أَرْضِنَا بِسِحْرِكَ يَا مُوسَى"

"Firavun, dedi ki: Ey Mûsâ, bizi büyüyle yurdumuzdan çıkarmak için mi bize geldin?!"³

Bu ayetteki أَجِئْتَنَا cümlesinin başındaki hemze, *istifham* hemzesidir; müsbet bir fiil cümlesinin başına gelmiştir. Buradaki istifham istifham manasında değil değil, *takrîr* ve *inkâr* manasında kullanılmıştır. Bu hemze amel açısından kendisinden sonra gelen kelimede amel etmeyen mühmel bir harftir.⁴

"أَوَلَمْ تَأْتِهِم بَيِّنَةٌ مَا فِي الصُّحُفِ الْأُولَى"

"Onlara, önceki Kitaplarda yer alan apaçık deliller gösterilmedi mi?!"⁵

Allah Te‘âlâ, bu sözü inanmak için mucize isteyen inkarcılara cevaben buyurmuştur. Binaenaleyh istifhâm hemzesinin de hakiki manasa kullanıldığı düşünülemez. Çünkü hakiki istifham, bilinmeyen bir şey hakkında soru sormaktır.⁶ Bu vasıf ise her şeyden haberdar olan Allah Te‘âlâ’ya isnat edilemez. Buna göre buradaki hemze gramer olarak *istifhâm*, belağat yönünden *takrîr* ve *inkâr* manasında kullanılmıştır.⁷ Görüldüğü gibi bu cümle biçimce olumsuz bir cümledir. Bu da istifham hemzesinin sadece müsbet değil menfî cümlelerde de kullanıldığını göstermektedir.

2.13.2. Hel "هَلْ" Edatının Kullanımı ve Anlama Etkisi

Mühmel olan bu edat, *istifhâm* hemzesi gibi bir harftir. Hemze ile *hel* arasındaki fark şudur: *Hel* harfi daha çok istifham için kullanılmaktayken hemze başka anlamları da ihtiva eder. Yine hemzenin takaddüm eden mefulün bihin başına gelmekteyken *hel* edatı gelmez. Mesela "أَكْتَابًا قَرَأَتْ؟" denilebilirken, "هَلْ كِتَابًا قَرَأَتْ؟" denilemez. Ayrıca istifham hemzesi, atıf edatlarından "الْوَاو", "الْفَاء" ve "ثُمَّ" harflerinin başına gelebiliyorken bu durum هَلْ için geçerli

1 Curcânî, *Şerhu'l-Cümel fi'n-naḥv*, 169; İbn Ya‘îş, *Şerhu'l-Mufaşşal*, 5/100; Teftezânî, *el-Muṭavval*, 409-411.

2 57, 71, 86, 89, 93, 128, 133. ayetler.

3 Tâhâ 20/57.

4 Şevkânî, *Fethû'l-Kadîr*, 2/85; İbn ‘Âşûr, *et-Taḥrîr ve-tenvîr*, 7/245; Muḥammed Hasan Osmân, *İ'râbu'l-Kur'ân ve beyânu me'ânihî*, 7/65.

5 Tâhâ 20/133.

6 İn‘âm Fevval ‘Akkârî *el-Mu‘cemu'l-mufaşşal fi ‘ulûmi'l-belâğa* (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-‘İlmiyye, 2014), 123.

7 İbn ‘Âşûr, *et-Taḥrîr ve-tenvîr*, 7/344; Muḥammed Hasan Osmân, *İ'râbu'l-Kur'ân ve beyânu me'ânihî*, 7/188.

değildir. "أَوَلَمْ تَأْتِهِم بَيِّنَةٌ مَا فِي الصُّحُفِ الْأُولَى" "Onlara önceki kitaplarda yer alan apaçık deliller gelmedi mi?!"¹ ayetinde olduğu gibi.²

Bazılarına göre *hel* edatı, direkt değil dolaylı olarak istifham bildirir. Kimilerine göre ise *hel* edatı, *kad* harfi manasındadır. *Hel* harfinin *kad* manasında da kullanıldığı yerler vardır. Mesela İnsan sûresinin ilk ayetinde olan *hel*, bu manadadır.³ Ancak bu her zaman bu manada kullanıldığını göstermez. Çoğunluğun görüşüne göre de *hel* harfinin asıl manası istifhâmdır. *Kad* harfinin manasında kullanılması ise yan anlamıdır. Bu iki manayı birbirinden ayırt etmek ise kelamın siyak-sibakıyla mümkündür. *Hemze* ile *hel* harfinin beraber kullanılmaması bunun delilidir. Yani iki istifham harfi bir arada birlikte kullanılamaz.⁴ Tâhâ sûresinde ise üç ayette kullanılmıştır.⁵ Misal:

"وَهَلْ أَتَاكَ حَدِيثُ مُوسَى"

"Mûsâ'nın haberi sana ulaştı mı?"⁶

Bu ayette *hel* harfi, *takkrîr* içindir. Buna göre mana "Mûsâ'nın haberi sana ulaştı" şeklindedir. Bazı müfessirlere göre de bu هَلْ harfi, *tahkik* için kullanılan قَدْ manasındadır.⁷ Manada "Mûsâ'nın haberi sana muhakkak ulaştı" şeklindedir.

2.13.3. Men "مَنْ" Edatının Kullanımı ve Anlama Etkisi

İstifham manasında cümlelerin başına gelen bu isim akıllı varlıklar için kullanılır.⁸ Türkçedeki karşılığı "kim" soru adılıdır. "مَنْ أَنْتَ؟" "Sen kimsin? gibi. *Men* edatı bazen mecazen *nefy-i inkâr* için de kullanılır. "مَنْ يَسْتَطِيعُ أَنْ يَطِيرَ مِنَ النَّاسِ؟" "İnsanlardan hiç kimse uçamaz." gibi.⁹ *Men* edatı, *hakîkî istifhâm* anlamıyla Tâhâ sûresinin kırk dokuzuncu ayetinde kullanılmıştır.

"قَالَ فَمَنْ رُبُّكُمْ يَا مُوسَى"

1 Tâhâ 20/133.

2 İbn Ya'îş, *Şerhu'l-Mufaşşal*, 5/100-102.

3 Ferrâ, *Me'ani'l-Kur'ân*, 3/1186; Ma'mer b. el-Müsennâ, *Mecâzu'l-Kur'ân*, 282; Zemaşşerî, *el-Keşşâf*, 4/653; Şevkânî, *Fethû'l-Kadîr*, 2/921.

4 Enbârî, *Esrâru'l-'Arabiyye*, 193-194; İbn Ya'îş, *Şerhu'l-Mufaşşal*, 5/101-103.

5 9, 40 ve 120. ayetler.

6 Tâhâ 20/9.

7 Nesefî, *Medâriku't-Tenzîl ve haqâîku't-te'vîl*, 2/358; Şevkânî, *Fethû'l-Kadîr*, 2/74; Âlûsî, *Rûhu'l-me'ânî*, 6/480.

8 İbn Kuteybe, *Te'vîlu muşkili'l-Kur'ân*, 285; Curcânî, *Şerhu'l-Cumel fi'n-naḥv*, 267; İbn Hişâm, *Şerhu Cumeli'z-Zeccâcî*, 385; Ğalâyînî, *Câmi'ü'd-durûsi'l-'Arabiyye*, 1/139.

9 İbn Hişâm, *Muġni'l-lebîb*, 1/464; Ğalâyînî, *Câmi'ü'd-durûsi'l-'Arabiyye*, 1/139.

“Firavun: ‘Ey Mûsâ, Rabbiniz kimdir?’ dedi.”¹

Bu ayette yer alan *men* edatı, *hakîkî istifhâm* anlamında kullanılmıştır.² Bunu Firavunun, Mûsâ (a.s.)’a sorduğu şu sorulardan anlaşılmaktadır: *Seni gönderen kişi kim? Ben O’nu tanımiyorum. Sizin için de benden başka bir ilah bilmiyorum.*³

2.13.4. Mâ "مَا" Edatının Kullanımı ve Anlama Etkisi

İstifhâm edatı konumundayken isim olarak kullanılan bu edat,⁴ akılsız varlıklar için kullanılmıştır. Bu varlık, canlı, cansız, somut veya soyut olabilir. "مَا كَتَبْتَ؟" *Ne yazdın?* gibi. *Mây-ı istifhâmiyye* bir şeyin mahiyeti ve özelliği hakkında kullanıldığında akıllı varlıklar için de kullanılabilir. "مَا الْإِنْسَانُ" *İnsan nedir?* örneğinde olduğu gibi. Çünkü insan akıllı bir varlıktır ve bu varlığın mahiyeti *mâ* edatı kullanılarak sorulmuştur.⁵ *Mâ* edatı Tâhâ sûresinde altı ayette istifhamiyye olarak akılsız varlık için kullanılmıştır.⁶ Bunlardan dördü hakiki,⁷ ikisi ise *mecazi* manada kullanılmıştır.⁸

"وَمَا تِلْكَ يَمِينُكَ يَا مُوسَى"

“Sağ elindeki nedir? Ey Mûsâ!”⁹

Bu ayetteki مَا *mây-ı istifhâmiyyedir*.¹⁰ Bununla sorulan şey, Mûsâ (a.s.)’ın asasıdır. Asa ise akılsız bir varlıktır. Dolayısıyla buradaki *mâ* edatı da akılsız varlık için kullanılmıştır. Öte yandan soru Allah Te‘âlâ’ya aittir. Ancak Allah Te‘âlâ her şeyi ezeli ilimde bildiği için buradaki istifham *tenbîh* veya *takrîrî olup mecâzidir*.¹¹

قَالَ يَا هَٰرُونَ مَا مَنَعَكَ إِذْ رَأَيْتَهُمْ ضَلُّوا ۖ أَأَلَّا تَتَّبِعَنِ أَفَعَصَيْتَ أَمْرِي ﴿٩٣﴾

(Mûsâ) şöyle dedi: “Ey Hârûn! Saptıklarını gördüğün zaman bana uymana ne engel oldu? Yoksa emrime karşı mı geldin?”¹²

1 Tâhâ 20/49.

2 Muḥammed Hasan eş-Şerîf, *Mu‘cemu ḥurûfi’l-me‘ânî fi’l-Ḳur‘ânî’l-kerîm*, 3/1032.

3 İbn Keşîr, *Tefsîru’l-Kur‘ânî’l-‘azîm*, 5/262.

4 İrbîlî, *Cevâhiru’l-edeb fî ma‘rifeti kelâmi’l-‘Arab*, 497-498.

5 İbn Kuteybe, *Te‘vîlu muşkili’l-Ḳur‘ân*, 285; Galâyînî, *Câmi‘u’d-durûsi’l-‘Arabîyye*, 1/141.

6 17, 51, 83, 92, 95 ve 125. ayetler.

7 51, 92, 95, ve 125. ayetler. Bk. Muḥammed Hasan eş-Şerîf, *Mu‘cemu ḥurûfi’l-me‘ânî fi’l-Ḳur‘ânî’l-kerîm*, 3/995.

8 17 ve 83. ayetler. Bk. Muḥammed Hasan eş-Şerîf, *Mu‘cemu ḥurûfi’l-me‘ânî fi’l-Ḳur‘ânî’l-kerîm*, 3/994-995.

9 Tâhâ 20/17.

10 İrbîlî, *Cevâhiru’l-edeb fî ma‘rifeti kelâmi’l-‘Arab*, 498; Rev‘a Muḥammed Nâcî, *en-Nehcu’l-ḳavîm fî i‘râbi’l-Ḳur‘ânî’l-kerîm*, 6/68; Muḥammed Hasan Osmân, *İ‘râbu’l-Ḳur‘ân ve beyânü me‘ânîhi*, 7/22.

11 Neseî, *Medâriku’t-Tenzîl ve ḥaḳâiku’t-te‘vîl*, 2/360; Ebû Ḥayyân, *el-Baḥru’l-muḥîṭ*, 6/219; Şevkânî, *Fethû’l-Ḳâdir*, 2/77; Kınnevî, *Fethu’l-beyân fî maḳâşidi’l-Ḳur‘ân*, 8/222.

12 Tâhâ 20/92-93.

Bu ayette *mâ*, istifham edatıdır.¹ Burada Mûsâ (a.s.), Hârûn (a.s.)’a onların saptığını gördüğü zaman niçin kendisine tabi olmadığını sormaktadır. Bu *mâ* akılsız varlık için kullanılmıştır. Ayrıca Mûsâ (a.s.), kardeşi Harun (a.s.)’ın, sapkınları gördüğü zaman kendisine neden tabi olmadığını anlamaya çalışmaktadır. Bilmediği ve merak ettiği bir konu hakkında soru sorduğu için buradaki istifhâm, *istifhâm-ı hakikidir*. Bununla beraber bu soru yadırgama manasını da hissettirmektedir. Nitekim Mûsâ (a.s.), kardeşinin bu davranışını sorguladığı gibi aynı zamanda onu yadırgamıştır.² Bu da hakiki istifhâm manasında kullanılan *mâ* edatında zımnen yan anlamın da bulunduğunu göstermektedir.

2.13.5. Kem "كَمْ" Edatının Kullanımı ve Anlama Etkisi

Kem-i istifhâmiyye aded/sayı için kullanılır. "كَمْ رَجُلًا فِي الدَّارِ" *Evde kaç adam var gibi?*³

Diğer istifham edatları gibi daima cümlede başında yer alan bu edat, yan anlam olarak da kullanılır. Buna *kem-i haberiye* denilmiştir. Yani sayının çok olduğunu bildirmektedir. "كَمْ"

"رَجُلًا فِي الدَّارِ" *Evde nice adamlar var!*⁴ gibi. *Kem-i istifhamiyye*ye cevap gerekirken, *kem-i haberiye* için bu durum söz konusu değildir.⁵ Bu ikisini birbirinden ayırt eden en önemli husus da budur.⁶ İmam Şuyûti’ye göre bu edatı istifhamiye ve haberiye olarak ayırmakta ancak, istifhamiyyenin Kur’ân’da kullanılmadığını söylemektedir. Bununla ilgili *kem* için birkaç ayeti örnek vermiştir.⁷ Ancak Kur’ân’da her iki şekilde de kullanıldığı görülmemektedir.⁸ Misal:

"قَالَ قَائِلٌ مِّنْهُمْ كَمْ لَبِثْتُمْ قَالُوا لَبِثْنَا يَوْمًا أَوْ بَعْضَ يَوْمٍ"

“İçlerinden biri sordu ki: ‘Burada, ne kadar kaldınız?’ Diğerleri, “bir gün veya bundan daha az’ diye cevap verdiler.”⁹

Burada *kem* edatının istifham manasında kullanılmıştır. Sorunun cevabı olan "قَالُوا"

"لَبِثْنَا..." cümlesi de bunun delilidir.¹⁰ Nitekim bu edatının istifham manasında kullanılmasının

1 Muḥammed Hasan Osmân, *İ'râbu'l-Kur'ân ve beyânü me'ânihî*, 7/126.

2 Ebu's-su'ûd, *İrşâdu 'akli's-selîm ilâ mezâyet-Kitâbil-kerîm* 5/451.

3 İbn Hişâm, *Muğni'l-lebîb*, 1/287; Galâyîni, *Câmi'u'd-durûsi'l-'Arabiyye*, 1/144.

4 İbn Hişâm, *Muğni'l-lebîb*, 1/287; Galâyîni, *Câmi'u'd-durûsi'l-'Arabiyye*, 3/119-121.

5 Zerkeşî, *el-Burhân fî 'ulûmi'l-Kur'ân*, 4/415.

6 *Kem-i istifhâmiyye* ile *kem-i haberiyye*nin birleştiği ve ayrıldığı diğer hususlar için bk. İbn Hişâm, *Muğni'l-lebîb*, 1/287-288; Galâyîni, *Câmi'u'd-durûsi'l-'Arabiyye*, 3/119-120.

7 Şuyûti, *Mu'tereku'l-aḳrân*, 2/250.

8 Muḥammed Hasan eş-Şerîf, *Mu'cemu ḥurûfi'l-me'ânî fi'l-Kur'âni'l-kerîm*, 2/807-808.

9 el-Kehf 18/19.

10 Muḥammed et-Ṭayyib el-İbrâhîm, *el-İ'râbu'l-muyesser li'l-Kur'âni'l-kerîm*, 295.

şartı, cevabının da olmasıdır.¹ Kaldı ki bu cevabın içinde bir gün veya bir günden daha az bir süreden bahsedilir. Oysaki *kem-i haberiye*, sayının çokluğunu bildirmektedir. Bu edat Tâhâ sûresinde şu ayette kullanılmıştır:

"أَفَلَمْ يَهْدِ لَهُمْ كَمْ أَهْلَكْنَا قَبْلَهُمْ مِنَ الْقُرُونِ يَمْشُونَ فِي مَسَاكِينِهِمْ"

"Kendilerinden önceki nice nesilleri yok etmemiz, onları doğru yola sevk etmedi mi?!"²

Bazılarına göre bu ayetteki *kem*, istifham edatıdır.³ Buna göre mana şöyledir: "Onlara hidayet gelmedi mi? Onlardan önce evlerinde gezindikleri nesillerin *kaçını* helak ettik?!" Taberî'ye göre haberiye'dir. Çünkü bu edat, her ne kadar asıl itibariyle istifham için kullanılmış olsa da burada mevsuf isim konumundadır. Buradaki tavsif ise helak olunan topluluklardır. Buna göre mana şöyledir: "Kendilerinden önce gelen nice nesilleri yok etmemiz, onları doğru yola sevk etmedi mi?!"⁴ Çoğunluk ulema Taberî ile aynı görüştedir.⁵ Kimilerine göre de haberiye olması da istifhâmiye olması da muhtemeldir.⁶ Burada *kem* edatının istifhâm anlamında olduğunu varsayarsak sorunun Allah Te'âlâ tarafından sorulduğunu göz önünde bulundurarak istifhâmın *istifhâm-ı takririye* olduğunu söylemek mümkündür. Ancak ayetin siyakı nice milletlerin helak olduğu manasını hissettirmesi hasebiyle edatın da *haberiye* olarak değerlendirilmesi uygun olur ki ekseriyetin görüşü budur.

2.14. Ta'lîl Edatları/Sebep Bildiren Edatlar

Birinci bölümde *ta'lîl* edatlarıyla ilgili genel anlamda değerlendirme yapılmıştır. Bunlardan Tâhâ sûresinde "كَيْ", "الباء", "الفاء", "اللام", "عن", "في", "من", "على" ve "لعل" edatlarının kullanıldığı tespit edilmiştir.

2.14.1. Key "كَيْ" Edatının Kullanımı ve Anlama Etkisi

Sebep ifade eden bu harf, muzâri fiilin başına gelerek onu nasb eder ve gelecek zamana has kılar. Mesela "جِئْتُ كَيْ أَذْرُسَ" *Okumak için geldim*⁷ cümlesindeki كَيْ hem muzâriyi nasb

1 Zerkeşî, *el-Burhân fî 'ulûmi'l-Kur'ân*, 4/415.

2 Tâhâ 20/128.

3 Kınnevcî, *Fethu'l-beyân fî makâsidi'l-Kur'ân*, 8/292; İbn 'Âşûr, *et-Tahrîr ve-tenvîr*, 7/334; Muhyiddîn Dervîş, *Î'râbu'l-Kur'ân*, 6/265-266.

4 Taberî, *Câmi'u'l-beyân 'an te'vîli âyi'l-Kur'ân*, 2/1475.

5 Taberî, *Câmi'u'l-beyân 'an te'vîli âyi'l-Kur'ân*, 2/1475; Ebu's-su'ûd, *Îrşâdu 'akli's-selîm ilâ mezâyel-Kitâbil-kerîm* 5/70; Muhammed et-Tayyib el-İbrâhîm, *el-Î'râbu'l-muyesser li'l-Kur'âni'l-kerîm*, 321; Muhammed Hasan Osmân, *Î'râbu'l-Kur'ân ve beyânu me'ânîhi*, 7/177.

6 Muhammed Hasan eş-Şerîf, *Mu'cemu hırûfi'l-me'ânî fi'l-Kur'âni'l-kerîm*, 2/808; Şâfi, *el-Cedvel, fî i'râbi'l-Kur'ân*, 16/440.

7 İrbîlî, *Cevâhiru'l-edeb fî ma'rifeti kelâmi'l-Arab*, 231; Gâlâyînî, *ed-Durûsu'l-Arabiyye*, 2/63; Hasan Akdağ, *Arap Dilinde Edatlar*, 351.

etmiş hem de *ta lîl* anlamında kullanılmıştır. Edatın öncesi sonrasına sebeptir. Tâhâ sûresinde iki ayette kullanılmıştır.¹

"فَرَجَعْنَاكَ إِلَى أُمِّكَ كَيْ تَقَرَّ عَيْنُهَا وَلَا تَحْزَنَ"

"Böylece annen mutlu olup üzülmemesi için seni ona iade ettik."²

Bu ayette muzâri fiilin başına gelerek onu gelecek zamana özgü kılan *key*, *ta lîl* anlamında kullanılmıştır. Nitekim Mûsâ (a.s.)'ın annesine iade edilmesi, annesinin mutlu olmasının sebebidir. *Key* harfi, Kendinden sonra gelen *تَقَرَّ* muzâri fiili nasb etmiştir. Çünkü bu harf aynı zamanda nasb edatıdır.³

2.14.2. Bâ "الباء" Harf-i Cerrinin Kullanımı ve Anlama Etkisi

Harf-i cerlerden olup asıl manası *ilsak* olan bu edat, mecazen *ta lîl* manasında da kullanılmıştır. Bu harf-i cer manalar hakkında detaylıca "cer edatları" bahsinde verilmiştir. Tâhâ sûresinde bu manada altı kere kullanılmıştır.⁴ Misal:

"وَلَقَدْ قَالَ لَهُمْ هَارُونُ مِنْ قَبْلُ يَا قَوْمِ إِنَّمَا فُتِنْتُمْ بِهِ"

"And olsun ki, Hârûn onlara daha önce: "Ey kavmim! Siz buzağı ile/sebebiyle sinaniyorsunuz."⁵

2.14.3. Fây-ı Sebebiyye "فَاءُ السَّبَبِيَّةِ" Edatının Kullanımı ve Anlama Etkisi

Muzâri fiilin başına gelen bu harfte de birkaç mana olup bunlardan biri de *sebeb* manasıdır. Bu harftin öncesi sonrasına sebeptir. Kendinden sonra gelen fiil de mukadder *en* edatıyla mansûbtur. Örneğin: "اجْتَهِدْ فَتَنْجَحْ" *Çalış ki kazanasın*. Bunun açılımı "اجْتَهِدْ فَأَنْ تَنْجَحْ" şeklindedir.⁶ Bu edatın *fây-ı sebebiyye* olabilmesi için kendinden önce *emr-i hazır*, *nehy-i hazır*, *istişhâm*, *temennî*, *arz*, *teklîf*, *teraccî* ve *nefy*.⁷ Tâhâ sûresinde beş yerde bu manada kullanılmıştır.⁸

"قَالَ لَهُمْ مُوسَى وَيْلَكُمْ لَا تَفْتَرُوا عَلَى اللَّهِ كَذِبًا فَيُسْحِتَكُمْ بِعَذَابٍ وَقَدْ خَابَ مَنْ افْتَرَى"

1 33 ve 40. ayetler.

2 Tâhâ 20/40.

3 Muhammed Hasan Osmân, *Î râbu'l-Kur'ân ve beyânu me'ânihî*, 7/42.

4 Muhammed Hasan eş-Şerîf, *Mu'cemu hırûfî'l-me'ânî fi'l-Kur'ânî'l-kerîm*, 2/478-479.

5 Tâhâ 20/90.

7 İrbîlî, *Cevâhiru'l-edeb fî ma'rifeti kelâmi'l-'Arab*, 64; İbn 'Akîl, *Şerhu İbn 'Akîl*, 2/132-133.

8 İrbîlî, *Cevâhiru'l-edeb fî ma'rifeti kelâmi'l-'Arab*, 64.

9 16, 61, 81, 117 ve 134. ayetler.

“Mûsâ onlara dedi ki: Size yazıklar olsun! Allah Te‘âlâ’ya iftira atmayın! Yoksa bir azap ile sizi mahveder. Allah adına yalan uyduran, kesinlikle ziyana uğrayıp perişan olmuştur.”¹

Bu ayetteki sebep ifade eden *fâ يُسْحِتْ* muzârî fiilinin başına gelip onu nasb etmiştir.

Çünkü Allah Te‘âlâ’ya iftira atmak, hüsrana uğramanın sebebidir.²

2.14.4. Lâm "اللَّام" Edatının Kullanımı ve Anlama Etkisi

Bu edata da *lâm-ı ta ‘lîl* adı verilmiştir.³ Buna *lâm-ı key* de denilmiştir.⁴ Key edatından farkı ise hem isim hem de muzârî fiilde kullanılmış olmasıdır. İsmi başına gelince onu mecrûr kılar. "جِئْتُ لِطَلْبِ الْعِلْمِ" *İlim tahsili için geldim* gibi. Muzârî fiilin başına geldiğinde ise onu nasb eder. Ancak ekseriyete göre fiilin mansub olması direkt *lâm* ile değil, takdir edilen *أَنْ* edatıyladır. Misal: "جِئْتُ لِأَنْ أَطْلُبَ الْعِلْمَ" *İlim tahsili için geldim*. Bunun takdiri *جِئْتُ لِأَنْ أَطْلُبَ* " *جِئْتُ لِطَلْبِ الْعِلْمِ* " şeklindedir. Bu iki halden isimle kullanıldığında onu lafzen cer eder, fiille kullanıldığında ise mahallen cer eder.⁵ Tâhâ sûresinde dokuz kere bu manada kullanılmıştır.⁶ Misal:

"قَالَ أَجِئْتَنَا لِتُخْرِجَنَا مِنْ أَرْضِنَا بِسِحْرِكَ يَا مُوسَى"

“Firavun, Mûsâ’ya şöyle söyledi: Sen, sihrinle bizi vatanımızdan çıkarmak için mi bize geldin?”⁷

Bu ayetteki *لِتُخْرِجَنَا* daki *lâm, ta ‘lîl lâmu*dur. Çünkü kendinden önceki ifade, sonrakine sebeptir. Nitekim Firavun’a göre Mûsâ (a.s.) onu ve yandaşlarını sürgün etmek için yanına gelmiştir.⁸

2.14.5. ‘An "عَنْ" Edatının Kullanımı ve Anlama Etkisi

Bu edat, Tâhâ sûresinde *ta ‘lîl* edatı olarak yüz beşinci ayette kullanılmıştır.⁹ Misal:

"وَيَسْأَلُونَكَ عَنِ الْجِبَالِ فَقُلْ يَنْسِفُهَا رَبِّي نَسْفًا"

1 Tâhâ 20/61.

2 Şevkânî, *Fethû'l-Kadîr*, 2/86; Muhammed Hasan Osmân, *Î‘râbu'l-Kur‘ân ve beyânu me‘ânîhi*, 7/73-74.

3 Mâlekî, *Rasfu'l-mebânî*, 299.

4 Mâlekî, *Rasfu'l-mebânî*, 299.

5 İbn ‘Akîl, *Şerhu İbn ‘Akîl*, 2/129; Mâlekî, *Rasfu'l-mebânî*, 298-299.

6 2, 14, 15, 23, 39, 57, 73, 84 ve 131. ayetler.

7 Tâhâ 20/57.

8 Şevkânî, *Fethû'l-Kadîr*, 2/85; Muhammed Hasan Osmân, *Î‘râbu'l-Kur‘ân ve beyânu me‘ânîhi*, 7/65.

9 Muhammed Hasan eş-Şerîf, *Mu‘cemu ħurûfi'l-me‘ânî fi'l-Kur‘âni'l-kerîm*, 2/674.

“Sana dağlardan dolayı soruyorlar.”¹

Buradaki ‘an harfinin anlamı *ta ‘lil/sebeptir*. Çünkü ondan sonra gelen öncekinin sebebidir. Yani dağlar sorunun sebebidir.²

2.14.6. Fî "فِي" Edatının Kullanımı ve Anlama Etkisi

Bu harf Tâhâ sûresinin seksen bir ile yüz otuz birinci ayetlerinde *ta ‘lil* manasında kullanılmıştır.³ Buna ilişkin detaylı bilgi cer edatları bahsinde yer verilmiştir. Misal:

"كُلُوا مِنْ طَيِّبَاتِ مَا رَزَقْنَاكُمْ وَلَا تَطْغَوْا فِيهِ فَيَحِلَّ عَلَيْكُمْ غَضَبِي"

“Size rızık olarak verdiğimiz helalinden yiyin! Ama bunda/bu sebeple aşırı gitmeyin! Aksi halde gazabımı hak edersiniz.”⁴

2.14.7. Min "مِنْ" Edatının Kullanımı ve Anlama Etkisi

Başına geldiği ismin sonunu cer eden, sebep ifade eden bu harfe *mu ‘allile* de denilmiştir.⁵ Tâhâ sûresinin altmış altıncı ayetinde bu manada kullanılmıştır.⁶

"فَإِذَا جِبَالُهُمْ وَعِصِيُّهُمْ يُخَيَّلُ إِلَيْهِ مِنْ سِحْرِهِمْ أَنَّهَا تَسْعَى"

“Bir baktı ki, onların ipleri ve sopaları, yaptıkları sihirden dolayı sanki yürüyordu!”⁷

2.14.8. Alâ "عَلَى" Edatının Kullanımı ve Anlama Etkisi

Tâhâ sûresinin doksan dokuzuncu ayetinde kullanılan bu edat *sebeb* manasındadır.⁸ bununla ilgili detaylara cer edatları konusunda yer verilmiştir.

"كَذَلِكَ نَقُصُّ عَلَيْكَ مِنْ أَنْبَاءِ مَا قَدْ سَبَقَ"

“Böylece senin için, geçmişlerin haberlerinin bazısını anlatıyoruz.”⁹

2.14.9. Le‘alle "لَعَلَّ" Edatının Kullanımı ve Anlama Etkisi

Hurûf-u müşebbehe bilfiil edatlarından olup aslen *teraccî* manasında olan bu harf aynı zamanda *sebeb* manasında kullanılmıştır. Bu manayı yansıtan *لَعَلَّ*, *hurûf-u müşebbehe bi ‘l-fiil* bahsinde değerlendirilmiştir. Misal:

1 Tâhâ 20/105.

2 İbn ‘Âşûr, *et-Taḥrîr ve ‘t-tenvîr*, 7/306; Muḥammed Hasan eş-Şerîf, *Mu‘cemu ḥurûfi ‘l-me‘ânî fi ‘l-Ḳur‘ânî ‘l-kerîm*, 2/674.

3 Muḥammed Hasan eş-Şerîf, *Mu‘cemu ḥurûfi ‘l-me‘ânî fi ‘l-Ḳur‘ânî ‘l-kerîm*, 2/769/770.

4 Tâhâ 20/81.

5 İrbilî *Cevâhiru ‘l-edeb fi ma ‘rifeti kelâmi ‘l-‘Arab*, 272.

6 Muḥammed Hasan eş-Şerîf, *Mu‘cemu ḥurûfi ‘l-me‘ânî fi ‘l-Ḳur‘ânî ‘l-kerîm*, 3/1076.

7 Tâhâ 20/66.

8 Muḥammed Hasan eş-Şerîf, *Mu‘cemu ḥurûfi ‘l-me‘ânî fi ‘l-Ḳur‘ânî ‘l-kerîm*, 2/655.

9 Tâhâ 20/99.

"إِذْ رَأَىٰ نَارًا فَقَالَ لِأَهْلِهِ امْكُثُوا إِنِّي آنَسْتُ نَارًا لَّعَلِّي آتِيكُم مِّنْهَا بِقَبَسٍ أَوْ أَجْدُ عَلَى النَّارِ هُدًى"

“Hani O bir ateş görmüş ve ailesine şunu demişti: ‘Gözüme bir ateş ilişti; o ateşten size bir kor parçası getirmem veya ateşin başında yol gösteren birini bulmam için bekleyin.”¹

2.15. Muzâri Fiili Nasb Eden Edatlar

Bunlar "أَنَّ", "كَنْ", "كَيَّ" ve "إِذَنْ" edatlarıdır. Nasb alameti iki tanedir: Fetha ve nûnun düşmesi. Mesela fiili muzârimüfret sıgalarında, harekenin fethaya dönmesi *ef-âli hamse* sıgalarında ise nûnların düşmesidir.²

2.15.1. En "أَنَّ" Edatının Kullanımı ve Anlama Etkisi

Bu edat amil olarak muzâri fiilin başına gelip onu nasb eder. Bu harf, fiili zahiren nasb ettiği gibi veya takdiren de amel eder. Bu takdirilik bazen vacip bazen de caizdir.³

2.15.1.1. Muzâri Fiili Zahiren Nasb Eden "أَنَّ"

Fiili muzârinin başında *en* kullanıldığında doğrudan onu nasb eder. "أَحِبُّ أَنْ أَفْرَأَ" Fiili muzârinin başında *en* kullanıldığında doğrudan onu nasb eder. "Okumayı severim" gibi. Tâhâ sûresinde bu şekilde on dört kere kullanılmıştır.⁴ Misal:

"قَالَا رَبَّنَا إِنَّنَا نَخَافُ أَنْ يُفْرِطَ عَلَيْنَا"

“Dediler ki: ‘Rabbimiz, onun bize aşırı fenalık etmesinden endişeliyiz.’”⁵

Görüldüğü gibi bu ayette zikredilen *en* edatı, يُفْرِطُ muzâri fiilinden önce gelmiş ve onu zahiren nasb etmiştir.⁶

Özellikle *en* edatı, *lâm-ı ta lîl* ile nefy edatı olan لَا edatı arasında geldiğinde yine muzâri fiili zahiren nasb eder.⁷ "أَيَقُطِّتُكَ لَيْلًا تَتَأَخَّرُ عَنِ الْعَمَلِ" *Işe geç kalmaman için seni uyandırdım* misalinde olduğu gibi.

1 Tâhâ 20/10.

2 Esterâbâdî, *Şerhü'l-Kâfiye*, 4/26; İbn ‘Akîl, *Şerhu İbn ‘Akîl*, 2/132-133; Abdulkadir Yılmaz, *Arapça’da i ‘râb kâideleri*, 62.

3 İbn ‘Akîl, *Şerhu İbn ‘Akîl*, 2/132-133.

4 45, 59, 63, 65, 71, 86, 93, 94, 97, 114, 118 ve 134. ayetler.

5 Tâhâ 20/45.

6 Rev‘a Muhammed Nâcî, *en-Nehcu'l-kavîm fî i ‘râbi'l-Kur‘âni'l-kerîm*, 6/79.

7 İbn ‘Akîl, *Şerhu İbn ‘Akîl*, 2/129.

2.15.1.2. Muzâri Fiili Takdiren Nasb Eden "أَنَّ"

Bir kelimenin veya bir cümlemin hazfedilmesi Arap edebiyatında ve özellikle Kur'ân-ı Kerîm'de sıkça kullanılan bir üsluptur. Bundan maksat, sözü uzatmamak, tekrardan kaçınmak ve anlatılmak isteneni muhataba veciz bir şekilde aktarmaktır.¹ Kur'ân-ı Kerîm'deki bu hazifler *îcâzu'l-Kur'ân'ın* yani Kur'ân metninin veciz bir şekilde muhataba yansıtılmasıdır.² Fiilde gizli olarak amel eden *en* edatının hazfı de bu kabildendir. Hem açık hem de gizli olarak amel eden *en*, bu yönüyle diğer nasb edatlarından temayüz eder.³ Bu sebeple "لَمْ التَّعْلِيل", "لَمْ الْجُحُود", "فَاءُ السَّبَبِيَّة", "وَاوُ الْمَعِيَّة", "حَتَّى" ve "أَوْ" edatlarından sonra muzâri fiil mukadder bir أَنْ ile mansûbtur.⁴

2.15.1.2.1 Lâm-ı ta'îl "لَمْ التَّعْلِيل" den Sonra Muzâri Fiili Nasb Eden "أَنَّ"

أَنَّ edatı, ta'îl lamından sonra muzâri fiili gizli olarak nasb eder. "جِئْتُ لَأَقْرَأَ" Okumak için geldim gibi. Ancak gizili olmasının şartı muzari fiilinin لا harfiyle kullanılmamış olmasıdır.⁵ أَنَّ edatı, Tâhâ sûresinde bu şekilde sekiz kere kullanılmıştır.⁶ Misal:

"قَالَ أَجِئْتَنَا لِتُخْرِجَنَا مِنْ أَرْضِنَا بِسِحْرِكَ يَا مُوسَى"

"Firavun, Mûsâ'ya 'sihrinle bizi vatanımızdan çıkarmak için mi bize geldin?' dedi."

Bu ayetteki تُخْرِجُ fiili ta'îl lamından sonra gelen mukadder/gizli أَنَّ edatıyla mansûbtur.⁸

Hazfedilmesi de zikredilmesi de caizdir.⁹

1 Teftezânî, *Muhtaşaru'l-me'ânî*, 204.

2 Zerkeşî, *el-Burhân fî 'ulûmi'l-Kur'ân*, 3/136.

3 İbn Hişâm, *Şerhu Kaṭri'n-nedâ*, 76; İbn 'Akîl, *Şerhu İbn 'Akîl*, 2/129.

4 İbn 'Akîl, *Şerhu İbn 'Akîl*, 2/133.

5 İbn Hişâm, *Şerhu Kaṭri'n-nedâ*, 81.

6 2, 15, 23, 39, 57, 73, 84 ve 131. ayetler.

7 Tâhâ 20/57.

8 Muḥammed Hasan Osmân, *İ'râbu'l-Kur'ân ve beyânu me'ânîhi*, 7/65.

9 İbn Akîl, *Şerhu İbn Akîl*, 2/129.

2.15.1.2.2 "لَامُ الْجُحُودِ" dan Sonra Muzâri Fiili Nasb Eden "أَنَّ"

Lâm-ı cuhûd, mâ-y-ı nâfiye veya lem edatlarıyla menfî ve nakıs olarak kullanılan كان fiilinin haberi/muzârî fiilin başına gelen lâmdır.¹ Kendisinden sonra gelen muzârî fiil, vücuben mukadder *أَنَّ* ile mansûbtur.² Misal:

"لَمْ يَكُنِ اللَّهُ لِيَغْفِرَ لَهُمْ"

"Yusuf, Allah onları bağışlayacak değildir."³

يَغْفِرُ fiilin başında lâm *cuhûd lâmidir*. Çünkü kendisinden önce ise menfî olan *لَمْ يَكُنْ* fiili vardır. Bu sebeple lâmdan sonraki fiil mukadder *أَنَّ* edatıyla mansûb olmuştur.⁴ Tâhâ sûresinde *lâm-ı cuhûdun* tespit edilememiştir.

2.15.1.2.3 Fây-i Sebebiyye "فَاءُ السَّبَبِيَّةِ" den Sonra Muzâri Fiili Nasb Eden "أَنَّ"

Fây-ı sebebiyye muzari fiilin başında kullanılır. Bu harften önce menfî veya talep ifade eden bir fiil bulunursa kendinden sonra gelen muzârî fiil vücûben hazfedilen *en* ile mansûb olur. "اجْتَهِدْ فَتَنْجَحْ" Çalış ki kazanasın. "لا تَتَكَاسَلْ فَتَفْشَلْ" Tembelleşme, yoksa başarısız olursun misallerinde olduğu gibi.⁵ *Fây-ı sebebiyye*, Tâhâ sûresinde beş yerde kullanılmıştır.⁶ Misal:

"كُلُوا مِنْ طَيِّبَاتِ مَا رَزَقْنَاكُمْ وَلَا تَطْغَوْا فِيهِ فَيَحِلَّ عَلَيْكُمْ غَضَبِي"

"Size rızık olarak verdiğimiz şeylerin temiz ve helalinden yiyin! Ama bunda aşırı gitmeyin! Aksi halde gazabımı hak edersiniz."⁷

Bu ayette öncelikle tane talep ifade eden iki fiiller geçmektedir. Bu sebeple *فَيَحِلَّ* fiilindeki *fâ_sebebiyye* olup kendinden sonra gelen fiil-i muzârîyi vücuben bir mukadder *en* edatıyla nasb etmiştir.⁸

1 İrbilî, *Cevâhiru'l-edeb fî ma'rifeti kelâmi'l-'Arab*, 80; Azîze Fevvâl, *el-Mu'cemu'l-mufaşşal fî'n-naḥvi'l-'Arabi*, 2/873.

2 İbn Hişâm, *Şerhu Kaṭri'n-nedâ*, 81; İbn 'Akîl, *Şerhu İbn 'Akîl*, 2/129.

3 en-Nisâ 4/137.

4 Muḥammed Hasan Osmân, *İ'râbu'l-Kur'ân ve beyânu me'ânihî*, 2/813.

5 İbn Hişâm, *Şerhu Kaṭri'n-nedâ*, 81; İbn 'Akîl, *Şerhu İbn 'Akîl*, 2/131-134; Azîze Fevvâl, *el-Mu'cemu'l-mufaşşal fî'n-naḥvi'l-'Arabi*, 2/746.

6 16, 61, 81, 117 ve 134. ayetler.

7 Tâhâ 20/81.

8 Azîze Fevvâl, *el-Mu'cemu'l-mufaşşal fî'n-naḥvi'l-'Arabi*, 2/746; Muḥammed Hasan Osmân, *İ'râbu'l-Kur'ân ve beyânu me'ânihî*, 7/107.

2.15.1.2.4 Vâv-ı Ma'ıyye "وَأُو۟لَ۟ئِکَ الْمَعِیَّةِ" den Sonra Muzâri Fiili Nasb Eden "أَنَّ"

Berberlik manasında kullanılan vâv harfine vâv-ı ma'ıyye denilmiştir. Bu harf, muzâri fiilin başında geldiğinde fiil, vücuten hazfedilmiş أَنَّ edatıyla mansûb olur.¹ Bunun şartı da fâ-y-ı sebebiyede olduğu gibi kendisinden önce menfi veya istek bildiren bir fiilin bulunmasıdır.² Misal:

أَمْ حَسِبْتُمْ أَنْ تُدْخِلُوا الْجَنَّةَ وَلَمَّا يَعْلَمِ اللَّهُ الَّذِينَ جَاهَدُوا مِنْكُمْ وَيَعْلَمِ الصَّابِرِينَ

“Yoksa siz Allah Te ‘âlâ’nın içinizden cihad edip sabredenleri belirtmeden cennete gireceğinizi mi zannettiniz?”³

Bu ayette لَمَّا يَعْلَمِ fiilinin başında gelen vâv harfinden önce menfi لَمَّا cümlesi gelmiştir.

Dolayısıyla bu vâv ma'ıyye vâvı olup kendisinden sonra gelen muzari fiil, vücuten hazfedilmiş en ile mansûbtur.⁴ En harfi, Tâhâ sûresinde ma'ıyye vâvı ile kullanıldığı tespit edilememiştir.⁵

2.15.1.2.5 Hattâ "حَتَّى" dan Sonra Muzâri Fiili Nasb Eden "أَنَّ"

Hattâ edatı, intihâu'l-ğâye, atıf, ibtidâ ve ta'lîl anlamlarında kullanılmıştır.⁶ Ta'lîl manasında kullanılan حَتَّى dan sonra gelen muzâri fiil, vücuten mukadder bir أَنَّ ile mansubtur.⁷ Fiili nasb edebilmesi için fiil gelecek zamana delalet etmelidir.⁸ Sûrede şu ayette kullanılmıştır:

قَالُوا لَنْ نَبْرَحَ عَلَيْهِ عَاكِفِينَ حَتَّى يَرْجِعَ إِلَيْنَا مُوسَى

“Onlar demişler ki: Mûsâ bize dönünceye kadar, buzağıya tapmaktan asla geri durmayacağız.”⁹

Bu ayetin siyak ve sibakından anlaşıldığı üzere muzâri olan يَرْجِعَ ayeti sibakından da anlaşıldığı gibi gelecek zaman bildirir. Binaenaleyh يَرْجِعَ fiili başındaki حَتَّى dan sonra vücuten hazfedilmiş أَنَّ ile mansûb olmuştur.¹⁰

1 İbn ‘Akîl, Şerhu İbn ‘Akîl, 2/134-135.

2 İbn Hişâm, Şerhu Kaṭrı'n-nedâ, 89.

3 Âli İmrân 3/142.

4 İbn Akil, Şerhu İbn Akil, 2/134-135; Muḥammed Hasan Osmân, İ'râbu'l-Kur'ân ve beyânu me'ânihî, 2/299.

5 Muḥammed Hasan eş-Şerîf, Mu'cemu hurûfi'l-me'ânî fi'l-Kur'âni'l-Kerîm, 2/1242-1244.

6 İrbilî, Cevâhiru'l-edeb fi ma'rifeti kelâmi'l-'Arab, 404.

7 İrbilî, Cevâhiru'l-edeb fi ma'rifeti kelâmi'l-'Arab, 404.

8 İbn Hişâm, Şerhu Kaṭrı'n-nedâ, 81; İbn ‘Akîl, Şerhu İbn ‘Akîl, 2/131; İsmâ‘îl Aḥmed ‘Ameyrâ-Abdulḥamîd Muştafâ es-Seyyid, Mu'cemu'l-edevâtî ve'd-damâiri fi'l-Kur'âni'l-Kerîm, 230.

9 Tâhâ 20/91.

10 Muḥammed Hasan Osmân, İ'râbu'l-Kur'ân ve beyânu me'ânihî, 7/125.

2.15.1.2.6 Ev "أَوْ" den Sonra Muzâri Fiili Nasb Eden "أَنَّ"

إِلَى veya لَا edatları manalarında kullanılan أَوْ muzâri fiilin başında geldiğinde fiil vücûben gizli أَنَّ edatıyla mansubtur. لَأَجْتَهِدَنَّ أَوْ أَنْجَحَ Başarıncaya dek çalışacağım cümlesinde olduğu gibi. Bunun takdiri أَنْجَحَ إِلَى أَنْ أَنْجَحَ şeklindedir.¹ Bu manadaki ev edatı Tâhâ sûresinde tespit edilememiştir.²

2.15.2. "لَنْ" Edatının Kullanımı ve Anlama Etkisi

Bu harf, sadece muzâri fiilin başında gelir ve onu nasb edatıdır.³ لَنْ edatı mürekkeb midir yoksa değil midir hususunda birtakım görüşler öne sürülse de daha önce belirtildiği üzere münferit bir kelimedir. Tâhâ sûresinde üç ayette kullanılmıştır.⁴

"قَالُوا لَنْ نَبْرَحَ عَلَيْهِ عَاكِفِينَ حَتَّى يَرْجِعَ إِلَيْنَا مُوسَى"

"Onlar demişler di ki: Mûsâ bize dönünceye kadar, buzağıya tapmaktan asla geri durmayacağız."⁵

Bu ayette yer alan نَبْرَحَ fiili لَنْ harfiyle mansûbtur.⁶

2.15.3. Key "كَيْ" Edatının Kullanımı ve Anlama Etkisi

Muzâri fiilin key ile mansûb olmasının şartı أَنَّ konumunda mastar harfi olması ve başına açık veya gizli bir lâmin gelmiş olmasıdır. Misal: "جِئْتُكَ لِكَيْ أُكْرِمَكَ / جِئْتُكَ كَيْ أُكْرِمَكَ" Sana ikramda bulunmak için geldim.⁷

Halîl b. Aḥmed ve Ahfeş'e göre key her zaman harf-i cerdir. Kendinden sonra gelen muzâri fiili nasb eden amil ise bu harften sonra takdir edilen أَنَّ dir. جِئْتُكَ كَيْ أُكْرِمَكَ Sana ikram etmek için geldi misalinde key harf-i cer, أُكْرِمَكَ cümlesi de mastar tevilinde isim hükmündedir.⁸

1 İbn Hişâm, Şerhu Kâtri'n-nedâ, 83.

2 Muhammed Hasan eş-Şerîf, Mu'cemu ḥurûfi'l-me'ânî fi'l-Ḳur'ânî'l-kerîm, 1/439.

3 İbn Hişâm, Şerhu Kâtri'n-nedâ, 73.

4 72, 91, 97. ayetler. Bk. Muhammed Hasan eş-Şerîf, Mu'cemu ḥurûfi'l-me'ânî fi'l-Ḳur'ânî'l-kerîm, 2/945-946.

5 Tâhâ 20/91.

6 Muhammed Hasan Osmân, I'râbu'l-Ḳur'ân ve beyânu me'ânîhi, 7/125.

7 İbn Hişâm, Şerhu Kâtri'n-nedâ, 74.

8 Esterâbâdî, Şerhu'l-Kâfiye, 4/47-50.

Basra Dilbilimcilerinin kahir ekseriyetine göre *key* edatından önce gelen *lâm* nasb, kendinden sonra *en* edatı açık bir şekilde zikredildiğinde ise cer harfidir. Kûfe dilbilimcileri ise *key* edatının her hâlükârda nasb edatı olduğuna hükmetmişler. Kabul gören görüşe göre muzari fiili nasb eden *key* edatıdır. Çünkü kendisi mastar harfidir. Oysaki yukarıda ifade edildiği gibi nasb edatı olmasının şartı, başına zahiren veya takdiren bir lâmin getirilmesidir. Bu durumda iki harf-i cer yan yana gelmiş olur ki bu da uygun değildir.¹ *Key* edatı, Tâhâ sûresinde otuz üç ile kırkinci ayetlerde geçmektedir. Misal:

"كِي نُسَبِّحُكَ كَثِيرًا"

"*Ki seni çokça tesbih edelim.*"²

2.16. Muzâri Fiili Cezm Eden Edatlar

Birinci bölümde muzari fiili cezm eden edatların iki kısma ayrıldığını ve bunlardan bazılarının bir fiil-i muzariyi, bazılarının da iki fiili muzariyi cezm ettiğinden bahsetmiştik. Bu bölümde ise bunlardan Tâhâ sûresinde kullanılan cezm edatları ele alınmıştır.

2.16.1. Tek Fiil Cezm Eden Edatlar

"لَمْ", "لَمَّا", "لَا النَّاهِيَةَ" ve "لَا النَّاهِيَةَ", sadece bir fiili cezm eden edatlardır. Bu edatların ortak özelliği tek bir muzâri fiili cezm etmeleri ve harf olmalarıdır. Mana bakımından *lâmu 'l-emir* müspetlik ifade ederken, diğer üçü menfilik ifade etmektedir. Yani biri müspet diğerleri menfidir. Diğer taraftan bir bazısı muzâri fiili geçmiş zamana, diğerleri ise gelecek zamana has kılmaktadır.³ Birinci bölümde bununla ilgili olarak örnekler verilmişti. Tâhâ sûresinde bunlardan *لَمْ* ve *لَا النَّاهِيَةَ* kullanılmıştır.

2.16.1.1. Lem "لَمْ" Edatının Kullanımı ve Anlama Etkisi

Lem edatı, muzâri fiili cezm ederek onu menfî mâzi manasına nakletmektedir. *لَمْ* da aynı özelliktedir. "لَمْ يَذْهَبْ" *Gitmedi* gibi.⁴ Aslında amil olan bu harf, Arap şiirinde şaz olarak mühmel bir harf olarak da kullanılmıştır. Kur'ân'da daima amil konumundadır.⁵ Kur'ân-ı Kerîm'de *lem* edatı, kıyamet ve mahşer sahnelerini anlatan ayetler dışında, kullanıldığı tüm

1 İbn Hişâm, *Şerhu Kaṭri'n-nedâ*, 74; Esterâbâdî, *Şerhu 'l-Kâfiye*, 4/50-51.

2 Tâhâ 20/91.

3 İbn Hişâm, *Şerhu Kaṭri'n-nedâ*, 95; Esterâbâdî, *Şerhu 'l-Kâfiye*, 4/83-89.

4 İbn Hişâm, *Şerhu Kaṭri'n-nedâ*, 95.

5 Esterâbâdî, *Şerhu 'l-Kâfiye*, 4/83-84.

ayetlerde muzari fiilin manasını geçmiş zamana nakletmiştir.¹ Gelecekte gerçekleşecek hadiselerin mazi sığısıyla indirgenmesindeki incelik ise söz konusu olayların yakında vuku bulacağındandır.² Misal:

"وَنَادُوا أَصْحَابَ الْجَنَّةِ أَنْ سَلِّمُوا عَلَيْكُمْ لَمْ يَدْخُلُوهَا وَهُمْ يَطْمَعُونَ"

"*Ve cennettekilere selam üzerinizi olsun diye nida ettiler/ederler. Onlar, daha cennete girmemişlerdir; ama cennete girmeyi temenni ederler.*"³ Lem harfi Tâhâ sûresinde ise yedi kere kullanılmıştır.⁴ Misal:

"قَالَ بَصُرْتُ بِمَا لَمْ يَبْصُرُوا بِهِ"

"(Sâmir) Dedi ki: Onların görmediğini gördüm."⁵

Bu ayette لَمْ edatı, يَبْصُرُوا muzari fiilinin başına gelmiş ve onu cezm etmiştir. Fiilin cezm alameti nûn harfinin hazfidir. Mana yönünden ise muzârî fiilin manasını menfî kılarak mâziye nakletmiştir. Böylece hem amil olarak hem manen fiile etki etmiştir.⁶

2.16.1.2. Lây-i Nâhiye "لَا النَّاهِيَّة" Edatının Kullanımı ve Anlama Etkisi

Lây-i nâhiye, muzari fiili olumsuzlaştırdığı gibi onu gelecek zamana has kılar. Bu nehy, nehy-i hazır ve nehy-i gâib olmak üzere ikiye ayrılır. Nehy-i hazır, muhataptan bir işin yapılmamasını talep etmeyi ifade ederken, nehy-i gâib hazırda bulunmayan birinden yapılmamasını talep etmeyi ifade etmektedir. Mesela "لَا تَبْتَغِدْ" *Uzaklaşma!* fiili nehy-i hazır, لَا

يَتَّبِعِدْ *Uzaklaşmasın!* fiili nehy-i gâibtir.⁷ Talep manasını yansıttığı için bu edata lay-i talebiye

de denilmiştir.⁸ Talep bildirmesi ve muzârî fiili cezm etmesi yönüyle lâmu'l-emirle ortak özellikte olan bu lâm, hem gâib hem muhâtab için kullanılması ve menfî bir harf olması bakımından lâmu'l-emirden ayrılmaktadır. Örneğin: "لِيَقْرَأَ أَحْمَدُ" *Ahmet okusun.*⁹ Lâ-ı nâhiye,

Tâhâ sûresinde on üç kere kullanılmıştır.¹⁰ Misal:

1 Muḥammed Hasan eş-Şerîf, *Mu'cemu ḥurûfi'l-me'ânî fi'l-Kur'ânî'l-kerîm*, 2/931.

2 Zemaḥşerî, *el-Keşşâf*, 2/569

3 el-A'râf 7/46.

4 86, 94, 96, 115, 127, 128 ve 133. ayetler.

5 Tâhâ 20/96.

6 Muḥammed Hasan Osmân, *Î'râbu'l-Kur'ân ve beyânü me'ânîhi*, 7/131.

7 İbn Hişâm, *Şerḥu Kıtrî'n-nedâ*, 96; el-Esterâbâdî, *Şerḥu'l-Kâfiye*, 4/89.

8 İbn Hişâm, *Şerḥu Kıtrî'n-nedâ*, 96

9 Esterâbâdî, *Şerḥu'l-Kâfiye*, 4/89.

10 16, 21, 40, 42, 46, 47, 61, 68, 81, 94, 114, 117 ve 131. ayetler.

"Allah: 'Onu (asayı) tut ve korkma' buyurdu."¹

Bu ayette muzari fiil olan تَخَفْ, meczum olup cezm alameti harekenin düşmesiyle sakin olmasındır. Ayetin siyakından da anlaşılacağı üzere bu fiil gelecek zamana delalet edip cümleyi menfi kılmaktadır.²

2.16.2. İki Fiili Cezm Eden Edatlar

"إِذَا مَا", "إِذَا", "أَيَّانَ", "أَيْنَ", "مَتَى", "مَنْ", "مَا", "أَنَّى", "كَيْفَمَا", "إِن", "مَهْمَا", "حَيْثَمَا"

ve "أَيَّ" iki fiili cezm ederler. Bu edatların ortak özelliği muzâri fiili cezm etmeleri, iki fiili cezm eden şart edatları olmalarıdır. Bu edatların kullanıldığı birinci cümle fiil cümlesi şart, ikincisi ise cevap cümlesidir. Bu edatlar mazi fiillerin başına da gelirler. Ancak onlar mebni olduğu için mahallen meczum kabul edilirler.³ "أَيَّ" dışında bütün cezm edatları mebnidir.⁴ Birinci bölümde bunların her biri için örnek verilmiştir.

Cevap cümlesinin amili hakkında dilbilimcileri ihtilafa düşmüşlerdir. Bazılarına göre amel şart edatıdır. Çünkü şart edatı, şartı gerektirdiği gibi cevabı da gerektirmektedir. Dolayısıyla hem şartta hem de cevapta amel eder. Kimilerine göre ise şart edatı başına geldiği fiille beraber amildir. Çünkü şart edatı da başına geldiği fiil de cevabı gerektirir. Bir görüşe göre de şart olan fiilin amili şart edatı, cevap olan fiilin amili ise şart olan fiilidir. Nitekim şart olan fiil, cevaba edattan daha yakındır.

Kûfe dilbilimcilerine göre şartın cevabının meczûm olmasının sebebi meczûm olan şart fiiline bitişmesidir. Dolayısıyla cevap olan fiilde amel eden herhangi bir amel yoktur. İbnü'l-Enbârî'ye göre ise cevap olan fiilde amel eden, şart olan fiilin vasıtasıyla şart edatıdır. Çünkü şart edatı amel etme bakımından zayıf olduğu için tek başına iki fiili cezm edemez.⁵ Sonuç olarak iki fiilde de amilin, şart edatı olduğu ön plana çıkmaktadır.

1 Tâhâ 20/21.

2 Muhammed Hasan Osmân, *Î'râbu'l-Kur'ân ve beyânü me'ânihî*, 7/27.

3 Curcânî, *Şerhu'l-Cumel fi'n-naḥv*, 216; İbn Hişâm, *Şerhu Kaṭri'n-nedâ*, 96-102; Esterâbâdî, *Şerhu'l-Kâfiye*, 4/83-105; Galâyînî, *Câmiu'd-durûsi'l-'Arabiyye*, 2/186-190.

4 Enbârî, *Esrâru'l-'Arabiyye*, 173.

5 Enbârî, *Esrâru'l-'Arabiyye*, 173-175.

Bu edatlar daima cümlelerin başında gelirler.¹ "إِنْ", "أَيُّ", "أَيَّانَ", "أَيْنَ", "مَتَى" ve "كَيْفَ"nin sonuna manayı pekiştirmek zait (ما) getirilmiştir. "كَيْفَمَا تَكُنْ يَكُنْ قَرِينُكَ" *Nasıl olursan akranın da öyle olur*² gibi. Tâhâ sûresinde bu edatlardan yalnızca "إِنْ" ve "مَنْ", edatları kullanılmıştır.

2.16.2.1. İn "إِنْ" Edatının Kullanımı ve Anlama Etkisi

Bu edat, iki fiili cezm eden edatların arasında içinde en çok kullanılanıdır. Cezm edatları içinde özellikle hazfedilen ve zımnen şart manası bulunan edatta yine İ edatıdır. Ayrıca bunun özelliklerinden birisi de bazen şart cümlesi bazen de hem şart hem de cevap cümlesi hazfedilir. Mesela "وَإِنْ أَحَدٌ مِنَ الْمُشْرِكِينَ اسْتَجَارَكَ فَأَجِرْهُ" *Müşriklerden biri senden eman dilerse ona eman ver.*³ ayetindeki şart fiili hazfedilmiş olup bunun takdiri "وَإِنْ اسْتَجَارَكَ أَحَدٌ مِنَ الْمُشْرِكِينَ فَأَجِرْهُ" şeklindedir.⁴ Bu edat Tâhâ sûresinde sadece bir ayette kullanılmıştır.

"وَإِنْ تَجَهَّرَ بِالْقَوْلِ فَإِنَّهُ يَعْلَمُ السِّرَّ وَأَخْفَى"

*"Sen sözü alenen söyleyen de (gizli söyleyen de) şüphesiz ki O, gizliyi ve hatta daha gizli olanı da bilir."*⁵

Bu ayetteki İ şart edatı olup iki fiili cezm etmiştir. Fi'lu's-şart olan تَجَهَّرُ zikredilirken, cevâbu's-şart hazfedilmiştir. Bunun takdiri "إِنْ تَجَهَّرَ بِالْقَوْلِ فَإِنَّ اللَّهَ مُسْتَعْنٍ عَنْ ذَلِكَ" *Eğer sözü alenen söylersen, Allah Te'âlâ bundan müstağnidir. Zira O, açığı da gizliyi de ve hatta en gizlisini de bilir.* Burada تَجَهَّرُ fiili meczûmdur. Cevap cümlesi isim cümlesidir ve başına fâ geldiğinden fiil meczûm olmamış; cümle olarak mahallen meczûmdur.⁶

1 Murâdî, *Şerhu Teshîli'l-fevâidi ve tekmi'l-makâsid*, 1/559.

2 Muradi, *Şerhu Teshîli'l-fevâidi ve tekmi'l-makâsid*, 1/569.

3 et-Tevbe 9/6.

4 Esterâbâdî, *Şerhu'l-Kâfiye*, 4/90-91; İrbilî, *Cevâhiru'l-edeb fî ma'rifeti kelâmi'l-Arab*, 741.

5 Tâhâ 20/7.

6 Muḥammed Hasan Osmân, *İ'râbu'l-Kur'ân ve beyânu me'ânihî*, 7/10.

2.16.2.2. Men "مَنْ" Edatının Kullanımı ve Anlama Etkisi

İki fiili cezm eden bu edat isimdir. مَنْ edatını إِنَّ den ayıran husus مَنْ in isim, إِنَّ in ise harf olmasıdır. Ayrıca مَنْ edatı akıllı varlıklar için kullanılır. "مَنْ يَعْمَلْ خَيْرًا يُجْزَ بِهِ" Her kim bir iyilik yaparsa onun karşılığını bulur¹ misalinde olduğu gibi.²

Bu edatı Tâhâ sûresinde şart edatı olarak yedi kere kullanılmıştır.³ Bir yerde şartının cevabı fiil cümlesi,⁴ diğerlerinde ise isim cümlesi olarak gelmiştir.⁵ Misâl:

"وَمَنْ يَأْتِهِ مُؤْمِنًا قَدْ عَمِلَ الصَّالِحَاتِ فَأُولَئِكَ لَهُمُ الدَّرَجَاتُ الْعُلَى"

"Kim ki iyi ameller kılıp inanan bir kul olarak O'nun huzuruna gelirse işte onlar için yüce mertebeler vardır."⁶

Bu ayetteki *men*, şart edatı olup kendinden sonra gelen ve şart fiili olan يَأْتِ fiilini cezm etmiştir. Bu şartın cevabı ise *fây-ı cevabiyye* ile başlayan "فَأُولَئِكَ" isim cümlesi olup mahallen meczûmdur.⁷

"وَمَنْ يَخْلِلْ عَلَيْهِ غَضَبِي فَقَدْ هَوَى"

"Gazabım, kime ilişirse muhakkak ki o, uçuşuma düşer."⁸

Bu ayetteki *men*, iki fiili cezm eden şart edatıdır. Burada şartın fiili, يَخْلِلْ, cevabı ise başına *fây-ı cevabiyye*nin başına geldiği قَدْ هَوَى cümlesidir ve mahallen meczûmdur.⁹

2.17. Zâid Harfler

Birinci bölümde zâid harflerle ilgili gerekli bilgiler verildi. Bu kısımda ise Tâhâ sûresinde yer alan zâid harflere değinilmiştir.

1 İbn Hişâm, *Şerhu Kâtri'n-nedâ*, 97; Gâlayînî, *Câmi 'u'd-durûsi'l-'Arabiyye*, 2/187.

2 Muhammed Hasan eş-Şerîf, *Mu'cemu'l-hurûfi'l-me'âni fi'l-Kur'âni'l-Kerîm*, 3/1020.

3 74, 75, 81, 100, 112, 123 ve 124. ayetler.

4 81. ayet.

5 74, 75, 100, 112, 123 ve 124. ayetler.

6 Tâhâ 20/75.

7 Şâfi, *el-Cedvel fi i'râbi'l-Kur'ân*, 16/396.

8 Tâhâ 20/81.

9 Şâfi, *el-Cedvel fi i'râbi'l-Kur'ân*, 16/400.

2.17.1. İn "إِنْ" Edatının Kullanımı ve Anlama Etkisi

Esasen şart edatı olan bu harf, aşağıda zikredilen yerlerde zâid harf konumundadır:¹

1- Olumsuzluk bildiren مَا edatından sonrakullanıldığında: إِنْ edatı zâid harf olarak en çok olumsuzluk bildiren ve ليس gibi amel eden مَا edatından sonra kullanılmaktadır. Bu durumda مَا edatını amelden lağvetmektedir. Örneğin: "مَا خَالِدٌ كَسُولًا" *Halit tembel değildir*. Bu misalde مَا edatı ليس gibi amel etmiş olup ismini raf' haberini ise nasb etmiştir. Ancak مَا dan sonra إِنْ edatının geldiğinde إِنْ zâid olduğu için مَا nın amelini lağv/iptal eder. O zaman cümle, مَا إِنْ خَالِدٌ كَسُولًا *Halit gerçekten de tembel değildir* şeklinde olur. Bu cümlede مَا dan sonra zait olan إِنْ edatı geldiği için amelini engel olmuş; خَالِدٌ mübteda, كَسُولًا ise onun haberi olmuştur. Bu harfin cümleye kattığı anlam ise *te'kittir*.

2- Masdariyye olan مَا edatından sonra: Mây-ı masdariyye/tevkitiyyeden sonra gelen إِنْ, harf-i zaittir. "إِجْلِسْ مَا إِنْ جَلَسَ خَالِدٌ" *Halit oturduğu sürece sen de otur*. Örneğinde olduğu gibi. Buradaki إِنْ zâid harftir. Çünkü mâ-yı masdariyyeden sonra gelmiştir; irabta mahalli yoktur. Çünkü harftir. Bunun takdiri ise "إِجْلِسْ مُدَّةَ جُلُوسِ خَالِدٍ" şeklindedir.

3- أَلَا edatından sonra: "İstiftahiyye/söze başlama" diye isimlendirilen أَلَا edatından sonra gelen إِنْ, harf-i zaittir. Örneğin: "أَلَا إِنْ حَانَ وَقْتُ الْمَوْتِ" *Kuşkusuz ki ölüm vakti yaklaştı*. Buradaki إِنْ zâid harftir. Çünkü istiftâh harfi olan أَلَا dan sonra gelmiştir; irabta mahalli yoktur. Çünkü harftir.

¹ İrbilî, *Cevâhiru'l-edeb fî ma 'rifeti kelâmi'l-'Arab*, 207-209.

4- لَمَّا إِنْ جاء خَالِدٌ أَكْرَمْتُهُ. "Halit geldiğinde ona

ikramda bulundum gibi. Buradaki إِنْ zâid harftir. Çünkü لَمَّا dan sonra gelmiştir; irabta mahalli yoktur. Çünkü harftir.

Ancak إِنْ edatı zâid harf olarak لَمَّا edatından sonra nadiren kullanılır. لَمَّا dan sonra zait harf olarak daha çok أَنْ edatı kullanılır. Bazılarına göre ise لَمَّا dan sonra gelen zâid harf أَنْ dir. Sehven إِنْ denilmiştir.¹ Bu iki harf elif-nun maddesinden oluşmaktadır. İlk zamanlarda harekeleme olayı pek olmadığından أَنْ edatı إِنْ edatı zikredilmiş olabilir. Ulaştığımız kaynaklara göre إِنْ edatı, Kur'an'da zait harf olarak kullanılmamıştır.

2.17.2. En "أَنْ" Edatının Kullanımı ve Anlama Etkisi

En edatı, zaman bildiren لَمَّا ve إِذَا dan sonra, kasem fiili ile لَوْ arasında geldiğinde, bir de *kâf* harf-i cerri ile mecrûru arasında kullanıldığında zâid harftir. Bu edat daha çok lammây-ı tevkitiyyeden sonra ve kasem fiiliyle لَوْ arasında kullanılmıştır. Manayı pekiştirmek, mübalağa ifade etmek veya bir hususa dikkat çekmek için kullanılan bu edata *en-i müekkide* de denilmiştir.² Misal:

"وَلَمَّا أَنْ جَاءَتْ رُسُلُنَا لُوطًا سِئَاءَ يَوْمٍ"

"Elçilerimiz Lût'un yanına geldikleri vakit, onların yüzünden sıkıntıya kapılıp hayrete düştü."³

Bir başka misal:

فَأَقْصَيْتُمْ أَنْ لَوْ التَّقِينَا وَأَنْتُمْ	لَكَانَ لَكُمْ يَوْمَ مِنَ الشَّرِّ مُظْلِمٌ
فَأَقْصَيْتُمْ أَنْ لَوْ التَّقِينَا وَأَنْتُمْ	لَكَانَ لَكُمْ يَوْمَ مِنَ الشَّرِّ مُظْلِمٌ
فَأَقْصَيْتُمْ أَنْ لَوْ التَّقِينَا وَأَنْتُمْ	لَكَانَ لَكُمْ يَوْمَ مِنَ الشَّرِّ مُظْلِمٌ
فَأَقْصَيْتُمْ أَنْ لَوْ التَّقِينَا وَأَنْتُمْ	لَكَانَ لَكُمْ يَوْمَ مِنَ الشَّرِّ مُظْلِمٌ
فَأَقْصَيْتُمْ أَنْ لَوْ التَّقِينَا وَأَنْتُمْ	لَكَانَ لَكُمْ يَوْمَ مِنَ الشَّرِّ مُظْلِمٌ
فَأَقْصَيْتُمْ أَنْ لَوْ التَّقِينَا وَأَنْتُمْ	لَكَانَ لَكُمْ يَوْمَ مِنَ الشَّرِّ مُظْلِمٌ
فَأَقْصَيْتُمْ أَنْ لَوْ التَّقِينَا وَأَنْتُمْ	لَكَانَ لَكُمْ يَوْمَ مِنَ الشَّرِّ مُظْلِمٌ
فَأَقْصَيْتُمْ أَنْ لَوْ التَّقِينَا وَأَنْتُمْ	لَكَانَ لَكُمْ يَوْمَ مِنَ الشَّرِّ مُظْلِمٌ
فَأَقْصَيْتُمْ أَنْ لَوْ التَّقِينَا وَأَنْتُمْ	لَكَانَ لَكُمْ يَوْمَ مِنَ الشَّرِّ مُظْلِمٌ
فَأَقْصَيْتُمْ أَنْ لَوْ التَّقِينَا وَأَنْتُمْ	لَكَانَ لَكُمْ يَوْمَ مِنَ الشَّرِّ مُظْلِمٌ

1 İrbilî, *Cevâhiru'l-edeb fî ma 'rifeti kelâmi'l-'Arab*, 209.

2 Muberrid, *el-Muktedab*, 2/621; İrbilî, *Cevâhiru'l-edeb fî ma 'rifeti kelâmi'l-'Arab*, 196.

3 el-Ankebût 29/33.

“Yemin ederim ki sizinle karşı karşıya gelseydik, sizin için karanlık bir gün olurdu.”¹

Câhiliyye şairlerinden Müseyyib b. ‘Ales (öl. 600)’e nisbet edilen² ve *bahr-i tavîl* vezninde söylenen bu beyitteki اُنْ harfi اُقْسِمُ fiili ile لَوْ arasında geldiği için zaittir.³ اُنْ harfi, Tâhâ sûresinde zait harf olarak kullanılmadığı görülmüştür.⁴

2.17.3. Mâ "ما" Edatının Kullanımı ve Anlama Etkisi

Şart edatlarından إِذَا, أَيْنَ, أَيَّ, متى, إِذَا, الْكَاف, مِنْ, الْبَاء, إِذَا, اِنْ, اَيْنَ, أَيَّ, متى, إِذَا gibi cer harflerinden sonra ve اِنِّ edatından sonra gelen ما edatı, zaittir ve manayı tekit etmek için gelir.⁵ Mesela مَا تَدْعُوا "اِنِّ مَا تَدْعُوا" ayetindeki "فَلَهُ الْأَسْمَاءُ الْحُسْنَى" “Hangi isimle dua ederseniz edin, güzel isimlerin tümü, O'nundur.”⁶ ma edatı, şart edatlarından أَيَّ'dan sonra gelmiş olup manayı da kuvvetlendirmiş zâid harftir.⁷ Tâhâ sûresinde bu manada dört ayette kullanılmıştır.⁸ Misal:

إِنَّمَا تَقْضِي هَذِهِ الْحَيَاةَ الدُّنْيَا

“Senin hükmün, ancak bu dünyada geçerlidir.”⁹

Ekseriyete göre bu ayetteki ما zâid harf olup اِنِّ harfini mühmel kılmıştır. Yani onu amelden lağvetmiştir. Buna mâ-yı kâffe, اِنِّ'ye ise mekfûfe yani inne-yi mekfûfe denilir. Bazılarına göre buradaki ما edatı *ism-i mevsûldür*. Buna göre اِنِّ amel eder. Yani ismini nasb haberini ref eder. Mana ise şöyle olur: “Senin hükmettiğin şey şu dünya hayatından ibarettir”.¹⁰ Birinci görüşe göre mâ edatının i'râbta mahalli yoktur çünkü harftir; diğer görüşe göre اِنِّ'nin mahallen mansûb ismi konumundadır.

-
- 1 Abdulkâdir b. Ömer el-Bağdâdî, *Hizânetu'l-edeb ve lubbi lubâbi lisâni'l-'Arab*, thk. Abdusselâm Muḥammed Hârûn, (Kahire: Mektebetu'l-Hâncî, 1997), 10/83
 - 2 Bağdâdî, *Hizânetu'l-edeb ve lubbi lubâbi lisâni'l-'Arab*, 10/83.
 - 3 İrbilî, *Cevâhiru'l-edeb fî ma'rifeti kelâmi'l-'Arab*, 197.
 - 4 Muḥammed Hasan eş-Şerîf, *Mu'cemu ḥurûfi'l-me'âni fî l-Kur'âni l-kerîm*, 1/365-378.
 - 5 Nîlî, *et-Tuḥfetu's-şâfiye fî Şerhi'l-Kâfiye*, 2/435-436; Esterabâdî, *Şerḥu'l-Kâfiye*, 4/464-466; Mâlekî, *Raṣfu'l-mebânî fî şerhi ḥurûfi'l-me'âni*, 382-383.
 - 6 el-İsrâ 17/110.
 - 7 Şevkânî, *Fethû'l-Kadîr*, 1081.
 - 8 72, 90, 98 ve 123. ayetler.
 - 9 Tâhâ 20/72.
 - 10 Muḥammed et-Ṭayyib el-İbrâhîm, *el-Î'râbu'l-muyesser li'l-Kur'âni l-kerîm*, 316; Muḥammed Hasan Osmân, *Î'râbu'l-Kur'ân ve beyânu me'ânihi*, 7/93.

"فَإِمَّا يَأْتِيَنَّكُمْ مِنِّي هُدًى فَمَنِ اتَّبَعَ هُدَايَ فَلَا يَضِلُّ وَلَا يَشْقَى"

"Benden size bir rehber geldiğinde, kim benim rehberime uyarsa o ne (doğru yoldan) sapar ne de meşakkat çeker."¹

Bu ayette اِنْ edatından sonra gelen ما edatı zâid harftir.²

2.17.4. Lâ "لا" Edatının Kullanımı ve Anlama Etkisi

Lâ edatı: Atıf vavından, in-i şartiyyeden, en ve key gibi nasb edatlarından sonra; kase fiilinden önce ve muzâf ile muzâfun ileyh arasında geldiğinde zaittir.³ Mesela, "فَلَا أُفْسِمُ بِمَوَاقِعِ النُّجُومِ" "Yıldızların bulunduğu yerlere yemin ederim."⁴ ayetindeki أُفْسِمُ fiilinden önce gelen ve tekit için kullanılan لَا zâid harf konumundadır.⁵ Tâhâ sûresinde ise zait harf olarak yedi kere kullanılmıştır.⁶ Misal:

"أَفَلَا يَرَوْنَ أَلَّا يَرْجِعُ إِلَيْهِمْ قَوْلًا وَلَا يَمْلِكُ لَهُمْ ضَرًّا وَلَا نَفْعًا"

"Onlar bu buzağı heykelinin, söylediklerine karşılık cevap vermediğini ve kendilerine ne bir zarar ne de bir fayda sağlayamayacağını görmüyorlar mı?"⁷

Bu ayet-i kerimedeki وَلَا يَمْلِكُ ile وَلَا نَفْعًا ifadelerindeki لَا edatları zâid harf konumunda olup te'kîd için kullanılmıştır.⁸ Bir görüşe göre de نَفْعًا deki لَا zaittir.⁹

2.17.5. Min "من" Edatının Kullanımı ve Anlama Etkisi

Menfi bir cümlede veya soru cümlelerinde nekire bir isimden önce kullanılan min harfi i cerri zâittir. Örneğin: "مَا جَاءَنِي مِنْ أَحَدٍ" Bana hiç kimse gelmedi. "هَلْ جَاءَ مِنْ أَحَدٍ" Kimse geldi mi? Bu iki cümlenin aslı ise مَا جَاءَنِي أَحَدٌ/ هَلْ جَاءَ أَحَدٌ şeklindedir. Buralarda مِنْ edatı manayı

1 Tâhâ 20/123.

2 Muḥammed Hasan Osmân, *Î'râbu'l-Kur'ân ve beyânu me'ânihî*, 7/171.

3 İrbilî, *Cevâhiru'l-edeb fî ma'rifeti kelâmi'l-Arab*, 253-254.

4 el-Vâkı'a 56/75.

5 Şevkânî, *Fethû'l-Kadîr*, 2/775. | Detay ve diğer örnekler için bk. el-, *Cevâhiru'l-edeb fî ma'rifeti kelâmi'l-Arab*, 253-254.

6 58, 89, 93, 94, 107 ve 112. ayetler.

7 Tâhâ 20/89.

8 Muḥammed Hasan Osmân, *Î'râbu'l-Kur'ân ve beyânu me'ânihî*, 7/119-120.

9 Hindâvî, *el-Î'râbu'l-mufaşşal li âyâtî'l-Kur'âni'l-Kerîm*, 955.

pekiştirmek için getirilmiştir; birincisinde *nefyi*, ikincisinde ise *istifhâmı* te’kîd etmektedir.¹ Tâhâ sûresinde bu manada kullanıldığı tespit edilememiştir.²

2.17.6. Bâ "البَاء" Edatının Kullanımı ve Anlama Etkisi

Fâilin, mefulün, mübtedânın, nakıs bir fiilin haberinin ve manevi tekit lafızlarından نفس ve عين kelimelerin başlarında görülen *bâ harf-i cerri* zâittir.³ Tâhâ sûresinde sadece bir ayette görülmektedir:⁴

"وَإِنْ تَجْهَرُ بِالْقَوْلِ فَإِنَّهُ يَعْلَمُ السِّرَّ وَأَخْفَى"

“Sen sözü alenen söyleyen de (gizli söyleyen de) şüphesiz ki O, gizliyi ve hatta daha gizli olanı da bilir.”⁵

Bu ayette, meful konumunda olan القول kelimesinin başında kullanılan *bâ harf-i cerri* zâid harf olup te’kîd içindir. Kendisinden sonraki ismi cer etmiştir.⁶ Bunun takdiri ise وَإِنْ تَجْهَرُ الْقَوْلُ şeklindedir.

1 Zerkeşî, *el-Burhân fî ‘ulûmi’l-Kur’ân*, 4/531-532; İrbilî, *Cevâhiru’l-edeb fî ma’rifeti kelâmi’l-Arab*, 275; Ğalâyînî, *Câmi ‘u’d-durûsi’l-Arabiyye*, 3/269; Muḥammed Hasan eş-Şerîf, *Mu‘cemu ḥurûfi’l-me‘âni fî’l-Kur’âni’l-kerîm*, 3/1041-1042.

2 Muḥammed Hasan eş-Şerîf, *Mu‘cemu ḥurûfi’l-me‘âni fî’l-Kur’âni’l-kerîm*, 3/1076-1077.

3 Detay ve örnekler için bk. Zerkeşî, *el-Burhân fî ‘ulûmi’l-Kur’ân*, 4/328-333; Muḥammed Hasan eş-Şerîf, *Mu‘cemu ḥurûfi’l-me‘âni fî’l-Kur’âni’l-kerîm*, 2/452.

4 Muḥammed Hasan eş-Şerîf, *Mu‘cemu ḥurûfi’l-me‘âni fî’l-Kur’âni’l-kerîm*, 2/478.

5 Tâhâ 20/7.

6 Muḥammed Hasan eş-Şerîf, *Mu‘cemu ḥurûfi’l-me‘âni fî’l-Kur’âni’l-kerîm*, 2/478; Muḥammed Hasan Osmân, *İ’râbu’l-Kur’ân ve beyânu me‘ânihi*, 7/10.

SONUÇ

Arap Dilbilimciler tarafından mana harfi için birçok tanım yapılmıştır. Bu tanımlarda vurgulanan temel husus harfin ancak başka bir kelimeyle kullanıldığında anlam ifade ettiğidir. Bir kavramın ıstılahtaki anlamının bilinmesinde ve tanımlanmasında lügat anlamının da etkili olduğu görülmektedir. Seyyid Şerif Cürçânî diğer ulemadan farklı bir görüş sergileyerek harfin ne kendisinde ne de başkasıyla birlikte kullanıldığında mana ifade etmediğini düşünmektedir.

Mana harfi için kullanılan farklı terimlerin aynı tanım altında birleştiği mülahaza edilir. Kelime anlamı ve tabirin kullanım gayesi yönünden aralarında her ne kadar bazı incelikler görünse de, Arap terminolojisinde kullanılan *hurûfu'l-me'ânî*, *me'ânî*, *me'ânî'l-hurûf*, *edat*, *alet* ve *kelime* tabirlerinin, manaya delaleti ve içerik açısından mana harfini ifade ettiği anlaşılmaktadır. Farklı dönemlerde mana harfi her ne kadar farklı adlandırmalara uğrasa da bu kelimenin Arapça dilbilgisi disiplinin ilk kuruluşundan beri içerik ve mefhumunun aynı olduğu anlaşılmaktadır. Basra dil alimlerinin mana harfi için *edat* terimini kullandıkları görülür. Hicri birinci ve ikinci asırlarda mana harfi için *harf*, *kelime* ve *edat* kavramları kullanılmıştır. Bunlardan en çok *harf* teriminin kullanıldığı görülmektedir. Üçüncü yüzyılda Muhammed b. Cerîr et-Taberî'nin hicri iki yüz yetmiş yılında telifini bitirdiği tefsir kitabında *hurûfu'l-me'ânî* teribini görmekteyiz. *Hurûfu'l-me'ânî*, *me'ânî'l-hurûf* ve *edat* terimlerinin sıklıkla kullanıldığı ve bu ad altında müstakil ve geniş kapsamlı eserlerin kaleme alındığı dönem ise hicri dördüncü yüzyıldır. Bu yüzyılda dilbilimcisi Zeccâc, harf için *alet* kelimesini kullanmıştır. Bu bakımdan Zeccâc'ın, çağdaşlarına nazaran kendine has bir metodunun olduğu görülmektedir. Hicri dördüncü asır itibariyle mana harfi bir disiplin ve ilim dalı olarak *hurûfu'l-me'ânî* tabiriyle ön planda iken günümüzde bu sahada yapılan araştırmaların daha çok *edat* ve *edevât* isimleri altında yapıldığı dikkati çekmektedir.

Mana harflerinin, nahiv kaynaklarının yanında, sözlük, tefsir ve Kur'ân-ı Kerîm ilimleri kaynaklarında da işlenmesi, Arap dilinde önemli bir yer tuttuğunu göstermektedir. Bu ehemmiyetin farkına varan dil bilginleri, hicri dördüncü yüzyıldan itibaren bu sahadaki çalışmaları daha ileri taşıyarak müstakil eserler telif etmeye başlamıştır. Mana harfleriyle ilgili yapılan müstakil çalışmaların bu asırda yaşayan Zeccâcî'nin *Hurûfu'l-me'ânî* ile *Kitâbu'l-lâmât* adlı eserleriyle başladığı düşünülmektedir.

Hurûfu'l-me'ânî, Kur'ân-ı Kerîm ilimleri ve tefsir çalışmalarında daha çok ayetlerin sahih bir biçimde anlaşılmasına yönelik işlenirken; nahiv eserlerinde harflerin gramer yönlerine, lügat kitaplarında muhtelif manalarına, müstakil çalışmalarda ise hem anlamsal hem yapısal inceliklerine temas edilmiştir. Ayetlerin tefsir ve tevilinde olduğu gibi cümleye verilen muhtemel manalara bağlı olarak *edat*ların manasında da birtakım değişiklikler meydana

gelebilmekte ve bu manaların değişkenliğine göre aynı edat, duruma göre birden fazla isimle adlandırılmaktadır. Dolayısıyla hurûf-u me‘âninin cümledeki konumunu görmeden bir edat için herhangi bir tesmiyede bulunmak doğru olmaz. Harflerin irab anlam bakımından çeşitli ve farklı görev ve anlamları söz konusudur. Zira aynı edat cümlede farklı irab etkisiyle farklı bir anlamda kullanılabilir.

Tâhâ sûresinde yer alan edatlar arasında çok yönlü kullanılan edatların, genel anlamda cer edatları olduğu; surede geçen cer edatlarının çoğunlukla daha çok ta‘lil manasında kullanıldığını görülmektedir. Özel anlamda ise suredeki edatlar içerisinde mana yönünden çok yönlü kullanılan edat اِنَّ edatıdır. Tâhâ sûresinde dilbilimcilerin ve müfessirlerin en çok ihtilaf ettikleri harfler, cer edatları ve hurûf-u müşebbehe bi'l-fiil (fiile benzeyen harfler); bunların içinde de en çok في ve لَعَلَّ edatlarıdır. Alimler arasında yaşanan bu ihtilaflar, yalnızca edatların manasıyla ilgili olmayıp edatların ameli ve harf mi? yoksa isim mi? oldukları gibi hususlara ilişkindir. Kur‘ân ayetlerinin sahih bir şekilde anlaşılması için özellikle cer harflerinin doğru yorumlanıp anlaşılması önem arz eder.

Tâhâ sûresinde bazı harfler yalnızca asıl manalarıyla kullanılırken bazıları hem asıl hem yan anlamıyla kullanılmıştır. Bununla beraber bazı edatlar, asıl manasının yanı sıra yan anlamda da kullanılabildiği halde birtakım ihtilaflarla birlikte Kur‘ân‘da yalnızca bir manaya hasredilmektedir. Daha çok لَعَلَّ edatında olduğu gibi. Ancak daha çok edatların Kur‘ân‘da farklı manalarda kullanıldığını görülmektedir. Öte yandan bazı edatların, Arap dilinde gerek şiir ve gerek nesirde sıklıkla kullanıldığını halde Kur‘ân‘da hiç kullanılmadığını dikkat çekmektedir. Bu da Kur‘ân‘ın kendine has bir üslubunun olduğunu ve i‘câz yönünü göstermektedir. Aynı kategoride yer alan edatların Kur‘ân‘da yalnızca birinin kullanılması da bunu göstermektedir. Mesela, Kur‘ân‘da nidâ edatlarından sadece يَا edatı kullanılmıştır. Kur‘ân‘da bazı edatlar hazfedilir ve bu edatların varlığını gösteren karineler bulunur. Kur‘ân‘da edatların hazfedilmesi de Kur‘ân‘ın icaz üslubu ve dolayısıyla belâğî yönüyle ilgilidir. Netice itibariyle Kur‘ândaki hurûf-u me‘âninin, Kur‘ân‘ın belagat ve fesahat yönünü örneklendirmede etkin rolü vardır.

Amel etme bakımından Tâhâ sûresindeki edatların çoğu amel ederler. Bazıları ise mana açısından aynı görevde kullanılırken i‘râb açısından görevleri farklıdır. Nehiy edatlarından لَا edatında olduğu gibi; fiilin başında bulunan bu harf onu cezm, ismin başında iken de ismi nasb eder. Mana açısından ise her iki durumda da nehiy anlamında kullanılmıştır.

Kur'ân'da *hurûf-u me'âni* için ortaya atılan bazı görüşler gerekçeli olarak belirtilirken bazı görüşlerin delilsiz olduğu görülmektedir. Bazı dilbilimcilerin delilsiz görüşlerin ise başka alimler tarafından delillendirmek suretiyle desteklendiği mülâhaza edilmiştir. Genel olarak da konuya ilişkin görüşlerin çoğuna deliller getirilmiştir. Harflerin müşterek manada kullanılabileceğine ilişkin de ihtilaflar bulunmaktadır. Netice itibariyle kabul etmeyenler de edatların bulundukları metnin siyakına göre farklı manalara gelebildiği görüşündedirler. Dolayısıyla duruma göre bir harfin başka bir harfin manasını taşıyabilmesi hatta bazen zait harf kabul edilmesi mümkündür. Bütün bu farklı kullanımlar, dildeki anlam derinliğinin ve anlatım zenginliğinin göstergeleridir.

KAYNAKÇA

- ‘Akberî, Ebu’l-Bekâ Abdullah b. el-Hüseyn. *et-Tibyân fî İ’râbi’l-Kur’ân*. Amman: Beytu’l-Efkârî’d-Devliyye, 2014.
- ‘Ameyrâ, İsmâ’il Ahmed - es-Seyyid, Abdulhamîd Mustafa. *Mu‘cemu’l-edevâti ve’d-đamâiri fî’l-Kur’âni’l-Kerîm*. İran: Dâru’l-fikr, 1989.
- Abdulaziz, Abduh. *el-Belâğatu’l-ıstılâhiyye*. Kahire: Dâru’l-Fikri’l-‘Arabî, 1992.
- Ahfeşu’l-Evsat, Ebû’l-Hasen Sa’îd b. Mes’ade el-Mucâşi’î. *Me‘ani’l- Kur’ân*. Thk. İbrahim Şemsuddîn. Beyrut: Dâru’l-Kutubi’l-‘İlmiyye, 2011.
- Ahmed, Arâbî. “Eseru hurûfî’l-me‘ânî fî te‘addudi’l-ma‘nâ”, *et-Turâsu’l-Arabî Dergisi* 23/89 (2003), 190-205.
- Akdağ, Hasan. *Arap Dilinde Edatlar*. Konya: Tekin Kitabevi, ts.
- Aksu, Hüsamettin. “Hurufilik”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 18/408-412. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.
- Almaany. Erişim 07 Ağustos 2021.
- Âlûsî, Maḥmûd. *Rûḥu’l-me‘ânî*. Thk. Ali Abdulbârî ‘Atiyye. 16 Cilt. Beyrut: Dâru’l-Kutubi’l-‘İlmiyye, 2014.
- Antâkî, Muḥammed. *el-Minhâc fî kavâidi’l-i‘râb*. Beyrut: Dâru’ş-Şarki’l-‘Arabî, 2014.
- Azîme, Muhammed Abdulhalık. *Dirâsât li uslûbi’l-Kur’ân*. Kahire: Daru’l-Hadîs, ts.
- Bağdâdî, Abdulkâdir b. Ömer. *Hizânetu’l-edeb ve lubbi lubâbi lisâni’l- ‘Arab*. Thk. Abdusselâm Muḥammed Hârûn. 13 Cilt. Kahire: Mektebetu’l-Hâncî, 1997.
- Bâkûlî, Ali b. Huseyn Ebû’l-Hasen. *İ’râbu’l-Kur’ân*. Thk. İbrâhîm el-İbyârî. 3 Cilt. Beyrut: Dâru’l-Kutubi’n-Nebeviyye, 1999.
- Bâkûlî, Ali b. Huseyn Ebû’l-Hasen. *Şerḥu’l-Luma’*. Thk. Muḥammed Ḥalîl Murâd el-Ḥarbî. Beyrut: Dâru’l-Kutubi’l-‘İlmiyye, 2007.
- Batalyevsî, Ebû Muhammed Abdullah b. Muhammed. *el-Hulel fî islâhi’l-halel min Kitabi’l-cümel*. Thk. Saîd Abdülkerim. Beyrut: Dâru’t-Talîa, ts.
- Beğavî, Ebû Muḥammed el-Huseyn b. Mes’ûd el-Ferrâ’. *Me‘âlimu’t-Tenzîl*. 4 Cilt. Beyrut: Dâru’l-Kutubi’l-‘İlmiyye, 2016.
- Bekîlî, Ali b. Süleyman. *Keşfu’l-müşkil fî’n-nahv*. Thk. Yahyâ Murâd. Beyrut: Dâru’l-Kutubi’l-‘İlmiyye, 2012.

- Beydâvî, Ebû Sa'îd Abdullah b. Ömer. *Envâru't-Tenzîl ve esrâru't-te'vîl*. 3 Cilt. Thk. Abdulhâfîz Baydûn. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2010.
- Beytûşî, Abdullah b. Muhammed. *el-Hifâye bi tavdîhi'l-Kifâye*. Thk. Tâhâ Sâlih Emîn Ağa. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2012.
- Birgivî, Zeynuddîn Muhammed b. Pîr Ali b. İskender. *İzhâru'l-esrâri fi'n-nahv*. Beyrut: Dâru'l-Minhâc, 2009.
- Bostancı, Ahmet. "Arap Dilinde Bir Mecaz-ı Mürsel Türü Olarak Aynı Kökten Türeyen Farklı Kelimelerin Birbirlerinin Yerine Kullanılması -Kur'an-ı Kerîm Bağlamında Bir İnceleme" *Usul İslam Araştırmaları* 13/13 (2010), 42.
- Bulut, Ali. *Belagat Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: İFAV Yayınları, 2015.
- Cârim Ali-Emîn, Mustafa. *el-Belâgatu'l-vâdîha*. Thk. Kâsım Muhammed en-Nûri. Beyrut: Dâru'l-Fecr, 2014.
- Cubrân, Muhammed Ali Muhammed. *Üslûbu'l-istisnâ fi'l-Kur'âni'l-Kerîm*. Sudan: Ümmü Dermân Üniversitesi, Doktora Tezi, 2008.
- Curcânî, Abdulkâhîr b. Abdirrahmân. *el-'Avâmilu'l-mie*. Beyrut: Dâru'l-Minhâc, 2015.
- Curcânî, Abdulkâhîr b. Abdirrahmân. *Esrâru'l-Belâga*. Thk. Maḥmûd Muhammed Şâkir. Cidde: Dâru'l-Medenî, ts.
- Curcânî, Abdulkâhîr b. Abdirrahmân. *Şerḥu'l-Cumeli fi'n-nahv*. Thk. Ḥalîl Abdulkâdir Îsâ. Beyrut: Dâru İbn Hâzm, 2011.
- Curcânî, Muhammed b. Ali İbnu's-Şerîf. *er-Reşâd fi şerḥi'l-İrşâd*. Thk. Abdulgani Aḥmed Şa'lân. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2020.
- Curcânî, Muhammed b. Ali İbnu's-Şerîf. *et-Ta'rîfât*. Thk. Adil Enver Huda. Beyrut: Dâru'l-Marife, 2007.
- Cüveynî, Ebu'l-Me'âlî, Abdulmelik b. Abdullah. *el-Burhân fî usuûli'l-fikh*. Thk. Salâh b. Muhammed b. Avîda. 2 Cilt. Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1997.
- Çağmar, M. Edip. "Kelime Çeşidi Olan Harfın Tanımına ve Özelliklerine Eleştirel Bir Yaklaşım", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 43/2 (2002) 391-403.
- Çelen, Mehmet. *Arapça'da Edatlar*. İstanbul: Kalem Yayınları, 2006.
- Çetin, Nihad Mazlum. "Basîr". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 5/106. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.

- Dâmegânî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Alî b. Muhammed. *el-Vücûh ve'n-nezâir li elfâzi'l-Kitâbi'l-'Azîz*. Thk. Arabî Abdulhamîd Ali. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2010.
- Dânî, Ebû 'Amr Osmân b. Saîd b. Osmân. *et-Teysîr fî'l-Kırâati's-seb'*; Thk. Hâlef b. Maḥmûd. Hâil: Dâru'l-Endelüs, 2015.
- Dâreḳutnî, Ebû 'l- Ḥasen Ali b. Ömer. *Sünenu'd-Dâreḳutnî*. Thk. Şu'ayb el-Arnâvût vd. 5 Cilt. Beyrut: Müessesetu'r-Risâle, 2004.
- Dârimî, Ebû Muḥammed Abdullâh b. Abdurrahmân. *Müsned ed-Dârimî*. Thk. Huseyn Selîm Esed ed-Dârânî. 4 Cilt. Riyad: Dâru'l-Muḡnî, 200.
- De'âs, Aḥmed 'Ubeyd vd. *İ'râbu'l-Kur'âni'l-Kerîm*. 3 Cilt. Dımaşk: Dâru'l-Fârâbî, 2004.
- Delîlu Cemhareti'l-'Ulûm. Erişim: 12 Ocak 2022.
- Demâmînî, Bedruddîn Muḥammed b. Ebî Bekr. *Şerḥu'd-Demâmînî 'alâ Muḡni'l-lebîb*. Thk. Muhammed es-Seyyid Osmân. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2012.
- Dervîş, Muḥyiddîn b. Muḥammed. *İ'râbu'l-Kur'ân ve beyânuhu*. 10 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Yemâme, 1994.
- Dilbilgisi. Erişim 25 Haziran 2021.
- Durmuş, İsmail. "Harf". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 16/163-164. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.
- Durmuş, İsmail. "Hasr". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 16/392-393. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.
- Durmuş, İsmail. "Nahiv". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* 32/ 300-306. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- Dursun, Hüseyin. "Arap Dilinde Hurûfu'l-Me'ânîler ve Çok Anlamlılığa Etkisi (Necm Suresi İlk Yirmi Üç Ayet Örneği)", *Türkiye Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi* 12 (2021), 225-244.
- Dusûkî, Muḥtafa Muḥammed 'Arafe. *Hâşiyetu'd-Dusûkî 'alâ Muḡni'l-lebîb*. Thk. Abdusselâm Muḥammed Emîn. 3 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kutubî'l-İlmiyye, 2013.
- Ebû Ḥayyân, Muḥammed b. Yusuf. *el-Baḥru'l-muḥîṭ*. Thk. Âdil Aḥmed Abdulmevcûd vd. 9 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kutubî'l-İlmiyye, 2017.
- Ebû Ḥayyân, Muḥammed b. Yûsuf. *İrtiṣâfu'd-ḍarab min lisâni'l-'Arab*. Thk. Muḥammed Osmân. Beyrut: 3 Cilt. Dâru'l-Kutubî'l-İlmiyye, 2011.
- Ebû Hilâl el-Askerî, el-Hasen b. Abdillâh b. Sehl. *el-Vücûh ve'n-nezâir fî'l-Kur'âni'l-Kerîm*. Thk. Ahmed es-Seyyid. Beyrut: Dâru'l-Kutubî'l-İlmiyye, 2010.

- Ebû Nevvâs, Hasen b. Hânî' el-Hakemî. *Divan Ebî Nevvâs*. Thk. Ömer Fârûk et-Tabbâ'. Beyrut: Dâru'l-Erķam b. Ebî'l-Erķam, 1998.
- Ebû Semmûr, Ziyad. "et-Taħdîd fi'n-naħvi'l-Arabiyyi edavâtuhü ve ahkâmuhü", *Mecelletu'l-ʿulûmi'l-ʿArabiyye ve'l-İnsâniyye* 4 (2020), 1784.
- Ebû Zeyd el-Kureşî, Muhammed b. Ebî'l-Hattâb. *Cemheretü eşʿâri'l-Arab*. Thk. Ali Muhammed el-Bicâdî. Kahire: Dâru Nahdati Mısır, ts.
- Ebu's-Su'ûd, Muhammed b. Muhammed. *İrşâdu'l-ʿaķli's-selîm ilâ mezâyâ'l-Kitâbi'l-Kerîm*. Thk. Hâlid Abdulġani Maħfûz. 8 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-ʿİlmiyye, 2010.
- Elif Efendi, Hasîrîzâde. *Muħtâru'l-enbâ' fi'l-hurûf ve'z-zurûf ve ba'di'l-esmâ*. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2019.
- Enbârî, Ebû'l-Berekât Kemâluddîn Abdurrahmân b. Muhammed. *el-İnşâf fi mesâ'ili'l-hilâf*. 2 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-ʿArabi, 2012.
- Enbârî, Ebû'l-Berekât Kemâluddîn Abdurrahmân b. Muhammed. *Esrâru'l-ʿArabiyye*. Thk. Muhammed Huseyn Şemsuddîn. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-ʿİlmiyye, 2010.
- Enbârî, Ebû'l-Berekât Kemâluddîn Abdurrahmân b. Muhammed. *Zînetu'l-fudalâ' fi'l-farki beyne'dâdi ve'zâ'*. Thk. Ramazan Abduṭṭevvâb. Beyrut: Dâru'l-Emâne, 1971.
- Enîs, İbrahim. *Min esrâri'l-luġa*. Kahire: Mektebetu'l-Enclu el-Mısriyye, 1966.
- Ensârî, Zekerîyyâ. *İ'râbu'l- Ķur'ani'l-ʿAzîm*. Thk. Mûsâ Ali Mûsâ. Kahire: Dâru'n-Neşri li'l-Câmi'ât, 2010.
- Erdebîlî, Muhammed b. Abdulġanî. *Şerħu'l-Enmûzecz fi'n-naħv*. Thk. Kâsım b. Nu'aym et- Tâi. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-ʿİlmiyye, 2016.
- Ertem, Rekin. "Elifbâ". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 11/39-44. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.
- Esterâbâdî, Rağıyuddin Muhammed b. el-Hasen. *Şerħu'l-Kâfiye*. Thk. Emîl Bedî' Ya'kûb. 5 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-ʿİlmiyye, 2015.
- Ezherî, Hâlid b. ʿAbdillâh. *Mûsilu't-Tullâb ilâ Kavâ'idi'l-i'râb*. Thk. Muhammed Hâdi eş-Şemerhî. Diyarbakır: Seyda Yayınevi, ts.
- Ezherî, Muhammed b. Aħmed. *Tehzibu'l-luġa*. Thk. Muhammed ʿAvad Mur'ib. 8 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-ʿArabî, 2001.
- Fadıl, Muhammed Nedim. *et-Tazmînu'n-naħvî*. 2 Cilt. Medine: Dâru'z-Zemân, 2005.
- Fadlî, Abdulhâdi. *Fehresetu'l-kütubi'n-naħviyye'l-matbû'a*. Ürdün: Mektebetü'l-Menâr, 1986.

- Fâkihî, Cemâluddîn Abdullah b. Aḥmed b. Ali. *el-Ḥudûdu'n-nahviyye*. Thk. Şerîf Hânî b. Muhammed el-Ḥârisî. Mekke: Dâru Ervika, 2019.
- Fârâbî, Ebû Nasr Muhammed b. Muhammed. *Kitâbu'l-Hurûf*. Thk. Muhsin Mehdî. Beyrut: Dâru'l-Meşriḳ, ts.
- Ferrâ, Ebû Zekerîyyâ Yahyâ b. Ziyâd. *Me'âni'l-Ḳur'ân*. Thk. Salâh Abdulazîz vd. 3 Cilt. Kahire: Dâru's-Selâm, 2013.
- Fevvâl 'Akkârî, İn'âm. *el-Mu'cemu'l-mufaşşal fî 'ulûmi'l-belâga*. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2014.
- Fevvâl, Azîze. *el-Mu'cemu'l-mufaşşal fî'n-nahvi'l-'Arabi*. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2018.
- Fîrûzâbâdî, Muhammed b. Ya'kûb. *Mu'cemu'l-kâmus'il-muḥîṭ*. Beurut: Dâru'l-Ma'rife, 2011.
- Fîşî, Yusuf b. Muhammed. *Hâşiyetu'l-Fîşî 'alâ Şerhi Şüzûri'z-zeheb fî marifeti kelâmi'l-'Arab*. Thk. Muhammed Zenûn Yûnus-Heymen Râik Yunus. Beyrut: Dâru'r-Reyâhîn, 2018.
- Ġalâyînî, Mustafa. *Câmi'û'd-durûsi'l-'Arabiyye*. Beyrut: Mektebetu'l-'Asriyye, 1995.
- Ġalâyînî, Mustafa. *ed-Durûsu'l-'Arabiyye*. İstanbul: Akdem Yayınları, 2022.
- Ġazzî, Ali b. Ali. *Eşeru niyâbeti ḥurûfi'l-cerri ba'dihe 'an ba'd fî me'âni'l-Ḳur'âni'l-Kerîm*. Sudan: Ümmü Câmî'atî'l-Ḳur'âni'l-kerîm ve'l-'Ulûmi'l-İslâmiyye, Doktora Tezi, 2017.
- Geylani, Mahfuz. "Arap Dil Ekolleri ve Önde Gelen Temsilcileri", *İhya Uluslararası İslam Araştırmaları Dergisi* 6/1 (2020), 225.
- Hacımüftüoğlu, Nasrullah. *Nahiv Açısından İslam Hukuk Metodolojisinde Edat ve Manalı Harflerin Yeri*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 1982.
- Ḥalîl b. Aḥmed el-Ferâhîdî, Ebû Abdurrahmân. *el-Hurûf*. Thk. Ramazan Abduṭṭevvâb. Kahire: Mektebetu'l-Hânncî, 1982.
- Ḥalîl b. Aḥmed el-Ferâhîdî, Ebû Abdurrahmân. *Kitâbu'l-'ayn*. Thk. Mehdi el-Maḥzûmî ve İbrâhîm es-Semerrâî. 8 Cilt. Beyrut: Müessesetu'l-Âlemî li'l-Matbû'ât, 1988.
- Ḥâmis, Yuhanna Mirza. *Mevsu'atu'l-mustalahu'n-nahvî*. 2 Cilt. Beyrut: Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2012.
- Harîrî, Ebû Muhammed Kâsım b. Alî b. Muhammed. *Dürretü'l-ğavvâş fî evhâmi'l-ḥavâş*. Bağdat, Mektebetu'l-Müsnâ, ts.
- Ḥarrât, Aḥmed b. Muhammed. *el-Müctebâ min müşkili i'rabi'l-Ḳur'ân*. 4 Cilt. Medine: Mecma'û'l-Melik Fehd, 2005.

- Hârûn b. Mûsâ el-Ezdî, Ebû Abdillâh. *el-Vücûh ve'n-nezâ'ir fî'l-Ḳur'âni'l-Kerîm*. Thk. Hâtîm Sâlih ed-Dâmin. Bağdat: Vizâretu's-Sekâfeti ve'l-İ'lâm Dâiratu'l-Esâr ve't-Turâs, 1988.
- Hasan, Abbâs. *en-Nahvu'l-vâfî*. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Me'ârif, ts.
- Hâşimî, Aḥmed. *Cevâhiru'l-belâğa*. Thk. Muḥammed et-Tuncî. Beyrût: Dâru Mektebeti'l-Me'ârif Nâşirûn, 2015.
- Hâzin, Ali b. Muḥammed b. İbrahim. *Lubâbu't-te'vîl fî me'âni't-Tenzîl*. Thk. Abdusselâm Muḥammed Ali Şâhîn. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1994.
- Herevî, Ali b. Muḥammed. *el-Uzhiye fî 'ilmi'l-hurûf*. Thk. Abdulmu'în el-Mellûhî. Dîmaşk: Mecma'u'l-luğati'l-'Arabiyye, 1993.
- Hindâvî, Abdulḥamîd. *el-İ'râbu'l-mufaşşal li âyâtî'l-Ḳur'âni'l-Kerîm*. Beyrut: Dâru'l-Fecr, 2017.
- Hindî, Şihâbuddîn Aḥmed b. Ömer. *el-Mu'âfiye fî Şerḥi'l-Kâfiye*. Thk. Mustafa Şeyḥ Mustafa. İstanbul: el-Mektebetu'l-Hanefiyye, ts.
- Hitti, Philip vd. *Târîḥu'l-'Arab*. Beyrut: Dâru'l-Keşşâf, 1949.
- <https://jamharah.net/showthread.php?t=13591>
- <https://www.almaany.com/ar/dict/ar-ar/%D9%82%D9%8A%D9%84/>
- <https://www.dilbilgisi.net/somut-soyut-anlamli-kelimeler-konu-anlatimi/>
- <https://www.kuranmeali.com/AyetKarsilastirma.php?sure=20&ayet=108>
- <https://www.kuranmeali.com/AyetKarsilastirma.php?sure=20&ayet=40>
- <https://www.kuranmeali.com/AyetKarsilastirma.php?sure=20&ayet=83>
- <https://www.kuranvemeali.com/Tâhâ-suresi/78-ayeti-meali>
- İbn 'Abdi Rabbih, Aḥmed b. Muḥammed. *el-İkdu'l-ferîd*. Thk. eş-Şirbînî Şerîde. Kahire: Dâru'l-Ḥadîs, 2013.
- İbn 'Âdil, Ebû Ḥafs Sirâcuddîn Ömer b. Ali. *el-Lubâb fî 'ulûmi'l-Kitâb*. Thk. 'Âdil Aḥmed Abdulmevcûd ve Ali Muḥammed Mu'avvid. 20 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1998.
- İbn 'Akîl, Bahâuddîn Ebû Muḥammed Abdullah b. Abdirrahmân b. Abdullâh. *Şerḥu İbn Akîl 'ala Elfiyyeti İbn Mâlik*. Thk. Emîl Bedî Ya'kûb. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2014.
- İbn 'Âşûr, Muḥammed Tâhir. *et-Taḥrîr ve't-tenvîr*. 12 Cilt. Tunus: Dâru Suhnûn, ts.

- İbn ‘Atiyye, Ebû Muhammed Abdulhakk b. Gâlib. *el-Muḥarraru’l-vecîz fî tefsîri’l-Kitâbi’l-‘Azîz*. Thk. Abdusselâm Abduşşâfi Muhammed. 6 Cilt. Beyrut: Dâru’l-Kutubi’l-‘İlmiyye, 2016.
- İbn ‘Uşfûr, Ebû’l-Hasen Ali b. Mü’mîn. *el-Muḥarrib*. Thk. ‘Âdil Aḥmed Abdulmevcûd ve Ali Muhammed Mu‘avvaḍ. Beyrut: Dâru’l-Kutubi’l-‘İlmiyye, 1998.
- İbn Cinnî, Ebûl-Feth Osmân. *el-Ḥaşâiş*. Thk. Şirbînî Şerîde. 3 Cilt. Kahire: Dâru’l-Ḥadîs, 2007.
- İbn Cinnî, Ebûl-Feth Osmân. *Sırru şinâ’ati’l-i’râb*. Thk. Muhammed Ḥasan İsmâ’îl - Aḥmed Ruşdî. 2 Cilt. Beyrut: Dâru’l-Kutubi’l-‘İlmiyye, 2012.
- İbn Cuzeyy, Muhammed b. Ebî Muhammed. *et-Teshîl li ‘ulûmi’t-Tenzîl*. Thk. Muhammed Sâlim Hâşim. 2 Cilt. Beyrut: Dâru’l-Kütubi’l-‘İlmiyye, 1995.
- İbn Düreyd, Ebû Bekr Muhammed b. el-Hasen el-Ezdî. *Cemheretü’l-luḡa*. Thk. Remzî Münîr Balebekkî. 3 Cilt. Beyrut: Dâru’l-İlm Li’l-Melâyîn, 1987.
- İbn Ebî Zemaneyn, Muhammed b. Abdullâh. *Tefsiru’l-Ḳur’âni’l-‘Azîz*. Thk. Abdullah b. Huseyn ‘Ukâşe ve Muhammed b. Mustafa. 5 Cilt. Kahire: el-Fârûku’l-Hadîse, 2002.
- İbn Fâris, Ebû’l-Hüseyn Ahmed. *eş-Şâhibî fî fîkhi’l-luḡa*. Thk. Ömer Faruk et-Tabbâ’. Beyrut: Mektebetü’l-Me‘ârif, 1993.
- İbn Fâris, Ebû’l-Hüseyn Ahmed. *Mu‘cemü meḳâyisi’l-luḡa*. Thk. Abdusselâm Muhammed Hârûn, 6 Cilt. Dimaşk: Dâru’l-Fikr, 1979.
- İbn Hâleveyh, Huseyn b. Aḥmed. *İ’râb selâşîne sûre*. Kahire: Dâru’l-Kutubi’l-Mısriyye, 1941.
- İbn Hayr el-İşbîlî, Ebû Bekr Muhammed. *Fehresetu İbn Hayr el-İşbîlî*. Thk. Beşşâr Avvâd Maruf- Mahmûd Beşşâr Avvâd. Tunus, Dâru’l-Ğarbi’l-İslâmî, 2009.
- İbn Hişâm, Ebû Muhammed Abdullâh Cemâluddîn. *Evḍaḥu’l-mesâlik ilâ Elfıyyeti İbn-i Mâlik*. Thk. Yusuf eş-Şeyḥ Muhammed el-Bikâ’î. 4 Cilt. Beyrut: Dâru’l-Fikr, ts.
- İbn Hişâm, Ebû Muhammed Abdullâh Cemâluddîn. *Muḡni’l-lebîb*. Thk. Mâzin el-Mubârek ve Muhammed Ali Ḥamdullâh. 2 Cilt. Dimaşk: Dâru’l-Fikr, 1964.
- İbn Hişâm, Ebû Muhammed Abdullâh Cemâluddîn. *Şerḥu Katri’n-nedâ*. Dimaşk: Dâru İbn Keşîr, 2010.
- İbn Hişâm, Ebû Muhammed Abdullâh Cemâluddîn. *Şerḥu Şuzûri’zeheb*, Thk. Muhammed Muhyiddîn Abdulḥamîd. Beyrut: Dâru İbn Keşîr, 2019.
- İbn Keşîr, İsmâ’îl b. Ömer. *Tefsîru’l-Ḳur’âni’l-‘Azîm*. Thk. Sâmi b. Muhammed es-Selâme. 8 Cilt. Riyad: Dâru Taybe, 1999.

- İbn Keysân, Ebu'l-Hasan Muhammed b. Ahmed. *el-Muvaffakî fî ilmi'n-nahv*. Thk. Abdulhüseyn el-Fetlî-Hâşim Tâhâ, Bağdat: Mecelletü'l-Mevrid 4/2, 1975.
- İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullâh b. Muslim. *Te'vîlu müşkili'l-Kur'ân*. Thk. İbrâhîm Şemsuddîn. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2014.
- İbn Mâlik, Cemâluddîn Muhammed. *Şerhu 'Umdeti'l-hâfiz*. Thk. 'Adnân Abdurrahmân ed-Dûrî. 2 Cilt. Bağdat: Vizâretü'l-Evkâf, 1977.
- İbn Mâlik, Cemâluddîn Muhammed. *Şerhu't-Teshîl*. Thk. Muhammed Abdulkâdir 'Atâ ve Târîk Fethî es-Seyyid. 3 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2009.
- İbn Manzûr, Ebû 'l-Faḍl Cemâluddîn Muhammed b. Mükerrrem b. Alî. *Lisânu'l-'Arab*. 9 Cilt. Kahire: Dâru'l-Hadîs, 2013.
- İbn Necâh, Ebû Dâvûd Süleyman. *Muhtasaru't-Tebyîn li hecâi't-Tenzîl*. 5 Cilt. Medine: Mecmau'l-Melik Fehd, 2002.
- İbn Sîde, Ebu'l-Hasan Ali. *el-Muhassas*. Thk. Halil İbrahim. 5 Cilt. Beyrut: Daru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, 1996.
- İbn Şuḡayr, Ebû Bekir Ahmed b. Hasan. *el-Cümel fî'n-nahv*, Thk. Ali b. Sultân. Mekke: Câmiatu Ümmi'l-Kurâ, ts.
- İbn Tolun, Ebû'l-Fazl Şemsüddîn Muhammed b. Alî ed-Dımaşkî. *Şerhu İbn Tolun 'alâ Elfıyyeti İbn Mâlik*. Thk. Abdulhamîd Câsim Muhammed el-Feyyâd el-Kebisî. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2002.
- İbn Ya'îş, Ebû'l-Bekâ Ya'îş b. Ali. *Şerhu'l-Mufasssal*. 6 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2011.
- İbnu'l-Cevzî, Ebû'l-Ferec Abdurrahmân. *Zâdu'l-Mesîr fî İlmi't-Tefsîr*, Thk. Abdurrazzâk el-Mehdî. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-Arabi, 2001.
- İbnu'l-Enbârî, Ebû Bekr Muhammed b. el-Kâsım b. Muhammed. *İdâḥu'l-vakfi ve'l-ibtidâ*. Thk. Muḥyiddîn Abdurrahman Ramazân. 2 Cilt. Dımaşk: Mecma'u'l-luḡati'l-'Arabiyye, 1971.
- İbnu'l-Eşîr, Ebu's-Sa'âdât el-Mubârek b. Muhammed eş-Şeybânî. *el-Bedî 'fî 'ilmi'l-'Arabiyye*. Thk. Fethî Ahmed Ali ed-Dîn. 2 Cilt. Mekke: Câmi'atu Ummi'l-Kurâ, 1999.
- İbnu'l-Hâcib, Ebû 'Amr Cemâluddîn 'Osmân b. Ömer. *el-Kâfiye fî 'ilmi'n-nahv*. Thk. Şalîh b. Abdulazîm. Kahire: Mektebetü'l-Âdâb, 2010.
- İbnu'n-Nehḥâs, Ahmed b. Muhammed Ebû Ca'fer. *et-Tuffâḥa fî'n-nahv*. Thk. Abdulilâh b. 'Osman. Riyad: Dâru's-Sâmî'î, 2016.

- İbnu'n-Nehhâs, Ahmed b. Muhammed Ebû Ca'fer. *İ'râbu'l-Kur'âni'l-Kerîm*. Thk. Abdulmun'im Halîl İbrahim. 5 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2009.
- İbnu'n-Nehhâs, Ahmed b. Muhammed Ebû Ca'fer. *Me'âni'l-Kur'an*. Thk. Muhammed Ali es-Şabûnî. 6 Cilt. Mekke: Câmi'atu Ummi'l-Kurâ, 1988.
- İbnu's-Serrâc, Ebû Bekir Muhammed b. Sehl. *el-Usûl fi'n-naḥv*. Thk. 'Abd el-Hüseyn el-Fetlî. 3 Cilt. Beyrut: Muessesetu'r-Risâle, 2015.
- İbnü'l-Kıftî, Cemâlüddîn Ebu'l-Hasen Ali b. Yusuf. *İnbâhü'r-ruvât 'alâ enbâhi'n-nühât*. Thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim. 4 Cilt. Kahire: Daru'l-Fikri'l-Arabî, 1982.
- İbrâhîm, Muhammed et-Tayyib. *el-İ'râbu'l-müeyesser li'l-Kur'âni'l-Kerîm*. Beyrut: Dâru'n-Nefâis, 2009.
- İrbîlî, 'Alâuddîn b. Ali. *Cevâhiru'l-edeb fî ma'rifeti kelâmi'l-'Arab*. Beyrut: Dâru'n-Nefâis, 2009.
- İrbîlî, Ahmed b. el-Hüseyn. *el-Ğurretu'l-mahfiyye fî şerḥi'd-Durreti'l-Elfiyye fî 'ilmi'l-'Arabiyye*. Thk. Muhammed Mustafa el-Ḥatîb. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2019.
- İsfahânî, Râğîb. *Müfredâtu Elfâzi'l-Kur'ân*. Thk. Şafvân 'Adnân Dâvûdî. Dımaşk: Dâru'l-Ḳalem, 2011.
- İskâfî, Muhammed b. Abdillâh. *Durretu't-Tenzîl ve ğurretu't-te'v'il*. Thk. Muhammed Mustafa. Aydın: 2 Cilt. Mekke: Câmi'atu Ummi'l-Kurâ, 2001.
- İsmail Paşa el-Bağdâdî. *Hediyyetü'l-'ârifîn*. 2 Cilt. İstanbul: Vekâletü'l-Me'ârif, 1951.
- Kaçalın, Mustafa S. "Elifbâ". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 11/44-49. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.
- Kalkaşendî, Ebu'l-Abbâs Ahmed. *Şubḥu'l-a'şâ fî şinâ'ati'l-inşâ'*. 14 Cilt. Kahire, el-Matbaatu'l-Emîriyye, 1914.
- Kaya, Mahmut. "Farabi". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 12/145-162. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.
- Ḳazvînî, Necmuddin Maḥmûd bin Ali. *Bâhiru'l-burhân fî muşkilâti me'âni'l-Kur'ân*. Thk. Muhammed Osman. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2011.
- Kefevî, Ebû'l-Bekâ' Eyyûb b. Mûsâ. *el-Kulliyyât*. Thk. 'Adnân Dervîş ve Muhammed el-Mısırî. Beyrut: Müessesetu'r-Risâle, 2018.
- Kerrûm, Ahmed. *el-İstidlâl fî me'âni'l-hurûf*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2009.

- Kılıç, Hulusi. “Basriyyûn”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 5/117-118. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.
- Kılıç, Hulusi. “Kûfiyyûn”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 26/345-346. Ankara: TDV Yayınları, 2002.
- Kınnevcî, Ebû’t-Tayyib Muhammed Sâdık Hân b. Hasan. *Fethu’l-beyân fî makâsidi’l-Şur’ân*. Thk. Abdullah b. İbrahim el-Ensârî. 15 Cilt. Beyrut: Mektebetu’l-‘Asriyye, 1992.
- Kırca, Celâl. “Aksâmü’l-Şur’ân”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 2/290-291. İstanbul: TDV Yayınları, 1989.
- Kırkız, Mustafa. “Arap Dilinde Mastar ve Önemi”, *İlahiyat Fakültesi Dergisi* 15 (2010), 210.
- Kızılkaya, Yakup. *Arapçada Şart Üslubu*. Ankara, İlahiyat Yayınevi, 2020.
- Kızılkaya, Yakup. “Harf-i Cerle Mute‘addilik Bağlamında Fiil-harf-i Cer İlişkinin Tahlili”, *EKEV Akademi Dergisi* 81 (2020), 507-521.
- Şur’ân Meâli. Erişim 22 Ağustos 2021.
- Şur’ân Meâli. Erişim 28 Ağustos 2021.
- Şur’ân Meâli. Erişim 28 Haziran 2021.
- Şur’ân Meâli. Erişim: 02 Temmuz 2021.
- Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr. *el-Câmi ‘ li-aḥkâmi’l-Şur’ân*. Thk. Ahmed el-Berdûnî- İbrahim Atfîş. 10 Cilt. Kahire: Daru’l-Kütübî’l-Mısıriyye, 1964.
- Kutâmî, Ebû Saîd Umeyr b. Şüeyym b. Amr b. Bekr et-Tağlibî. *Dîvânu’l-Kutâmî*. Thk. İbrahim es-Semerrâî-Ahmed Matlub. Beyrut: Dâru’s-Sekâfe, 1960.
- Lebdî, Muhammed Semir Necib. *Mu’cemu’l-Mustalahâti’n-Nahviyyeti ve’s-Sarfiyye*. Beyrut: Dâru’l-Furkân, 1985.
- Ma’mer b. el-Müsennâ Ebû ‘Ubeyde et-Teymî. *Mecâzu’l-Şur’ân*. Thk. Ahmed Ferîd el-Mezîdî. Beyrut: Dâru’l-Kütübî’l-‘İlmiyye, 2006.
- Ma’rûf, Nâyif - Cevzû, Muştafâ, *el-Mu’cemu’l-vasîfî fi’l-i’râb*. Beyrut: Dâru’n-Nefâis, 2010.
- Mahzûmî, Mehdî. *Medresetu’l-Kufe*. Kahire: Mektebetu Mustafa el-Bâbî, 1958.
- Mâlekî, Ahmed b. Abdinnûr. *Raṣfu’l-mebânî fi şerḥi hurûfi’l-me‘ânî*. Thk. Ahmed Muhammed el-Ḥarrât. Dimaşk: Dâru’l-Kalem, 2014.
- Matar, Emîra Hilmî. *el-Felsefe’l-Yûnaniyye târihuhâ ve müşkilâtuhâ*. Kahire: Dâru Kubâ’, 1998.

- Mâturîdî, Muhammed b. Muhammed Ebû Mansûr. *Te'vîlâtü ehli's-sunne*. Thk. Mecdî Bâslûm. 10 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2005.
- Mazeri, Muhammed b. Ali. *İdâhu'l-maḥsul min burhâni'l-usûl*. Thk. 'Ammâr et-Tâlibî. Tunus: Dâru'l-Ğarb el-İslâmî, ts.
- Mekkî b. Ebî Tâlib. *el-Hidâye ilâ bulûġi'n-nihâye*. 13 Cilt. BAE: Mecdû'atu Buḥûsi'l-Kutubi ve's-Sünne, 2008.
- Mekkî b. Ebî Tâlib. *Muşkilü i'râbi'l-Kur'ani'l-Kerîm*. Thk. Üsâme Abdulazîm. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2010.
- Mevzi'î, Muhammed b. Ali b. İbrahim. *Mesâbîhu'l-meġânî fî hurûfi'l-me'ânî*. Thk. 'Âid b. Nâfi'. Ürdün: Dâru'l-Menâr, ts.
- Meylânî, Muhammed b. Abdurrahîm. *Şerḥu'l-Muġnî fî'n-nâhvi*. Diyarbakır: Seyda Yayınları, ts.
- Molla Huveys, Abdulkâdir. *Beyânu'l-me'ânî*. 6 Cilt. Dimaşk: Matba'atu't-Terakkî, 1965.
- Mu'inî, Muhammed b. el-Hasan. *Levâmi'u'l-burhân ve kavâti'u'l-beyân fî me'ânî'l-Kur'ân*. Thk. Sefer Hasnûf. Beyrut: Dâru İbn Hâzm, 2014.
- Muberrid, Ebû'l-'Abbâs Muhammed b. Yezîd. *el-Muktaḍab*. Thk. Ḥasan Ḥamed. 5 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1999.
- Muhammed Nâcî, Rev'a. *en-Nehcu'l-kavîm fî i'râbi'l-Kur'âni'l-Kerîm*. 10 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2013.
- Muhammed Şalih, Ḥabîbullâh Abdurrahîm. *Eḥrufu't-tenbîh fî'l-Kur'âni'l-Kerîm*. Sudan: Ummu Dermân Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2009.
- Muḳâtil b. Süleymân, Ebû'l-Ḥasen. *el-Vücûh ve'n-nezâ'ir*. Thk. Ahmed Ferîd el-Mezîdî. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2008.
- Muḳâtil b. Süleymân, Ebû'l-Ḥasen. *Tefsîru Muḳâtil b. Süleymân*. Thk. Abdullâh Maḥmûd 5 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-'Arabî, 2002.
- Mukrî, Abdurrahmân b. Aḥmed. *Üslûbu'n-nida fî'l-Kur'âni'l-Kerîm*. Ürdün: Mu'te Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2007.
- Murâdî, Hasan b. Kâsım. *el-Cene'd-dânî fî hûrufi'l-me'ânî*. Thk. Faḥruddîn Kâbâve ve Muhammed Nedîm Fâḍıl. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2016.
- Mûsâ, Alâ'. *Hurûfu'l-me'ânî ve eseruhâ fî terâbuti'n-nassi'l-Arabi (Suveru Cûzi Amme enmûzecen)*. Mardin: Artuklu Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2020.

- Mustafa İbrahim vd. *el-Mu'cemu'l-vasît*. İstanbul, el-Mektebetü'l-İslâmiyye, ts.
- Muṭarrızî, Ebu'l-Feth Burhânüddîn Nâsır b. Abdisseyyid. *el-Mişbâh fi 'İlmi'n-naḥv*. Thk. Yâsîn Mahmûd el-Ḥaṭîb. Beyrut: Dâru'n-Nefâis, 1997.
- Muṭarrızî, Ebu'l-Feth Burhânüddîn Nâsır b. Abdisseyyid. *el-Muğrib fi tertîbi'l-mu'rib*. Thk. Maḥmûd Fâhûrî ve Abdulḥamîd Muhtâr. 2 Cilt. Halep: Mektebetu Üsame b. Zeyd, 1979.
- Mutçalı, Serdar. *Türkçe-Arapça Sözlük*. İstanbul: Dağarcık Yayınları, 2015.
- Nâbiğa ez-Zubyânî, Ebû Ümâme Ziyâd b. Muâviye. *Dîvânu'n-Nâbiğa ez-Zubyânî*. Thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim. Kahire: Daru'l-Me'ârif, ts.
- Nesefî, Abdullâh b. Aḥmed. *Medâriku't-Tenzil ve hakâiku't-te'vîl*. Thk. Yusuf Ali Bedîvî. 3 Cilt. Beyrut: Dâru İbn Kesîr, 2013.
- Nîlî, Ebû İshâk İbrâhîm b. Hüseyn Taḳiyyuddîn. *et-Tuḥfetu's-şâfiye fi şerhi'l-Kâfiye*. Thk. Muḥammed Mustafâ el-Ḥaṭîb. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2019.
- Osmân, Muḥammed Hasan. *İ'rabu'l-Ḳur'ân ve beyanu me'anîh*. 12 Cilt. Kahire: Dâru'r-Risale, 2009.
- Özdoğan, M. Akif. "Arap Dilinde Münâdâ ve İşlevleri", *KSÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi* 26 (2015), 6-7.
- Râzî, Ebû Abdullâh Muḥammed b. Ömer Faḥruddîn. *Mefâtiḥu'l-ğayb*. 32 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-'Arabî, 1999.
- Rummânî, Ebû'l-Ḥasen Ali b. İsa. *el-Câmi' li 'ilmi'l-Ḳur'ân*. Thk. Hıdır Muhammed Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.
- Rummânî, Ebû'l-Ḥasen Ali b. İsa. *Me'âni'l-hurûf*. Thk. İrfân b. Selîm. Beyrut: el-Mektebetu'l-'Asriyye, 2014.
- Şâbûnî, Ebû Muhammed Nûruddîn Ahmed b. Maḥmûd b. Ebî Bekr. *el-Bidâye mine'l-Kifâye fi'l-hidâye fi uşûli'd-dîn*. Thk. Fethullah Huleyf. Kahire: Dâru'l-Me'ârif, 1969.
- Şâbûnî, Muḥammed Ali. *Safvetu't-tefâsîr*. 3 Cilt. Mısır: Dâru's-Şâbûnî, 1997.
- Şafi, Maḥmûd. *el-Cedvel fi i'rabî'l-Ḳur'ân*. 16 Cilt. Beyrut: Müessesetü'l-İman, 1995.
- Sâhib b. Abbâd, Ebû'l-Kâsım İsmâîl. *el-Muḥîṭ fi'l-luğa*. Thk. Muhammed Hasan. 11 Cilt. Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 1994, 10/89.
- Sa'lebî, Aḥmed b. Muḥammed. *el-Keşf ve'l-beyân 'an tefsîri'l-Ḳur'ân*. Thk. Ebû Muḥammed b. Âşûr. 10 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-'Arabî, 2002.

- Şâvî, Aḥmed b. Muḥammed. *Hâşiyetu's-Sâvî 'ala Tefsîri'l-Celâleyn*. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2014.
- Sekkâkî, Ebû Ya'kûb Yusuf b. Muhammed. *Miftâhu'l-'Ulûm*. Thk. Abdulhamîd el-Hindâvî. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2014.
- Semerkandî, Ebû'l-Leys Nasr b. Muhammed. *Baḥrû'l-'ulûm*. 3 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1993.
- Semerrâî, Fâḍıl Şâlih. *Me'ani'n-nahv*. 4 Cilt. Beyrut: Dâru İbn Kesîr, 2020.
- Serhân, Hüseyin. *Kâmûsu'l-edevât'in-nahviyye*. Mansûra: Mektebetü'l-İmân, 2007.
- Sezgin, Fuat. *Târihu't-Turâsi'l-'Arabî*. Thk. Arfe Mustafa-Said Abdurrahim. 4 Cilt. Riyad: Camiatu'l-İmam Muhammed b. Suûd el-İslâmiyye, 1991.
- Sîbeveyhi, Ebû Bişr 'Amr b. 'Osmân. *el-Kitâb*. Thk. Emîl Bedî' Ya'kûb. 5 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2017.
- Suyûtî, Ebû'l-Faḍl Celâluddîn Abdurrahmân b. Muḥammed. *Tabakâtu'l-müfessirîn*. Thk. Ali Muhammed Ömer. Kahire: Mektebetü Vehbe, 1976.
- Suyûtî, Ebû'l-Faḍl Celâluddîn Abdurrahmân b. Muḥammed. *Buḡyetü'l-vu'ât fî ṭabaḳâti'l-luḡaviyyîn ve'n-nühât*. Thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim. 2 Cilt. Lübnan: Mektebetü'l-Asriyye, ts.
- Suyûtî, Ebû'l-Faḍl Celâluddîn Abdurrahmân b. Muḥammed. *ed-Durru'l-menşûr fî't-tefsîri bi'l-me'sûr*. 8 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, ts.
- Suyûtî, Ebû'l-Faḍl Celâluddîn Abdurrahmân b. Muḥammed. *Mu'tereku'l-aḳrân fî i'câzi'l-Ḳur'ân*. Thk. Aḥmed Şemsuddîn. 3 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2011.
- Suyûtî, Ebû'l-Fazl Celâluddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr. *el-Eşbâḥ ve'n-nezâ'ir fî'n-nahv*. Thk. İbrahim Muhammed Abdullah. 4 Cilt. Dimaşk, Mecmau'l-luḡati'l-Arabiyye, ts.
- Şâtîbî, Ebû İshâk İbrâhîm b. Mûsâ. *Şerhu's-Şâtîbî li Elfiyeti İbn Mâlik*. 6 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2012.
- Şerîf, Muḥammed Ḥasan. *Mu'cemu ḥurûfi'l-me'ânî fî'l-Ḳur'ânî'l-Kerîm*. 3 Cilt. Dimaşk: Dâru'r-Resâili'l-Alemiyye, 2018.
- Şevkânî, Muḥammed b. Ali b. Muḥammed. *Fethu'l-Ḳadîr*. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2007.
- Ṭaberî, Ebû Ca'fer Muḥammed b. Cerîr. *Câmi'u'l-beyân 'an te'vîli âyi'l-Ḳur'ân*. 13 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2014.

- Tabersî, Ebû Ali Emînuddîn el-Faḍl b. el-Ḥasen. *Mecma'u'l-beyân fî tefsîri'l-Kur'ân*. Thk. İbrâhîm Şemsuddîn. 10 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1997.
- Teftezânî, Sa'duddîn Mes'ûd b. Ömer. *el-Mutavval*. Thk. Abdulhamîd Hindâvî. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2013.
- Tehânevî, Muhammed Ali b. Ali. *Keşşâfu istilahatul'-fünûn*. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2013, 1/446.
- Ṭîbî, Ḥasan b. Muḥammed. *et-Tibyân fî 'ilmi'l-me'ânî ve'l-bedî' ve'l-beyân*. Thk. Hâdî 'Atiyye Matar el-Hilâlî. Beyrut: 'Âlemu'l-kutub, 2011.
- Topaloğlu, Bekir. "Cennet". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 7/376-386. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.
- Topuzoğlu, Tevfik Rüştü. "Halîl b. Ahmed". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 15/309-312. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.
- Topuzoğlu, Tevfik Rüştü. "Kâmil". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 24/280-281. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.
- Tuncî, Muḥammed - Esmer, Râcî. *el-Mu'cemu'l-mufaşşal fî 'ulûmi'l-luğa*. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2001.
- Tuncî, Muhammed. *el-Mu'cemu'l-mufaşşal fî'l-edeb*. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1999.
- Ṭûsî, Muḥammed b. Ḥasan. *et-Tibyân fî Tefsîri'l-Kur'ân*. 10 Cilt. Kum: Zevîl-Kurbâ Yayınları, 2010.
- Ulugöl, Feti. *Arap Dilinde Harfler*. Van: Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2013.
- Uşmûnî, Ali b. Muḥammed. *Şerḥu'l-Uşmûni 'alâ Elfiyyeti İbn Mâlik*. Thk. Emîl Bedî' Ya'kûb. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2010.
- Uzun, Tacettin. *Arapça Sarf-Nahiv Terimleri Sözlüğü*. Konya: Kitap Dünyası Yayınları, 2012.
- Vâhîdî, Ebû'l-Hasen Ali b. Aḥmed. *el-Vecîz fî tefsîri'l-Kitâbi'l-'azîz*. Thk. Safvân Adnan Dâvûdî. 2 Cilt. Dimaşk: Dâru'l-Kalem, 1994.
- Vendryes. *el-Luğa*, çev. Abdulhamîd ed-Devâhilî-Muhammed el-Kassâs. Kahire: Mektebetu'l-Enclu el-Mısıriyye, ts.
- Ya'kûb, Emîl Bedî'. *el-Mu'cemu'l-mufaşşal fî daḳâiki'l-'Arabiyye*. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2012.

- Yâkût el-Hamevî, Ebû Abdullâh. *Mu‘cemü’l-üdebâ’*. Thk. İhsan Abbas. 7 Cilt. Beyrut: Dâru’l-Ğarbi’l-İslâmî, 1993.
- Yekta Saraç, Mehmet Ali. “Îcâz”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 21/392-393. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- Yılmaz, Abdulkadir. *Arapça’da i‘râb kâideleri*. İstanbul: Özgü Yayınevi, 2014, 62.
- Zafer, Cemîl Ahmed. *en-Naḥvu’l-Ḳur’ânî*. Mekke: Mektebetu’l-Melik Fehd, 1998.
- Zebîdî, Muhammed Murtaza el-Huseynî. *Tâcu’l-arûs min cevâhiri’l-kâmûs*. 40 Cilt. Küveyt: Vizâretu’l-İrşâd ve’l-Enbâ’, 2001.
- Zeccâc, Ebû İshâk İbrâhîm b. es-Sirrî. *Me‘âni’l-Ḳur’ân ve i‘râbuhu*. Thk. Abdulcelîl Abduh Şiblî. 5 Cilt. Kahire: Dâru’l-Hadîs, 2005.
- Zeccâcî, Ebû’l-Kâsım Abdurrahmân b. İshâk. *el-İdâhu fî ileli’n-nahv*. Thk. Mâzin el-Mübârek, Beyrut: Dâru’n-Nefâis, 1986.
- Zeccâcî, Ebû’l-Kâsım Abdurrahmân b. İshâk. *Hurûfu’l-me‘ânî*. Thk. Ali Tevfik el-Hamed. Beyrut: Müessesetu’r-Risâle, 1984.
- Zeccâcî, Ebû’l-Kâsım Abdurrahmân b. İshâk. *Kitâbu’l-lâmât*. Thk. Mâzin el-Mübârek. Dimaşk: Dâru’l-Fikr, 1985.
- Zemaḥşerî, Ebû’l-Kâsım Maḥmûd b. Ömer. *el-Keşşâf*. Thk. Muḥammed Abdusselam Şahin. 4 Cilt. Beyrut: Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, 2015.
- Zemaḥşerî, Ebû’l-Kâsım Maḥmûd b. Ömer. *el-Mufaṣṣal fî şinâ‘ati’l-i‘râb*. Thk. Emîl Bedî’ Ya‘kûb. Beyrut: Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, 1999.
- Zerkeşî, Muḥammed b. Abdillâh. *el-Burhân fî ‘ulûmi’l-Ḳur’ân*. Thk. Muḥammed Ebû Serî’. 4 Cilt. Riyad, Dâru’l-Ḥadâra, 2009.
- Ziriklî, Hayruddîn b. Mahmud. *el-A‘lâm*. 8 Cilt. Beyrut: Dâru’l-İlm li’l-Melâyîn, 2002), 4/317.
- Zuhaylî, Muhammed Mustafa. *el-Vecîz fî usûli’l-fikhi’l-İslâmî*. 2 Cilt. Dimaşk: Dâru’l-Hayr, 2006.
- Zuhaylî, Vehbe b. Muṣṭafâ. *et-Tefsîru’l-munîr*. 32 Cilt. Dimaşk: Dâru’l-Fikr, 1997.

ÖZ GEÇMİŞ

..... yılında doğdu. yılında İlk öğretimini’de tamamladı. yılında Diyanet İşleri Başkanlığının açtığı hafızlık tespit sınavını başararak hafızlık icazetini aldı. yılında İmam Hatip Lisesinden mezun oldu. - yılları arasında Diyanet İşleri Başkanlığında çeşitli görevlerde bulundu. yılında Bayburt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalında "Ayşî Mehmet Efendi'inin Ruhû's-şurûh 'Ala'l-Maksûd fi't-taşrîf adlı Eserinin Edisyon Kritiği" adlı teziyle Yüksek Lisans eğitimini tamamladı. yılında Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesinde Öğretim Görevlisi olarak göreve başladı. Evli ve beş çocuk babasıdır.

